

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LVI/2

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
др Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LVI/2

Уредништво:
Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈѢОР,
Др ДРАГА ЗЕЦ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ, Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ,
Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА, Др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН

Collegium redactorum:
Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ,
Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ,
Dr VLADISLAVA RUŽIĆ, Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈѢОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LVI/2

НОВИ САД
2013

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Јелена Петковић, Владимир Поломац: Слагање негација у старосрпском језику	7
Зорица Никитовић: Синтаксички аспекти сложеница у српскословенском језику	23
Миљивој Алановић: Типични структурно-семантички модели перифраза са глаголима просторно-мобилних односа	39
Илијана Чутура: Прилошки изрази са значењем својства инхерентног радњи у савременом српском језику	61
Жарко Бошњакловић: Приватна писма као дијалекатски корпус. Дијалекатска скица говора Ченеја у Румунији	77
Владимир Остојић: Судбина група <i>уснени суџласник + j</i> у говору Језера и Шаранаца	107
Маја Марковић, Војана Јаковљевић: The Acquisition of English Diphthongs by Advanced Serbian ESL Learners: A Production Study	117
Едита Андрић: Контрастивна семантичка анализа речи <i>fej</i> у мађарском и <i>џава</i> у српском језику	131
Љубица Влаховић: Корелативи маркери једнакости и неједнакости у француским и српским компаративним реченицама	155
Александра Ерић-Букарица: Појмовне метафоре у повељи Уједињених нација: упоредна анализа енглеског и српског текста	169
Бојана Комароми: Како мириси и звуци могу бити слатки и кисели: чуло укуса као изворни домен у синестезијској метафори у српском и енглеском	185

ХРОНИКА

Јелена Редли, Данка Урошевић: Први међународни интердисциплинарни скуп младих научника друштвених и хуманистичких наука „Контексти”	201

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Јасна Влајић-Поповић: Sebrané spisy Václava Mahka	207
Наташа Драгин: Човек у светлу старословенског лексикона	212
Вероника Ярмак: Александар К. Гадомски, Ксенија Кончаревић (ред.), Теолингвистика	217
Наташа Киш: Срето Танасић, Из синтаксе српске реченице	224
Драгана Ратковић: Branko Kuna, Predikatna i vanjska posvojnost u hrvatskome jeziku	228
Радмила Жугић: Милета Букумирић, Речник говора северне Метохије	231
Марина Јуришић: Мирјана Петровић-Савић, Лексика свадбених обичаја у Рађевини	239
Упутство за припрему рукописа за штампу	243
Рецензенти	247
Contents	248

Јелена Петковић
Владимир Поломац

СЛАГАЊЕ НЕГАЦИЈА У СТАРОСРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду су истражене најважније синтаксичке, семантичке и прагматичке одлике конструкција са слагањем негација у старосрпском језику. Истражени корпус упућује на одсуство синтаксичке промене у српском језику, другим речима, старосрпски језик, као и савремени стандардни српски језик, припада типу језика са доследним слагањем негација, што указује на потребу редефинисања досадашњих сазнања о развоју конструкција са слагањем негација у словенским језицима.

Кључне речи: синтаксичка негација, двострука негација, слагање негација, старосрпски језик.

This paper explores the most important syntactic, semantic and pragmatic features of the constructions with the negative concord in Old Serbian. The corpus under scrutiny indicates the absence of the syntactic changes in the Serbian language. In other words, Old Serbian, just like contemporary standard Serbian, belongs to the type of languages with a consistent negative concord, which indicates the need to redefine the present knowledge regarding the development of the structures with a negative concord in Slavic languages.

Key words: syntactic negation, double negation, negative concord, Old Serbian language.

1. Увод. У раду се истражују најважније синтаксичке, семантичке и прагматичке одлике конструкција са слагањем негација¹ у старосрпском језику.

---

* Рад је настао у оквиру научних пројеката Министарства просвете, науке и технолошког развоја бр. 178001 (*Историја српског језика*) и бр. 178014 (*Динамика сјрукијура савременог српског језика*). Претходне верзије овога рада изложене су на 45. конгресу Европског лингвистичког друштва (*45th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea*) у Стокхолму (29. VIII–01. IX 2012) и на VII међународном научном скупу *Српски језик, књижевност, уметност* у Крагујевцу (26–27. X 2012).

¹ У нашем се раду термин *слагање негација* (енгл. *negative concord*) употребљава као подређени термин *двострукој (вишеструкој) негацији* (енгл. *multiple negation*). О двострукој негацији у српском језику говоримо уколико у једној реченици имамо најмање двапут употребљене реченичне негаторе *не* и *ни*, с тим да један од њих мора негирати предикат, тј. субпредикат. Дакле, термин двострука негација не подразумева искључиво двоструко негирање, већ најмање двоструко негирање, те, заправо свака употреба два или више негатора у склопу једне клаузе представља двоструку негацију. Терминолошки је тако термин двострука негација еквивалентан термину вишеструка негација, будући да се вишеструка негација најчешће реализује као двострука. О слагању негација говоримо уколико се употребом два реченична негатора (или више реченичних негатора) (од којих један обавезно негира предикат или

Основни циљеви рада могу се свести на следеће: (а) описати стање употребе ових конструкција у старосрпском језику XII–XV века; затим, (б) упоредити добијене налазе са стањем у стандардном српском језику како би се утврдило присуство/одсуство синтаксичке промене; и коначно, (в) упоредити добијене резултате са стањем осталих словенских језика (посебно старословенског, старочешког и староруског) како би се утврдило прасловенско стање и прецизирала хронологија развоја у појединачним словенским језицима.

Емпиријско испитивање засновано је на репрезентативном корпусу српских средњовековних повеља и писама насталих у периоду од XII до XV века². Грађа је ексцерпирана из 645 докумената (44 документа из XII и XIII века, 221 документ из XIV века и 380 докумената из XV века), међу којима је највише докумената световне садржине (преписка српских владара са Дубровником, уп. Стојановић 2006), док мањи број представљају манастирске и властееоске даровнице (укупно 78 документа, или око 12% целокупног корпуса повеља и писама). Истраживачким корпусом обухваћен је и рукопис Душановог законика на основу Атонског преписа из XV века (према издању БУБАЛО 2010), као и рукопис старосрпског романа о Троји (према издању RINGHEIM 1958).

2. ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА. Истраживање је примарно мотивисала потреба да се конструкције са слагањем негација, описане са различитих теоријских позиција на материјалу великог броја језика³, последњих година нешто детаљније, али још увек недовољно детаљно, и на материјалу српског стандардног језика⁴, осветле и са дијахроног аспекта. У нашој дијахроно ори-

субпредикат) не нарушава логички статус одричности реченице (нпр. *Нико није дошао* или *Не љоказујући ничим своје неџодовање, он је одмах љрекинуо разџовор*). Уколико употребом два негатора логички садржај реченице постаје афирмативан говоримо о математичко-логичкој негацији, односно, о *множењу неџација*. (нпр. *Ово није неџачно* > *Ово је џачно*). Ова се појава у англосаксонској терминологији најчешће означава термином *double negation*.

² У раду су коришћени фотографски снимци научног пројекта *Истџорија српскоџ језика* Филозофског факултета у Новом Саду, фотографски снимци из Архива САНУ, као и снимци објављени у различитим публикацијама (Синдик 1978; Младеновић 2003; 2007). У одсуству снимака, грађа из мањег броја докумената ексцерпирана је према издању (АНАСТАСИЈЕВИЋ 1922; LASCARIS 1935; Стојановић 2006; Мошин – Ћирковић – Синдик 2011).

³ На овоме месту није могуће дати детаљан и исцрпан преглед литературе о слагању негација у европским и светским језицима. Навешћемо најпре само најважније или најрецентније радове који овоме проблему прилазе из општелингвистичке или типолошке перспективе: JESPERSEN 1917: 62–80; DAHL 1979; VAN DER WOUDE – ZWARTS 1992; LADUSAW 1993; ACQUAVIVA 1996; BERNINI – RAMAT 1996: 117–205; KAHREL 1996; HASPELMATH 1997: 193–234; GIANNAKIDOU 2000; 2006; WATANABE 2004; SURÁNYI 2006; ZEIJLSTRA 2004; 2008; PENKA 2007, а затим и радове посвећене појединачним језицима или групама језика: CORBLIN – TOVENA 2001; DE SWART – SAG 2002; IORDÁCHIOAIA 2009; HANSEN MOSEGAARD – VISCONTI 2012 (романски језици); KLIMA 1964; LABOV 1972; HAEGEMAN – ZANUTTINI 1996; HOEKSEMA 1997; KALLEL 2007; JÄGER 2008; HAEGEMAN – LOHNDAL 2010; HORN 2010 (германски језици); MATHESIU 1947; VACHEK 1947; KRÍŽKOVÁ 1968; HARVES 1998; BROWN 2002; 2005; FITZGIBBONS 2008; 2010; DOČEKAL 2009; TSURSKA 2010 (словенски језици); CHATZOPPOULOU 2012 (грчки); VAN ALSENOY 2011 (афрички језици); KUNO 2008 (јапански); YANG 2011 (кинески). За истраженост ове појаве у српск(охрватск)ом језику уп. следећу напомену.

⁴ Проблемима негације у нас бавио се мали број аутора, и то већина њих успутно, испитујући друге језичке проблеме. Разлоге за то треба тражити, пре свега, у чињеници да категорија синтаксичке негације представља веома комплексно језичко питање, будући да на језичком плану негација захвата јединице различитих нивоа, те је проблем који деле различите

јентисаној лингвистици до сада није било посебних радова посвећених овом синтаксичком питању. Слагање негација разматрано је само у склопу монографија или монографских студија које се баве језичким одликама појединачних споменика српскословенског језика (уп. Грковић-Мелџор 1993: 169; Драгин 2007: 183; 2010: 69; 2011: 80). Поред истицања неопходности истраживања ове појаве у споменицима писаним народним језиком⁵, вредност поменутих радова посебно се огледа и у формулисању хипотезе да су конструкције у којима изостаје негација предиката одлика високог стила српскословенског језика.

Старосрпско слагање негација није посебно разматрано ни у студијама које се баве развојем негације у словенским језицима. Најсвеобухватнији рад посвећен овом питању (Крџиковá 1968) заснован је на старословенском, старочешком и староруском материјалу. Старосрпски материјал не узима се у обзир ни у новијим радовима о овом питању: Brown 2002; Dočekal 2009; Tsurska 2010: 150–179 и Willis 2013: 369–375. С обзиром на овакву истраженост појаве, старосрпски материјал очекивано изостаје и из типолошких студија посвећених овом питању (уп. Haspelmath 1997: 201–221, где се словенски развој узима само на основу Крџиковá 1968).

2.1. Полазећи првенствено од материјала старочешког језика у коме су потврђене конструкције са слагањем негација (пример 1) и конструкције са негираним универзалним квантификатором у иницијалној позицији и одсуством негације предиката (NEGQ + NEG_V) (пример 2), а у ослонцу на старије радове о овом питању (Mathesius 1947; Васнек 1947), Х. Кшишкова износи тврдњу да су конструкције са слагањем негација током историјског развитка посебних словенских језика потиснуле конструкције са одсуством негације предиката⁶.

лингвистичке дисциплине, првенствено творба речи, лексикологија и синтакса, и с тога се испитивање синтаксичког аспекта негације не може стриктно одвојити од испитивања творбеног и лексиколошког аспекта ове појаве. С друге стране, категорија синтаксичке негације нужно у свом испитивању захтева интердисциплинарни приступ, будући да је тешко одвојива од логичке негације, а и са математичком негацијом дели заједничка својства. Све ово условило је чињеницу да су многа питања у вези са негацијом у српском језику, а поготово питања у вези са двоструком негацијом у српском језику и до данас остала недовољно истражена. Без претензија на библиографску исцрпност, овде хронолошким редом наводимо само неке од важнијих радова у којима се питање слагања негација третира нешто детаљније или пак само успутно у оквиру других питања у вези са негацијом: Белић 1950; Менас 1953–1954; Грицкат 1961–1962; Јонке 1965²; Радовановић 1990; Петровић 1991; Поповић 1994; Московљевић 1996; Ковачевић 1997; 2002; 2003; 2004а; 2004б; 2004в; 2012; Кубурић Маџура 2005; Арсенијевић 2005; Киш 2007; Алдановић 2008; Вошковић 2009; Петковић 2009; 2011; 2012. Централно место у овом прегледу припада монографијама Ковачевић 2002 и 2004.

⁵ Уп. Драгин 2011: 80: „У будућности стога, како би се у целисти осветлио дуготрајан процес успостављања двоструке негације (Крџиковá 1968: 31), испитивања је неопходно усмерити на споменике из различитих раздобља писане пре свега на народном језику или српскословенском нижег стила. У прилог томе говоре и прилике у Јустинијановом закону, који се одликује снажним упливом црта из дијалекатске базе, а у коме се доследно реализује двострука негација (Драгин 2010: 69).”

⁶ Уп. Крџиковá 1968: 21–22: „На основу изучења древних текстова, особено древнечешких (меньше внимания уделялось пока развитию негации в других славянских языках), исследователи пришли к выводу, что современное состояние славянских языков является результатом продолжительного развития, в течение которого исходное состояние с сосуществующей еди-

- (1) Nikto nevie.
 (2) Nikto vie.

Теорија Х. Кшишкове (1968: 25–32) о развоју конструкција са слагањем негација у словенским језицима одлучујућу улогу придаје позицији негираног универзалног квантификатора. Изостајање негације предиката у конструкцијама NEGQ + NEG_{NEG}V објашњава се препозицијом негираног универзалног квантификатора, у којој је он способан да довољно јако сигнализира негацију целокупне реченице⁷. Обавезно негирање предиката уколико је негирани универзални квантификатор у постпозицији (NEG_{NEG}V + NEGQ) указује на то да се језгро синтаксичке негације у овом типу конструкција помера на негирани предикат. Овакве конструкције представљају прелазни ступањ у развоју конструкција са слагањем негација, будући да се аналогичном према њима, негација предиката успоставља и у конструкција NEGQ + NEG_{NEG}V (NEGQ + NEG_{NEG}V > NEGQ + NEG_{NEG}V)⁸. Прихватајући одређење В. Матезиуса (1947) о томе да се у реченицама са двоструком негацијом негација реченице постиже негирањем предиката, а да се негирана форма заменице јавља само као средство слагања, Х. Кшишкова развој конструкција NEGQ + NEG_{NEG}V објашњава као својеврсно обрнуто слагање⁹. Процес успостављања слагања негација у конструкцијама NEGQ + NEG_{NEG}V завршен је у чешком језику током XV века, а у руском два века касније (Křížková 1968: 31). Наведеним ставовима Х. Кшишкове детаљније ћемо се позабавити у одељку 3.2, приликом анализе старосрпског материјала.

2.2. Стање старословенског језика, у коме се, као и у старочешком, налазе два типа конструкција са слагањем негација (примери 3–5 указују на то да

ной негацией типа латин. или современных германских языков и двойной негацией современных славянских языков развивалось в направлении к общему распространению двойной негации ...”. Уп. и даље Křížková 1968: 23: „Однако, все славянские языки объединены одной особенностью: во всех современных славянских языках в основном представлена вместо единой негации типа древнечеш. *Nikto vie* двойная негация типа соврем. чеш. *Nikdo neví*, и если в предложении налицо больше местоименных кванторов, то появляется, напр., *Nikdo nic neví*, *Nikdo nikdy nepřišel* и. т. п. Это состояние является результатом исторического развития отдельных славянских языков, т. е. их самостоятельного развития ...”.

⁷ На сличан начин ову промену објашњава М. Хаспелмат (1997: 210–213) позивајући се на општи принцип да се негатор поставља што раније у реченици, и изнад свега испред глагола, како би се осигурала што ефикаснија комуникација (уп. и JERPERSEN 1917: 5–6; HORN 1989: 450).

⁸ Уп. Křížková 1968: 25: „Существование единой негации и двойной негации, ограниченное позицией с препозицией отрицательного местоимения, в некоторых случаях даже засвидетельствованное господство единой негации, но обязательная негация глагола при постпозиции местоимения представляют собой, по-видимому, переходную ступень между одной негацией и негацией двойной. Вероятно двойная негация сперва распространилась при постпозиции отрицательного местоимения, под воздействием не выясненных пор причин. Распространение двойной негации, т. е. негации глагола и местоимения, также в предложениях с препозицией местоимения является, по-видимому, результатом влияния аналогии. Обобщение двойной негации в одной позиции имело следствием распространение ее также в другой позиции, результатом чего постепенно становится последовательно употребление двойной негации независимо от позиции”.

⁹ Уп. Křížková 1968: 30: „Если несмотря на это во всех славянских языках в течение исторического развития распространяется и стабилизируется двойная негация типа *Nikto ne ťrišel*, то ее появление можно трактовать как результат обратной конгруэнции, т. е. как приспособление формы глагола обще отрицательному значению предложения, ...”.

је у старословенском језику превербални негатор НЕ факултативан уколико је негирани универзални квантификатор у препозицији, и обрнуто, обавезан уколико је негирани универзални квантификатор у постпозицији), С. Браун (2002) узима као репрезент стања старијих фаза словенских језика, а онда, поредећи га са стањем савременог стандардног руског језика (примери под 6 показују доследно слагање негација), објашњава синтаксичку промену применом минималистичког програма Н. Чомског.

(3) ... **niktože estъ** iže ostavitъ domъ (BROWN 2002: 167).

(4) ... **niktože** nasъ **ne** najetъ (BROWN 2002: 167).

(5) ... i **ne** eštъ **ničesože** (BROWN 2002: 166).

(6a) ... i **ne** est **ničego** ... (BROWN 2002: 163);

(6b) **Nikto ne** znaet syna, krome otca (BROWN 2002: 164).

(6в) **Nikto ne** kupil **ničego** (BROWN 2002: 164).

Према критеријуму слагања негираних универзалних квантификатора и негације предиката С. Браун разликује три типа језика са слагањем негација: тип 1 илуструје руски језик (обавезно слагање, примери под 6), тип 2 илуструју каталонски, а према ауторки, припада му и старословенски (слагање је факултативно уколико је негирани универзални квантификатор у препозицији, примери 3–5), док тип 3 илуструје италијански језик (негирани универзални квантификатор у препозицији увек искључује негацију предиката, уп. пример 7 из BROWN 2002: 164).

(7a) **Nesuno** ha telefonato.

(7b) ***Nessuno non** ha telefonato.

С. Браун старословенско стање посматра као прелазни ступањ од језика италијанског типа слагања негација (тип 3) ка језику са руским (савременим словенским) типом, при чему се у промени типа кључни значај придаје семантици негираних универзалних квантификатора¹⁰.

На основу присуства два типа конструкција са слагањем негација у старословенском језику (примери типа 3–5), М. Дочекал (2009) најпре расправља о томе да ли старословенски језик припада типу језика са доследним слагањем негација¹¹, а затим, поредећи старословенско стање са савременим чешким, покушава да објасни промену језичког типа (од језика са недоследним слагањем негација, какав је старословенски, до језика са доследним слага-

¹⁰ Уп. BROWN 2002: 177: „I have argued that this pattern occurs in OCS because the NC system was in a state of flux, with two NC systems co-existing. This state of flux was the result of an ongoing shift from an Italian-type NC system, in which preverbal n-words cannot co-occur with a sentential negation marker, to a Russian-type NC system, in which all n-words require a sentential negation marker. This shift involves a change in the uninterpretable feature in the sublabel of n-words from [u POL] to [u NEG]. The intermediate stage is a Catalan-type system, where the sentential negation marker is optional with preverbal n-words. In this system the contents of the feature sublabel of n-words alternates between [u POL] and [u NEG]. When an n-word contains [u POL] in its sublabel, the sentential negation marker is disallowed with preverbal n-words. When an n-word contains [u NEG], the sentential negation marker is required with preverbal n-words. The coexistence of [u POL] and [u NEG] n-words results in the apparent optionality of the sentential negation marker with preverbal n-words observed in languages with this system”.

¹¹ Типолошка подела на језике са доследним и недоследним негативним слагањем (eng. strict and non strict NC languages) развијена је у GIANNAKIDOU 2006.

њем негација, какав је савремени стандардни чешки) применом метода формалне семантике и синтаксичке теорије слагања негација развијене у РЕНКА 2007 и ZEIJLSTRA 2004; 2008. ДОЋЕКАЛ 2009: 36–38 не нуди коначно решење, већ указује на могуће проблеме који проистичу из примене одабраног теоријског модела на старословенски и старочешки материјал.

На основу веома оскудног језичког материјала словенских језика (нпр. за српски језик се узима само неколико примера из дела Доситеја Обрадовића и Вука Караџића и из савременог стандардног језика, док се старосрпски материјал потпуно игнорише) и О. TSURSKA (2010: 150–179) закључује да су словенски језици током историјског развоја прошли кроз промену типа језика: од језика са недоследним слагањем негација до језика са доследним слагањем негација. Иако исправно примећује да се ова промена у словенским језицима не уклапа у теоријски концепт кружног смењивања негација у језицима света (концепт Јесперсенових кругова) (TSURSKA 2010: 171), ауторка у објашњењу промене користи једну од верзија овог теоријског концепта (концепт негативних кругова, енгл. *Negative cycles*, према VAN GELDEREN 2008), као и минималистички програм Н. Чомског. У складу са теоријом Јесперсенових кругова (уп. најновије синтезе са детаљном литературом у VAN DER AUWERA 2009; 2010), ауторка кључну улогу у објашњењу промене придаје јачању и слабењу негативних маркера¹².

2.3. Свим поменутих радовима о развоју конструкција са слагањем негација у словенским језицима, а посебно BROWN 2002; ДОЋЕКАЛ 2009 и TSURSKA 2010, могу се упутити исте начелне методолошке примедбе. Већ смо указали на проблем ограниченог језичког материјала приликом истраживања. Други проблем је у вези са овим, а тиче се олаког узимања стања старословенског језика за стање ране фазе развоја свих словенских језика (уп. посебно BROWN 2002: 159; TSURSKA 2010: 160). Трећи проблем се састоји у томе да ниједан од поменутих радова не узима у обзир чињеницу да се у синтакси старословенског језика налазе бројне црте грчке синтаксе, те да се о грчком пореклу конструкција NEGQ + NEG~~V~~ у старословенском језику расправља у славистици још од средине XIX века (уп. БУСЛАЕВ 1858: 523). Пренебрегавање ове чињенице у великој мери обесмишљава објашњавање језичке промене. Спорне методолошке поставке не могу се надоместити ни модерним синтаксичким и семантичким теоријама.

За разлику од поменутих студија питање порекла конструкције NEGQ + NEG~~V~~ у словенским језицима представља централно питање у одељку о слагању негација у WILLIS 2013: 369–375. Преглед релевантних мишљења аутор завршава опрезним прихватањем Вајановог става да су конструкције типа NEGQ + NEG~~V~~, иако прасловенске, у старословенском језику биле у повлачењу, те да су се јављале само под грчким утицајем (уп. VAILLANT 1948: 357; WILLIS 2013: 371). У наставку дискусије Д. Вилис (2013: 371–372) јасно се опредељује против става да се ове конструкције у староруском и савреме-

¹² Уп. TSURSKA 2010: 178: „The data from all Slavic languages under consideration also indicate the frequent use of minimizers then strengthen the preverbal negative marker *ne*. I argue that this indicates the weakening of the [NEG] feature of *ne*, which might lead to the continuation of the cycle and future reanalysis (if not disappearance) of *ne*”.

ном руском језику јављају под утицајем црквенословенског језика. У прилог њиховом прасловенском пореклу Д. Вилис (2013: 371–372) наводи следеће аргументе: (а) забележене су, додуше веома ретко, у староруским споменицима народног карактера; (б) забележене су у Руској граматици В. Лудолфа из 1696. године; (в) забележене су у савременим руским дијалектима; и (г) потврђене су и у старочешком и старопољском језику. Вилисовим аргументима детаљније ћемо се позабавити у одељку 4, након прегледа и анализе старосрпског материјала у одељку 3.

3. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

3.1. Методолошки приступ. Поред методолошких проблема који проистичу из саме природе истраживачког корпуса¹³, посебна пажња посвећена је чињеници да је српска средњовековна пословноправна писменост конципирана у складу са принципом хомогене диглосије, те да се, сходно томе, у истраживаним документима употребљавају и српскословенски и старосрпски језик. У складу са оваквом језичком концепцијом докумената из корпуса, али и у складу са проблемом грчког, одн. црквенословенског порекла конструкција NEGQ + NEG V, о чему је било речи у претходној тачки, основни методолошки поступак приликом анализе био је раздвајање српскословенских од старосрпских конструкција са слагањем негација.

3.2. СРПСКОСЛОВЕНСКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ. У табели бр. 1 наведен је преглед броја примера српскословенских конструкција са слагањем негација у испитиваним документима.

Табела бр. 1: Српскословенске конструкције са слагањем негација

	NEGQ + NEG V	NEGQ + NEG V	NEG V + NEGQ	УКУПНО
XII–XIII	6	1	–	7
XIV	18	8	7	33
XV	6	–	–	6
УКУПНО	30	9	7	46

(8a) повеѡѡхъ ннкодоу потъшатн се разорнтн нн дала часа (Нем. 1282–1289, № 41.49)¹⁴;

¹³ Старосрпски корпус ограничен је не само временски и територијално, већ и функционалностилски, жанровски и тематски, што условљава и ограниченост синтаксичких конструкција, синтаксичких типова и контекста у којима се оне јављају (детаљније у Грковић-Мелѡор 2007a: 11–12). С друге стране, језик српских средњовековних повеља и писама представља јединствен варијетет који се – као и језик других званичних докумената – одликује посебном текстуалном, стилском и прагматичком нормом, те је као такав имплицитно стандардизован. Стога се приликом синтаксичких истраживања овога корпуса мора водити рачуна о томе да забележене синтаксичке конструкције не морају нужно бити одлика српског народног језика (детаљније Грковић-Мелѡор 2007b: 252–253).

¹⁴ Приликом навођења примера из средњовековних повеља и писама придржавали смо се начела примењених у Павловић 2006: 15: „Сваки пример је сигниран тако што је дат (а) податак о канцеларији у којој је акт настао или адресанту који стоји иза датог акта, (б) година настанка акта, (в) нумеричка ознака акта према регистру датом на крају књиге, те (г) нумеричка

- (8б) ннѣтоже полуѣтнше днра сего (Нем. II 1340, № 85.31);
 (8в) н ннѣтоже възмогѡхомъ противъ дарованню (Лаз. 2. III 1382, № 189.9);
 (8г) ннѣмоу прѣложеноу быти въ области светыѣ богородице (Нем. 1343–1345, № 89.29);
 (8д) іако ннѣтоже ползека ... земльное богатыство (Лаз. 1394–1402, № 312.20).
 (9а) н никакоже быти зазорноу ѡд всѣхъ творьца н г(оспод)а (Нем. 1199, № 2.26);
 (9б) желаннн нашего ннколанже погрѣшнхомъ (Драг. 1376–1377, № 176).

Овакве конструкције у нашем корпусу представљају наслеђе старословенске синтаксе, у којој су се – још једном упућујемо на VAILLANT 1948: 357 – јављале само под утицајем грчког језика¹⁵. У прилог овоме мишљењу иде и чињеница да конструкције типа NEGQ + NEG V представљају доминантан модел исказивања реченичне негације у грчком језику све до касног средњовековног периода (XI–XV) (уп. СНАТЗОРОУЛОУ 2012: 275).

Конструкција NEGQ + NEG V у старословенском језику знатно је ниже фреквенције од конструкције са израженом негацијом предиката (Р. Вечерка (1989: 127) указује на однос 1:2,6 у старословенским четворојеванђељима). Бројчана доминација конструкције NEGQ + NEG V у нашем корпусу условљена је жанровски и текстуално. Она се употребљава само у манастирским даровницима, најчешће у уводним деловима у којима се налазе и друге одлике српскословенског језика високог стила, а ређе и у оним деловима манастирских даровница у којима се формулише (примери 10а и 10б) или потврђује правна одредба (примери 10в и 10г):

- (10а) да ннктоже ѿ жившциихъ тоу братѣн въ свои келѣн имать что (Лаз. 2. III 1382, № 189.22);
 (10б) ннктоже да дрѣзнетъ вънести въ свою келѣю что (Лаз. 2. III 1382, № 189.25);
 (10в) сице н добродѣтели тѣхъ[ъ] никакоже лишени быти (Лаз. 5. I 1407, № 397.35/36);
 (10г) ннѣмоу же ннкимере изетоу быти (Лаз. 8. VI 1400, № 300.24/25).

Малобројнији примери српскословенских конструкција са одричном заменицом или одричним прилогом (у препозицији (под 11 и 12) или постпозицији (под 13 и 14) и негацијом предиката (под 11 и 13) или субпредиката (под 12 и 14) употребљавају се најчешће у оним деловима манастирских даровница у којима се владарски дар потврђује посебном формулом, након чега следи казна за прекршиоца одредбе. Ови сегменти даровница писани су српскословенским језиком нижег стила, и представљају утицај стања из дијалекатске базе.

Примери:

- (11а) іако да ннктоже ѡт таковыхъ да не смѣють влѣсти (Нем. око 1300, № 45.295);
 (11б) н ннѣтоже да не дрѣзнетъ възети (Нем. 1313–1316, № 55.73);
 (11в) ннѣтоже въ записанѣи семь не разорити (Лаз. 19. I 1388, № 201.15);
 (11г) н нн єдинньже нхъ не изъвыс(тъ) (Нем. 1330–1331, № 72.68);
 (11д) н ннѣсоже не отнесоше ѡтъ сего днра (Нем. 1343–1345, № 89.28).

ознака реда у којем дати пример почиње”. Уз примере из Душановог законика и Романа о Троји наводили смо скраћеницу извора (ДЗ XV или РТ XV) и број странице у издању на којој се налази пример.

¹⁵ На грчко порекло ове конструкције указују и ХАБУРГАЕВ 1974: 401; ИВАНОВ 1983²: 385–386; LUNT 2001²: 143; ДАМЈАНОВИЋ 2003⁴: 151.

- (12а) снїе дноу потврѣженнх ннїѣм непотвореннх бити (Лаз. 19. I 1388, № 201.14/15);
 (12б) н ннїѣм протнїѣм н ннїѣм же невѣрѣженнх бити (Нем. 25. IV 1357, № 135.6/7).
 (13а) н да не отнїде ннїѣм же (Нем. вероватно 1300, № 50.135);
 (13б) јако вѣѣнаа бл(а)гаа не нїдают(ь) ннїѣм прѣѣти (Бранк. 1365–1371, № 151.5);
 (13в) не хотен ннїѣднодоу же погне'ноути. (Нем. 1330–1331, № 72.78);
 (13г) не разорнїти н не отъїетн ннїѣсо же отъ снхъ (Нем. 1343–1345, № 89.30);
 (13д) не разорнїховѣ ннїѣсо же (Нем. 1343–1345, № 89.30).
 (14а) да је нераздѣлнїмо ннїѣм (Нем. вероватно 1300, № 50.115);
 (14б) јако сѣмз неразорїноу быти ннїѣм же (Нем. 1313–1316, № 55.61);
 (14в) ннїѣм же ннїѣм же несѣдатнх быти (Бранк. 16. II 1452, № 658.5/6).

Посебно је интересантан пример под 15, у коме се утицај дијалекатске базе огледа и у морфолошким одликама негираног квантификатора.

- (15) ... сѣмз непотворенх быти нн ѿ кога (Лаз. крај XIV века, № 209.10).

3.3. СТАРОСРПСКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ. Преглед броја примера са слагањем негација у испитиваним документима наведен је у табели бр. 2. Грађа је разврстана према хронолошком критеријуму и према критеријуму броја формално исказаних негација.

Табела бр. 2: Старосрпске конструкције са слагањем негација

	Двострука	Трострука	Четворострука	Укупно
XII–XIII	40	6	–	46
XIV	198	22	1	221
XV: ПП	242	34	5	281
XV: ДЗ	27	4	–	31
XV: РТ	19	1	–	20
Укупно	526 (88%)	67 (11%)	6 (1%)	599

Иако се у савременом стандардном српском језику може конструисати пример са вишеструком негацијом у којој конгруира чак осам негација:

- (16) Нико никад нигдје ништа никоме никако није могао причати ни о каквом сличном подухвату (Ковачевић 2002: 61);

– у старосрпском корпусу најчешће су потврђени примери употребе двоструке (око 88%), ређе троструке (око 11%), а само по изузетку и примери четвороструке негације (око 1%).

Примери двоструке негације (негирани универзални квантификатор у препозицији (под 17) или постпозицији (под 18) и негирани предикат):

- (17а) ннїѣм ѡрѣ да не пакостнїдо (Одоља Прединић, 11. II 1247, № 18.9);
 (17б) земља цр(ь)ков'на ... ннїѣмоу да се не дає (Нем. 1313–1318, № 56.51);
 (17в) да онь ннїѣор(ь) ѡд[ь] тоган не зна (Дубр. 16. V 1402, № 319.24);
 (17г) ... а ннїѣмо да се не познїва на дворѣ царевѣ ... (ДЗ XV, 113);
 (17д) И ннїѣмо се не хте ѣкторѣ оуставнїти. (РТ XV, 62).
 (18а) а зла да ти не в'ннїѣмо ннїѣм же (Дубр. IX 1234 – IV 1235, № 8.16);
 (18б) н не останає мн ннїѣм длїжнн (Дубр. 6. VIII 1347, № 98.5);

- (18в) како мѧ несамѧ крѧвь нѧщарь· (Ђурица Петковић, VI 1401, № 304.13);
 (18г) Соудѧнне да не за котѧль нѧ оправе нѧкоѧе. (ДЗ XV, 91);
 (18д) н не може га ннѧ д е собрѧсти, ... (РТ XV, 50).

Примери двоструке негације (негирани универзални квантификатор у препозицији (под 19) или постпозицији (под 20) и негирани субпредикат):

- (19а) јакѧ да нѧмь кс(ть) тврѧдо н нѧкнѧмь непотворнѧмо (Нем. око 1358, № 140.15);
 (19б) како да кс(ть) тврѧдо н нѧкнѧмь[ь] непоколѧбнѧмо (Драг. 1378–1379, № 180.20);
 (19в) да нѧмь хѧландарь н дрѧжн ... нѧкнѧмь нешѧемьлѧмо (Лаз. 1379–1380, № 183.32);
 (19г) да прѧбѧвѧють въ свободѧ нѧкнѧмь непотѧкнѧбнѧ (Лаз. 5. I 1407, № 397.54);
 (19д) да сн нѧмь нѧкнѧмь[ь] нешѧемьлѧмо (Бранк. 1427–1428, № 588.23).
 (20а) да је нераздѧнѧмо нѧчнѧмь (Нем. вероватно 1300, № 50.115);
 (20б) како да ксѧть въ вѧкн неразорнѧмо нѧкнѧмь (Нем. 21. V 1349, № 104.240);
 (20в) да естѧ ... неотемьлѧмо нѧкнѧмь до века (Мрѧ. I 1366, № 152);
 (20г) јакѧ да прѧбѧвѧеть тврѧдо н непоколѧбнѧмо нѧкнѧмь (Мрѧ. 5. IV 1370, № 163.17);
 (20д) не хокѧкн нѧкако повратнѧт[н] (Дубр. 22. IV 1422, № 552.19/20).

Примери троструке и четвороструке негације:

- (21а) нѧкто да нѧмь не нѧпакѧстн нѧща (Нем. око 1283, № 42.3/4);
 (21б) н за царнѧ нѧкоѧмь нѧща да не плакѧю (Нем. око 1358, № 140.15);
 (21в) да нѧмь[ь] нѧкто нѧща не забѧвн (Балшићи, 27. I 1386, № 193. 9);
 (21г) н да мѧ се не вѧчнн нѧкѧдарѧ нѧдно хѧдо (Дубр. 6. I 1404, № 334.10);
 (21д) н ошь не хотѧ нѧкако нѧщорь повратнѧт[н] (Дубр. 22. III 1422, № 548.16).
 (22а) да се нѧгдарѧ не вѧзмѧ нѧједна ц(а)рнѧ ... нн на чѧмьре (Котр. 9. II 1375, № 172);
 (22б) да по нѧдань нѧчннѧ не мѧре опкнѧна соль нѧкоѧмь на свѧтъ датн нѧгдѧрь (Дубр. 4. II 1409, № 410.9);
 (22в) н да се нѧмь нѧкѧда в нѧдно вѧрѧме не мѧре нѧщорь пѧтѧтн нн нѧкатн (војвода Сандалъ 26. VI 1411, № 431.17);
 (22г) н за тон да оѧд[ь] наась нѧкѧда нѧтко не нѧше нѧщорь (Дубр. 2. VIII 1421, № 539.10/11);
 (22д) не коѧ се нн оѧд[ь] коѧа нѧједноѧ зѧла ... нн за чню волю (Дубр. 30. X 1435, № 605.57/58/59).

У свим наведеним примерима употреба негираних универзалних квантификатора у било којој синтаксичкој функцији условљава и негацију предиката (примери 17, 18, 21 и 22) или субпредиката (примери 19 и 20) негатором НЕ, те се тако формално остварује двострука (примери 17, 18, 19 и 20) или вишеструка (примери 21 и 22) негација. Исто тако, у примерима 21 и 22, употреба негираног универзалног квантификатора у било којој синтаксичкој функцији искључује навођење потврдног универзалног квантификатора у било којој другој синтаксичкој функцији, тј. условљава у свим другим синтаксичким позицијама навођење негираних, а не потврдних универзалних квантификатора. Тако долази до слагања негација, тј. до формалног слагања негираних универзалних квантификатора у различитим синтаксичким позицијама са негираним предикатом. Нагомилавање негираних лексема у реченици не утиче на логички статус потврдности и одричности. Потврдност или одриčnost реченичног садржаја зависи само од тога да ли је предикат (једноструко) негиран, и у том случају садржај реченице је одричан.

Испитани старосрпски корпус показује доследну употребу вишеструке негације у реченицама са негираним предикатом или субпредикатом и

неким негираним универзалним квантификатором, што упућује на закључак да старосрпски језик, као и савремени стандардни српски језик, припада типу језика са доследним слагањем негација. Малобројни старосрпски примери одсуства негације уз предикат (под 23) или субпредикат (под 24) не оспоравају наведени закључак:

- (23а) да га ... дарю ннкодрє (Дубр. 22 V 1254, № 25.29);
 (23б) и никто ... да ндмать области (Нем. 15. XI 1361, № 145.7);
 (23в) да ни є ннгде забаве (Дубр. пре IV 1350, № 112.4/5);
 (23г) ѡбнтвю ... да ннедно разднрє вчиннтн (Дубр. 15. VIII 1451, № 656.38);
 (23д) ннедною хнтростню да бвдв ндлѣстн (Дубр. 15. VIII 1451, № 656.43);
 (24) да си ндв ннкндрє вєраненомь (Дубр. 13. VIII 1253, № 21.4).

Изузев примера 23б који није потпуно поуздан будући да је забележен само на основу АНАСТАСИЈЕВИЋ 1922: 7 (фотографским снимком нисмо распознавали), сви остали примери забележени су у српској канцеларији у Дубровнику, те се са мање или више сигурности могу објаснити недовољним познавањем старосрпске синтаксе од стране романских писара. Примери 23а и 24 могу се довести у везу са дубровачким писаром Паскалом, у чијем је старосрпском језику било доста романских утицаја и на другим нивоима језичке структуре (уп. Павловић 2005; 2007). Исти утицај може се претпоставити и у примеру 23в који је забележен у документу чији је преписивач био Дубровчанин Живе Пармезан. Примери 23г и 23д забележени су у истом документу чији нам је писар остао непознат.

Истражени старосрпски корпус оспорава тезу Х. Кшишкове (1968: 21–22) о развоју конструкција са слагањем негација у словенским језицима (NEGQ + NEG V > NEGQ + NEG V), као и тезу (Křižková 1968: 25) да се двострука негација у словенским језицима развија најпре у конструкцијама са постпонованим негираним универзалним квантификатором. Примери са препонованим и постпонованим негираним универзалним квантификатором у нашем су корпусу бројчано скоро потпуно једнаки. На позицију квантификатора вишеструка негација нема никаквог утицаја, нити, с друге стране, та позиција утиче на изражавање негативних садржаја. Положај квантификатора у односу на негирани предикат може бити прагматички условљен интенцијом да се на одређени реченични конституент стави реченични фокус. Уколико се квантификатор употребљава у функцији објекатске допуне, позиција може бити условљена и синтаксички.

Фреквентна употреба конструкција са слагањем негација у старосрпском језику прагматички је условљена. Конструкције са негираним универзалним квантификатором и негираним предикатом најчешће се употребљавају у диспозитивима повеља приликом формулисања правне одредбе у оквирима независних клауза са партикулом да. Овим синтаксичким средствима правна одредба се формулише као директив (најчешће прохибитив) са универзалним важењем. Конструкције са негираним универзалним квантификатором и негираним субпредикатом најчешће се употребљавају у манастирским даровницама, у завршним деловима повеља у којима се потврђује дар упућен манастиру. И оваква потврда је увек формулисана као прохибитивна да-клауза са универзалним важењем.

4. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. Емпиријско истраживање показало је да се у старосрпском корпусу налазе два типа конструкција са слагањем негација: (1) NEGQ + NEG V (негирани универзални квантификатор уз одсуство негације предиката) и (2) NEGQ + NEG V (негирани универзални квантификатор и негирани предикат). Први тип, идентификован само у манастирским даровницама, и то у оним њиховим деловима писаним српскословенским језиком, представља синтаксички грецизам наслеђен из старословенског језика, те се као такав може сматрати одликом вишег стила српскословенског језика. Други тип, употребљен у српскословенским контекстима само по изузетку, представља синтаксички образац наслеђен из прасловенског језика, те се као такав у српскословенском језику испитиваних повеља може сматрати одликом нижег стила српскословенског језика.

Изоловање синтаксичког обрасца NEGQ + NEG V само у српскословенским деловима манастирских даровница упућује на закључак да се слагање негација у српском језику може пратити од најстаријих сачуваних писаних споменика до данас. Другим речима, истражени корпус упућује на одсуство синтаксичке промене у српском језику, односно на континуитет у развоју ове синтаксичке црте. Типолошки посматрано, старосрпски, као и савремени стандардни српски, представља језик са доследним слагањем негација.

Доследно слагање негација у старосрпском језику не само да оспорава досадашње генерализације о развоју ових конструкција у словенским језицима (NEGQ + NEG V > NEGQ + NEG V), проведене на материјалу старословенског, старочешког и староруског језика (KŘIŽKOVÁ 1968; BROWN 2002; DOŠEKAL 2009; TSURSKA 2010: 150–179), већ представља добар аргумент у прилог следећих хипотеза: (а) прасловенски језик припада типу језика са доследним слагањем негација; и (б) словенске језике, у начелу, карактерише континуитет, а не развој конструкција са слагањем негација. Обе хипотезе заслужују детаљнију проверу на репрезентативном материјалу других словенских језика. За сада, њима у прилог, а као противаргумент ставовима Д. Вилиса наведеним у одељку 2.3, може се навести: (а) изузетно ниска фреквенција конструкције типа NEGQ + NEG V у староруским споменицима народног карактера, пре упућује на опрез, него на закључак о њиховом прасловенском пореклу; (б) конструкције типа NEGQ + NEG V у старочешком језику могу рефлектовати и снажан латински утицај (уп. VASNEK 1947); (в) конструкције NEGQ + NEG V у савременим руским дијалектима не морају нужно представљати рефлекс прасловенског стања, већ можда последицу ареалног утицаја или новијег развоја; и (г) исказивање негације конструкцијом NEGQ + NEG V – ПРЕМА НАSPRELMATH 1997: 202 – представља ареални феномен ограничен на мањи број европских језика (германских и романских).

ИЗВОРИ

- АНАСТАСИЈЕВИЋ, Драгутин Н. Српски архив Лавре Атонске. *Споменик СКА LVI* (1922): 6–21.
 БУБАЛО, Ђорђе. *Душанов законик*. Београд: Завод за уџбенике – Службени гласник, 2010.
 МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *Повеље кнеза Лазара*. Београд: Чигоја штампа, 2003.
 МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *Повеље и њисма десјоџа Сјефана*. Београд: Чигоја штампа, 2007.

- Мошин, Владимир, Сима Ђирковић, Душан Синдик. *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писма Србије, Босне и Дубровника*, књ. 1, 1186–1321. Београд: Историјски институт, 2011.
- Синдик, Душан. Српске повеље у светогорском манастиру Светог Павла. *Мешовита грађа VI* (1978): 183–205.
- Стојановић, Љубомир. *Старе српске повеље и писма*, књ. I–II, Београд: Филозофски факултет – Српска школска књига, 2006.

*

- LASCARIS, Mihail. Actes serbes de Vatopédi. *Byzantinoslavica VI* (1935): 167–185.
- RINGHEIM, Allan. *Eine Altserbische Trojasage*. Prague – Upsal: Publications de l' Institut slave d' Upsal IV, 1951.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алдановић, Наташа. Исказивање негације у руском и српском језику на примеру референтних граматичких приручника. *Примењена лингвистика* 9 (2008): 128–136.
- Белић, Александар. Наш одговор – поводом чланка С. П.: Негација уз 'све што' и сличне изразе. *Наш језик* 1/5–6 (1950): 241–243.
- Буслаев, Федор. И. *Историческая грамматика русского языка*. Москва, 1858.
- Грицкат, Ирена. О неким проблемима негације у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолоџ XXV* (1961–1962): 115–136.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. *Језик Псалтира из шћамћарије Црнојевића*. Подгорица: ЦАНУ, 1993.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. Увод у историјску синтаксу. *Сјиси из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007, 11–61.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. Срето Танасић (ур.). *Шездесет година инстипуција за српски језик САНУ*, књ. I. Београд: Институт за српски језик САНУ 2007, 249–267.
- Драгин, Наташа. *Језик Теодосијевог Житија светиоџ Симеона у ирејису монаха Марка из XIV века*. Нови Сад: Тиски цвет, 2007.
- Драгин, Наташа. Јустинијанов закон у Атонском препису из XV века. *Зборник Маџице српске за филолоџију и лингвистичку* LIII/1 (2010): 61–79.
- Драгин, Наташа. Земљораднички закон у Хиландарском рукопису из XV века. *Зборник Маџице српске за филолоџију и лингвистичку* LIV/2 (2011): 71–91.
- Иванов, Валерий В. *Историческая грамматика русского языка*. Москва: Просвещение, 1983.
- Киш, Наташа. О проблему негације код деадјективних именица. *Зборник Маџице српске за филолоџију и лингвистичку* L (2007): 389–396.
- Ковачевић, Милош. Дистрибуција и правила употребе партикула *И* и *НИ* у српском књижевном језику. *Наш језик XXXVII/1–2* (1997): 7–25.
- Ковачевић, Милош. *Синтаксика и грамајика синтаксичких фигура*. Крагујевац: Кантакузин, 2000.
- Ковачевић, Милош. *Синтаксичка негација у српском језику*. Ниш: Издавачка јединица Универзитета, 2002.
- Ковачевић, Милош. Типичне грешке при употреби негације у савременом српском књижевном језику. *Књижевност и језик* L/4 (2003): 355–377.
- Ковачевић, Милош. Типови конструкција са множењем негација у српском језику. *Гласник Одјељења умјетности ЦАНУ* 22 (2004): 53–89.
- Ковачевић, Милош. Типови конструкција с експлетивном негацијом у савременом српском језику. М. Okuka, U. Schweier (eds.). *Die Welt der Slaven*, Band 21: Germano-Slavistische Beiträge. Muenchen: Verlag Otto Sagner, 2004, 121–135.
- Ковачевић, Милош. *Огледи о синтаксичкој негацији*. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- Ковачевић, Милош. Структурно-семантичке особине фигура негације. Ј. Раздобудко Човић, Н. Гарбовски (ур.). *Превод у систему комјарашивних изучавања националне и сјране књижевности и културе*. Приштина – Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2012, 249–261.
- Кубурић Маџура, Миљана. Конструкција *без + N(Gen)* у функцији исказивања пропратне околности у Андрићевом роману *Госпођица*. *Српски језик* 10/1–2 (2005): 565–576.

- МОСКОВЉЕВИЋ, Јасмина. О подизању негације у српском језику. *Јужнословенски филолог* LII (1996): 89–98.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. Фонолошке одлике Паскалових старосрпских повеља и писама. Пример српско-романске фонолошке интерференције. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLVIII/1–2 (2005): 21–33.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Детерминативни падежи у старосрпској пословнојравној именовности*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. Дубровачко-бугарски уговор из 1253. године у светлу српско-романске језичке интерференције. *Probleme de filologie slavă/Вопросы словянской филологии/Проблеми словенске филологије* XV (2007): 511–520.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Старосрпска зависна реченица XII–XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- ПЕТКОВИЋ, Јелена. Синтаксичка негација у светлу математичке и логичке негације. М. Ковачевић и др. (ур.). *Савремена истраживања језика и књижевности* I/1. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2009, 75–83.
- ПЕТКОВИЋ, Јелена. О једном проблему негације и језику штампе. М. Ковачевић (ур.). *Наука и историја*. Пале: Филозофски факултет, 2011, 143–152.
- ПЕТКОВИЋ, Јелена. О једном типу испољавања вишеструке негације у зависносложеним реченицама. М. Ковачевић (ур.). *Наука и историја*. Пале: Филозофски факултет, 2012, 117–126.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава. О негацији уз неке перцептивне српскохрватске глаголе. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XXXIV/1 (1991): 83–87.
- ПОПОВИЋ, Миодраг. Критерији заснованости експлетивне (‘сувишне’) негације. *Јужнословенски филолог* L (1994): 189–198.
- РАДОВАНОВИЋ, Миодраг. Номинализација и негација. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XXXIII (1990): 407–416.
- ХАБУРГАЕВ, Георгий А. *Старославянский язык*. Москва: Просвещение, 1974.
- *
- ACQUAVIVA, Paolo. A Logical Form of Negative Concord. *University of Venice Working Papers in Linguistics* 6/2 (1996): 1–27.
- ARSENJEVIĆ, Boban. Negative Concord in Serbo-Croat Aps. *Snnipets* 10 (2005): 5–6.
- BERNINI, Giuliano, Paolo RAMAT. *Negative Sentences in the Languages of Europe*. Berlin: Mouton, 1996.
- BOŠKOVIĆ, Željko. On Two Types of Negative Constituents and Negative Concord. F. Marušić, R. Žaucer (eds.). *Proceedings of FDSL 6.5*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008, 9–35.
- BOŠKOVIĆ, Željko. Licensing Negative Constituents and Negative Concord. Anisa Schradl, Martin Walkow, Muhammad Abdurrahman (eds.). *Proceedings of the North East Linguistic Society 38*. Amherst: GLSA – University of Massachusetts, 2009, 125–139.
- BROWN, Sue. A Minimalist Approach to Negation in Old Church Slavonic: A Look at the Codex Marianus. Wayles Browne, Ji-Yung Kim, Barbara H. Partee and Robert A. Rothstein (eds.). *Formal Approaches to Slavic Linguistics XI: The Amherst Meeting*. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 2002, 159–179.
- BROWN, Sue. Negative Concord in Slavic and Attract All-F. Sue Brown, Adam Przepiórkowski (eds.). *Negation in Slavic*. Bloomington: Slavica, 2005, 71–104.
- CHATZIPOULOU, Aikaterini. *Negation and Nonveridicality in the History of Greek*. Doctoral dissertation. Chichago: University of Chichago, 2012.
- CORBLIN Francis, Lucia M. TOVENA. On the Multiple Expression of Negation in Romance. Yves D’Hulst, Johan Rooryck, Jan Schroten (eds.) *Romance Languages and Linguistic Theory*. Amsterdam: John Benjamins, 2001, 87–115.
- DAHL, Osten. Typology of Sentence Negation. *Linguistics* 17 (1979): 79–106.
- DAMJANOVIĆ, Stjepan. *Staroslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2003.
- DE SWART, Henriëtte and SAG Ivan. Negation and Negative Concord in Romance. *Linguistics and Philosophy* 25 (2002): 373–417.
- DOČEKAL, Mojmir. Negative Concord: From Old Church Slavonic to Contemporary Czech. Björn Hansen, Jasmina Grković-Major (eds.). *Diachronic Slavonic Syntax: Gradual Changes in Focus*. Munchen – Berlin – Wien: Verlag Kubon & Sagner, 2009, 29–41.
- FITZGIBBONS, Natalia V. 2008. Freestanding Negative Concord Items in Russian. *Nanzan Linguistics, Special Issue* 3 (2008): 51–65.
- FITZGIBBONS, Natalia V. Freestanding N-words in Russian: A Syntactic Account. *Journal of Slavic Linguistics* 18/1 (2010): 55–99.

- GIANNAKIDOU, Anastasia. Negative ... Concord?. *Natural Language and Linguistic Theory* 18 (2000): 457–523.
- GIANNAKIDOU, Anastasia. N-words and Negative Concord. Martin Everaert et al. (ed.). *The Syntax Companion*. Oxford: Blackwell, 2006, 327–391.
- HANSEN MOSEGAARD, Maj-Britt, Jaqueline VISCONTI. The Evolution of Negation in French and Italian: Similarities and Differences. *Folia linguistica* 46/2 (2012): 453–483.
- HASPELMATH, Martin. *Indefinite Pronouns*. Oxford Studies in Typology and Linguistic Theory. Oxford: Clarendon Press, 1997.
- HAEGEMAN, Liliane, Rafaella ZANUTTINI. Negative Concord in West Flemish. Adriana Belletti, Luigi Rizzi (eds.). *Parameters and Functional Heads*. Oxford: Oxford University Press, 1996, 117–179.
- HAEGEMAN Liliane, Terje LOHNDAL. Negative Concord and (Multiple) Agree: A Case Study of West Flemish. *Linguistic Inquiry* 41/2 (2010): 181–211.
- HARVES, Stephanie. The Syntax of Negated Prepositional Phrases in Slavic. Ž. Bošković, S. Franks, W. Snyder (eds.). *FASL 6: Connecticut Meeting*. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 1998, 166–186.
- HOEKSEMA, Jacob. Negation and Negative Concord in Middle Dutch. Danielle Forget, Paul Hirschbüller, France Martineau, María-Luisa Rivero (eds.). *Negation and Polarity. Syntax and Semantics*. Amsterdam – Philadelphia: Benjamins, 1997, 139–156.
- HORN, Laurence R. *A Natural History of Negation*. Chicago: Chicago University Press, 1989.
- HORN, Laurence R. Multiple Negation in English and Other Languages. Laurence R. Horn (ed.). *The Expression of Negation*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2010, 111–149.
- IORDĂCHIOAIA, Gianina. *Negative Concord with Negative Quantifiers. A Polyadic Quantifier Approach to Romanian Negative Concord*. Tübingen: University of Tübingen, 2009.
- JÄGER, Agnes. *History of German Negation*. Amsterdam: Benjamins, 2008.
- JEPERSEN, Otto. *Negation in English and Other Languages*. København: A. F. Høst & Søn, 1917.
- JONKE, Ljudevit. Ne treba izbjegavati dvostruke negacije. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Znanje, 1965, 404–405.
- KAHREL, Pieter. *Aspects of Negation*. Amsterdam: University of Amsterdam, 1996.
- KALLEL, Amel. The Loss of Negative Concord in Standard English: Internal Factors. *Language Variation and Change* 19 (2007): 27–49.
- KLIMA, Edward. Negation in English. Jerry Fodor, Jerold Katz (eds.). *The Structure of Language*. Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1964, 246–323.
- KRŽIŽKOVA, Helena. К вопросу о так называемой двойной негации в славянских языках. *Slavia* XXXVII/1 (1968): 21–39.
- KUNO, Masakazu. Negation, Focus, and Negative Concord in Japanese. *Toronto Working Papers in Linguistics* 28 (2008): 195–211.
- LABOV, William. Negative Attraction and Negative Concord in English Grammar. *Language* 48 (1972): 773–818.
- LADUSAW, William A. Negation, Indefinites, and the Jespersen Cycle. Joshua S. Guenter, Barbara A. Kaiser, Cheryl C. Zoll (eds.). *Proceedings of the 19th annual meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley: Berkeley Linguistics Society, 1993, 437–446.
- LUNT, Horace G. *Old Church Slavonic Grammar*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2001.
- MATHESIUS, Vilém. Několik zásadních slov o kongruenci a o dvoji negaci. *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, 1947, 319–326.
- MENAC, Antica. O upotrebi dvostruke negacije s glagolskim pridjevom trpnim. *Jezik* II/1 (1953–1954): 18–22.
- PENKA, Doris. *Negative Indefinites*. Doctoral dissertation. Tübingen: Universität Tübingen, 2007.
- SURÁNYI, Balázs. Quantification and Focus in Negative Concord. *Lingua* 116 (2006): 272–313.
- TSURSKA, Olena Anatolijivna. *Clausal Architecture and Sentential Negation in Slavic*. Arizona State University, 2010.
- VACHEK, Josef. Obecný zápor v angličtině a v češtině. *Príspevky k dějinám řeči a literatury anglické VI*. Praha: FF UK, 11–65.
- VAILLANT, André. *Manuel du vieux slave I–II*. Paris: Institut d' Études slaves, 1948.
- VAN ALSENOY, Lauren. Negative Expressions Involving Indefinites in African Languages. *Studies van de BKL* 6 (2011): 1–18.
- VAN DER AUWERA, Johan. On the Diachrony of Negation. Laurence R. Horn (ed.). *The Expression of Negation*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2010, 73–111.
- VAN DER AUWERA, Johan. The Jespersen Cycles. Elly van Gelderen (ed.). *Cyclical Change*. Amsterdam: Benjamins, 2009: 35–71.

- VAN DER WOUDE, Ton, Frans ZWARTS. Negative Concord. Dicky Gilbers, Sietze Looyenga (eds.). *Language and Cognition 2. Yearbook 1992 of the research group for linguistic theory and knowledge representation of the University of Groningen*. Groningen: TENK, 1992, 317–331.
- VAN GELDEREN, Elly. Negative Cycles. *Linguistic Typology* 12 (2008): 195–243.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax. I. Die lineare Satzorganisation*. Freiburg: U.W. Weiher, 1989.
- WATANABE, Akira. The Genesis of Negative Concord: Syntax and Morphology of Negative Doubling. *Linguistic Inquiry* 35 (2004): 559–612.
- WILLIS David. Negation in the History of the Slavonic Languages. David Willis, Christopher Lucas, Anne Breitbarth (eds.). *The History of Negation in the Languages of Europe and the Mediterranean. Volume I: Case Studies*. Oxford: Oxford University Press, 2013, 341–399.
- YANG, Hui Ling. Is Chinese a Negative Concord Language? Zhuo Jing-Schmidt (ed.). *Proceedings of the 23rd North American Conference on Chinese Linguistics, Volume 2*. University of Oregon, 2011, 208–223.
- ZEIJLSTRA, Hedde. *Sentential Negation and Negative Concord*. Doctoral dissertation, Amsterdam: University of Amsterdam, 2004.
- ZEIJLSTRA, Hedde. *Negative Concord is Syntactic Agreement*. Amsterdam: University of Amsterdam, 2008.

Jelena Petković
Vladimir Polomac

NEGATIVE CONCORD IN OLD SERBIAN

Summary

This paper explores the most important syntactic, semantic and pragmatic features of the structures with negative concord in Old Serbian. The basic aims of the paper are the following: (a) to describe the state of the use of these constructions in Old Serbian in the 12th–15th century; (b) to compare the results with the state in standard Serbian in order to determine the presence/absence of the syntactic change; (c) to compare the results with the state of other Slavic languages (especially Old Church Slavonic, Old Czech and Old Russian) in order to determine the Proto-Slavic situation and precisely define the chronology of the development in individual Slavic languages. The research revealed two types of structures with the negative concord in the Old Serbian corpus: (a) type NEGQ + NEG V (negated universal quantifier with the absence of the predicate negation), found only in monastery charters, or more precisely in those parts of the charters that were written in Serbian Church Slavonic, represents a syntactic Grecism inherited from Old Church Slavonic and as such can be considered a feature of a higher style of the Serbian Church Slavonic language; (b) type NEGQ + NEG V (negated universal quantifier and negated predicate), used in Serbian Church Slavonic contexts only in some exceptions, represents a syntactic pattern inherited from the Proto-Slavic language and can be considered a feature of a lower style in the Serbian Church Slavonic language of the charters that were investigated. The isolation of the type NEGQ + NEG V only in the Serbian Church Slavonic parts of the monastery charters leads to the following conclusions: (a) the comparison of Old Serbian and contemporary standard Serbian indicates the absence of the syntactic change, i.e. a continuity in the development; consequently, (b) Old Serbian, just like standard Serbian, belongs to the type of languages with a consistent negative concord; and finally, (c) the previous two conclusions imply that the Proto-Slavic situation needs to be redefined, as well as the development of this linguistic feature in Slavic languages.

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију, Катедра за српски језик
Јована Цвијића бб, 34 000 Крагујевац, Србија
jelenapetkovic@eunet.rs
vladimir.polomac@gmail.com

Зорица Никитовић

СИНТАКСИЧКИ АСПЕКТИ СЛОЖЕНИЦА У СРПСКОСЛОВЕНСКОМ ЈЕЗИКУ

Овај рад се бави проучавањем синтаксичке функције и синтаксичких основа сложеница у српскословенском језику. Творбени и синтаксички ниво вишеструко се преплићу и тај однос могуће је посматрати као: 1) синтаксички однос творбених основа у сложеној лексеми, 2) синтаксичку функцију сложене лексеме, и 3) синтаксичке основе сложене лексеме. Методом трансформације сложенице у семантичку парафразу у раду су издвојена три типа синтаксичких конструкција која могу бити у њеној основи: 1) синтаagma; 2) реченица, и 3) синтаксичке структуре које није могуће објединити јединственим синтаксичким критеријумом.

Кључне ријечи: српскословенски језик, сложеница, синтаксичке конструкције, синтаксичка функција, релативна реченица.

This paper focuses on the study of the syntactic function and syntactic bases of compounds in Serbian Church Slavonic. The word formation and syntactic levels intersect in many ways and that relationship can be observed as: 1) a syntactic relationship between word formation bases in a compound, 2) a syntactic function of a compound, and 3) a syntactic basis of a compound. Using the method of the transformation of a compound into a semantic periphrasis, the paper singles out three types of syntactic structures that can be found at its basis: 1) phrase, 2) sentence, and 3) syntactic structures that cannot be united by a single syntactic criterion.

Key words: Serbian Church Slavonic, compound, syntactic structure, syntactic function, relative clause.

1. Увод. Ријечи сложене структуре, било да је ријеч о сложеницама, сра-слицама или ријечима насталим сложено-суфиксалном творбом, по морфемској структури која се састоји од двије лексичке компоненте, у циљу цјеловите анализе, неопходно је посматрати и са синтаксичког аспекта. Прожимање синтаксичког и творбеног нивоа најбоље се очитује између двије лексичке компоненте од којих су образоване сложенице, па је у досадашњим проучавањима са тог аспекта акценат био на истраживању њиховог синтаксичког односа. У литератури је детаљно проучен синтаксички однос компоненти сложенице, а прву подјелу сложеница по синтаксичко-семантичком односу њених саставних дијелова дао је Ф. Миклошич, који их дијели на: *beiordende Composita*, *determinative Composita*, *abhängigkeits-Composita* и *possessive Composita* (МикЛОСИЧ 1863). А. Белић композите дијели на *коју-лајивне*, *дејтерминативне* и *сложенице с рекцијом* (1931: 23). Л. Блумфилд их разврстава у двије основне категорије: *copulative compounds* и *determinative compounds (attributive or subordinative)* (БЛОУМФИЛД 1961: 235). У БЕЕКЕС 1995: 72 наведена су четири типа индоевропских сложеница: *bahuvrīhis*,

determinative compounds, governing compounds и четврта, најрјеђа група: *dvandvas*. X. Пол (Pohl 1977: 81–91) их је подијелио на: *Koordination (Dvandva)* и *Subordination*. Субординативне сложенице аутор даље дијели на: 1) *Determinativkomposita ohne (traditionelle) verbale Rektionskomposita*, 2) *Sogenannte (traditionelle) verbale Rektionskomposita mit regierendem Hinterglied*, 3) *Vorderglied regiert Hinterglied* 4) *Possessivkomposita (Bahuvrihi)*. Б. Николић (1972: 273) сложенице према односу саставних дијелова разврстава на: *којулајтивне, дејтерминајтивне и рекцијске*, док је Ј. Грковић-Мејџор ову подјелу¹ допунила субјекатским сложеницама: *којулајтивне, дејтерминајтивне, доујунске и субјекатске* (2007: 402–404).

1.1. Синтаксички аспекти у проучавању сложеница не исцрпљују се анализом њихових творбених компоненти, нити срастањем као једним од творбених модела. Синтаксички међуоднос компоненти сложене ријечи, не само лексичких морфема већ и афиксалних, које су модификатори лексичког значења и носиоци творбеног, упућује на то да се деривацијом заправо реструктурирају јединице једног језичког нивоа у јединице другог.² Циљ овог рада јесте да се на богатом корпусу сложеница српскословенског језика сакралног стила³ испитају синтаксичке конструкције које су садржане у творбеној бази сложенице а које проистичу из њене функције у реченици. Сложенице дају могућност да се цијеле реченице употријебе као придјевни и именици и у том новом својству се уводе у реченицу (Бенвенист 1974: 256)⁴ из чега проистиче да су сложенице својеврсни кондензатори одређеног синтаксичког значења.

Да бисмо сагледали који се тип синтаксичке конструкције налази у основи сложене ријечи, неопходно је дату ријеч посматрати најприје унутар њеног реченичног контекста, тј. посматрати је на два плана – као конституент реченице и као твореницу у чијој основи је одређена синтаксичка форма. Ова два плана међусобно се прожимају и тек њиховим поређењем могуће је закључити који тип конструкције је подлегао лексикализацији. Такав преглед типова синтаксичких конструкција биће од користи за даља дериватолошка истраживања јер је питање творбене базе сложених лексема уско везано за питање творбених модела као и за творбено значење деривата.⁵ С

¹ Сложенице сакралног значења по истој класификацији а уз примјену морфолошког подкритеријума врсте ријечи могу се свести на 30 подтипова (Никитовић 2012: 242–247). И. Бјелаковић, кроз подјелу сложеница на егзоцентричне и ендоцентричне, врши даљу класификацију према типу синтаксичког односа њених компоненти (2013: 49–53). Такође, в: Драгин – Штасни 2006: 54–76.

² О сложености наведене проблематике, која на корпусу српског и српскословенског језика још није добила своју интерпретацију, најбоље говори студија Е. Ј. Гинзбурга *Словобројство и синтаксис* (2010).

³ Корпус чине сложене ријечи ексерпирани из српскословенских књижевних дјела сакралног карактера (в. Извори). У раду наводимо само по неколико примјера за сваки тип синтаксичке конструкције. Грађу чини више од хиљаду сложених ријечи.

⁴ Ово је аналогно ставу А. Белића да „самом променом функције добија се изведена реч” јер нема творенице без синтагматског значења било да се ради о морфемској творби или о транспозицији (в. 1998: 178–179).

⁵ Утврђивање творбених модела путем којих су синтаксичке конструкције преобликоване у једну лексему излази изван оквира овог истраживања. Ипак, неопходно је напоменути

напоменом да су синтаксичке парафразе у раду дате у складу са савременим језиком а не језиком изворника (не треба заборављати ни да су бројни примјери калкови са старогрчког језика). Уз помоћ парафразе долази се до типа конструкције који је послужио као синтаксичка основа сложенице. Елементи те конструкције нису у свим примјерима еквивалентни елементима које је она имала у времену настанка. Трансформациони тест служи као методолошка испомоћ а никако као лексичко-синтаксички еквивалент саставним дјеловима сложенице јер многи од тих лексичких дијелова немају употребну вриједност у савременом језику.

1.2. На синтаксичке основе сложеница у историји проучавања изведених ријечи указало је више истраживача. Једнако као и код Бругмана, и код А. Белића налазимо да „сложенице или сложене речи нису ништа друго до синтагме”.⁶ А. Белић сматра да је значење и сложеница и изведених ријечи подједнако синтагматско. „Када од једне категорије речи постају речи друге категорије, онда се увек добијају неправне речи дотичне категорије које су увек синтагматске по своме основном значењу” (1998: 178). Е. Бенвенист сматра да се у основи сложенице налази синтаксичка конструкција и да је сложенице, сходно томе, потребно посматрати не само као морфолошке типове већ и као синтаксичке структуре. Аутор је на корпусу више индоевропских језика⁷ према критеријуму логичког међуодноса компоненти сложенице, те њене формалне структуре, све сложене лексеме подијелио у двије групе: 1) оне у којима логички однос, у цјелини или дијелом, стоји међу њеним компонентама; и 2) оне код којих однос међу компонентама излази изван оквира сложене лексеме⁸ (1974: 242). Такође, И. Низаметди-

да дериватолошки ниво анализе, иако један од „најсложенијих и најпрецизнијих“, не даје увијек једнообразне одговоре на одређена питања. Истраживање на свеобухватном корпусу, који је обједињен критеријумом сложене основе, показало је да је танка граница између деривата које називамо *сраслице* и оних које називамо *сложенице*, тј да се синтаксичка и морфемска творба управо и дотичу по питању творбене базе тј. мотивације (в. Никитовић 2010). В. П. Григорјев на основу творбене базе прави разлику између композиције и афиксације, разликујући два типа творбе сложених именица: а) оне које настају на бази синтагме и б) аналогично према другим сложеницама (Григорјев 1956: 39). В. В. Виноградов, дајући класификацију творбених начина у руском језику, одвојио је морфемску (афиксалну) творбу од синтаксичке. Морфемском творбом обухваћени су: 1) фонетско-морфемски, безсуфиксални начин; 2) суфиксација; 3) префиксација; 4) суфиксално-префиксална творба; док су у синтаксичку творбу сврстани: 1) морфемско-синтаксички творбени начин (композиција, транспозиција); 2) лексичко-синтаксички (лексикализација синтагме, срастање синтагме у једну ријеч) и лексичко-семантички (развитак хомонима на основу полисемне ријечи) (према: Улуханов 1978: 90). Ипак, пошто је у овом истраживању ријеч о лексици која је по поријеклу канонска и настала по узору на канонску, видјети: Ефимова 2006.

⁶ Узимајући за примјер ријечи које је преузео од Бругмана, А. Белић каже: „Зар сложенице са рекцијом, без обзира да ли је зависна именичка реч обележена основном или извесним падежом, нису допусне синтагме о којима смо толико говорили...Зар детерминативне сложенице нису праве одредбене синтагме, без обзира на то која реч је употребљена као детерминатив? Најзад да поменем и толико познате сложенице под индиским називом dvandva: то су парне сложенице које се често називају копулативним иако им баш копула недостаје” (Белић 1998: 173–174).

⁷ Примери су дати из санскрита, старогрчког, латинског, енглеског и понешто руског (в. Бенвенист 1974: 242).

⁸ Ово је уобичајена подјела у лингвистици. Код А. Белића налазимо: „Све изведене речи могу се поделити у две велике групе без остатка: једну у којој детерминативна реч има

нова,⁹ базирајући своје закључке о синтаксичким основама сложених ријечи на сложеницама рускословенског корпуса, сматра да је већина сложеница настала на бази синтаксичких конструкција. „Изучение источника деривации сложных слов на основе конкретного материала показало, что сложные слова создаются по имеющимся в языке моделям, а сами модели вырабатываются на основе синтаксических конструкций различных типов” (Низаметдинова 2003). „Каждое производное – это синтаксический дериват”¹⁰ (Гинзбург 2010: 36–37).

Прије него што пређемо на анализу неопходно је одговорити на питање шта у овом раду подразумејемо под синтаксичком конструкцијом, односно шта Е. Бенвенист подразумејава под синтаксичком структуром? Да ли само синтагму или и реченицу, односно, речено рјечником структуралне лингвистике, клаузу? По њему, сваки тип сложенице треба изучавати као трансформацију неког типа синтаксички слободног израза (1974: 241). Судећи по типу синтаксичке везе на основу које је аутор сложене ријечи подијелио на синтаксичке типове,¹¹ појам синтаксичке конструкције, у зависности од примјера сложенице на који се односи, има оба значења – и синтагме и реченице. То значење ћемо приликом употребе овог термина користити у раду.¹²

2. ФУНКЦИЈА СЛОЖЕНИЦА У РЕЧЕНИЦИ. За сложенице сакралног значења у литератури се обично наводи да су настале за потребе номинације али и стилизације текста (Сперанский 1960; Цейтлин 1977), што значи да су, с јед-

---

ексоцентрично значење, тј. односи се на лице или предмет изван дане везе, и другу, у којој дотична реч има есоцентрично значење, тј. собом значи сам предмет”. Као примјер прве групе изведених ријечи аутор наводи ријечи: *вран-ац* (коњ), *бел-ача* (одећа), *бресјов-ача* (батина), *илејив-ача* (торба), *брз-ак* (у реци), *дуџ-оња* (човек); док есоцентричном типу припадају ријечи: *хит-ац* (хитнути), *одлом-ак* (одломити), *држа-ва* (држати), *бор-ба* (борити се), *се-тва* (сејати), итд. (1998: 183).

⁹ Ријеч је о докторској дисертацији Н. Х. Низаметдинове (2003). Значајно је што је грађа на којој је ауторка вршила истраживања блиска и структурно и семантички грађи која је предмет овог истраживања.

¹⁰ О томе шта аутор подразумејава под *синтаксичким дериваџима* а шта под *лексичким дериваџима* в. Гинзбург 2010: 36–41.

¹¹ Прва бројнија група, према типу синтаксичке структуре која је у подлози сложенице, даље је подијељена на: а) тип *dvandva* у коме су оба члана, именице, синтаксички равноправна: *pitārāmātārā* „отац-мати”; б) однос између такође два именичка члана је семантички: *oiseau-mouche* „колибри”, *papier-monnaie* „папирни новац”. Сложенице из ове групе означавају не два (као претходна група) већ један појам и њихова синтаксичка структура се може дати формом: „*x*, *који је у*”; в) сложена имена, двије именице, са детерминативним односом: санскр. *rāja-putrā* „син цара”; „*x еси у-а*”; г) сложенице са глаголом у структури: лат. *signi-fer* „који носи знамење”, руск. *медв-едь* „медвјед” (Бенвенист 1974: 242–250). Другу групу чине сложенице *bahuvrīhi*, широко распрострањен тип сложеница које су у литератури познате под називом *еџоцентричне* сложенице (Бенвенист 1974: 250–255).

¹² Појам *синтаксичке конструкције*, по структуралистима, односи се на повезивање јединица у синтакси дуж хоризонталне синтагматске осе – на обрасце за формирање фраза и клауза. „Конструкције у савременој лингвистици се, дакле, односе на фразе и клаузе и на функционалне односе који постоје између јединица у фразама и клаузама. На пример, у именичкој фрази постоји однос модификације (однос између управне речи и речи које је модификују), у глаголској фрази постоји однос комплементације (однос између лексичког глагола и његових допуна, објекта или комплемента субјекта, а понекад и обавезних адвербијалних допуна). Коначно, на нивоу клаузе постоји однос предикације” (Новиков 2006: 42).

не стране, понијеле функцију теолошких и философских термина, а с друге, да су настајале из стилских разлога. Уколико полазимо од претпоставке да је сложеница кондензатор реченичног значења,¹³ да врши синтаксичко-семантичко-творбену компресију одређене синтаксичке форме, функцију сложеница треба испитати не само на семантичком и стилском плану, већ и на синтаксичком. Немајући циљ овом приликом детаљно описати синтаксичку функцију сложеница, на основу спорадично ексцерпираних примјера, закључујемо да се оне могу наћи у улози свих реченичних конституената, како оних првостепених – субјекта и предиката, тако и адвербијалних допуна и одредби.

Функцију субјекта имају сложенице са значењем *nomina agentis* или сложени придјиви који су у супстантивној функцији (а). Субјекат може бити граматички или логички. У функцији предиката могу бити сложени глаголи док су сложени придјиви саставни дио именског предиката (б). Корпус потврђује примјере ближег и даљег објекта (в) али и друге адвербијалне одредбе и допуне (г). Што се тиче додатака субјекту, сложенице су честе у позицији атрибута и атрибутива и може се рећи да је та њихова функција доминантна у текстовима старе српске сакралне књижевности. Овдје посебно треба истаћи честу употребу придјева у функцији атрибутива или апозитива што је карактеристика стила *илејеније словес*. На основу статистичког податка да у српскословенским дјелима сакралног карактера доминирају придјиви (65%) и именице (29%) (в. Никитовић 2010: 115) те стилских одлика вишег стила српскословенског језика,¹⁴ можемо претпоставити да су сложене ријечи најактивније у атрибутивној функцији.¹⁵

а) субјекат: *зълѡкъзньвнн* тако вндѣше кълма не могуѣтъ вьнннн вь градѣ вьноуѣтрѣ отндоше гнѣвомѣ велнкынѣмѣ Да (343); *трьдопрїемьць* и *мьздоподатель* вьсѣмѣ хоте спасннн се ССЖ (154); *тоу* слоуѣннше се некон *рѡкодѣлцн* и сьтварають кувѡть краснѣ ѿ дрѣва сѡрахова ПП (229); вь послѣднеѣ дьннн нзыдоуѣтъ *лѣжехрнстнн* и *лѣжепрѡроцн* и сьтворетѣ знаменна и чюдеса нѣ не нмѣте нѣмѣ вѣры ГК (249); велнкы *муротѡчьць* подобьнѣ светѡмоу днмнтрїѡу гавннш се Д (42); наоуѣтаемѣ *подвнгоположьннкомѣ* богоносньнѣмѣ кѣрѣ савѡмѣ Д (164);

б) предикат: и сь вьсѣмѣм блггорѡднннмѣм кь оуѣготованномоу его грѡбоу *добровѡдннше* и чьстнѡ вь мѡнастырѣ вь црѣквн прѣсвѣтыѣ богорѡднцѣ Т (84); тако мнѣ и вѡмѣ непшѡтоуѣю *любѡмоуѣдрьствовѡти* се о жнтїн сего прѣхвалнаго мннка СД (86); неѡ и зѣмля *мнмѡдетѣ* а словеса мѡа *не нмоуѣтъ мнмѡнтн* Да (149); мнлн мѡн господнне и свѣтн моуѣтнннѣ *мѡлопѡдатнвѣ* *внлѣ* *исн* вь тѣлнннх и мѡловѣчнннх колцн Ј (85); тако дроуѣга вьспрїѣхѣ оуѣбѡ и вьн кь мнѣ блгпоѡкорнвѣ и вѣроу добрѡпѡслоушанкѣ бьсте Т (36);

в) објекат: 1) ближи: сь же мнѡгы езнкын нзведе от сланааго мѡра неѡвѣрна вь *богорѡзоуѣмнѣ* СЛ (121) *странѡлюбїа* же и *ннштѣптнїа* и вьса блгаа гѡже бога ѡтѣца любѡвкѡу нспрѣва сьхрннлѣ есн Т (34); хрнстоуѣмѣ богѣ спасаѣтъ все *хрнстолюбѣцѣ* и *боголюбѣцѣ* Д (266); 2) даљн: ѡба острѣн стрѣлѣ хрнстоѡвн *боголюбїѣмѣ* нзѡщѣренѣ и свѣтымѣ доухѡмѣ *ѡплѣченѣ* вьсѣхѣ вѣрннх срьдьца *блгѡчьстннѣмѣ* прѡнзѣшїн Д (96); *длѣготрѣплнїѡу* же и

¹³ Од значаја за тему сложеница као кондензатора реченичног значења је студија М. Радовановића (RADOVANOVIĆ 1977: 1–162).

¹⁴ О овом стилу в. Мулић 1975; ECONOMOU 1989–1990.

¹⁵ Анализа већег корпуса вјерујемо да би показала и сложенице у функцији апозитиве и апозитива и тиме отворила питање разлика које постоје у литератури у погледу схватања појмова *ајѡзнїив* и *аїрнбуїив* а која излазе изван оквнра овог истраживања.

многости днвнм се Т (125); *мѣровѣрїемь* оть светынхъ моштен его прославы и оуднбы бога Т (77).

г) адвербијалне допуне и одредбе времена, мјеста, начина: оу *коуроглашение* възноуѣвъ се оть сна Д (422); нже *трндьневно* и *петодьневно* и *вьсенедѣлно* и тако кто по снаѣ съвршаахоу поштенїе Т (28); нсаїе гласъ *велегласно* глаголаше Т (214); царствоуен на прѣстолѣ отьца своего светаго сїдесона *многоголюбвю* и *многогомольбю* и *многосльзю* Д (142); поклоннв се *всєчьстѣно* и *срьдолюбно* и слоужбоу светою слоужнвѣ Д (288).

д) атрибут: 1) конгруентни: *богоявленоу* благодѣтъ прїимѣши Д (114); *богосвѣтлымь* свѣтнннкомь просвѣшташе се Т (177); *богословнннмь* ездыкомь наоучаваше Т (139); Да (235); *вьсєблагато* бога похваляетъ Т (72); начє здати кєліє *двокровны* и *трикровны* Т (139); оударити въ звона *доброгласна* Да (160); *законопрѣстоупннє* врагы воююще Д (380); 2) неконгруентни: въ навечерїе *богоявленїа* светою слоужбоу съвршннн Т (199); и по малѣхъ дьнехъ *злонравїе* тоє и лоукавое жены лишень бысть Т (177); соудѣ *клетвопрѣстоупленїа* и оубїства тѣхъ постнже ЈРЖ (38).

ђ) атрибутив: господн не посрамн насъ *великодароватєлю* и слно невнднмаа и непостнжнмаа поднашн насъ адннѣ ПП (222); танннннн же въ срьдци глаголы къ *танновѣдцоу* и *вьсєвндцоу* ськрьвенныхъ много ѿ немь молаше се Т (163); дрѣжнмо под властїю *тамодрѣжьца* и *грѣходрѣжьца* и *злодѣа* діавола Д (220); прїимѣши оть *дародатєла* хрнста Д (44); *словѣккоубїнца* діаволь Т (79); моантвадн прѣчнстїє тн матере *прснодѣввы* марїє Д (178); *прснодѣвница* марїа СП (16); *таннопровндьцємь* богомь Д (124).

На основу примјера закључујемо да одређене сложенце настају у сврху додатне квалификације и детерминације појма и имају синтаксичку функцију атрибута и атрибутива. Употребу сложенца у овим функцијама предодређује супстантивна ријеч која може бити у било којој синтаксичкој позицији. Кондензацијом атрибутске клаузе у једну лексичку јединицу избегава се нагомилавање реченица и тиме поспјешује умјетничка вриједност исказа, који би без примјене тог творбеног механизма био оптерећен бројним релативним реченицама. Због тога је за истраживање синтаксичких основа сложенца важно погледати реченични контекст у коме се сложена лексема граматички реализује и утврдити коју синтаксичку функцију она може да има, јер, како илуструју примјери, синтаксичка функција у одређеној мјери предодређује синтаксичко-семантички тип сложенце, заправо семантичка празнина на синтагматској оси језика иницира настанак дате сложенце у датој синтаксичкој функцији и са одређеним распоредом односно функцијом реченичних чланова који су се кондензовали у јединствену лексичку и творбену јединицу.

Сложенце које су у функцији субјекта кондензатори су субјекатске клаузе: *мѣротчѣць – онај који шочи миро*; *љжехрнстнн – они који су лажни хрнстїи*. За разлику од њих, сложенце у функцији глаголског предиката немају у својој структури реченицу већ синтагму, што је логично јер функцију предиката врше глаголи који својом двокомпонентном творбеном формом и семантичким садржајем радње не могу имплицирати конструкцију *који* или *онај који*. Исте сложенце могу се наћи и у улози објекта. Примјери показују да функцију објекта осим *nomen agentis* имају сложене именице са творбеним значењем *nomina abstracta* које су у инструменталу.¹⁶ Самим тим

¹⁶ Инструментално значење је конкретизовано у изазивача стања. „Инструментал ‘изазивача’ по свом значењу није просто оруђе, средство којим се преноси акција правог вршиоца

синтаксичка конструкција у њиховој основи је другачија. Друга карактеристика је семантичког карактера, ријеч је о именицама теолошким терминима и калковима са грчког које су имале специфичан семантички развој, што је аргумент више да се у разматрању синтаксичких основа српскословенских сложеница као додатни критеријум узме и њихова синтаксичка функција у реченици јер је очигледно да сви примјери не могу вршити све синтаксичке функције. Код сложених ријечи које врше функцију адвербијалних допуна тешко да можемо говорити о кондензованим реченицама јер сложене у функцији допуне лексикализују атрибушке синтагме: *многослаздно „са много суза”, многољубовно „са много љубави”,* итд.

Вршећи функцију допуна у реченици, одређене сложене су заузеле чврсто мјесто у датој синтаксичкој структури, док већи проценат сложеница има функцију атрибута или атрибутива, што са синтаксичког аспекта значи да нису неопходни реченични конституенти, док, важно је нагласити, са аспекта стила књижевне епохе њихова заступљеност у тексту потврђује њихову функционалност. То значи да је у средњовјековном тексту сакралног карактера акценат на квалifikацији јер није примарно само означити појам већ га контекстуализовати у сакралним координатама, тако да колико год је важно денотирати одређени предмет, појам, личност, једнаке важности, ако не и веће, јесте његова квалifikација: *приснодѣвница марна, словѣкоуѣвница дѣвола,* итд.

Разлика, дакле, у синтаксичким основама између сложеница у одређеној мјери је условљена функцијом коју сложене имају у реченици, тако да можемо закључити да сложене које врше функцију субјекта у реченици кондензују *субјекатску* клаузу, оне које су у функцији атрибута и атрибутива *атрибутивску* клаузу, док сложене са функцијом адвербијалних одредби или допуна у својој основи имају *синтагму*. Ипак, за коначна уопштавања, истраживањем је неопходно обухватити већи број примјера.

3. СИНТАКСИЧКЕ ОСНОВЕ СЛОЖЕНИХ ЛЕКСЕМА И ТИПОВИ СИНТАКСИЧКИХ КОНСТРУКЦИЈА. С аспекта семантичке парафразае, односно синтаксичке структуре која је у основи двокомпонентних ријечи, сложене настале у епоси развоја редакцијских језика можемо разврстати у три групе: 1) сложене ријечи које у својој структури имају *синтагму*; 2) сложене ријечи које у својој структури имају *реченицу*; и 3) сложене ријечи код којих је дошло до помјерања значења при чему је првотни однос мотивације нарушен тако да не могу бити обједињене јединственим синтаксичким критеријумом.

3.1. Сложене ријечи чија је синтаксичка основа синтагма. Код овог типа сложеница, које су у корпусу заступљене са најмањим бројем примјера, у структури је синтагма, у првом примјеру партитивно-посесивна синтагма

него нешто, насупротив оруђу, сасвим самостално – директни и независни проузроковач датог стања. Док оруђе (тј. његово стављање у акцију) зависи од агенса, с појмом ‘изазивача’ ствар стоји управо обротно – агенс, тј. ступање агенса у акцију зависи од ‘изазивача’” (Ивић 1954: 93). Овакав синтаксички однос може се уочити и у синтаксичкој структури сложених ријечи, при чему функцију инструментала, агенса пасивне конструкције, врши именица бог-: *богозѣванънъ, богодарованъ, боготавленъ,* итд. (в. Грковић-Мелдор 1999: 185; Никитовић 2012: 245–246).

чији је надређени члан именица са значењем дијела материје обиљежене генитивом: срѣдограднѣ Д (148) → *средина града*; или посесивна неконгруентна синтагма: срѣдолюбьно Д (288) → *с љубављу срца*; срѣдобольство Т (142) → *бол срца*.

Од синтаксичке структуре изражене формом неконгруентног атрибута другачије су сложенице са *мног-*: *многoлюбoвнo* и *многoмoльбoвнo* и *многoслъзнo* Д (142) /*царьствоуен на прѣстолаѣ оуѣца своего светаго сѣмона многoлюбoвнo* и *многoмoльбoвнo* и *многoслъзнo*/ → *са мно̀го љубави, молишѣве, суза*. Исто је и у примјерима¹⁷ са творбеном основом *благ-* гдје не можемо рећи да се ради о лексикализацији одређене синтаксичке структуре (без обзира на то што сложеницу можемо парафразирати неком синтаксичком јединицом), будући да је ова лексичка компонента калк са грчког језика (и у сложене ријечи уноси специфичну хришћанску семантику); примјери са овом основом настају аналошким путем: *благоблагость ССс* (210) /*оуѣ твоихъ твоа приношуѣ ти оуѣ богатства благоблагость твою*/ → *йойшѣуна бла̀досѣ* → *бла̀досѣ која је йойшѣуна (Хрисѣом)*, *благолѣпнѣ Т* (70) /*светын же оуѣкраснѣвъ црѣковѣ светoуоу въсатъскынѣмъ благолѣпѣмъ*/ → *величансѣвена љейошѣ* → *љейошѣ која је величансѣвена*.

3.2. Сложене ријечи чија је синтаксичка основа реченица. Најпродуктивнији тип сложеница у српскословенском корпусу у својој синтаксичкој основи има реченицу. Сложена реченица може бити или структурно затворена или структурно отворена, у зависности од тога да ли клауза зависи само од једног елемента из структуре главне реченице или се односи на све елементе главне реченице (Ковачевић 1998: 223–233). Као што се из претходног поглавља могло закључити, знатан проценат сложеница кондензује синтаксичку форму која се односи на један реченични члан, супстантивни, тако да се у основи тих сложених ријечи може наћи нека релативна реченица (в. Кордић 1995): атрибуцка, апозитивна или субјекатска. На основу синтаксичке конструкције која је у основи деривата, а до које долазимо трансформацијом творбеног значења, извршена је даља класификација. Критеријум подјеле је тип глагола који може бити: а) *којулашѣивни* глагол, б) *йунозначни* глагол и в) *неексѣлицирани* глагол.

3.2.1. Синтаксички тип са копулативним глаголом у семантичком трансформу. У овом типу сложених именица у основи је придјевска синтагма а будући да сваки придјев може да се трансформише у атрибуцку клаузу, функција је иста. Придјеви који су садржани у синтаксичкој структури могу имати различито значење: квалитативно, детерминативно, релационо: *велелѣпота Т* (218) → *велика (раскошнѣ) љейошѣ* → *љейошѣ која је велика*.

И¹⁸ *въспагоуѣвство ЈРж* (37) /*н тако лютоѣ горкынѣмъ цѣлнѣи изволнѣше въ въсеконѣтноѣ своѣ н българскоѣ запоустѣнѣи н въспагоуѣвство*/ → *аисолушѣно унишѣиѣње* → *унишѣиѣње које је аисолушѣно*; *добронѣравнѣ Д* (6) /*въспитанѣ же бывшоу емоу въ въ велнѣнѣи љубѣвнѣи н въ добронѣравнѣю наоучѣноу бывшоу*/ → *добра нарав* → *нарав која је*

¹⁷ Посебан аспект анализе захтијева поређење примјера сложеница са продуктивном првом творбеном основом чија је семантика појачавање неке особине, својства одређеног појма из другог дијела сложенице, а то су, поред примјера са *благ-*, и примјери са *вс-*, *мног-* и др., који су настајали аналошким путем.

¹⁸ У раду се прво наводе примјери сложених именица (И), а потом сложених придјева (П).

добра; гљубконоштниѢ КФ (224) /вѣ вечерѣ соуштоу гљубконоштню не сѣпештнѣмь намѣ тако вѣ нстинноу хрнстовоу прихождааше отъ запада/ → *дубока ноћ* → *ноћ која је дубока*; високооумнѣ Т (79) /нже прѣвомоу чловѣкоу адамоу потѣсти позавндѣвѣ и ненавнстн подвнѣг се на нѣ тѣмже високооумѣемь и равнобоужѣемь сам нспаде/ → *високи ум* → (*сѣианѣ*) *ума који је висок (сујейтом)*; празнословнѣ Т (5) /соутааго празнословнѣ и смѣха безгоднаго нзѣѣгаѣ/ → *ѣразан разѣговор* → *разѣговор који је ѣразан*; приснодѣва Д (178) /молтвѣамн прѣчнстѣе тн матере приснодѣвѣи мѣрѣе/ → *увијек дјева* → *она која је увијек дјева*; лъжехрнстосѣ и лъжепророкѣ ГК (249) /вѣ послѣднеѣ дннн нзѣдоутѣ лъжехрнстнн и лъжепророцнн и сѣтворетѣ знаменнѣ и чюдеса нѣ не ндетѣ нѣмь вѣры/ → *лажни хрнстѣос, лажнн ѣророк* → *онај који је лажнн хрнстѣос* и → *онај који је лажнн ѣророк*.

Код сложених придјева који детерминишу именицу у синтаксичкој конструкцији подразумијева се копула. Ово је синтаксички тип са помоћним глаголом чија парафраза садржи копулу односно конструкцију „*који је...*”. Унутар ове групе разликујемо примјере гдје је придјев друга компонента сложенице (а) и примјере гдје је прва (б). Потврђен је примјер сложенице у којој синтаксичку основу чине два придјева (в). У примјерима (г) умјесто релативизатора „*који (је)*” релативизатор је „*чији (је)*”.

П а) доброплоднѣ Д (150) /доброплоднѣнѣн сѣмѣ невѣсно/ → *који је веома ѣлодан*; доброразоумнѣ Да (120) /доброразоумнннннн глаголы/ → *који је веома разуман*; нновѣрнѣ супс ЈРЖ (35) /вѣ нновѣрнѣнѣх дѣати подѣно/ → *који је друже вјере, неѣправославѣн мьногогрѣшнѣн ПП (213) /спнсано мноу недостоннѣмь и мьногогрѣшнннѣмь/ → *који је веома жрешѣан*; мьногодѣврѣ Да (130) /овѣце и волоѣе и конн мьногодѣврннѣмь/ → *који је веома добар*; новоѣвљѣнѣ Да (287) /новоѣвљѣннннѣмь оучнтѣлѣмь/ → *који је ѣшек ѣвљѣн*;*

б) достѣвѣрнѣ Да (37) /достѣвѣрнѣнѣмь моужѣе/ → *који је достѣојѣан вјере*; достоннонценнѣ Да (134) /достонценннн хрнстољубѣцнѣмь/ → *који је достѣојѣан (хрншѣанскоѣ) имена*; достѣвљѣнѣ КФ (248) /достѣвљѣннѣмь дары/ → *који је достѣојѣан хвале*.

в) зѣлољютнѣ ЈРЖ (42) /зѣлољютнѣа нѣношенѣа/ → *који је сурѣв и немилосрдѣан*.

г) водѣсланнѣ Д (346) /мѣорскы водѣсланнн грѣбѣ → *чија је вода слѣна*; мѣдѣсловѣснѣ Д (268) /мѣдѣсловѣсннѣмь ѣзыкѣмь/ → *чије су рѣјѣчн као мѣд*.

3.2.2. Синтаксички тип са пунозначним глаголом у семантичком трансформу. Клаузе које су у основи ових лексема разликују се по типу синтаксичке везе коју остварује глагол са неким другим реченичним конституентом, објектом или адвербом с којим се лексикализује. Код именица, са творбеног аспекта, најчешће се ради о дериватима изведеним суфиксима -нѣ, -ѣцѣ, -ѣннѣкѣ, код којих је глаголска лексема на другом мјесту. Можда се код ове групе сложеница најбоље види прожимање два критеријума – однос творбених и лексичких компоненти сложенице аналоган је синтаксичкој структури из које су се дате лексеме претворбом лексикализовале у нову ријеч. Код једних сложеница у питању је објекат (а): *срѣброљубѣцѣ Т (140) → онај који (мноѣо) воли новаѣ*; код других неки адверб (б): *сѣтопѣвѣцѣ Д (64)⁷ → онај који у сѣвѣјѣосѣнн ѣјева*.

У опису овог типа сложених ријечи можемо отићи корак даље и претпоставити да су код појединих примјера могла дјеловати два језичка механизма: номинализација и кондензација. При номинализацији реченичне структуре најприје настаје неконгруентни атрибут у бесприједлошком генитиву са

субјекатским значењем. При томе глагол у предикату прелази у глаголску именицу *оџлащавати* – *оџлащавање* а субјекат у реченици добија значење генитива: *коуроглашенник* – *иџеџао се оџлащав* – *оџлащавање иџеџила* да би кондензацијом ове синтаксичке конструкције именица задобила метонимијско значење ознаке одређеног временског тренутка, онога који карактерише *оџлащавање* односно *иџевање иџеџилова*, а то је зора.

И а) *грѣходръжьць Д (220) /дръжно под властїю тамодръжьца н грѣходръжьца н злодѣа діавола/* → *онај који влада ѓријехом*; *срьдѣтевѣдць СП (46) /срьдѣтевѣдте господн ісоусе христе/* → *онај који џознаје срце*; *сребропродавць ГК (253) /зѣл сьвѣтъ оного попа сребропродавца/* → *онај који џродаје сребро*; *страстотръпць Т (135) /страстотръпцоу димитрію/* → *онај који џирїи сїрадање*; *законопрестоупникъ Д (382) /сы прѣосвещенныи многыи законпрестоупникы воюющете на отьѣствво/* → *онај који џресїџуїа (Хрисїџов) закон*; *подвнгоположьникъ Д (164) /наоучаеми подвнгоположьникомъ богоноснымъ кїръ савомъ/* → *онај који џолаже џодвиѓе*.

б) *двоисловць Т (140) /не квасникоу, сьмотрьливноу, не смѣхлывоу, не двоисловцоу, не сьмотрьливноу/* → *онај који на два начина (мисли и) ѓовори (дволичан)*; *дльготръпѣннїи Т (125) /дльготръпѣнїю же н длности днвнцї се/* → *особина оноџа који дуџо џирїи*; *горѣмыслие Д (118) /всьегда слоужити емоу правокѣрїемъ н горѣмыслиемъ въ вышнїихъ нскати славн небеснымъ/* → *духовно сїтање оноџа који усмјерава мисли на оно џїџо је ѓоре (небо)*; *коуроглашенник Д (422) /оу коуроглашенникъ възноуѣвъ се оть сна/* → *вријеме у коме се оџлащавају иџеџилови*; *стѣнописание Т (72) /ндеже еѣ стѣнописание подобне светаго/* → *оно џїџо је иїсано (џрїшежом) на зиду, фреске*; *зълмыслыникъ Д (116) /оны зломыслыникн прогнаста оть достоаннїа своєго н отндоше посрамлєннїи/* → *онај који зло мисли*; *самодръжьць Т (10) /къ самодръжьцоу отьцоу/* → *онај који сам влада, самодржац*.

П Све што је речено за именице вриједи и за придјеве па према томе закључујемо да тип синтаксичке структуре у основи ријечи не усмјерава лексикализацију у погледу врсте ријечи. Ту лексикализацију ће усмјерити шири контекст и суфикс уз помоћ којег настаје дериват. Иста је синтаксичка структура у подлози придјева *всьевндьнъ Д (176) /всьевндьнымъ окомъ/* → *који све види* и именице *всьевндьць* → *онај који све види*. Такође, исти је однос реченичних допуна и одредби које се једнако као у именице могу кондензовати у придјеве. У крајњој линији, и једна и друга врста ријечи у далекој језичкој прошлости чиниле су *потен*.

а) *всьепоубительнъ СП (14) /всьепоубительномоу днѣволоу/* → *који све униџїава*; *всьедръжавьнъ Д (374) /всьедръжавныи деснице светое/* → *који свиме влада*; *всьеподателнъ Да (43) /всьеподателною слою/* → *који све даје*; *грѣхолюбивъ Да (86) /о доуше грѣхолюбиваа/* → *који воли ѓријех*; *дароноснъ Т(197) /море дароносво/* → *који носи дар*; *доушепоубьнъ Д (208) /пүтн доушепоубьнаго/* → *који униџїава душу*; *доушелюбивъ Д (326) /доушелюбивомоу пастыроу/* → *који воли душу*; *многовѣштаньнъ Да (127) /многовѣштаньнынъ кѣзыкъ/* → *који мноџо ѓовори*;

б) *высокопарьнъ Д (280) /высокопарныи орль/* → *који високо леїи*; *дльготръпѣливъ Да (311) /ты дльготръпѣливъ/* → *који дуџо џирїи*; *добровоньнъ Д (398) /добровонныхъ ароматъ/* → *који лијеїо мирише*; *доброглаголнъ Да (157); /доброглаголнвыи кѣзнкъ/* → *који добро ѓовори*;

в) *звѣздоблнстательнъ АР (200б) /звѣздоблнстательнаи ороужїа/* → *који блисїа иџуїи звїезде*; *облакоподобьнъ АР (200а) /облакоподобннїи оьразомъ/* → *који је обла-*

ку сличан; мѣглообразнь АР (200а) /мѣглообразнымъ облакомъ/ → *који је ѿоуиуи магле*;

г) Примјери код којих је глагол на првом мјесту: љубослышателнь ЈРЖ (28) /любослышательные хоблюбнаго народа слоухы/ → *који радо слуша*; љубострастьнь АР (1936) /любострастныхъ кестства/ → *који воли сѣрадање*; љуботроуднь ЈР (128) /люботроуднаго жнтельства/ → *који воли ѿслушање*.

3.2.3. Сложенице са неексплицираним глаголом. Овај тип сложеница настао је лексикализацијом ширег контекста, оне немају глагол у творбеној структури. Њихова синтаксичка структура је најсложенија самим тим што глагол није садржан у основи ријечи већ је имплициран и реконструираемо га. Код овог типа двокомпонентних ријечи кондензација реченице спроводи се тако што се одређени чланови реченице, међу којима је најважнији предикат, редукују тј. елиптирају. До семантизације долази тако што кондензацији подлијежу супстантивне ријечи, које су у комуникативном и семантичком центру исказа. Предикат који није експлицираним подразумева се из контекста. Значење релативне односно субјекатске реченице садржано је у творбеном значењу ријечи модификованом афиксалним морфемама.

И нноезыгнникъ Д (398) /да ли въ расхыштении тавниъ се нноезыгнникомъ сынмъ/ → *онај који ѿриѣада друѣом народу*; нноплеменьникъ Д (172) /въпадохомъ въ пленъ нноплеменьникъ и вразн нашн подражаши/ → *онај који ѿриѣада друѣом народу*; огнѣоружьникъ Д (304) /съ нлѣю огнѣоружьникомъ/ → *онај коме је оѣањ оружје*; петидесетникъ Д (390) /десетники и петидесетники и сътники и тысоуштники/ → *онај који у војсци зайовиѣада над ѿдесетѣ људи*; прѣвопрѣстольникъ Да (286) /великын господинъ нашъ и прѣвопрѣстольникъ прѣподобьнын отъць снмѣонъ неманиа/ → *онај који је ѿрви на ѿрѣсѣоу*.

П а) Синтаксички тип без глагола у структури који се преноси парафразом „који има...”: двокровьнь Т (139) /киелѣ двокровны/ → *који има два сѣраѣа*; двооумьнь Т (165) /двооумныи подмышленни/ → *који има два смисла, двосмыслен*; десетословьнь КФ (250) /до зде десетословноѣ/ → *који има десетѣ ријечи*; десетостроуньнь Да (220) /десетостроуньнынъ кннгахъ псалма/ → *који има десетѣ жица, сѣруна*; зѣлооумьнь Т (103) /аште и зѣлооумьнь нь благородьнь сы/ → *који има зао ум, неразуман*; длъгороукъ супс КФ288 /длъгороукын съ не насыштааше се/ → *који има дуѣе руке*; златокрнлатъ Т (136) /златокрнлати ѿран/ → *који има златѣина крила*; златопомасьнь Тк (52) /златопомасныхъ прѣдъстоанниа/ → *који има златѣини ѿјас*; каменосрьдътьнь Д (388) /каменосрьдътьномъ роду/ → *који има камено срце*; каменооутробьнь Т (20) /насыти се каменооутробноѣ/ → *који има камено срце*;

б) Синтаксички тип без глагола у структури, који се такође преноси конструкцијом са релативном замјеницом „који” и реченицом која у сваком примјеру може имати различит однос реченичних конституената: въсеноштньнь Т (44) /въсеноштномоу пропетню его/ → *који ѿраје сву ноћ, свеноћни*; високооутльньнь Д (256) /высокооутльньнь каменн/ → *који је високо на уѣлу*; нноплеменьнь Т (80)2 /нноплеменьниъ кезыкы/ → *који ѿриѣада друѣом народу*; новобратьнь Т (9) /новобратные жены/ → *који је нов у браку*; новоскештеньнь Т (76) /новоскештенноу роукоу его/ → *који је нов у свѣщѣеном чину*; огнѣпламеньнь Да (63) /тарость звѣрнниа и огнѣпламеньнаѣа/ → *који је ѿун оѣња и ѿламена*; доушеоумьнь Да (29) /доушеоумьною мыслню/ → *који (исходи) из ума и из дуѣе*.

3.3. Сложенице код којих је првотни однос мотивације нарушен. Егзоцентричне сложенице. Другачији тип логичког, а тиме и синтаксичког односа између компоненти сложенице илуструју сложене ријечи код којих се током историјског развоја потпуно измијенио однос мотивације. Семантичка парафраза не мора да садржи ни једно од значења творбених основа, тако да није могуће утврдити типове синтаксичких конструкција у њиховој структури, будући да сваки примјер има јединствен семантички развој. Осим тога, велики број лексема овога типа задобио је статус теолошких термина.

благодѣтъ Т (71) /росоу *благодѣти* светаго ти доуха/ → *благодѣи*, *дар Духа Светоѣа*; благодѣтельница Д (90) /домъ прѣсветые когородице *благодѣтелице* хѣландарские/ → *Благодѣтельница* (*Богородица*); благословеніе Д (26) /благословеніемъ благослови богъ/ → *благослов*; благооутробіе Т (73) /слава твоемоу *благооутробію*/ → *милосрђе*; православніе Т (34) /земле людѣи своихъ *православіемъ* просвѣтнл еси/ → *православје*; родословіе КФ (257) /родословіа глава роукодѣлнѣ/ → *родослов*; роукодѣлнѣ Да (296) /даюште оубогындѣ обнлныне днлостыне отъ обннштанныи н ннеднногоже богатства нхъ тъкыдо *роукодѣлнѣ*/ → *рукодјеље*, *йредмеи израђени руком* (*као дио манасѣирских йослушања*); роукоположеніе Д (40) /пръвое *роукоположеніе* положѣн на врхоу цркъовнѣмъ/ → *рукойоложење*.

Овај семантички тип сложеница није детаљно проучен у славистичкој литератури и о њему се углавном говори унутар подјеле сложеница на *еѣзоцентричне* (значање не проистиче непосредно из односа саставних дијелова сложенице него се формира јединствено значење) и *ендоцентричне* (центар значења је унутар ријечи и проистиче из односа њених саставних дијелова).¹⁹ Бругман езоцентричним (ендоцентричним) сложеницама сматра оне код којих је остао непромијењен значењски и синтаксички однос чланова сложене ријечи (BRUGMANN – DELBRÜCK 1906: 72). Код егзоцентричних сложеница карактеристично је да кроз изоловане саставне дијелове сложенице (и евентуално изван тога) долази до модификације значења тако што група ријечи постаје конвенционални израз за јединствену појаву (појам)²⁰.

Ова подјела се односи на систем индоевропских језика у цјелини. Ендоцентричним сложеницама, по овој подјели, одговарале би оне ријечи које се у словенским језицима називају полусложеницама. Осим тога, у словенској дериватологији наведена подјела није од примарног значаја за творбено-семантичку анализу. Сложенице овог типа илуструју губљење семантичке везе између сложенице у цјелини и њене творбене базе, до чега долази услед измјене односа мотивације између творбених форманата у њеној структури.²¹ Због тога истраживање овог семантичког типа, у циљу свеобу-

¹⁹ По нашем мишљењу, када је у питању српскословенски корпус, подјела сложеница на егзоцентричне и ендоцентричне може да функционише само као кровна подјела, будући да она не одражава све значењске типове као ни сва семантичка помјерања између компоненти сложенице и сложенице у цјелини (Никитовић 2010: 189).

²⁰ Бругман настанак егзоцентричних сложеница ставља у праиндоевропско вријеме када још није била развијена флексија. Према односу саставних компоненти сложенице, он сматра да су код егзоцентричних именских сложеница много чешће него код езоцентричних сажете у једно читаве „фразе“ (BRUGMANN – DELBRÜCK 1906: 73).

²¹ Савремена словенска дериватологија изучава промјене у морфемској структури ријечи настале као резултат семантички измијењеног односа мотивације као што су: *ујрошћавање*, *услосњавање* (*редеривација* и *рекомпозиција*), *декорелација* и *йериниѣграција* и које је

хватне анализе, остаје отворено и неопходно га је вршити узимајући у обзир одређене творбено-семантичке појаве као што су: промјене у односу мотивације између творбених форманата, полисемичност структуре ријечи, те сакралност значења којим се одликује испитивани корпус.

4. **Закључак.** Анализа је показала да у проучавању сложеница са синтаксичког аспекта, осим синтаксичким основама сложених ријечи, пажњу треба посветити њиховој функцији у реченици јер је очигледно да она у бројним примјерима стилски маркираних сложеница, а посебно хапакса, иницира њихову творбу. Примјери потврђују да функција ријечи у реченици често предодређује њену синтаксичку структуру, односно мотивише творбу. Спроведена класификација на основу критеријума синтаксичке јединице која је у њеној основи: *синџаџме* или *клаузе*, а потом поткритеријума *коју-лајивноџ*, *јунозначноџ* и *неекџлицираноџ* глагола, потврдила је хипотезу да су сложене ријечи, аналогно својој *функцији*, мотивисане одређеном синтаксичком формом, те да су путем постојећих творбених модела настале трансформацијом одређене синтаксичке конструкције у једну лексичку јединицу.

Међутим, и поред такве структуре сложенице која је творбено-семантички прозирна, нису све сложенице које припадају истој творбеној поткатегорији синтаксички а ни семантички једнообразне, нити се могу посматрати само унутар задате форме двију творбених основа и суфикса. Управо то показује да, иако се ради о различитим типовима синтаксичких конструкција, тј. различитом синтаксичком односу њених чланова, смјерови лексикализације су исти, зато што крећу од *релативне клаузе* која је у основи сложене лексеме а која ће се од форме синтаксичке конструкције преодјенути у једночлану форму, лексичку и творбену јединицу (твореницу) са функцијом *субјекџа*, *ајрибуџа* или *ајрибуџива*. Док сложенице *среброљвџџ Т (140)* и *страстотрџџџ Т (135)* припадају објекатском типу и имају значење 'онај који много воли сребро тј. новац' и 'онај који трпи страдање', дотле *светопџџџ Д (64)* према синтаксичком односу њених компоненти припада адвербијалном типу сложенице означавајући 'онога који у светости пјева' (односи се на псалмопојца Давида). Али и једна и друга су по својој синтаксичкој структури и значењу *релативне реченице (субјекатџске)* а по функцији коју имају у реченици *ајрибуџиви*.

То међутим не значи да би се све сложенице могле свести на неки од, у раду приказаних, синтаксичких типова, нити да су све настале кондензовањем одређене синтаксичке конструкције. Овај рад је тек назнака и могуће методолошко усмјерење за даља истраживања сложеница и других деривата у којим се тијесно преплићу лексички, творбени и синтаксички ниво. Изучавање одређене творбене категорије само с једног методолошког аспекта, и без узимања у обзир резултата других, за дату језичку дисциплину релевантних дисциплина, може да баци погрешно свјетло на читаву творбену категорију, а посебно кад су у питању сложенице, при чијем проучавању се отварају бројна теоријска и методолошка питања.

ИЗВОРИ

- AP: Антоније Рафаил. *Слово о свейом кнезу Лазару* (Трифуновић 1976)
 Д: Доментијан. *Житије свейоџ Саве* (ЈУХАС-ГЕОРГИЈЕВСКА – ЈОВАНОВИЋ 2001)
 Да: Архиепископ Данило и други. *Животи краљева и архиепископских српских* (АРХИЕПИСКОП ДАНИЛО 1972)
 ГК: Поп Пеја. *Житије Георџија Крайовца* (БОГДАНОВИЋ 1976: 203–267)
 Ј: Јефимија. *Похвала кнезу Лазару* (Трифуновић 1975: 85)
 ЈР: Владислав Граматик. *Рилска џовесџ или О обновџ Рилскоџ манасџира и о џреносу мошџију свейоџ Јована Рилскоџ* (Трифуновић 1975: 125–136)
 ЈРЖ: Димитрије Кантакузин. *Житије Јована Рилскоџ* (КАНТАКУЗИН 1989: 26–43)
 КФ: Константин Философ. *Живоиџ Сџефана Лазаревиџа* (ЈАГИЋ 1875: 323–377)
 МБ: Димитрије Кантакузин. *Молиџва Боџородици* (КАНТАКУЗИН 1989: 112–122)
 Н: Стефан Лазаревић. *Наџиџис на мраморном сџубу на Косову* (ЈЕРКОВИЋ 1976).
 НР: Непознати Раваничанин. *Слово о свейом кнезу Лазару* (Трифуновић 1975: 74–84)
 ПК: Теодосије. *Живоиџ српскоџ иџосника Пеџира Кориџскоџ* (НОВАКОВИЋ 1871: 308–346).
 ПКЛ: *Похвала кнезу Лазару са сџиховима* (РАДОЛИЧИЋ 1955)
 ПКн: *Похвала кнезу Лазару* (ДАНИЧИЋ 1861)
 ПП: Патријарх Пајсије. *Житије цара Уроџа* (РУВАРАЦ 1867: 213–232)
 СП: Стефан Првовенчани. *Житије свейоџ Симеона* (ЈУХАС-ГЕОРГИЈЕВСКА – ЈОВАНОВИЋ 1999: 15–109)
 СПт: Григорије Цамблук. *Слово о џреносу мошџију свейџ Пеџке из Трнова у Видин и Србију* (Трифуновић 1975: 90–93)
 ССж: Свети Сава. *Житије свейоџа Симеона* (ЈОВАНОВИЋ 1998: 147–193)
 ССс: Свети Сава. *Служба свейом Симеону* (ЈОВАНОВИЋ 1998: 193–221)
 Т: Теодосије. *Житије свейоџ Саве* (ТЕОДОСИЈЕ 1973)
 Тк: Теодосије. *Заџеднички канон Сџасу Хрџиџу, свейом Симеону и свейом Сави* (Трифуновић 1975: 50–55)
 Тс: Теодосије. *Служба Пеџру Кориџском* (НОВАКОВИЋ 1884)
 СД: Димитрије Кантакузин. *Похвално слово Димџирију Солунском* (КАНТАКУЗИН 1989: 82–90)
 СЛ: *Оџис џреноса мошџију свейоџа Луке из Родоса у Смедерево* (Трифуновић 1975: 118–123)
 СН: Димитрије Кантакузин. *Похвала свейом Николи* (КАНТАКУЗИН 1989: 91–92)

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар. *Срџски језик (образовање речи – сложенџе и суфикси)*. Београд: Литографија Коста М. Бојковић, 1931.
 Белић, Александар. *Оџџиџа линџвџистџика. О језичкој џрџироди и језичком развџиџу. Књ. I и II*. (Изабрана дела Александра Белића, први том.). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
 БЕНВЕНИСТ, ЭМИЛ. Синтаксџескиџе основи именного сложенџа. *Обџаџ линџвџистџика*. – Москва: Прогресс, 1974: (241–259) (Fondements syntaxiques de la composition nominale. *Bulletien de la Societe de linguistique de Paris* 62 (1967): 15–31).
 БЕЛАКОВИЋ, ИСИДОРА. Однос ендосентричних и еџзоцентричних именџичких сложенџа у географској терминологији Срба 18. и 19. века. *Зборник Маџиџе српске за филолоџију и линџвџистџику* LVI/1 (2013): 45–61.
 БОГДАНОВИЋ, ДИМИТРИЈЕ. Житије Георџија Кратовца. *Зборник иџџорије књџжевносџи* 10 (1976): 203–267.
 ГИНЗБУРГ, Е. Л. *Словообразовање и синтаксис*. Москва: Книжнџи дом „Либроком“, 2010.
 ГРИГОРЪЕВ, В. П. О границах между словосложением и аффиксацией. *Вопросы языкознания* 4 (1956): 38–64.
 ГРКОВИЋ-МЕЏОР, ЈАСМИНА. О приступу испитивању сложенџа у српскословенском језику (на грађи рукописа РР I 28). *Акаџиџиџи, сџихолоџије, боџородничници*. (Ћирилске рукописне књџге Библиотеке Матице српске Књ. VII). Нови Сад: Библиотека Матице српске, 1999, 178–188.

- Грковић-Мелџор, Јасмина. *Сјиси из иџторијске линџвисџике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књиџарница Зорана Стојановића, 2007.
- Драгин, Наташа, Гордана Штасни. Старо вино у меховима новим (иновације на лексичком плану у омилијама светог Николаја Српског). *Паисиеви чтения*. Међународна славистична конференција. Пловдив: Пловдивски универзитет „Паисий Хилендарски“ – Бјлгарија. Научни трудове. Том 44. Кн. 1. Сб. А. Филологија. 2006, 54–76.
- Даничић, Ђура. Похвала кнезу Лазару. *Гласник Друшћива српске словесности XIII (1861): 358–368*.
- Ефимова, В. С. *Старославјанская словообразовательная морфемика*. Москва: Российская академия наук – Институт славјановедения, 2006.
- Ивић, Милка. *Значење српскохрватског инџструментала и његов развој: синџаксичко-семантичка сџудија*. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 1954.
- Јагић, Ватрослав. Константин Философ и његов Живот Стефана Лазаревића. *Гласник српског ученог друшћива. XLII (1875): 323–377*.
- Јерковић, Вера. Натпис на мраморном стубу на Косову. *Зборник иџторије књижевности 10 (1976): 137–145*.
- Јовановић, Томислав (прир.). *Свети Сава. Сабрана дела*. Београд: Српска књижевна задруга, 1998.
- Јухас-Георџиевска, Љиљана, Томислав Јовановић (прир.). *Стефан Првовенчани, Сабрана дела*. Београд: Српска књижевна задруга, 1999.
- Јухас-Георџиевска, Љиљана, Томислав Јовановић (прир.). *Доментијан. Житије Светог Саве*. Београд: Српска књижевна задруга, 2001.
- Кантакузин, Димитър. *Събрани съчинения* (прир. Боньо Ангелов, Георги Данчев, Стефан Кожухаров, Георги Петков). София: Издателство на Бјлгарската академия на науките, 1989.
- Ковачевић, Милош. *Синџакса сложене реченице у српском језику*. Београд – Србиње: Рашка школа – Српско просвјетно и културно друштво просвјета, 1998.
- Низаметдинова, Надира Хомятовна. *Словообразование сложных слов в русском языке XI–XVII вв.* Автореферат, 2003. <<http://www.philol.msu.ru/~rlc2010/abstracts/>>.
- Никитовић, Зорица. *Сложенице у оригиналним српскословенским дјелима сакралног карактера*. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет, 2010.
- Никитовић, Зорица. Сложеница као резултат синтаксичко-семантичке компресије или Реченица као творбена база сложенице. *Српски језик: сџудије српске и словенске XVII (2012): 237–256*.
- Николић, Берислав. Основни принципи творбе речи у савременом српскохрватском књижевном језику. *Наш језик XIX (1972): 273–286*.
- Новаков, Предраг. *Појмовник сџрукџуралне линџвисџике (морфологија и синџакса)*. Нови Сад: Змај, 2006.
- Новаковић, Стојан. Живот српског испосника Петра Коришког. *Гласник српског ученог друшћива XII/XIX (1871): 308–346*.
- Радоличић, Ђорђе С. П. Похвала кнезу Лазару са стиховима (један досад непознат спис с краја XIV века). *Иџториски часопис V (1955): 241–254*.
- Руvaraц, Иларион. Житије цара Уроша. *Гласник српског ученог друшћива V/XXII (1867): 213–232*.
- Сперанский, М. Н. Из наблoдений над сложными словами (composita) в стиле литературной русской школы XV–XVI. *Из истории русско-славянских литературных связей*, 1960, 160–197.
- Теодосије, Хиландарац. *Живот Светог Саве*. (Издање Ђуре Даничића). Прир. Ђорђе Трифунувић. Београд, 1973 [1860].
- Трифунувић, Ђорђе. *Примери из сџаре српске књижевности*. Београд: Слово љубве, 1975.
- Улуханов, И. С. О соотношении способов словообразования. *Русский язык – вопросы его истории и современного состояния*. Москва: Издательство „Наука“, 1978, 90–106.
- Цейтлин, Р. М. *Лексика старославјанского языка*. Москва: Издательство „Наука“, 1977.
- *
- ARHIJEPIŠKOP, Danilo. Arhiepiskop Danilo i drugi. *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih*. London: Variorum Reprints, 1972. (према: Животи краљева и архиепископа српских, написао Архиепископ Данило и други, на свијет издао Ђура Даничић, у Загребу 1866).
- БЕЕКЕС, S. P. *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995.

- BLOOMFIELD, Leonard. *Language*. New York: Holt Rinehart and Winston, 1961.
- BRUGMANN, Karl, Berthold Delbrück. *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, II, 1. Strassburg: Karl J. Trübner, 1906.
- ECONOMOU, Eleni. Pletenie sloves in the Works of Demetrius Cantacuzene. *Cyrrillomethodianum XIII–XIV* (1989–1990): 93–110.
- KORDIĆ, Snježana. *Relativna rečenica*. Zagreb: Matica hrvatska, 1995.
- MIKLOSICH, Franc. *Die nominale Zusammensetzung im Serbischen*. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Cl. 13 (1863): 1–28.
- MULIĆ, Malik. *Srpski izvori „Pletenija sloves”*. Djela, knj. L, Odjeljenje za književnost i umjetnost, knj. 2. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH, 1975.
- POHL, Heinz Dieter. *Die Nominalkomposition im alt- und gemeinlavischen*. Klagenfurt: Klagenfurter Beiträge zur Sprachwissenschaft, 1977.
- RADOVANVIĆ, Milorad. Imenica u funkciji kondenzatora. *Zbornik za filologiju i lingvističku* XXI–XXII (1977): 1–162.

Zorica Nikitović

SYNTACTIC ASPECTS OF COMPOUNDS
IN SERBIAN CHURCH SLAVONIC

S u m m a r y

The classification and analysis of the compounds in Serbian Church Slavonic on the basis of the criterion of the syntactic structure at its basis has confirmed the hypothesis that complex words are motivated by a certain syntactic construction and that via the existing formation patterns they were created by the transformation of a syntactic structure into a lexical unit. Although there are different types of syntactic structures, lexicalization starts with the relative clause which is at the basis of a compound. However, this does not mean that all compounds in Serbian Church Slavonic could be explained by the syntactic types given in this paper. This paper is only a possible methodological indication for further research of compounds and other derivatives in which lexical, formation and syntactic levels are closely connected. The study of a certain formation category from only one methodological aspect, without taking into account the results of other relevant disciplines, can shed a wrong light on the whole formation category, especially with respect to compounds, whose analysis opens up many theoretical and methodological issues.

Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Одсек за српски језик и књижевност
Бул. војводе Петра Бојовића 1а, 78000 Бања Лука
Република Српска, Босна и Херцеговина
znikitovic@blic.net

Миљивој Алановић

ТИПИЧНИ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧКИ МОДЕЛИ ПЕРИФРАЗА СА ГЛАГОЛИМА ПРОСТОРНО-МОБИЛНИХ ОДНОСА*

Овај рад је непосредан израз тежње да се укаже на разлике у организацији синтаксичке и логичко-семантичке структуре реченице, што је опримерено главним синтаксичко-семантичким моделима реченица које конституишу неки од типичних представника глагола просторно-мобилних односа. Истраживање је показало да се поменути глаголи у посматраним перифразама редовно појављују у функцији фазних, модалних и/или дијатетичких модификатора као и, у случају оних прелазних, каузативних оператора. Осим тога, намера нам је била да, пре свега, укажемо на моделе где су примарно просторни адвербијали непосредни експоненти логичког предиката.

Кључне речи: српски језик, синтакса, семантика, валентност, реченични модел, глаголи просторно-мобилних односа, предикатска допуна.

This paper strives to indicate the differences in the organization of the syntactic and logical-semantic structure of the sentence, which is exemplified by the main syntactic-semantic models of sentences that comprise some of the typical representatives of verbs of spatial mobility relations. The research has indicated that these verbs in the periphrasis under scrutiny regularly appear in the function of phase, modal and/or diathetic modifiers as well as, in the case of the transitive ones, causative operators. Besides that, our main intention was to illustrate the models where the primary spatial adverbials are the immediate exponents of the logical predicate.

Key words: Serbian language, syntax, semantics, valence, sentence model, verbs of spatial mobility relations, predicate complement.

1. Увод. Предикат као логичка и граматичка категорија заузима једно од централних, ако не и централно место у номенклатури синтаксичких јединица просте реченице које су биле главне или успутне теме бројних истраживања и различитих приступа у њиховом опису и класификацији. По овоме, срећом, ни србистика није никакав изузетак, а управо су се у њој изнедриле бројне студије и радови који ову проблематику системски или кроз појединачне појавне типове третирају (нпр. Радовановић 1977; Тополињска 1982; Ивић 1995²; Петровић 1988; Танасић 1995; Керкез 1997; 1998; Пипер 1999; 2005; Ружић 2005; Мразовић 2009²; Лазић-Коњик 2006; 2007; Самарџић 2010; Штрбац 2010; Јакић 2011 и сл.), те је стога излишно и методолошки неоправдано давати опширније теоријске осврте у погледу појмовног ситуирања поменутог језичког феномена, а далеко је упутније ограничити

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178004 под називом *Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и изражајичка истраживања*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

се на оне теоријске и методолошке поставке које се непосредније рефлектују на конкретне језичке проблеме обрађиване у раду. Стога у уводном делу рада намеравамо да се осврнемо на проблеме у идентификацији структурног и семантичког језгра реченице, али и предиката, посебно се ослањајући на принципе прихваћене у оквиру теорије валентности. На трагу тих теоријских и методолошких начела је и други део рада који је доминантно посвећен структурним и семантичким одликама перифраза¹ изведених на темељу рекцијских модела конституисаних око типичних глагола просторно-мобилних односа.²

2. СТРУКТУРНО И СЕМАТИЧКО ЈЕЗГРО РЧЕНИЦЕ. У нашој се лингвистичкој традицији осећају тековине теорије валентности, која у основи представља вербоцентрични модел описа језичке структуре, у којој се на врху хијерархијске лествице у реченици, мислимо на ону просту, налази финитни глагол који са осталим реченичним члановима остварује различите односе, засноване у првом реду на његовој валентности, испољене у виду конкретне рекцијске способности. Ово начелно правило је доследно применљиво само ако су у истој морфосинтаксичкој форми обједињене улоге финитног и централног глагола, при чему се финитност одређује према способности да се флексемски, дакле помоћу наставка, идентификује лице, док се централност доводи у најнепосреднију везу са валентном и рекцијском способношћу глагола, као јединог реченичног регенса, да управља њеном структуром (ENGEL 2009: 83). Будући да централни глагол непосредно идентификује логички предикат пропозиције (HELVIG 1992: 143; КРОНГАУЗ 2001: 237; КОБОЗЕВА 2004²: 220; ФОМИЧЕВА 2009: 136; ТУНЧ 2009: 95–96), која је у основи какве реченице, он је кључни елемент у конституисању реченичног значења.

Иако се у теорији валентности обично не говори о предикату, већ о глаголу, глаголским комплексима и глаголским перифразама (ENGEL 2009; MRAZOVIĆ 2009 итд.), чини се да су разлике у односу на друге приступе терминолошке природе, јер се у свима њима реферише о једном општем језичком феномену. Дакле, и централни глагол у финитном облику, када је реч о простим глаголским облицима, и глаголски комплекс састављен од финитног и централног глагола, било да је реч о сложеним глаголским облицима или модалним и фазним конструкцијама, представљају предикате. Када је пак реч о глаголским комплексима, свака јединица унутар њих регира само неке елементе реченице. Тако, на пример, модални глаголи преузимају флексемске наставке и конгруирају са граматичким субјектом, док централни

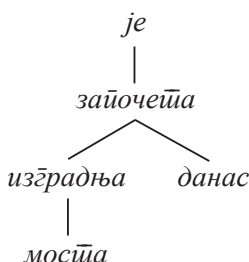
¹ Овај термин, иначе устаљен у теорији валентности (MRAZOVIĆ 2009²: 203), може да се схвати као општији и обухватнији за термине декомпоновани предикат (РАДОВАНОВИЋ 1977; ИВИЋ 1995²), декомпоновани глагол (ТАНАСИЋ 1995), перифрастични предикатски израз (ТОПОЛИЊСКА 1982; ЛАЗИЋ-КОЊИЋ 2006, 2007), аналитички глаголски израз (ПИПЕР 1999: 41) и сл.

² О акузативним синтагмама просторних и мобилних односа говори Д. Гортан-Премк (ГОРТАН-ПРЕМК 1971), које Н. Арсенијевић дефинише као синтагме моционих, сепаратно-моционих и стимулативно-моционих односа (АРСЕНИЈЕВИЋ 2012: 32, 37, 38). У овом раду, тај концепт примењујемо на једну општију глаголску класу, којом се у најширем смислу идентификује кретање и смештање, измештање или премештање објекта локализације – глаголе просторно-мобилних односа.

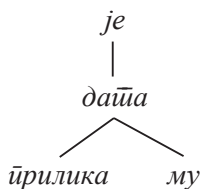
глагол регира све рематске конституенте. Овај својеврсни вид поделе улога и домена одговорности представља најефикаснији начин управљања реченицом, њеном синтаксичком и семантичком структуром, те је стога немогуће и неплодотворно раздвајати финитни и централни глагол унутар глаголског комплекса јер они чине један нераскидиви хијерархијски низ, кога нема ни без финитног ни без централног глагола.

С друге стране, за разлику од модалних, фазни глаголи показују висок степен граматичке самосталности, на шта указује чињеница да их допуњују и глаголске именице, што омогућује њихову пасивизацију.

Како видимо, глаголска именица као допуна фазном глаголу није структурни елемент глаголског комплекса, иако представља семантичко језгро предикативности (Радовановић 1977: 61; Тополињска 1982: 37; Золотова 1994: 704; Всеволодова 2000: 168; Арутюнова 2003³: 123; Золотова 2003: 96, 143; Попова 2010: 39; Штрбац 2010: 78), а то значи да се њом непосредно реферише о радњи у коју су укључени сви учесници ситуације, који остварују различите улоге у њој (агенса, пацијенса и сл.).

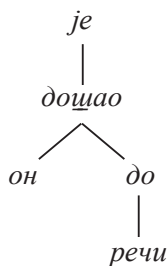
Идентичан модел приказа реченице се може применити и код појединих глаголских перифраза, тј. перифрастичних предикатских израза или декомпонованих предиката, у чији састав улазе примарно транзитивни глаголи, нпр. *дати*, *добити* и сл. (нпр. *Дати му је ирилика*).

Последњи примери нам сугеришу да семантичко језгро предиката може бити измештено из глаголског комплекса, те се реализовати на позицији граматичког субјекта (*Трема ме је ухватила*) или објекта (*Изнео је занимљив иредло*), али и адвербијала, што је управо типично за глаголе просторно-мобилних односа (*Пао је у депресију*). Поменута појава донекле отежава синтаксичку анализу и поделу реченице на чланове, с једне стране, али и јасно показује да је могуће, понекад чак и неопходно, јасно разграничење синтаксичких и семантичких категорија реченице (Арсенијевић 2009: 188; Алановић

2012: 150). Тако, полазећи од претходних примера, значење субјекта или објекта као прворазредних синтаксичких категорија ни у ком случају не ограничава нити отежава њихово синтаксичко позиционирање у односу на друге реченичне чланове, што подразумева да се не нарушава конгруентна веза субјекта са предикатом (*He йойушијају ме болови; Обузео ме сѣрах од нейознайѡѡ*), као ни могућност да се директни објекат подвргне посивизацији (*Он је обузетѡ овом идејом*). Реченица *Даѡа му је йрилика*, приказана у последњем депенденцијалном стаблу, јасно показује да на самом врху хијерархијске лествице остаје финитни глагол као стожер глаголског комплекса, док се остали елементи распоређују у различитим депенденцијама (ENGEL 2009: 26), које одговарају њиховој примарној синтаксичкој функцији у односу на предикат. Поменути субјекти, објекти и адвербијали, за које је утврђено да представљају семантичко језгро предикативности, не улазе у састав глаголског комплекса већ и даље задржавају ону позицију коју би имали и у структурама са простим глаголским предикатима: *Полицѡја ме је ухвѡишла* → *Трема ме је ухвѡишла; Изнео је креветѡ* → *Изнео је йредлоѡ; Пао је у јаму* → *Пао је у дейресѡју* и сл. Ови екстрапонирани елементи предиката, који представљају посебне реченичне чланове, на синтаксичкој равни реченице се могу одредити само као, мање-више заменљиви, лексичко-граматички делови предикатског израза, насталог као когнитивна метафора повезивањем различитих домена – оног примарног са мноштвом секундарних, што је регулисано правилима лексичке селекције глаголских аргумената (FILLMORE 1968: 34). И когнитивне метафоре су израз одговарајуће семантичке валентности управног глагола, где примарно (или само формално) просторни адвербијали могу да се реализују као непосредни експоненти било ког од логичких аргумената пропозиције – логичког субјекта (нпр. *Немир је ушао у мене*), логичког објекта (нпр. *Унео је немир међу сѡановниѡиѡво*) и логичког предиката (нпр. *уђи у расѡраву*) итд.

Управни глагол, употребљен функционално (HELBIG – BUSCHA 1996: 32; MRAZOVIC 2009: 113), односно у функцији вербализатора или оператора (РАДОВАНОВИЋ 1977: 61; ПРОСВИРИНА 1983: 85), служи да обезбеди структурну матрицу у коју се могу интегрисати различите лексичке јединице које представљају регулаторе значења читавога израза. Тако, ако узмемо глагол *дођи*, реченични модел који реализује не укључује нужно само адвербијал са адлативним значењем и у форми *до* + генитив (*дођи до куће*), већ и у другим обрасцима, нпр. *на* / *у* + акузатив и сл. (*дођи у ѡколу* / *на факултѡетѡ*), при чему у комуникативном фокусу не мора бити чак ни сфера циља кретања, већ управо тачка која обележава почетак кретања, нпр. *дођи од* / *из* / *са* + генитив (Алановић 2011: 189). С дуге стране, предикатски изрази које глагол *дођи* структурира, приликом успостављања везе са одређеним типом логичког предиката, граматикализују само један од свих могућих модела типичних за поменути глагол, што нужно намеће потребу да се формално просторни адвербијали сматрају предикатским допунама јер представљају нераскидивни део израза чије су семантичко језгро: *дођи к свесѡи*, *дођи до даха* / *речи* или *дођи на идеју* / *йомисао*, те *дођи у нейрилика* / *ѡодине* / *йосеѡу* / *сан* и сл.

Могући проблем у идентификацији и класификацији ових израза лежи у чињеници да су структуре које намеравамо да анализирамо у раду сличне и понекад веома блиске фразеолошким изразима, као што су *доћи изод руку*, *изаћи изред очи*, *јасити у очи*, *јасити на јамети* итд. Чини се да је разлика више него очита. Док су глаголске перифразе отворене структуре чије лексичко-граматичке допуне стоје у сталној семантичкој и асоцијативној вези са неком радњом и изван дате структуре, фразеолошки изрази представљају редовно затворене и чврсто срасле спојеве чије се структурне компоненте и њихова значења не дају лако сегментирати (Прџић 1997: 115).

Управо стога што је простор једна од најважнијих примарних категорија човековог спознајног света, не изненађује што се глаголима просторно-мобилних односа релативно лако упућује на различите сфере човековог живота – психофизиолошку (*јасити у несвесити / иранс*), емотивну (*јасити у срџбу*), когнитивну (*доћи на јомисао*) и акционалну у најширем смислу (*ући у дуел / иређоворе / ироизводњу / расјраву*) и сл.

Термином глаголи просторно-мобилних односа обухваћене су и лексичке јединице које денотирају ситуације где је кретање појмова каузирано споља (*увући у расјраву*), што подразумева да глагол у своме значењу укључује и каузативну семантичку компоненту која не предвиђа тип активности каузатора, већ глаголско значење упућује на две акционе фазе, од којих само она каузирана мора бити кретање (Алановић 2011: 77). Међутим, у састав перифразе, поред датог функционалног глагола, улази, готово без изузетка, и одговарајућа предлошка конструкција у чији састав су укључене апстрактне, углавном глаголске именице којима се именују какви процеси, радње или стања, за која у лексичком систему могу али и не морају постојати глаголски еквиваленти.

Очито је да функционални глагол није семантичко језгро израза већ да је то предикатска допуна која садржи апстрактну именицу која непосредно идентификује сам процес, ипак овим глаголима се саопштава фаза (*јасити у дејресцију*, *изаћи из кризе*), интензитет или трајање каквог процеса (*водити ирејиску*), те модална компонента која се тиче нпр. неочекиваности и (не)вољности у погледу спремности да се каква радња предузме (*избацити из ујојребе*, *увући у расјраву*). Штавише, један те исти глагол се може појавити у функцији фазног, модалног и/или дијатетичког модификатора радње (нпр. *ући у иређоворе / ироизводњу / ујојребу / сукоб / сјор* итд.). Иако се не може занемарити инхерентно лексичко значење глагола, општија класификација посматраних израза може се спровести на основу способности

функционалног глагола да актуализује одређени просторно-мобилни концепт. Стога издвајамо: (а) глаголе који не актуализују конкретан просторно-мобилни концепт, (б) оне који актуализују аблативност и (в) оне који актуализују адлативност у своме лексичком значењу.

3. Глаголи развојне концепције кретања. У ову класу сврставамо глаголе који не актуализују конкретну просторно-мобилну концепцију кретања, тако да именују радњу у својој развојној фази.

3.1. Међу типичне глаголе развојне концепције кретања сврставамо глагол *ићи*, те његову каузативну варијанту *водићи*.

Будући несвршени, глаголима *ићи* и *водићи*³ кретање се представља у своме трајању или понављању, те стога у перифразама начелно служе као оператори дуративности или итеративности (нпр. [*сйално, редовно*] *ићи* у *йосеју*). Иако им је инхерентна, њихова континуирана процесуалност је ограничена тренутком досезања одређенога циља или резултата, смештеног или очекиваног у будућности, што потврђује алтернација са футурским формама одговарајућих перфективних пунозначних глагола, нпр. *Ово води у йројаси* → *Због овога ћемо йројаси*, или са модалним конструкцијама: *Због овога можемо йројаси*. Стога их у анализираним изразима, као по правилу, срећемо у моделима са финалним конструкцијама, редовно у форми акузатива уз предлоге *у* и *на*, којима се регулише циљни или резултативни карактер одређене радње (нпр. *ићи* у *кућу* према *ићи* у *йројаси*).⁴

Иако се оба глагола могу срести у еквивалентним предикатским изразима, нпр. *ићи* у *йосеју* / *борбу* / *кориси* / *сусреи* / *сйечај* / *банкрои* / *илегау* / *кониролу* / *йројаси* или *водићи* у *борбу* / *сйечај* / *банкрои* / *илегау* / *йројаси* / *сйечај*, предикатске допуне се уз њих могу реализовати и у конструкцији са предлогом *на*, ипак чешће уз *ићи*, нпр. у изразима типа *ићи на нерве* / *живце* / *сйеију* / *ремони* / *зло* / *добро* / *рачун* или *водићи на кониролу* / *йрелед* итд. Конструкцијом у + акузатив начелно се истиче интенционална и циљна компонента у вршењу радње идентификоване именицом у саставу дате конструкције, док се акузативом уз предлог *на* претежно упућује на ефекте или последице деловања какве радње на њен објекат, што илуструју парови *ићи* у *кониролу* [контролисати] и *ићи на кониролу* [бити контролисан].

Иако дати изрази представљају структурне еквиваленте, функционални глагол у њима не реализује увек исти тип семантичке валентности. Тако, док се изразима типа *ићи на нерве* субјекат промовише као агенс каузатор, докле се оним типа *ићи на ремони* он одређује као објекат радње, када ту позицију заузимају именице са обележјем предмет /+/. Последњи примери потврђују да се одговарајући вид дијатезе може у истом граматичком моделу регулисати адекватном лексичком селекцијом глаголских аргумената.

³ Глаголом *водићи* се још јаче наглашава трајање радње исказане именицом, наводи П. Мразовић (МРАЗОВИЋ 2009: 225).

⁴ Сасвим је оправдано посматрану конструкцију уз глаголе кретања сврставати међу циљне (АРСЕНИЈЕВИЋ 2003а: 246). Ипак, дати изрази могу денотирати ситуације које не предвиђају кретање агенса у циљу досезања неке тачке у простору. Циљна компонента у таквим конструкцијама везује се за извршење какве радње усмерене ка своме објекту: *Ми честио идемо у йосеју нашим рођацима* → *Ми честио йосеђујемо наце рођаке*.

С друге стране, перифразе типа *ићи у њекаре / њесаре*, у чији састав улазе именице из класе *nomina professionis*, редовно у множини, означавају предстојећу промену статуса агенса (Арсенијевић 2003б: 136), при чему је таква перифраза еквивалент егзистенцијалној конструкцији са глаголом *њосњањи*: [ускоро] *њосњањи њекар / њесар*. За разлику од претходних, перифразе типа *ићи на месњо / дужносњ заменика* итд. захтевају на месту управне речи циљне конструкције именицу општег, неспецификованог значења места, положаја или статуса.

3.2. Примери типа *водињи диван / разњворе / њрењворе / њрењску / сњор* итд., потврђују да се каузативни глагол може појавити у реченичном моделу и без примарно адвербијалне конструкције у функцији предикатске допуне. Ту функцију преузима акузативна допуна преко које се тада у реченицу укључују и други учесници у радњи (нпр. *водињи њрењворе са синдикањима, водињи сњор око ѓраница* итд.).

Овај се глагол у двоаргументном моделу може појавити и у некаузативном значењу, нпр. *водињи обичан / њовучен живоњ, водињи своје / њуђе њослове* итд., који упућује на специфичан облик испољавања каквог својства или вршења какве радње идентификоване акузативним објектом, где на дату специфичност указује детерминатор у саставу предикатске допуне.

С обзиром на то да су глаголи *ићи* и *водињи* неизведени, од њих се префиксацијом твори читав низ других глагола који такође улазе у састав посматраних предикатских израза. Међутим, управо се на њиховим примерима може видети и уверљиво доказати да функционални глаголи нису пука граматичка средства већ да уносе додатне семантичке компоненте којима се модификује нека радња (Тополињска 1982: 36, 37). Тако се, на пример, у њима концепт адлативности начелно транспонује у терминативност (или резултативност), а аблативност у инхоативност: *доћи до закључка* или *њоћи у њроверу*, или сасвим обрнуто, адлативност у инхоативност а аблативност у терминативност: *ући у њрењворе* и *изаћи из беде*, што неретко зависи од природе процеса који именица денотира (нпр. *доћи до речи* и *доћи до решења*). Међутим, како и последњи примери показују, промена радње претпоставља поступност, што подразумева сукцесивну смену процесних фаза различитих радњи, где завршетку једне следи почетак друге (Тако нпр. *изаћи из анонимносњи* подразумева 'престати бити анониман и постати познат').

3.3. Овом типу глагола просторно-мобилних односа се може придодати и глагол *сњајањи*, којим се примарно изражава статичност објекта локализације у каквом просторном окружењу те који у перифразама служи да се какав процес денотира као нереференцијалан, тј. неактуелан. Стога је у изразима типа *сњајањи на расњолагању / услузи* или *сњајањи њред избором / искушењем / дилемом* итд. модална компонента која регулише могућност и потребу за ангажовањем агенса доминантна, при чему се предикатским допунама указује на то: (а) да се каква радња може у сваком тренутку (изнова) покренути (нпр. *Сњојим вам на услузи*), или (б) да се нека радња у скорој будућности мора или треба покренути (нпр. *Сњојимо њред великим изазовима*).

4. Глаголи аблативне концепције кретања. Аблативност се уопштено дефинише као удаљавање од неког просторног локализатора (Антонић 2005: 137), односно напуштање његове унутрашњости или површине, што у прототипичном смислу изражавају глаголи типа *изаћи* / *извесити*, *ојшићи* / *одвесити* и *сићи*, који, међутим, не показују једнаку продуктивност при конституисању перифраза.⁵

4.1. Глаголима *изаћи* и *извесити* кретање агенса или објекта каузације је, захваљујући њиховој творбеној структури, спецификовано као напуштање затвореног простора. С обзиром на то да у састав аблативне предикатске допуне улазе именице које означавају, углавном неповољна, психофизиолошка, ментална и емотивна стања, те друштвене, политичке и друге околности, што илуструју примери типа *изаћи из анонимности* / *бунила* / *депресије* / *кризе*, значење читавога израза се може разумети као ‘не бити више у стању S’ или ‘не бити више у околности S’.

Осим са аблативним, глаголи *изаћи* и *извесити* се могу појавити и у моделу са адлативним адвербијалним формама при конституисању предикатских израза, што илуструју примери типа *изаћи на добро* / *зло* / *видело* / *на зао глас* / *на њуј ојоравка* или *извесити на њуј ојоравка* и сл., при чему је читав израз усмерен на денотирање ефеката каквог деловања. Датим перифразама се изражава транзиција субјекатског или објекатског појма из једног у друго стање, односно губљење једног и стицање другог својства. Неки од наведених примера показују да се унутар предикатских израза могу појавити и друге обавезне лексичке јединице које имају модификаторску улогу, без којих се перифраза и не би могле конституисати. Тако се захваљујући именици *џуј* у изразу *изаћи на џуј ојоравка* упућује на континуираност и дуготрајност каквог процеса, док се функционалним глаголом регулише његов почетак, захваљујући чему читав израз има значење ‘почети се опорављати’. Последњи пример нам показује да се семантичко језгро предикативности не мора искључиво налазити на позицији управног члана синтагме.

Погледамо ли подробније примере типа *изаћи на видело* / *зао глас*, примећујемо да се овим изразима денотирају радње, перцептивне и комуникативне, у којима субјекат није активно, тј. агентивно ангажован. Субјекатски појам у њима има улогу објекта визуелне перцепције, односно теме комуникативне радње, при чему се као носилац поменутих радњи појављује какав неодређени људски колектив или заједница. Пример *изаћи на зао глас*, како се види, истиче се и по томе што садржи модификатор којим се упућује на став агенса, те његову вредносну оцену објекта (нпр. *О њему се љовори лоше*).

4.2. Захваљујући својој творбеној вези са глаголима *ићи* и *водићи*, и глаголи *ојшићи* и *одвесити* се појављују под истоветним лексичко-граматичким условима у реченици (нпр. *ојшићи у војнике* / *учићеље* или *ојшићи у борбу* / *јензију* / *јроверу* / *конјролу*). Захваљујући инхерентном значењу аблативности, глагол *ојшићи* се у предикатским изразима типа *ојшићи у калуђере* / *јензију* (Арсенијевић 2003б: 138) појављује у улози инхоативно-егзистенци-

⁵ У раду глаголе наводимо у перфективном облику. Њихови имперфективни парњаци служе да изразе развојну или итеративну компоненту радње, што не треба посебно наглашавати.

јалног оператора, чије се лексичко значење може свести на ‘већ постати калуђер / пензионер’.

4.2.1. У готово истоветном лексичко-граматичком окружењу се појављује и глагол *йоћи* (али и *йовесїи*), нпр. *йоћи у војнике* или *йоћи / йовесїи у райи* итд., с том разликом да се он појављује и у моделу са аблативним генитивом, нпр. *йоћи од йрейїосїавке / сїава / мишљења* итд., када наглашава инхоативну компоненту радње, која се доминантно везује за домен когнитивне сфере деловања агенса. Штавише, за овај глагол је типично да означава радњу у самом зачетку.

4.3. Глагол *сићи* се у перифразама редовно удружује са аблативним генитивом уз предлог *с(а)*: *сићи с ума / йамейїи / йоложаја / власїи*. С обзиром на то да његово инхерентно значење подразумева напуштање вишег и заузимање нижег положаја у простору, ова се компонента у датим перифразама реализује као губљење пожељног својства или престижног статуса, друштвеног положаја итд., при чему се дата својства, статуси или положаји именују именицом на позицији аблативног генитива.

4.4. Исте су творбене основе и глаголи *дићи* и *йодићи*, који се, међутим, сасвим ретко појављују у моделу где је семантичко језгро предикативности смештено на позицији примарног адвербијала, нпр. *дићи из мрївих / дейресїје* итд. Статус предикатске допуне углавном стиче формални објекат, нпр. *дићи узбуну, йодићи йензију* итд., при чему је управни глагол у функцији оператора каузативности и инхоативности.

4.5. Сем поменутих глагола, овај тип предикатских изрази конституишу и други глаголи аблативне концепције кретања, међу којима су и прелазни и непрелазни, типа *избацїи, извући, изнеїи, исїасїи, одажнїи, одвући* и сл.

4.5.1. Глагол *исїасїи*, једини непрелазни у овој скупини, у анализираним предикатским изразима се среће у два обрасца: (а) са просторним адвербијалним детерминатором аблативног типа; и (б) са предикативним номинативом.

Функционални глагол *исїасїи* у изразима типа *исїасїи из руїине / йокова / форме* и сл. упућује на губљење пожељног и раније стеченог својства, или уопште слабљење какве способности субјекатског појма, будући да се глаголом *исїасїи* означава случајна и ненамерна промена места заузимањем, углавном, нижег положаја у простору. Именицом на позицији аблативног генитива се не конкретизује радња у којој је ангажован субјекат, већ пре начин и облик њеног испољавања.

И у примерима типа *исїасїи злуї / йамейїан* итд. садржај датих изрази упућује на тренутно и привремено губљење или пролазно неутралисање каквог сталног својства субјекатског појма. Овим изразима се, међутим, изриче субјективна процена деловања субјекта, које се може вредновати као пожељно или непожељно, целисходно или нецелисходно. Дакле, последњи пример показује да се ефекти ситуације не доживљавају као ‘Х има својство Q’, већ као ‘Х изгледа као да има својство Q’, што имплицира да говорно лице заправо зна да ‘Х нема својство Q као стално’.

4.5.2. Знатно већу учесталост имају каузативни глаголи просторно-мобилних односа којима се означава усмереност деловања на узроковању чијег кретања, измештања или премештања.

4.5.2.1. Глаголом *избацѝти* означава се присилно одстрањивање или измештање каквог предметног објекта, углавном из каквог затвореног простора. Транспозиција просторног значења подразумева да је непосредни ефекат каузације нагла промена психофизичког, физиолошког или емоционалног стања лица као објекта каузације. Тако се изразима типа *избацѝти из мира / равношјеже / сѝокоја / ѝакѝа* итд. упућује на смену пожељних или повољних стања оним непожељним или неповољним, што указује да је деловање агенса каузатора усмерено на онемогућавање објекта каузације да задржи раније успостављен унутрашњи склад.

Слично значење имају и изрази типа *избацѝти из комисије / рејрезенѝације / ѝима* и сл., с тим да они не упућују на промену стања субјекта, већ на промену његовога статуса или припадности некој групи или колективу.

4.5.2.2. И глагол *извући* означава уз примену силе измештање објекта каузације из каквог простора. Овим глаголом се у датим изразима углавном упућује на напуштање каквих непожељних околности у којима се налази објекат каузације, идентификован слободним акузативним објектом. У таквим изразима се стога деловање каузатора схвата као омогућивачко, усклађено са циљевима, жељама или потребама самог објекта каузације (нпр. *извући кођа из беде / кризе / незнања*).

С друге стране, у предикатским изразима где је модел семантичке валентности управног глагола промењен, објекат каузације, сада идентификован аблативним генитивом, налази се у каквим непожељним околностима, које предвиђају његово деловање у корист каузатора. Тако се изразима типа *извући енерѝију / информацију / ѝризнање из кођа* означава ангажовање каузатора на насилној промени својства (*извући енерѝију / снађу из кођа*) или на изнуђеном деловању објекта каузације (*извући информацију / ѝризнање из кођа*), при чему се акузативним објектом идентификује дато својство или радња.

4.5.2.3. На истој творбеној основи заснован је и глагол *одвући*, с том разликом да он денотира кретање које се реализује као удаљавање од локализатора. И овај глагол у своје значењу укључује принудну и онемогућивачку компоненту. Поменути глагол у анализираним изразима срећемо углавном у два обрасца: у првом акузатив има функцију предикатске допуне, док у другом то има аблативни генитив.

У првом обрасцу, нпр. *одвући некоме ѝажњу*⁶ / *ѝољед*, деловање агенса каузатора је усмерено на привремено и пролазно онемогућавање објекта каузације да несметано реализује радњу на којој је ангажован.

У другом обрасцу овим типом перифраза се упућује на одгађање реализације или наставка реализације какве радње, што је непосредни ефекат принудног или онемогућивачког деловања агенса каузатора: *одвући некођа од ѝосла / рада / учења*.

⁶ На овај тип перифразе је указала и З. Тополињска (Тополињска 1982: 46).

4.5.2.4. Перифразе типа *изнећии лажии / неслађање / сумњу* и сл. такође се заснивају на транспозицији просторног значења, при чему се њима примарно упућује на изложеност објекта локализације очима јавности. Датим изразима се најчешће означава комуникативна делатност агенса, при чему се објекатском допуном или именује сам предмет комуникативне делатности (*изнећии најновије вестиии / информације*) или износи став говорног лица према саговорнику или садржају који саопштава (*изнећии ојправдане сумње / лажии*). На тај начин ова глаголска допуна има двојаку функцију – да идентификује саму радњу али и да квалификује њен објекат. Конкретизацију садржаја који се саопштава или појма на који се он односи омогућује одговарајућа допуна, номинална или реченична, уз именицу у саставу објекта (*изнећии најновије информације о хајшењу; изнећии лажии да су корумпирани*). Специфичност датих израза лежи и у сфери деловања актера ситуације – јавној и институционалној, нпр. *изнећии информације у јавности / њред Комисију / Одбор / Скујшћииину* итд., или интерперсоналној, нпр. *изнећии некоме / њред некога своје сумње*.

4.5.2.5. Међу глаголе са инхерентном аблативном семантичком компонентом сврставамо и *одађнаћии*, који, осим компоненте кретања, интегрише и компоненту принуде. Ипак, у посматраним предикатским изразима каузатор и објекат каузације могу бити исто лице, те је тада реч о аутокаузативним ситуацијама, усмереним углавном на његову когнитивну и афективну сферу деловања. Ефекат каузације је ослобађање од непожељних својстава и процеса, односно отклањање њихових ефеката, нпр. *одађнаћии стјрах / црне мисли*. Специфичност овог модела јесте да он укључује само објекатску допуну, што се може оправдати специфичностима испољавања глаголске радње која се тиче удаљавања објекта из сфере агенса.

С друге стране, предикатски израз *одађнаћии све сумње* реферише о двоагентивној или двосубјекатској ситуацији са јасно дистанцираним фазама деловања и одговорности. Последњи пример показује да је каузација усмерена на отклањање или дезактуализацију каквог процеса, који је у сфери одговорности и контроле другог лица.

5. Глаголи адлативне концепције кретања. Адлативност се дефинише као приближавање неком локализатору (Антонић 2005: 152, 213) или пак заузимање неке од његових димензионалних сфера – спољашњости или унутрашњости.

5.1. Кретање субјекатског појма или пак објекта каузације ка одређеној тачки у простору као ка своје циљу пре свега означавају глаголи *доћи* и *довести*.⁷ Будући да су и сами изведени префиксима који глаголско значење модификују с обзиром на компоненту адлативности, не изненађује да се поменута два глагола углавном срећу у моделу са конструкцијом *до + генитив*.

⁷ У истоветном се граматичком обрасцу може појавити и глагол *досјети*, али је број таквих перифраза доста ограничен: *досјети до циља, досјети на власи* итд. (Mrazović 2009: 220).

Типични изрази са предикатском допуном у форми адлативног генитива су *доћи до даха / закључка / речи / сазнања / сјознаје*,⁸ те *довести до зависности / лудила / њројасности / слила / сјознаје / њранса*⁹ итд., где резултативност значи остваривање задатог циља, што је у сфери непосредне одговорности самог агенса или пак каузатора. Глаголима *доћи* и *довести* се истиче интенционална компонента у деловању агенса која омогућује достизање одговарајућег циља – радње или процеса – именованог именицом на позицији адлативног генитива. У том се облику, као по правилу, срећу глаголске именице које именују каква психофизиолошка својства или когнитивне процесе, које је начелно могуће и једнолексемски изразити: *сазнати*, *сјознати* и сл. Ипак, изразом се много више истиче интенционална или фазна компонента у реализацији датог процеса.

Наиме, каузативне перифразе типа *довести до лудила* упућују да је резултат каузације постепена промена својства или стања њеног објекта. Изузетно, интенционална компонента каузације је укинута када у ситуацију није укључен екстерни агенс каузатор: *Ојојне дроге доводе до зависности* итд., већ се одговорност за целу ситуацију смешта у сферу процеса у који је и сам агенс активно укључен: *Ујојшеба ојојних дрога доводи до зависности*.

Осим поменутог обрасца, предикатска допуна се може реализовати и у форми предлошког датива, нпр. *доћи к свесности*, или много чешће у форми циљног акузатива, нпр. *доћи у године / контиакти / конфликт / незавидан њоложај / нејриликe / сукоб / њешку ситуацију*, те *доћи на идеју / њомисао* или *довести у незавидан њоложај / нејриликe / њешку ситуацију* или *довести њпред избор* итд. Сасвим је очито да се последњи примери не понашају једнообразно. С једне стране, појединим изразима се денотира новонастало стање или својство субјекта (нпр. *доћи у године*), те изненадне околности у које је доспео (нпр. *доћи у нејриликe, доћи њод заштићену*), док се, с друге, изразом истиче каква когнитивна радња са конкретним ефектом и резултатом (нпр. *доћи на идеју*) или радња коју противно својој вољи спроводи и у коју могу бити укључени други учесници (нпр. *доћи у сукоб с неким*) итд. Приметно је, међутим, да изрази типа *доћи у незавидан њоложај* или *доћи у безизлазну ситуацију* обавезно укључују и детерминатор, будући да именица сама не прецизира наступајуће околности. Штавише, ни самим детерминатором се дате околности не морају конкретизовати или идентификовати, али се могу спецификовати као повољне или неповољне.

5.2. Глагол *сјићи* у своје значењу укључује компоненту резултативности која на плану просторно-мобилних односа означава (предвиђено или очекивано) достизање одређене тачке у простору као циља кретања. Функционалним глаголом се указује да ефекат радње наступа као резултат активног, циљноусмереног ангажовања агенса (нпр. *сјићи до краја / решења / среће / усјеха* итд.). Ипак, компонента воље се може у неким примерима ипак ограничити или сасвим укинути, што је типично за медијалне ситуације, нпр. *Сјићио је до краја свој живојној њуја / фазе расја*. Иако минималну

⁸ Овај тип конструкције са глаголом *доћи* издваја и М. Радовановић (Радовановић 1977: 78).

⁹ Како наводи П. Мразовић, глагол *довести* укључује каузативно и терминативно значење усмерено ка неком циљу (МРАЗОВИЋ 2009: 220).

структуру израза чини *сīићи до краја* у значењу ‘завршити’, у његов састав се редовно укључују и одговарајуће експликативне допуне којима се конкретизује сам домен деловања агенса.

5.3. Слика метафоризације просторних односа је врло уочљива и доминантна у моделу са глаголима *ући* и *увести*, који означавају заузимање каквог простора, при чему се то заузимање остварује као освајање његове унутрашњости. Компонента заузимања каквог простора или ступања на њега се у перифразама углавном транспонује у инхоативност, те се глагол *ући* може сврстати међу типичне фазне операторе за означавање почетка вршења какве радње: *ући у изградњу / сукоб / разговор / његове*. Осим фазне модификације радње, глаголом се означава и стицање новог својства субјектског појма, када се реализује у егзистенцијалном значењу: *ући у високо друштво / комисију* итд., где семантички саодносну конструкцију чини глагол *иосīаићи* који захтева обавезну реализацију партикуларизатора типа *члан, део* и сл., као управног члана предикативне допуне (нпр. *иосīаићи члан комисије*).¹⁰

Иако је глагол *ући* непрелазан, ни он не блокира секундаран развој семантичке транзитивности конструкције (DE SWART 2007: 17), која се постиже увођењем одговарајуће глаголске именице на позицију примарног адвербијалног детерминатора. Захваљујући томе се на нивоу синтагме могу реализовати пропозициони објекти: *ући у изградњу инсīићуиција*. На исти начин се у реченицу укључују и евентуално други учесници ситуације, у приликама када се реферише о реципрочним радњама: *ући у сукоб са иолиціјом, ући у разговоре са синдикаіиима* итд.

Иако чине пар, перифраза типа *увести* / *ући у обичај / њриму* не могу се сматрати каузативно – некаузативним алтернативама, већ активно – пасивним јер се датим перифразама са глаголом *ући* тематизацији подвргава објекат каузације, нпр. *Ова алаіка је давно ушла у њриму*, док се у перифразама са глаголом *увести* овоме поступку подвргава сам агенс каузатор, нпр. *Он је увео ову алаіку у њриму*.

Глагол *увести* конституише и принудне каузативне конструкције типа *увести блокаду / ред / санкције коме* и сл., код којих је семантичко језгро предикативности смештено у оквирима акузативног објекта. Именица на позицији предикатске допуне не именује какву конкретну радњу коју предузима каузатор, она у првом реду квалификује околности под којима се одвија деловање објекта каузације, именованог дативним објектом или пак одговарајућим просторним адвербијалом у случају изостанка његове индивидуалне идентификације: *Увео је ред у кући*.

5.4. Осим поменутих, међу адлативне глаголе сврставамо још и *донеићи, навући, наићи, (њро)наћи, иасіићи, њривући, (ио)сīаићіићи, сакриіићи, увући, унеићи* и сл., које надаље обрађујемо према њиховој продуктивности.

5.4.1. Глагол *донеићи* означава преношење каквог предметног објекта и његово допремање на одређено место, при чему је у радњу обавезно укљу-

¹⁰ Стога и не чуди што овај тип израза карактерише инклузивност (Арсенијевић 2003б: 183).

чена мануелна компонента агенса. Ни у предикатским изразима се каузативна компонента не губи, али се губи она мануелна јер не постоји предметни објекат који се допрема, већ стање или осећање које се изазива или настаје као последица деловања агенса каузатора. Управо се именицама које заузимају позицију акузативног објекта именују својства, стања или осећања објекта каузације за који је резервисана позиција дативног објекта: *донети некоме олакшање / срећу / несрећу / проблеме* и сл. Као што видимо, изразом се наглашава поступност у наступању последице и њено ограничавање на одређену ситуацију. Последице, с друге стране, могу бити пожељне или непожељне, мање-више очекиване и предвидиве.

5.4.2. Перифразе са глаголом *навући* реализују се начелно као каузативне. Ипак, међу њима се посебно издвајају оне каузативно-пасивне типа *навући гнев / мржњу на себе*. Овај феномен се заснива на семантичкој корелацији између субјекта и циљног акузатива који именује појам у сфери циља померања или премештања објекта локализације. Позицију акузативног објекта у перифразама, међутим, заузимају именице које означавају какве негативне афективне процесе, захваљујући чему се субјекат промовише као објекат афективне обраде агенса који у реченици задобија периферну позицију – неконгруентног атрибута (*навући гнев бирача*).

Исти се глагол реализује у 'правом' каузативном значењу, нпр. *навући некога на грех / лажи*, при чему се акузативним објектом именује објекат каузације и агенс радње или процеса који идентификује предлошки акузатив. Овај глагол се у датом моделу реализује као лексичко-граматички оператор принуде.

5.4.3. Предикатски изрази са глаголом *йривући* типа *йривући њажњу*¹¹ / *йо̄лдеде* итд., такође представљају типичне каузативно-пасивне конструкције, будући да је субјекатски појам у радњу, коју је сам каузирао, углавном перцептивну, укључен као њен објекат. Ту углавном позитивно конотирану перцептивну радњу именује глаголска именица која заузима позицију објекта у форми слободног акузатива. С друге стране, носилац перцепције је идентификован на позицији атрибута уз глаголску именицу, нпр. формом субјекатског генитива (*йривући њажњу йублике*). С обзиром на то да су субјекат и појам реализован одговарајућом адвербијалном формом у односу семантичке корелације, ова последња се као по правилу и не уводи, осим ако је на њој реченични фокус: *Он воли да йривлачи њажњу на себе*.

5.4.4. Конструкцијама са глаголом *увући*, нпр. *увући у сукоб / расйраву / рай* итд. посебно се истиче принудно укључивање објекта каузације у какав процес. Ова семантичка компонента је развијена на значењу глагола *увући* које подразумева принудно, насилно смештање објекта у какав ограничен простор. Осим тога, у глаголском значењском комплексу је очувана и компонента инхотивности која у перифразама регулише невољни почетак ангажовања објекта каузације у некој радњи. Семантички модел валентности овога

¹¹ Значење ове перифразе З. Топлињска одређује као „вести у поље свесне перцепције“ (Тополињска 1982: 44).

глагола показује да се објекат каузације, идентификован слободним акузативом, појављује у улози агенса последичне радње, именоване финалном конструкцијом, која је у сфери циља деловања самога агенса каузатора.

5.4.5. Док се глаголом *увући* истиче ограничена контрола објекта каузације над наступајућом последицом, она је пак сасвим искључена у изразима које конституише глагол *унети* (нпр. *унети стѣрах међу сѣановнищѣво*). Будући да се глаголом *унети* искључује свака могућност самосталног кретања објекта при смештању у какав простор, то у анализираним предикатским изразима погодује појави именица са значењем стања, психолошких или емоционалних, на позицији акузативног објекта, нпр. *унети немир / нервозу / несѣокој* итд., где се објекат каузације као њихов носилац реализује у оквиру финалне конструкције. Финална конструкција се може барем двојачко реализовати, углавном у зависности од тога да ли је реч о индивидуалном или колективном носиоцу стања: *унети немир међу сѣановнищѣво / у мој живоѣ*.

5.4.6. Глагол *ѣасѣи* се појављује у немалом броју примера, нпр. *ѣасѣи у деѣресију / заборав / искушење / јаросѣи / немилосѣи / очај* итд., те се може рећи да конституише релативно продуктиван модел, при чему је очигледно да се у састав финалне конструкције као предикатске допуне углавном укључују именице које означавају афективна стања или когнитивне процесе.

Овим глаголом се кретање реализује као изненадно и неконтролисано заузимање нижег положаја у простору од адекватног или пожељног, што у наведеним перифразама бива транспоновано у изненадну и наглу промену стања, при чему се дато стање или уопште новонастале околности вреднују као непожељне: *Пао је у деѣресију*.

Специфичност овога модела се огледа у томе да се неке од перифраза могу одредити као пасивни реченични обрасци: *ѣасѣи у заборав / немилосѣи*. Субјекатски појам је у дату ситуацију укључен као објекат радње, углавном когнитивне или афективне обраде: *Пао је у немилосѣи својих сарадника*.

Иако нису у ужем фокусу нашег интересовања, треба истаћи да се овај глагол појављује и у конструкцијама где се самим субјектом именује каква радња која се помоћу *ѣасѣи / ѣадаѣи* модификује с обзиром на слабљење интензитета њенога испољавања: *Пада ѣпроизводња / иѣтересовање* итд.

5.4.7. Изрази које конституише глагол *сакриѣи* упућују на онемогућивачко деловање субјекта каузатора, које је усмерено на то да објекат локализације остане ван перцептивног и тактилног домашаја објекта каузације, чије се ангажовање доживљава као неповољна околност: *сакриѣи од некоѣа информације / ѣоѣлед* итд. Аблативни генитив, дакле, именује носиоца неповољне околности, док се формом слободног акузатива упућује на радњу коју носилац неповољне околности не може да оствари: *сакриѣи од некоѣа информације / ѣоѣлед* [→ учинити да неко нешто не сазна / не види].

5.4.8. Глагол *наѣћи*,¹² који означава успутно, случајно и непредвиђено приближавање каквом локализатору, у посматраним перифразама се реализује као оператор пасивности *наѣћи на ѣажњу / ѣријем / ѣрихвѣѣање /*

¹² Овоме глаголу су блиски и *наѣрчаѣи*, *налеѣѣи* и сл. (Арсенијевић 2003б: 166).

разумевање / одобравање итд. (MRAZović 2009: 223). Као што показују претходни примери, финална конструкција *на* + акузатив представља семантичко језгро предикативности, именујући радњу у коју је субјекат укључен као њен објекат.

5.4.9. И глаголи *наћи* и *ћронаћи* се појављују у сличном лексичко-семантичком окружењу као и *наићи*, с том разликом да се њима могу означити и медијалне ситуације, нпр. *наћи / ћронаћи мир / сјокојсјиво / срећу у чему*, уз оне каузативно-пасивне *наћи / ћронаћи разумевање / ћодрцку код некога* итд. Регулатор дијатезе је, разуме се, одговарајућа именица која допуњује управни глагол, при чему примарно адвербијал именује узрок стања субјекта (нпр. *наћи срећу у ћисању*) или агенс денотиране радње (нпр. *ћронаћи разумевање код некога*).

5.4.10. Глаголи *сјавићи*¹³ и *ћосјавићи* се у перифразама реализују као оператори каузативности и инхоативности, с обзиром на то да означавају смештање објекта локализације на ново место, заваљујући чему углавном упућују на смену радњи, стања или статуса објекта каузације, нпр. *сјавићи у ћогон / ћокрећ / ћромей, сјавићи на муке / ћробу / ћроверу, сјавићи ћред избор, сјавићи ћод конћролу / зацћићићу* или *ћосјавићи на месћо дирекћора* итд. Последњи пример указује на неопходност увођења именице *месћо*, или неке њој сродне, на позицију управне речи конструкције, што показује да јој је просторно значење примарно.

5.4.11. Глаголи *бацћићи* и *убацћићи* углавном се појављују у моделима које конституишу и глаголи *сјавићи* и *ћосјавићи*, нпр. *бацћићи на муке / размицћање* или *убацћићи у комисју*. Ипак, глаголи *бацћићи* и *убацћићи* се од претходних разликују по томе што се њима истиче нагла, изненадна, често и невољна компонента у деловању објекта каузације. Ови глаголи се, међутим, не срећу у истом типу перифраза. Глагол *бацћићи* укључен је углавном у перифразе које означавају какав процес који је у сфери циља деловања агенса каузатора (*бацћићи кога на муке*), док *убацћићи* начелно упућује на стицање новог статуса објекта каузације (*убацћићи кога у удружење*).

5.4.12. На самој периферији овог типа лексичких јединица се налазе глаголи којима је иманентна просекутивност или истовремено обједињавање и аблативности и адлативности, какви су *ћровесћи, ћроћи, ћренейћи, сјровесћи* итд. Међутим, поменути глаголи у перифразама актуализују резултативну компоненту којом се модификује радња коју, као по правилу, именује њихов објекат: *сјровесћи исћирагћу, ћренейћи информацију / заразу, ћроћи ћакмичење / квалификације*, или адвербијал: *ћроћи кроз кризу / муке* итд. С друге стране, њихови имперфективни парњаци идентификују развојну фазу какве радње: *сјроводићи исћирагћу, ћреносићи информације, ћролазићи кроз кризу / муке* итд., што потврђује исправност опредељења да се не издвајају у посебну класу, јер се понашају као глаголи развојне и адлативне концепције кретања.

¹³ Међу глаголе које добијују акузатив као предикативну допуну Н. Арсенијевић укључује и *сврсјавићи, уврсјавићи* и сл. (АРСЕНИЈЕВИЋ 2003б: 173).

Глагол *īroћи*, стога што је примарно непрелазан, може бити и у функцији оператора медијалности и пасивности, нпр. *īroћи кроз муке / мучење / шорїшу* итд.

5.5. Осврћући се на анализиране перифразе, за које још једном напомињемо да представљају само репрезентативни узорак, видимо да глаголи просторно-мобилних односа, у основи глаголи кретања и глаголи каузације кретања, углавном служе као фазни и дијатетички модификатори, односно каузативни и некаузативни оператори. Иако нам примарни циљ није било давање исцрпног инвентара, како глагола у функцији вербализатора тако и модела које конституишу, пошло нам је за руком да покажемо да је увек реч о отвореним шематским изразима чији је значењски регулатор одговарајућа лексичка јединица у саставу одређеног глаголског аргумента – примарно просторног адвербијала или објекта, последњи уз каузативне глаголе. Овај, не случајно одабран, тип перифраза показује још једну важну правилност, а то је регуларност синтаксичке реконфигурације пропозиције (БЕЛОЗЕРЦЕВА 2011: 211), која у крајњем води диспропорцији у броју реченичних и пропозиционих аргумената (нпр. *īređоварати са неким о нечему : ући у іреđоворе са неким о нечему*). С друге стране, синтаксичка реконфигурација пропозиције нужно намеће потребу дерегулације хијерархије реченичних чланова, што се углавном заснива на семантичкој централности периферних глаголских аргумената (DIXON 2005²: 467–468), што подразумева да се појављују у улози експонената централних логичко-семантичких категорија, нпр. логичког субјекта, логичког објекта или логичког предиката (ШАЦКАЯ 2008: 152).

6. РЕГУЛАЦИЈА ХИЈЕРАРХИЈЕ РЕЧЕНИЧНИХ ЧЛАНОВА. Глаголи просторно-мобилних односа могу бити врло полисемични, што потврђује могућност да формално просторни адвербијални детерминатори буду семантички преиначени у објекатске допуне, што доводи до промене семантичке валентности управног глагола и из ње проистекле хијерархије реченичних чланова. Овај процес донекле подсећа на процес смене семантичке транзитивности оном синтаксичком (Грковић-Мелдор 2007: 419).

Наиме, примери типа *доћи / сїићи до новца, увесїи / ући у маїерију / іроблемаїику* итд. показују да увођење конкретних објеката, тј. појмова са предметним значењем на позицијама адвербијалних детерминатора, доводи до секундарне транзитивизације непрелазних глагола. Развој секундарне транзитивности омогућује увођење допуна са непросторним значењем, односно допуна које не могу у датим околностима реализовати као просторни локализатори или оријентире. Тако, *доћи / сїићи до новца* значи ‘стећи новац’, при чему је асоцијативна веза са примарним просторним значењем и даље очувана. Исто се односи и на примере типа *ући у маїерију*, при чему се значење глагола *ући* може интерпретирати као ‘упознати, разумети, схватити’ и сл.

Предикатски изрази настали метафоричком транспозицијом просторног значења у неки апстрактнији домен представљају структурне схеме или шематске изразе који омогућују повезивање различитих садржаја са једном

те истом структурном матрицом (FILLMORE et al. 1988: 505; КАЗАРЈАН 2006: 74; ПЕШЕХОНОВА 2007: 135; СЕЛЕМЕНЕВА 2010: 123; КУРГАНОВА 2011: 10). Ова способност језика је у тесној вези са начелом језичке економије јер се, на пример, модел S + V + Adv [y + Akuz] појављује у реченицама које имају различите садржаје: (1) *Ми смо ушли у сџан*; (2) *Ми смо ушли у разговоре са њима*; (3) *Ми смо ушли у џу њроблемаџику* итд. Иако је разумевање датих исказа у домену колективног стваралачког духа, те културног и језичког наслеђа, са аспекта синтаксичке анализе интерпретација датих реченица, која се усмерава на класификацију реченичних чланова, умногоме је отежана. Сасвим је очито да се проблем анализе реченичних чланова у датим примерима односи на адлативни просторни адвербијални детерминатор из реченице (1), који је у форми предлошког акузатива (*у сџан*). Исти формални образац срећемо и у реченицама (2) и (3), у првој је то облик *у разговоре са њима*, а у другој *у џу њроблемаџику*. За синтаксичку анализу је тренутно од периферне важности састав конструкције која интегрише и по један атрибут, неконгруентни и конгруентни. Неспорно је да је у оба примера компонента адлативности или финалности очувана, која се у примеру (2) тиче почетка реализације какве радње, док се у примеру (3) она односи на конкретан предметни објекат који је у сфери циља предузете радње. С обзиром на то да се у једном случају датом конструкцијом именује сама радња, а у другом предметни објекат, јасно је да конструкција у + акузатив у реченицама (2) и (3) нема просторно значење, већ предикатско и објекатско. С друге стране, дате јединице не испуњавају формалнограматичке услове да би остваривале функцију предиката или објекта. Питање је да ли се дате јединице нужно морају и дефинисати само посредством свога синтаксичког статуса или се ту може укључити и њихов валентни статус. Чини се да би се на тај начин ублажио јаз између строгог синтаксичког и семантички мотивисаног приступа у анализи језичких јединица. Ово подразумева, на пример, да се глагол *уђи* не може ни на који начин одредити као синтаксички транзитиван, што пак не искључује могућност да секундарно активира обележје семантичке транзитивности (нпр. *уђи у маџерију*). Слично је и у примерима где је семантичко језгро предикативности измештено из управног глагола, што, међутим, не значи да такав глагол није и даље структурно језгро реченице (нпр. *уђи у сукоб*). У поменутих примерима је очито да, у основи, периферни реченични чланови – примарно или базично адвербијали, задобијају виши хијерархијски статус, те их стога сасвим оправдано можемо дефинисати као допуне, и то предикатске и објекатске, при чему се појмом 'предикатски' или 'објекатски' не упућује на синтаксичке одлике, већ на оне семантичке. Овакав приступ, међутим, намеће потребу да се донекле ревидира номенклатура допуна, која би евентуално уз субјекат и објекат препознавала и оне атипичне објекатске и субјекатске допуне као примарно семантички мотивисане категорије. Наиме, у овако постављеној синтаксичкој таксономији би атипичне субјекатске, објекатске и предикатске допуне биле непосредни корелативи логичког субјекта, логичког објекта и логичког предиката као категорија логичке или пропозиционе структуре реченице. Иако је овакав приступ схватљив и у основи мотивисан практичним разлозима, тј. разлозима језичке анализе, не може се порећи да би унео додатне потешкоће у појмов-

ном и термиолошком разграничавању ових категорија. Стога се више него оправданим и целисходним чини дате допуне именовати донекле одомаћеним терминима у србистици: логичким предикатом, логичким субјектом и логичким објектом. На овај начин се постиже следеће: (а) наглашава се њихова хијерерхијска подређеност у односу на централне синтаксичке функције – субјекат, предикат и објекат; (б) истиче се да нису формализовани типичним граматичким обрасцем, већ нетипичним; и (в) идентификују се категорије семантичке структуре реченице чији су непосредни експоненти.

7. **Закључак.** Резултати овога истраживања показују да глаголске перифразе, односно декомпоновани и перифрастични предикатски изрази, оправдано заслужују статус кључне теме у нашој синтакси. Овај став није олако изречен, тим пре што се као неспорна чињеница прихвата да предикат има кључну улогу у синтаксичкој организацији реченице. С друге стране, тек одређивањем граница и односа унутар самог предиката могуће је успешно рашчлањивање и целе реченице на конституенте.

Избор глагола просторно мобилних односа, посебно оних непрелазних, за основни корпус није био случајан, а резултати истраживања уверљиво доказују да је вишеструко утемељено разликовати синтаксичку и семантичку транзитивност, при чему и једно и друго обележје тесно стоје у вези са синтаксичком и семантичком валентношћу – глагола али и именица и придева.

Иако се у раду не наводи потпуни инвентар глаголи нити реченичних модела које конституишу, што није ни био његов примарни циљ, кроз илустративне примере је указано да овај тип глагола у перифразама служи у сврхе фазне, модалне и дијатетичке модификације радње, те указује како на субјективни доживљај ситуације тако и на сферу и домен језичке употребе, што доказује да аналитичност није увек знак неадекватне језичке употребе, већ и израз упорног трагања за нијансама значења.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, Миливој. *Каузативност – манипулативност: од концепција ка форми*. Библиотека ТЕЗЕ Д. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 2011. год.
- Алановић, Миливој. О комплементарности синтаксичких и семантичких јединица реченице. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LV/1 (2012): 149–175.
- Антонић, Ивана. Синтакса и семантика падежа. Предраг Пипер и др. *Синтакса савременога српског језика. Просја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 119–344.
- Арсенијевић, Нада. Акузатив с предлогом у савременом српском језику. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1 (2003а): 107–263.
- Арсенијевић, Нада. Акузатив с предлогом у савременом српском језику. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLVII/2 (2003б): 53–216.
- Арсенијевић, Нада. Синтаксичке улоге семантичког (дубинског) објекта. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LI/1 (2009): 179–190.
- Арсенијевић, Нада. *Падежи правој објекта у стандардном српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012.
- Арутюнова, Нина Д. *Предложение и его смысл*. Москва: УРСС, 2003³.

- БЕЛОЗЕРЦЕВА, Н. В. Асимметрия формы и содержания сентенциональных знаков: когнитивный подход. *Мир науки, культуры, образования* 3 (2011): 210–213.
- ВСЕВОЛОДОВА, Майя. *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса*. Москва: МГУ, 2000.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Акузативне синтагме без њредлоџа у српскохрватском језику*. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ, 1971.
- ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, Јасмина. Развој синтаксичке транзитивности. *Зборник Мајице срјске за славистику* 71–72: 417–433.
- ЗОЛОТОВА, Галина А. Взаимодействие лексики и грамматики в семантической структуре предложения. *Revue des études slaves* 66/3 (1994): 699–707.
- ЗОЛОТОВА, Галина А. *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва: УРСС, 2003.
- ЈАКИЋ, Милена. О типологији декомпонованих предикатских конструкција. *Зборник Мајице срјске за филологију и лингвистику* LIV/1 (2011): 151–165.
- КАЗАРЈАН, Людмила. Г. О системообразующем характере предикативного отношения. *Вестник Поморского университета. Сер. Гуманитарные и социальные науки* 1 (2006): 74–78.
- КЕРКЕЗ, Драгана. Место перифрастичних предикатских конструкција у систему предиката. *Славистика* 1 (1997): 56–62.
- КЕРКЕЗ, Драгана. Номинални конституент перифрастичних предикатских конструкција. *Славистика* 2 (1998): 93–98.
- КОБОЗЕВА, Ирина М. *Лингвистическая семантика*. Москва: УРСС, 2004².
- КРОНГАУЗ, Максим А. *Семантика*. Москва: РГГУ, 2001.
- КУРГАНОВА, Н. И. Схема или концепт: к обоснованию динамической модели знания. *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта* 2 (2011): 8–35.
- ЛАЗИЋ-КОЊИК, Ивана. Структура, функција и лексикографска обрада перифрастичних предиката (на примерима из дневне штампе). *Зборник Мајице срјске за филологију и лингвистику* XLIX/1 (2006): 220–304.
- ЛАЗИЋ-КОЊИК, Ивана. Перифрастични предикат у новинском тексту: иновације или погрешке. *Примењена лингвистика* 8 (2007): 212–223.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава. О перифрастичном предикату са глаголом *чинити* у Његошевом језику. *Научни сајтанак слависти у Вукове дане* 18/2 (1988): 507–513.
- ПЕШЕХОНОВА, Н. А. Структурная организация предложений со значением созидания объекта в результате физического труда. *Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова* 4 (2007): 135–141.
- ПИПЕР, Предраг. Аналитички глаголски изрази и декомпоновани предикати типа *изразити захвалности*. *Зборник Мајице срјске за филологију и лингвистику* XLII/1 (1999): 37–43.
- ПИПЕР, Предраг. Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика. Предраг Пипер и др. *Синтакса савременоџа срјскоџ језика. Просја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005. 575–982.
- ПОПОВА, Ј. В. К вопросу о соотношении глагола и связки. *Вестник МГОУ* 4 (2010): 38–43.
- ПРОСВИРИНА, О. А. Глагол *чинити* и његови синоними у функцији вербализатора. *Лужнословенски филолоџ* XXXIX (1983): 85–97.
- ПРЊИЋ, Твртко. *Семантика и њредмајица речи*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1997.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика). *Лужнословенски филолоџ* XXXIII (1977): 53–80.
- РУЖИЋ, Владислава. Проста реченица као синтаксичка целина. Предраг Пипер и др. *Синтакса савременоџа срјскоџ језика. Просја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005. 477–571.
- САМАРЧИЋ, Тања. Семантичко-синтаксичка својства декомпонованих предиката у српском језику. *Научни сајтанак слависти у Вукове дане* 39/1 (2010): 375–385.
- СЕЛЕМЕНЕВА, О. А. О формировании синтаксического концепта ‘состояние природы’ в национальной концептосфере. *Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение* 32 (2010): 123–127.
- ТАНАСИЋ, Срето. Декомпоновање глагола и структура прости реченице. *Лужнословенски филолоџ* LI (1995): 157–166.
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана. Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама. *Лужнословенски филолоџ* XXXVIII (1982): 35–49.
- ТУНЧ, М. Н. Пропозиционална структура простого предложения. *Вестник Бурятского государственного университета* 10 (2009): 95–97

- ФОМИЧЕВА, Е. В. Моделирование семантической структуры императивных предложений в английском языке. *Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение* 34 (2009): 136–140.
- ШАЦКАЯ, М. Ф. Функционирование актантов субъектного типа в условиях языковой игры. *Вестн. Челяб. гос. ун-та. Филология. Искусствоведение* 23 (2008): 151–162.
- ШТРБАЦ, Гордана. Глаголске перифразе са значењем комуникативне делатности. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* LIII/2 (2010): 77–88.
- DE SWART, Peter. *Cross-Linguistic Variation in Object Marking*. Utrecht: LOT, 2007.
- DIXON, R. M. W. *A Semantic Approach to English Grammar*. New York: Oxford University Press, 2005².
- ENGEL, Ulrich. *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: ESV, 2009⁴.
- FILLMORE, Charles. The Case for Case. *Universals in Linguistic Theory*. E. Bach, R. T. Harms (eds). 1968, 1–88.
- FILLMORE, Charles J., Paul KAY, Mary Catherine O'CONNOR. Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of Let Alone. *Language* 64/3 (1988): 501–538.
- HELBIG, Gerhard. *Probleme der Valenz- und Kasus-theorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992.
- HELBIG, Gerhard und Joachim BUSCHA. *Leitfaden der deutschen Grammatik*. Leipzig: Langenscheidt, 1996.
- IVIĆ, Milka. *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Zemun – Beograd: XX vek – Slovo-graf, 1995.
- MRAZOVIĆ, Pavica. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Dobra vest – Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009².

Milivoj Alanović

TYPISCHE STRUKTURELLE UND SEMANTISCHE MODELLE
DER VERBALPERIPHRASEN MIT BEWEGUNGSVERBEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Diese Arbeit ist mit einem wichtigen Ziel vorgenommen: auf die Unterschiede in der Organisation der Satzstruktur auf der syntaktischen und logisch-semantischen Ebene hinzuweisen. Als Beispiele haben wir solche Modelle beobachtet, in denen als Funktionsverben die wichtigsten Vertreter der Bewegungsverben vorkommen. Diese Forschung hat gezeigt, dass die genannten Verben in den beobachteten Verbalperiphrasen regelmäßig in der Funktion der Modifikatoren der Phase, des Modus oder der Diathese erscheinen. In unserer Arbeit haben wir die Aufmerksamkeit in erster Linie auf diejenigen Strukturen gerichtet, in denen die Adverbialform der Träger der prädikativischen Bedeutung ist. Als ein wichtiges Resultat unserer Arbeit hat sich erwiesen, dass der Unterschied zwischen syntaktischer und semantischer Transitivität in den vorliegenden Beispielen zu beachten ist, was darauf führt, dass transitive Verben intransitive Konstruktionen bilden können (z. B. *Fieber bekommen*) und, ganz offensichtlich, intransitive Verben eine transitive Bedeutung bekommen (z. B. *zu Besuch kommen*).

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића, 21000 Нови Сад, Србија
milivoj.alanovic@sbb.rs

Илијана Чутура

ПРИЛОШКИ ИЗРАЗИ СА ЗНАЧЕЊЕМ СВОЈСТВА ИНХЕРЕНТНОГ РАДЊИ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду се анализирају структурне и семантичке карактеристике прилошких израза са значењем својства инхерентног радњи означеној управним глаголом. Показује се да су ови прилошки изрази у српском језику специфична – а утолико и маргинална – група вишелексемских јединица. Одликују се ограниченом формом и лексичким саставом, синтаксичком таутологијом (у Апресјановој терминологији хапологијом), обавезном детерминацијом и претежно беспредлошком инструменталном формом, понекад и локативском формом са предлогом у.

Кључне речи: прилошки изрази, начин, синтаксичка таутологија, обавезна детерминација, српски језик.

This paper analyses structural and semantic characteristics of adverbial expressions denoting a feature of an action designed by the governing verb. The paper indicates that this type of constructions is a specific, and therefore also a marginal group of multilexemic adverbial items in Serbian language. They are characterized by a restricted form and lexical composition, by syntactic tautology (haplology in Apresjan's terms), by obligatory determination and by predominantly non-prepositional instrumental model and, in some restricted expressions, by *in*+Locative.

Key words: adverbial expressions, manner, syntactic tautology, obligatory determination, the Serbian language.

1. Уводне напомене. Предмет рада јесте анализа структурних и семантичких карактеристика прилошких израза са значењем својства инхерентног глаголској радњи у савременом српском језику. Ови прилошки изрази припадају начинском семантичком пољу у којем представљају по много чему специфичан тип.

1.1. Прилошким изразима сматрамо вишелексемске јединице са прилошким значењем аналогним значењу појединих (пот)класа прилошких лексема. Сам термин *прилошки израз* коришћен је у србистици за означавање разнородних прилошких образовања, од лексичких прилога, преко предлошко-прилошких спојева, па до прилошких израза како их ми у раду одређујемо. М. Стевановић, на пример, на више места употребљава овај термин за предлошко-падежну или предлошко-прилошку конструкцију, на пример: „лако је закључити да су прилози по саставу своје, као и друге речи уосталом, различни, некад прости, а некад сложени. (...) Можда је у неким

---

* Овај рад написан је у оквиру научног пројекта *Динамика стурктуру савременог српског језика* (178014), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

случајевима теже сваки пут тачно одредити границу између прилошких израза и прилога. Ми код писаца, нпр., срећемо и *од њада* и *оџада* (...) И једино је мерило за то да ли се две речи, а то не морају бити свакада само две, узимају свака засебно – мислимо у писању, или се дају у облику једне целине. У првоме случају то су прилошки изрази, а у другоме прилози” (СТЕВАНОВИЋ 1991 I: 378). На другом месту, Стевановић овим термином означава предлошко-именичку конструкцију типа *с часа на час*, *с године на годину* (СТЕВАНОВИЋ 1991 II: 414). Пипер ближе одређује термин *прилошки израз* утолико што јединице њиме означене издваја из свог истраживања, ограничавајући се само на једнолексемске јединице (ПИПЕР 1988: 10–11). Према М. Ковачевићу, термин *прилошки израз* са значењем „функционално-семантички еквивалент прилога” први је употребио А. Белић „не подводећи пода њ сваку падежну и предлошко-падежну синтагму, него само оне које су израз значења одређеног прилога” (Ковачевић 2007: 11). Белић и у Правопису (1964), говорећи о спојеном и одвојеном писању, издваја вишелексемске јединице типа *пřed зору*, *под јесен*, *с муком*, *преко мере* и сл. и назива их прилошким изразима (Правопис 1964: 68). Ковачевић први прецизно дефинише прилошке изразе (Ковачевић 2007: 11–48; 1998: 234–245; 1988: 226–236), а Т. Батистић утврђује и њихову стабилну лексичко-синтаксичку структуру која дозвољава веома ограничене варијације (Батистић 1972: 133).

1.2. Прилошки изрази који имају своје једнолексемске еквиваленте представљају декомпоноване прилошке лексеме (Радовановић 2004: 215). Изван опсега овог термина остају они изрази који немају прилошких еквивалената или су само делимично синонимни одређеним прилозима, али је евидентно да модели компоновања израза одговарају моделима декомпоновања прилога (фреквентне и продуктивне моделе уочава и описује Белић 2000: 170–171). Те моделе Ковачевић систематизује и класификује у три општа: синтагматски, предлошко-именички и заменички (Ковачевић 2007: 11–48), с тим што синтагматски подразумевају обавезни детерминатор будући да је лексички центар прилошких израза најчешће именичка лексема којом је експлицирано категоријално значење. Тако је функција детерминатора експликација диференцијалне семантике.¹ О обавезној детерминацији у моделима синтагматских израза, а са циљем анализе семантичке разноликости прилога за начин, говори и М. Ивић, користећи трансформације исказа са начинским прилогом у исказе са вишелексемским адвербативима (Ивић 1995: 254–282).² Изрази којима се у раду бавимо припадају моделима синтагматских и предлошко-именичких прилошких израза. Они који су остварени у синтагматском моделу подразумевају присуство детерминатора из нешто друкчијих

¹ У вези са обавезном детерминацијом у изразима временског значења у локативној форми, Т. Батистић каже да неопходност детерминатора проистиче из потребе да се из датог временског тока обавезном детерминацијом издвоји једна временска јединица и „учини различитом од осталих” (Батистић 1972: 135).

² У вези са инструменталним начинским синтагмама, М. Ивић се осврће и на проблем обавезне детерминације јер се у њима „често атрибут ставља уз реч *начин* или сл., уз све оне речи, дакле, које значе управо оно што се већ из самог односа глагола и његове одредбе подразумева” (Ивић 2005: 237).

разлога у односу на остале прилошке изразе. У њима се, наиме, детерминатором не спецификује појам критеријалног значења, већ се придодaje семантичка компонента начина без које би израз био плеонастичан, а самим тим и неостварив.³

2. О КЛАСИФИКАЦИЈИ ИЗРАЗА СА ЗНАЧЕЊЕМ СВОЈСТВА ИНХЕРЕНТНОГ РАДЊИ. Прилошки изрази које анализирамо припадају широком начинском семантичком пољу које се одликује бројношћу и разноврсношћу модела и типова, али и семантичком хетерогеношћу⁴ која је карактеристична и за начинске прилоге (в. Ристић 1990: 56–156).⁵ У њиховој класификацији општи критеријум биће семантички, репрезентован издвајањем семантичких типова именичких и придевских лексема у саставу изрза. Формални критеријум као главни критеријум поткласификације обухватиће структуру изрза, па ће бити издвојени општи формални типови и конструкциони модели.

Прилошки изрази које анализирамо обухватају именичке лексеме које означавају интегрални део вршиоца радње или понављају семантичке компоненте глагола. Детерминатори по правилу означавају физичку карактеристику саме радње или емоционално стање/став актера који се оспољавају у току вршења радње.

³ Обавезна детерминација, односно додатна квантификација или модификација, у оваквим изразима је веома сличног карактера и подразумева лексичку и конструкциону ограниченост и у другим језицима (упор. нпр. MASSAM 1990; АРСЕНИЈЕВИЋ 2011; АПРЕСЈАН 2002).

⁴ Хетерогеност значења начинских прилога омогућава и интерференцију начинске архисеме и других компоненти, која се огледа у термину *manner plus*: „There is a continuum of *manner plus* phenomena, i.e. semantic blends between manner and some other category. Some are clear blends while the classification of others rather relies on the perspective and level of delicacy adopted in the particular study” (VIRTANEN 2008: 275).

Осим тога, сама категорија начина је „отворенија” у погледу функционалног усмерења, што, анализирајући прилошке лексеме у српском језику, региструје М. Ивић и наглашава да ове лексеме могу карактерисати и објекат радње, и то ону његову особину „која се стиче у резултату одређеног (...) начина на који се радња остварује” (Ивић 1995: 264). Неки начински прилози показују и делимичну усмереност на субјекат: „Adverbials of manner indicating evaluation such as *cleverly*, *happily* or *sadly* are thus always also implicitly related to the alleged characteristics, temporary or permanent, of the participant, who is tacitly deemed to be ‘clever’, ‘happy’ or ‘sad’ in performing the particular act or activity specified and explicitly evaluated by the adverbial” (VIRTANEN 2008: 275).

⁵ Начинске прилоге С. Ристић (1990) класификује у следеће типове: (а) прилози који означавају својства инхерентна појавама које се одређују; (б) прилози са значењем својства учесника радње и саме радње, односно дате ситуације исказане предикатом; (в) прилози са значењем стања и појава у природи и средини; (г) прилози са значењем свих других спољашњих околности које доприносе утиску о начину вршења радње и трајања процеса; (д) прилози са значењем степена/интензитета; (ђ) прилози са модалним значењем; (е) прилози који указују на појаве у погледу којих се реализују садржаји; (ж) поредбени прилози; (з) прилози са значењем општих односа. Кад су у питању конструкциони модели прилошких изрза са начинским значењем, они се у најширој класификацији могу подвести под два општа модела – синтагматски и предлошко-именички. Први је остварив са именицом *начин* као експонентом категоријалне семантике, најчешће у форми *на+акузатив*, али (знатно ређе) и у беспредлошком инструменталу. Осим именице *начин*, у начинским изразима јављају се и именичке лексеме *ћуи* и, ређе, *свешло*, *манир*, *стил* и сл. У другом, предлошко-именичком типу, доминира форма *са+инструментал* (в. ЧУТУРА 2012: 111–125).

Иако шира група прилога обухвата више подтипова прилошких лексема које информацију о вршењу радње исказују непосредно, односно код којих се „својство исказано прилогом схвата као инхерентно датој радњи у тренутку њеног вршења”, прилошке изразе ћемо класификовати нешто друкчије, с обзиром на значење и њихову форму. Тако форма израза одређује њихову класификацију на моделе и подмоделе, те у овој групи разматрамо она два типа израза о којима говори и М. Ивић: (а) тип са именичком лексемом којом је означен „онај интегрални део вршиоца радње чијим се непосредним укључивањем у акцију овај и доказује као вршилац радње” (Ивић 2008: 259) и (б) тип у којем именица садржи, односно понавља, семантичке компоненте глагола.⁶ Другим речима, изразе ћемо класификовати према типу радње коју детерминишу, будући да је сваки тип израза везан искључиво за глаголе одређеног значења, те ће се заједно разматрати изрази групе (а) и групе (б), као нпр. (гледа) *уїлашеним їоїледом* и (гледа) *уїлашеним очима*, (додирује) *дрхїавом руком* и *дрхїавим їокреїшом*, с обзиром на то да су делимично синонимни и заменљиви истим прилогом (*уїлашено*, односно *дрхїаво*).⁷

2.1. Прилошки изрази са значењем својства инхерентног одређеној радњи остварују се углавном у форми беспредлошког инструментала,⁸ при чему се обавезна детерминација рефлектује и на могућности супституције: како је носилац значења придев, он је неиспустив и у било каквом поступку трансформације (*їоворио їїхїм їласом* : *їоворио їїхо* : *їоворио їласом) (прим. према: Ивић 2008: 249).

2.1.1. Изрази са именицама *їокреїш* или *креїња*, захваљујући значењу самих тих именица, могу се односити на покрет уопште. Тек је из контекста (углавном значења управног глагола) видљиво о каквом је типу покрета (кретње) реч, мада примери из наше грађе указују на то да се углавном ради о покретима руком (рукама). Изрази са именицом *їокреїш* могу имати и плуралску форму (*їрофесионалним їокреїшима*), и начелно су конкурентни семантички еквивалентним прилозима:

Мислиш да си толико идеална и да је мени овде – рече, *неодреїеним їокреїшом* [→ *неодреїено*] показујући на кућу – толико идеално, да ништа не трпим. (Јовановић, 102); Бирала је реч, као што искусна домаћица, *вичним їокреїшом*

⁶ Шира група прилошких значења односи се на својства „параметарских величина” као што су *їемїо* кретања, *инїензиїей* говора, *есїейска вредносї* певања, *солидносї* памћења, *емоционална обојеносї* осмеха и сл. (Ивић 1995: 261, в. и Ристић 1990: 56–60). У класификацији прилошких израза, међутим, конструкциони модели израза условљавају укрштање семантичких и формалних критеријума, тако да изрази модела *са+инїструментал* остају ван разматране групе (насмејао се *са срдачношћу* / *са їрезиром* и сл.).

⁷ Како се „значење својства инхерентног појавама које се одређују (...) не може свести на заједничку компоненту, интегралну сему (...) парадигматска уређеност овог низа остварена [је] према значењу управних глаголских лексема. То су углавном глаголи којима се исказују неке физичке радње, а чија се инхерентна својства именована прилозима ове подгрупе доживљавају чулно” (Ристић 1990: 58). На овај начин, С. Ристић издваја три парадигме прилога ове групе: уз глаголе кретања; уз глаголе говорења, произвођења гласа, звука; уз глаголе гледања, покрета очију.

⁸ М. Ивић наводи да је „функција одредбе коју често добија инструментал појава интегрална не само из српскохрватске перспективе него има и свој шири, принципски значај” (Ивић 2005: 237).

[→ *вично*], бира зреле плодове. (Јовановић, 231); *Нервозним њокрејџом* [→ *нервозно*] узме флашу. (Памук, 496); Потом се, *неочекиваним њокрејџом* [→ ?*неочекивано*],⁹ сагнула до пода и у наручје узела сиву мачку... (Памук, 214); Ах, тешко је то рећи, драга моја, свашта помало... – закикота се и *лажаним њокрејџом* [→ *лажано*] из свог ланеног сакоа извади дебелу визит карту са златотиском на којој је писало његово име... (Бјелица, 11); „Да није каква забуна”, процеди, *одлучним њокрејџом* [→ *одлучно*] отварајући врата канцеларије министровог секретара. (Памук, 412);

Домар је сваког часа отварао врата Конзулата да пропусти нове и нове конобаре који се однекуд стизали са врућим товарима мяса не пропуштајући да сваког од њих, успут, *њофесионалним њокрејџима* [→ *њофесионално*] испипа и претресе. (Капор, 123); Потом, *ошћирим* и *наљним њокрејџима* [→ *ошћиро* и *наљно*] неочекивано брзо уђе у дневни боравак... (Памук, 428); Потом истим *нервозним* и *жрубим њокрејџима* [→ *нервозно* и *жрубо*] спусти поклопац шерпе. (Памук, 459); Уопште није сумњао да је дошао у право време, и *самоувереним њокрејџима* [→ *самоуверено*] идући преко степеница и пролазећи кроз ходнике кроз које је и раније неколико пута пролазио, уђе у бучни салон. (Памук, 489); Из приспелих кола *брзим њокрејџима* [→ *брзо*] изашао је мало погрљен, висок човек, са црном брадом. (Памук, 68); *Уобичајено ошћирим* и *нервозним њокрејџима* [→ *уобичајено ошћиро* и *нервозно*] ушао је Мухитин. (Памук, 131); Одбацила је пексимит, *јаросном крејџњом* [→ *јаросно*], и плунула ми у лице. (Селимовић, 12); Жена је изашла из куће, *наљном крејџњом* [→ *наљно*] ми истргнула сјекиру и ушла, замандаливши врата. (Селимовић, 13).

Поред наведених форми, јављају се и изрази типа у+локатив, неупоредиво ређе посведочени од оних у облику инструментала, на пример: „Изненада се окренуо у једном сасвим неодговарајућем и напетом покрету” (Памук, 433). Локативна форма подразумева обухватање радње читавим покретом тела, док инструментална задржава значење дела тела као средства којим се радња врши. Стога се изразима у облику беспредлошког инструментала могу експлицирати делови тела уколико се не подразумевају једнозначно, на пример: „Од уморног конобара покретом руке затражи чај” (Памук, 506), али и не морају: „Сагнувши се, једним искреним покретом пољубио је жену у руку” (Памук, 530). У првом наведеном случају ради се о семантички друкчијем типу који подразумева и могућност обављања дате радње на други начин, те постојање алтернативе искључује израз из типа „инхерентно својство”. Употреба именице *рука* најчешће је, међутим, везана за оне радње које се природно обављају рукама, те је у изразима овога типа детерминатор углавном обавезан: „Записујем ову патетичну реченицу дрхтавом руком [→ *дрхћаво*]” (Тосић, 89).

2.1.2. На глаголе са значењем кретања, ходања, померања у простору односе се изрази са именицама *корак* (и *кораци*) и *ход*. Детерминатори могу означавати физичку карактеристику (*брз*), или стање актера (*ојрезан*), мада у неким случајевима долази и до интерференције ових значења (*ужурбан*,

⁹ Трансформе обележавамо упитником у случајевима када нису потпуно синонимни или када је трансформација могућа само у специфичним контекстима, а звездицом када су неадекватни. У случајевима у којима израз нема једнолексемску варијанту, нећемо давати трансформације другог типа.

йром). Заменљиви су прилозима хомоформним придевској лексеми у функцији обавезног детерминатора:

Одмах пошто се пробудио Омер устаде из кревета, крену *брзим кораком* [→ *брзо*] по хотелској соби осећајући се крепким и веселим... (Памук, 510); Нос му беше као путоказ који је следио *ужурбаним кораком* [→ *ужурбано*]. (Пишталло, 59); Покушавам да се ачим: озбиљност је минула *йромим кораком* [→ *йромом*], и оставила тешку тишину за собом. (Селимовић, 84); Траву су *ојрезним кораком* [→ *ојрезно*] газили паунови. (Пишталло, 241).

Исти ови изрази оствариви су и у плуралној форми, јер се физичко кретање остварује серијом истоврсних покрета (најчешће је заступљена именица *корак*). Као и у подтипу који укључује именичку лексеми у једнини, детерминатори често, и када примарно не означавају темпо кретања, секундарно садрже информацију о њему (*сийни* и *йажљиви кораци*, *мали кораци*, *тешки* и *ојрезни кораци* и сл.):

...а они, једно по једно, вешто искачу из њега и ситним, *брзим корацима* [→ *брзо*], као у неким филмовима, беже, заклањајући очи рукама, да ме не виде. (Огњеновић, 9); *Брзим корацима* [→ *брзо*] изађе из собе. (Памук, 469); *Брзим и нервозним корацима* [→ *брзо и нервозно*] уђе у кухињу. (Памук, 457);

Тешким и ојрезним корацима [→ *?тешко и ојрезно*], неки је старац из дворишта излазио на улицу. (Памук, 72); Била је то подмукла и хладна забринутост: доносила је слутњу нечега што не треба да је ни близу здравој и стабилној свести, да се не поима као страх; увлачила се *ојрезним и йеданйним корацима* [→ *ојрезно и йеданйно*]. (Памук, 253); *Сийним и убрзаним корацима* [→ *?сийно и убрзано*] је корачао по башти. (Памук, 355); Док је силзила низ степенице (...) надзирала је куvara Нурија који је чекао поред фрижидера, те *сийним и йажљивим корацима* [→ **сийно и йажљиво*] са страхом кренула преко пристанишне даске, која је била продужена до брода. (Памук, 385); Већина мушкараца који су стајали и који су се, у групама, помицали *малим корацима* [→ **мало*], попут Мухтар-бега су имали фракове и осмехивали су се. (Памук, 445); Кренуо сам *дуџим корацима* [→ **дуџо*] према препонама, али ме он заставио... (Кустурица, 98).

Могућност супституције, као и код других израза, искључена је када еквивалентног прилога нема, као у следећем случају:

Померила сам се мало устрану и наставила да корачам *брзим и круйним корацима* [→ *брзо и круйним корацима*] кроз мрак према реци. (Огњеновић, 109),

или када постоји додатна квалификација која се не може прилошки исказати:

Људи су стајали ван возила, или лагано корачали поред њих, *тешким ходом поражених* [тешко као (што ходају) поражени], са лицима на којима је лебдео једнак израз. (Јовановић, 221),

или када је придев изведен од глаголског прилога, па се само тако и може трансформисати:

Он је долазио *шуњајућим кораком* [→ *шуњајући се*], клемпав и осмехнут (Пишталло, 245).

2.1.3. Уз глаголе говорења, оглашавања, произвођења гласа најчешће се појављују изрази са именицом *џлас*. Ови су изрази веома фреквентни и могу се класификовати у неколико подгрупа.

(а) Изрази који означавају физичко својство гласа у тренутку говорења (интензитет, тон, боју):

Извините, а колико имате година? – упитао је он *неочекивано уишициним џласом* [→ ?*неочекивано уишицино*]. (Пиштало, 356); У руднику, Стеван се сасвим по-вио – *равним џласом* [→ ?*равно*] је причао млади Простран. (Пиштало, 281); Јесам, погрешно сам! – казао је *ишихим, ѿмало назалним џласом* [→ ?*ишихо, ѿмало назално*]. (НИН 2959, 13.9.2007, 43: Момо Капор); „Виша веза” се на-кашљала, *дубоким џласом* [→ ?*дубоко*] је објаснила: ствари су јасне, ту нема ничега мутног;... (Исаковић, 31).

(б) Изрази који означавају додатну компоненту тона, која се заснива на поређењу са другим типовима оглашавања (*режећим џласом* – „као да режи”, *ѿевушећим џласом* – „као да пева”) или на учешћу другог типа радње (*ѿлачним џласом* – „док говори, плаче / почиње да плаче”):

Све је ово лепо – захвалио им се Тесла *ѿевушећим џласом*, и стидљиво осмехнут. (Пиштало, 121); Гост их је гледао горким очима и, *ѿмало режећим џласом*, стао да ређа застрашујуће логичне реченице о „нелогичним деловима бића”. (Пиштало, 311); И онај мирис лака за косу и стисак њеног загрљаја као кљештима и два неспретна пољупца, и њено брундаво мрмљање *ѿлачним џласом* који је у тој варијанти звучао још грубље... (Огњеновић, 163).

(в) Изрази у којима детерминатор означава емоционално стање или став говорника, који се рефлектују у карактеристикама гласа:

Удружени рад – будућност света – одговори Ноћни портир *ѿужним џласом* [→ ?*ѿужно*]. (Капор, 128); Дођи – позва га *ѿужним џласом* [→ ?*ѿужно*]. (Јовановић, 106); *Наѿаћеним, кулѿивисаним џласом* [→ ?*наѿаћено, кулѿивисано*] Роберт је говорио:... (Пиштало, 288); Наравно – *наѿејѿим џласом* [→ ?*наѿејѿо*] је потврдио Косановић. (Пиштало, 405); На тебе се то не примењује. Друго си ти – *ѿразничним џласом* [→ ?*ѿразнично*] га је умиривао Тесла. (Пиштало, 278); Отац га је бичевао јер је запалио амбар – *ѿробним џласом* [→ ?*ѿробно*] је изјавио Бачелор. (Пиштало, 117); Вештачки мозак чека на живот да дође – *ѿробним џласом* [→ ?*ѿробно*] је објавио Преториус. (Пиштало, 380); Врло смело – рече, коначно, *озбиљним, чак сѿрођим џласом* [→ ?*озбиљно, чак сѿрођо*]. (Јовановић, 335); *Необично разумним џласом* [→ ?*необично разумно*] она је говорила о делим Миклоша Јошике... (Пиштало, 86); Госпођа Варнај је, *оним разумним џласом*, говорила да другој престоници империје требају људи. (Пиштало, 86); Држала им је свима придице *неѿријѿјѿним и наредбодавним џласом* [→ ?*неѿријѿјѿно и наредбодавно*]. (Јовановић, 206); Уђи, Ивана – рече на то Софија *леденим џласом* [→ ?*ледено*], пропуштајући је. (Јовановић, 268); „Па јуче сте тражили сутлијаш!” одговорила је служавка *ошѿирим џласом* [→ ?*ошѿиро*]. (Памук, 458); Потом, *ѿророчанским џласом* [→ ?*ѿророчански*], саопшти: „Наши путеви су, од сада, раздвојени...” (Памук, 472); Потом, *једним жалобним џласом* промрмља: ... (Памук, 503); Једном, послѿје непрославане ноћи, Маја је телефонирао мом оцу и *забринуѿим џласом* [→ ?*забринуѿо*] јавила да се од јучер нисам појављивао у кући. (Кустурица, 194);

Они користе апарате које су дизајнирали други, на погрешним фреквенцијама – објаснио је *иријайним* *џласом* [→ ?*иријайно*] Тесла. (Пиштало, 276); Дакле, Ви сте костимограф – наставила је, потом, *обичним* *џласом* [→ ?*обично*]. (Јовановић, 243);

Црвенокоса жена је певала *сломењеним* *џласом* [→ *сломењено]. (Пиштало, 117); Ти си била моја сестра, Ивана – рече *и́реломљеним* *џласом* [→ **и́реломљено*]. (Јовановић, 283);

Онај ко има контролу над овим проналасцима – упозорио је Моргана *иуђим* *џласом* – биће у позицији легално јачој од оних који су имали моје проналаске... (Пиштало, 276); Иди сад – рече Софија *иуђим* *и́розуклим* *џласом*. (Јовановић, 223); „Када би се барем са сељака дигла пресија земљопоседника...”, *слабим* *џласом* [→ *слабо] говорио је Рефик. (Памук, 465);

Једног поподнева чула је како је медицинска сестра неке у соби рекла, *иовициеним*, *одсечним* *џласом* [→ *иовициено*, *одсечно*]:... (Јовановић, 332); После се сам прибранио и проговорио *мекшим* *џласом* [→ *мекше*]: ... (Пиштало, 315); Да си погана – понови Софија *сиџурним* *џласом* [→ *сиџурно*]. (Јовановић, 270).

Изрази са именицом *ишон* редовно означавају стање или став говорника и начелно су заменљиви еквивалентним прилогом.¹⁰

Ти не примећујеш да с тобом нешто није у реду – рече Ивана *лажно сажаливим* и *забринуишим* *ишоном* [→ *лажно сажаливо* и *забринуишо*]. (Јовановић, 273); А кад сам се први пут занела, снимајући огромног мртвог пацова на сред улице, и само мало заостала, саопштила ми је *врло одлучним* *ишоном* [→ *врло одлучно*]:... (Standard 111, 4.7.2008, 95); Седи ту, Софија – рекла је Ивана *наредбодавним* *ишоном* [→ *наредбодавно*]. (Јовановић, 218); ...рекла је Мила *неиријайним* *ишоном* [→ *неиријайно*]. (Јовановић, 228); Оданост – рекла је *наџлашено* *иашеиичним* *ишоном* [→ *наџлашено* *иашеиично*]. (Јовановић, 270); Кад год једем слатко, ја плачем – жалила јој се, због нечега, *веселим* *ишоном* [→ *весело*]. (Пиштало, 92); Сад је све о кеј – рекла је *увређеним* *ишоном* [→ *увређено*]. (Јовановић, 110); (...) – наставила је *веселим*, *бодрим* *ишоном* [→ *весело*, *бодро*]. (Јовановић, 282); „Како већ приличи једној средовечној дами”, додавао је *иолушаливим* *ишоном* [→ *иолушаливо*], на крају таквих, по њу мучних разговора. (Јовановић, 251); Софија... – изговорио је Алекса *меким*, *давно заборављеним* *ишоном* [→ *меко*, **давно заборављено*]. (Јовановић, 222); Знају се – рече, напукон, *неуиријалним* *ишоном* [→ *неуиријално*]. (Јовановић, 257); Сва питања и теме које се намећу пред нас решавамо *мирним* *ишоном* [→ *мирно*], уљудно и разумно. (Glogia 269, 30.7.2008, 130); „Није битно”, рече Енвер једним уверљивим и одлучним тоном [→ *уверљиво* и *одлучно*]. (Памук, 401); „Прошетаћемо”, узврати Мухтар-бег опет *једним ошцирим* *ишоном*. (Памук, 417); *Подруђаливим* *ишоном* [→ *иодруђаливо*] дода: „Двадесет и шестог априла...” (Памук, 497).

Неки изрази са именицом *ишон* могу бити и у форми у+локатив. Они су забележени у знатно мањем броју него они у инструменталној форми:

Књига није имала никаквог одјека осим једног текста под називом „Утопија и наша реалност”, који је, у *иодруђаливом* *ишону* [→ *иодруђаливо*], написао неки

¹⁰ Израз *бесијоговорним* *ишоном* може се трансформисати релативном клаузом: „Нема мало компромитованих – одговарао је *бесијоговорним* *ишоном*” (*ишоном* који не *ириј* *ијо*говора) (Јовановић, 37).

професор, и који је више одражавао његово енциклопедијско знање. (Памук, 545); То је било изречено у *шалливом ѿону* [→ *шалливо*], али је имало и јасно политичко значење. (Standard 111, 4.7.2008, 28); Не очекујем да ми опростиш, али се надам да ћеш ме разумети и све тако даље, учтиво, пријатељски, у *смиреном ѿону* [→ *смирено*]... (Огњеновић, 20).

Слично значење имају и изрази у облику беспредлошког инструмента-ла, формирани са именичком лексемом *речи*:

Да омикшам атмосферу, да не кажем то што мислим о њему, ако и кажем, да кажем *мало мекшим речима* [→ *мало мекше*]. (Памук, 564).

Квалификација начина на који се говори може се исказати и изразима са именицом *језик* као главним конституентом (изузимајући изразе са придевима који означавају називе језика):

Београд у ствари нема да саопшти свету ништа што се већ не зна, али извештају су једно, а *дијломайским језиком* [→ *дијломайски*] све то се може рећи и сасвим другачије, нарочито у ситуацији када се маше динамитом. (НИН 2934, 22.3.2007, 11); Немојте *немушћим језиком* [→ *немушћо*] као на Одбору да одговорите на ово питање. (Дан, 9.7.2009, 3); Већ раније сам објаснио шта тиме желим да кажем. Ако тиме *једним меџафизичким језиком* [→ *?меџафизички*] желимо да кажемо да овде људи нису слободни, онда желим да кажем да су овде њихове душе заробљене. (Памук, 375).

2.1.4. Са именицом *смех* забележили смо следеће примере:

Никола је плакао и истовремено се смејао *сѝрациним смехом* [→ *сѝрацино*]. (Пиштало, 385); Скрећући у улицу Назлиних, поново се *овим ѿодруљљивим осмехом* [→ *ѿодруљљиво*] насмејао сам себи. (Памук, 427).

2.1.5. Уз глаголе са значењем примања визуелних утисака јављају се изрази са именицама *ѿоџлед* и *очи* (у последњем примеру у истој реченици).¹¹ Детерминатори најчешће имају значење осећања или физичке карактеристике којом се одређено осећање оспољава:

Скамењена, Софија је зурила у њу *развијеним ѿоџледом* [→ *?развијено*]. (Јовановић, 276); Зурила је у Добрилу *развијеним ѿоџледом* [→ *развијено*]. (Јовановић, 257); Зурила сам у апарат на столу, (...) а онда сам почела да пребацујем кључеве од кола и стана из руке у руку, све брже и брже, док су се ствари које сам обухватала *сѝакласћим ѿоџледом* [→ **сѝакласћо*]¹² по соби дрмале, вртеле и поскакивале око мене... (Огњеновић, 47); Повуче дим цигарете, окрену се, схватајући да Назли још увек гледа *оним чудним ѿоџледом*. (Памук, 432);

Јелена би је гледала *ѿреѝујжним очима* [→ *ѿреѝујжно*]. (Јовановић, 234); Гост их је гледао *џорким очима* [→ *џорко*] и, помало режећим гласом, стао да ређа

¹¹ Ови изрази веома су блиски идиомима са лексемом око који су веома фреквентни и у енглеском језику, што указује на високу продуктивност датих когнитивних механизма (Халас 2012: 283) и метонимијских образаца настанка идиома (тип гледати истим/другим очима) (Халас 2012: 285).

¹² У овом примеру трансформацију не дозвољава глагол, односно предикат исказан фразеолошком глаголском јединицом „обухватити погледом”.

заstraшујуће логичне реченице о „нелогичним деловима бића”. (Пиштало, 311); Ту Саломон погледа право у Давила не више својим *комично-бојажљивим и шужним очима* [→ *комично-бојажљиво и шужно*], него неким новим *їравим и храбрим їоїледом*.¹³ (Андрић, 519).

Лексема *око*, како се у корпусу показује, углавном је елемент израза у плуралској форми. Изразе у којима је именица *око* у једнини забележили смо у роману Р. Самарцића, па их можемо окарактерисати као карактеристику његовог израза:

Он ће га и даље *блаїим оком* [→ *блаїо*] гледати и призивати га себи уз колено. (Самарцић I, 212); Османске власти су *їодозривим оком* [→ *їодозриво*] гледале на њихове текије, претресале их и затварале. (Самарцић I, 341); Некадашњи роб, пореклом од Шибеника, постао је, међутим, толико осيون, необуздан и грабежљив, а у понашању према непријатељима толико свиреп да је султан *їодозривим оком* [→ *їодозриво*] почео гледати и на њега и на његове услуге. (Самарцић I, 143).

2.1.6. Можемо закључити да прилошки изрази са значењем својства инхерентног радњи обухватају изразе са именичким лексемама које а) означавају интегрални део вршиоца радње којим се радња врши или б) понављају семантичке компоненте глагола. Реализују се најчешће са именицама *їокреїи* или *креїиња*, *корак* и *ход*, *око* и *їоїлед*, *їлас*. Детерминатори најчешће означавају физичку карактеристику саме радње, емоционално стање или став актера.

2.2. Именице које означавају својство инхерентно одређеној радњи или средство (орган) којим се одређена радња врши (*око*, *їлас*) могу учествовати и у творби предлошко-именичких израза, који у начелу нису заменљиви прилогом.¹⁴ Њихова је структура готово потпуно блокирана, с тим што прилог *наїлас* има и семантички блиске (али у диференцијалној семи интензитета различите) прилошкоизразне варијанте *на сав їлас* и *из (свеї) їласа*:

И министар пољопривреде је последњих дана *на сав їлас* најављивао инвестиције у ову делатност... (НИН 2953, 2. 8.2007, 32). Добошари су *на сав їлас* објавили ову одлуку... (Самарцић II, 143); Одлука је постала коначна: најзад је и војсци, а тиме и непријатељу, *на сав їлас* објављено да је циљ похода Будим. (Самарцић I, 304); Те године на Дан републике је, не обраћајући пажњу на громове које је привукао на себе, *на сав їлас* изјавио да ће назадњаке казнити. (Памук, 455);

Сваки калем има своју фреквенцију, али њихови таласи не иду у *корак*. (Пиштало, 94);

Из њега је одједном праснуо смијех, као пуцањ, попрскао ме ракијом како је почео да пије, (...) дошао себи, и наставио да се смије, *из їласа*, грохотом, уда-

¹³ Трансформацију не дозвољавају атрибути *неки* и *нови*, слично осталим случајевима у којима се јавља додатни конгруентни атрибут, типа: *оним X їоном*, *једним X їоїледом*.

¹⁴ Са овим именицама сложен је један број прилога, на пример: Почела је да плаче *безїласно*, крупним сузама које су тапкале по политури стола. (Јовановић, 204); Плакала је нечујним сузама. Почела је да плаче *безїласно*, крупним сузама које су тапкале по политури стола. (Јовановић, 306); Приштински званичници *уїлас* су изјављивали да је овим састанком завршен процес... (НИН 2933, 15.3.2007, 17).

рајући се руком по кољену... (Селимовић, 59); Нисмо ми, бре, на пијаци – продрала се Ивана *из ѓласа*. (Јовановић, 285); Крупни изда још наредби, да гарда сачека краља, и оде за оном колоном, која је *из свеџ ѓласа* певала „Од Тополе, од Тополе, доле у Јаругу”. (Vreme 946, 19.2.2009, 15);

[...] питорескним ликовима о којима јавност већ одавно говори и то не *ујола ѓласа*. (НИН 2947, 21.6.2007, 13);

Петрак самарција, држећи на кољенима рашивену стељу од самара, гвирну *исјод ока* на домаћина и мирно му предложи... (Ћопић, 44); Једном под зиму, уочи недјеље, на заједничкој молитви, дјед *исјод ока* опази да се његов Раде не зна ни прекрстити. (Ћопић, 50); Гледао ме *исјод ока*, испитујући моје расположење... (Селимовић, 112); Дакле, тај мрки поглед, ти подозриви момци који уписују број камере и гледају вас *исјод ока* ту су били зарад безбедности. (Бјелица, 13);

Са истим подругливим осмехом на лицу Мухтар-бег је слушао двојицу народних посланика, повремено би *крајичком ока* посматрао салон и пазио да се претерано не осврће око. (Памук, 489); *Крајичком ока* погледа: Са народом за народ. (Памук, 422); Као када би понекад малим упадом пожелео да изненади укућане, врата је отворио кључем, *крајичком ока* погледао у огледало, попео се уз степенице... (Памук, 345); *Крајем ока* кроз прозор је бацио поглед на башту иза куће, на жене које су седеле под дрветом. (Памук, 346).

Предлошко-именички изрази са именицама *око* и *ѓлас*, *корак* чине, дакле, малобројан непродуктиван микросистем израза, по правилу незаменљивих прилозима.

3. ЗНАЧЕЊСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ. Оба анализирана типа, и синтагматски и предлошко-именички, одликују се сличним формалним и семантичким карактеристикама. Пре свега, реализују се најчешће у беспредлошкој инструменталној форми, што их сврстава у широку категорију својства „субјектовог заступника у остваривању медијалног глаголског значења” (Ивић 2005: 102). Анализирани изрази често одређују активне непрелазне радње на начин на који то чине именичке јединице у инструменталу, „пре свега уз глаголе који значе извођења извесних покрета својствених првенствено или искључиво појединим органима” (Ивић 2005: 105), што их семантички чини сасвим блиским проводничкој категорији.

Обавезна детерминација код синтагматских подтипова има исти узрок – неинформативност израза без детерминатора – о чему исцрпно говори М. Ивић:

„Људи врло ретко, само у нарочитим приликама (дајући, рецимо, објашњење малом детету) кажу (на било ком језику): *ѓледамо очима*, *слушамо ушима* и сл. Иначе, ван тих ‘нарочитих прилика’ нико то не говори јер никоме не пада на памет да другоме саопштава ноторно познате чињенице. Једном речју, ми се и овде (...) суочавамо с (универзалним) правилом одбацивања неинформативних исказа. Да би очи биле поменуће у вези с гледањем, уши у вези са слушањем итд., и да то има неког смисла, потребно их је оквалификовати” (Ивић 2008: 260).

О другом типу се, у истом раду, каже:

„Догађа се, на пример, да извесне семантичке особености једног датог глагола буду истовремено својствене и одређеној именици – уп. *смејаши се са смех, сањаши са сан, корачаши са корак* и сл. Комбиновати овакав глагол са оваквом именицом значило би образовати таутолошку конструкцију, што се по правилу избегава, али ипак доследно не искључује” (Ивић 2008: 258).

Познато је да су неке овакве конструкције носиоци експресивности, али уколико „експресивна служба не долази у обзир, таутолошке конструкције се не могу образовати јер се томе противи наше језичко осећање: њих њихова неинформативност лишава граматичности... Да бисмо их учинили информативним а самим тим и граматичним, ми уз дату именицу морамо ставити прикладну одредбу...” (Исто: 259). Неинформативност исказа без детерминатора произлази из семантичког односа глаголске и именичке лексеме, те је сама именица која је у лексичком центру прилошког израза „на граници пунозначности”, те функционише пре као граматичка него као пунозначна реч (в. Кордић 2002).¹⁵ Својство оваквих конструкција – да удвајају семантички садржај – Апресјан назива семантичком хапологијом¹⁶ и, идентификујући више синтаксичких типова у којима се она остварује, уопштава образац на следећи начин: „Семантическая гапология представлена прежде всего очень широким классом словосочетаний самых различных синтаксических типов, имеющим следующую общую семантическую структуру: $X \rightarrow Y$, где X – слово с родовым значением, а Y – обозначене вида этого же рода” (Апресян 1995: 89). Већ из примера којима илуструје тип који је најближи прилошким изразима са значењем својства инхерентног радњи (и обухвата их), јасно је да је реч о појави која се не може свести на неколико изузетних случајева: *жить тяжелой жизнью* → *жить тяжело, идти быстрым шагом* = *идти быстро, умереть смертью героя* = *умереть героически* итд. (Исто, 89). Међутим, тип је лексички веома ограничен, а конструкционо готово блокиран, тако да према тим параметрима свакако припада периферијском пољу прилошких израза односно области „малого синтаксиса” (Апресян 2002: 27).

Управо ове карактеристике стављају анализиране изразе у близак саоднос са фразеолошким јединицама, односно у систем синтаксичке фразеологизације са структурно-семантичким обележјем експанзије. Међу оваквим јединицама, Д. Мршевић-Радовић издваја као засебан подтип фразеологизме који имају „као базни облик перифразу насталу експанзијом глагола помоћу именице која садржи заједничке семантичке елементе с глаголом чије проширење представља и, експлицирана у синтагми, само понавља глагол-

¹⁵ У монографији *Ријечи на граници пунозначности* С. Кордић не разматра овакве случајеве, него анализира углавном заменице и глаголе у пунозначним и непупнозначним употребама (нпр. *verba existendi* могу бити и копулативни глаголи). Проблематици овог рада можда је најсроднији случај именице *човек* која остварује своје значење „на граници пунозначности” у два типа – један најчешће у пословицама, у карактеристично неутралном контексту, и други у којем се полази од конкретне особе чије се искуство уопштава (квази-нереференцијално) (Кордић 2002: 49–65).

¹⁶ „Семантическая гапология происходит отнюдь не всякий раз, когда в значениях синтаксически связанных слов имеются повторяющиеся компоненты.” (Апресян 1995: 88)

ско значење” (Мршевић-Радовић 1987: 54).¹⁷ Обавезни елемент је, како се у свим овим случајевима показује, атрибут, будући да је именица у инструменталу семантички редундантна. Тако атрибут заправо функционише као семантичко-синтаксичка јединица којом се уклања таутологија: „Овај синтаксички обавезан атрибут, како је утврдила М. Ивић, представља посебну граматичку категорију и не може се сматрати уском појавом лексичке природе. Функција овог атрибута је да у овој обавезној синтаксичкој позицији уноси додатно, допунско значење чиме нестаје плеоназма и синтагма постаје на семантичком плану информативна” (Мршевић-Радовић 1987: 54). Фразеолошки статус датих јединица зависи управо од значења атрибута: „Да ли ће оваква синтагма имати функцију нефразеолошке перифразе (*зговориши њовишеним ѓласом, ићи сјорим кораком* и сл.) или фразеолошке јединице, зависи од значења и улоге интерполираног атрибута. Перифрастичка нефразеолошка синтагма постаће фразеолошка уколико дође до семантичке транспозиције било синтагме у целини, било само именичког конституента” (Мршевић-Радовић 1987: 54–55).

Могућности употребе израза са изостављеним детерминатором, како утврђују Голдберг и Акерман (GOLDBERG – ASKERMAN 2001), условљене су контекстом, па је питање граматичности конструкција без детерминатора заправо питање степена граматичности. Наиме, изрази са детерминатором прихватљиви су у неутралном контексту, а изрази у којима је детерминатор изостављен могли би бити прихватљиви само у специфичним контекстима (GOLDBERG – ASKERMAN 2001: 799). Аутори виде разлику у степену у вези с тим што су комуникацијски контексти које одређујемо као неутралне (мада они „потпуно неутрални” представљају идеализацију) много присутнији и чешћи од неких у којима би се неграматични искази могли прихватити. У светлу Грајсове максиме квантитета, таутологије типа „Жене су жене” представљају случајеве њеног екстремног изневеравања, али Грајс ће о њима рећи: „They are, of course, informative at the level of what is implicated and the hearer’s identification of their informative content at this level is dependent on his ability to the speaker’s selection of this *particular* patent tautology” (GRICE 1975: 52).

Повећање степена информативности прилошких израза са значењем својства инхерентног глаголској радњи постиже се – осим детерминацијом – и променом глаголске лексеме. Таква промена сама по себи укида таутологичност конструкције јер резултира детерминацијом радње која не подразумева одређени део тела, глас, поглед и сл. као „природно” својство или „спроводника” (рећи погледом, смешкати се погледом и сл.), на пример:

Када сам ја рекао да више нећемо бити заједно, оним својим презривим погледом, својственим искусним, самољубивим старцима, који су много тога претурили преко главе, рече да никада нисмо ни били заједно. (Памук, 472); Утрошио сам тачно месец дана, тај њој увек недостајући месец, да све фотографије сложим у албуме, и да онда у себи препознам њен поглед, и да се тим фантомским погледом осврнем уназад. (Великић, 44); Опет се смешкао оним погледом који је све знао, који је читао и најскровитије мисли. (Памук, 337).

¹⁷ Д. Мршевић-Радовић на истом месту наглашава да је овај подтип (нпр. *зледаћи добрим оком*) један од могућих случајева Апресјанове „семантичке хапологије”.

Све ове варијације могуће су стога што је начинско семантичко поље најотвореније за интерференције са другим пољима (резултативност, време, оцена и сл.), као и за разносмерност саме детерминације.

4. ЗАКЉУЧАК. Обавезна модификација у прилошким изразима са значењем својства инхерентног радњи део је ширег система конструкција (предикатских и непредикатских) у којима је именички елемент потпуно редундантан ако нема одређену „додатну информацију”. Прилошки изрази са значењем својства инхерентног радњи припадају начинском семантичком пољу. У савременом српском језику, ови изрази најчешће имају једнолексемске (прилошке) еквиваленте.

У раду смо их класификовали према типу радње коју детерминишу као основном критеријуму, а као примарни поткритеријум – како анализа потврђује – најобухватнијим се показује онај које је дефинисала М. Ивић (2008). Тако се у оквиру сваког семантичког типа издвајају: (а) *йодѿиий*, у којем именичка лексема означава интегрални део агенса чијим се укључивањем у акцију она, заправо, и врши, и (б) *йодѿиий*, у којем именица редуплицира семантичку компоненту глагола.

На основу проведене анализе грађе, према именичкој лексеми издвојене су следеће семантичке групе прилошких изрази са значењем својства инхерентног радњи: (1) са именицом *йокреј* или *крејѿња*, (2) са именицама *корак* или *ход*, (3) са именицама *ѿлас/йон/реч* (углавном у плуралској форми) и *језик*, (4) са лексемом *смех*, (5) са именицама *йоѿлед* и *око* (чешће: *очи*).

Можемо закључити да се ови прилошки изрази најчешће остварују као синтагматски, сасвим ретко као предлошко-именички (нпр. на [сав] *ѿлас*, у *ѿлас*), те да су најчешће у форми беспредлошког инструментала, а ређе у форми у+локатив. Обе варијанте ограничене су на одређене лексичко-семантичке типове.

Највећи број оваквих изрази у којима је детерминатор редукован своди се на парегменонске плеонастичке конструкције „код којих у субординирајној синтагми и подређени и надређени члан припадају истокоријенским лексемама” (КОВАЧЕВИЋ 2003: 257).

ИЗВОРИ

- Бјелица, Исидора. *Љубав у Каиру*. Нови Сад: КЗ „Љубитељи књиге”, 2007.
 Дан, дневне новине, Подгорица
 Исаковић, Антоније. *Миран злочин (Трен 3)*. Београд: Српска књижевна задруга, 1992.
 Јовановић, Марија. *Као да се нишѿија није доѿодило*. Београд: Caligraph, 2008.
 Капор, Момо. *Елѿорато*. Београд: Новости – Књига комерц, 2005.
 Кустурица, Емир. *Смрѿ је нейровјерена ѿласина*. Београд: Новости, 2010.
 НИИ, Недељне информативне новине, Београд
 Огњеновић, Вида. *Прељубници*. Београд: Стубови културе, 2007.
 Пишталo, Владимир. *Тесла, йорѿреј међу маскама*. Београд: Агора, 2008.
 Селимовић, Меша. *Тврђава*. Београд: Штампар Макарије, 2008.
 Ћосић, Добрица. *У йуђем веку*. Београд: Службени гласник, 2011.

*

ANDRIĆ, Ivo. *Travnička hronika*. Sarajevo – Zagreb: Svjetlost – Mladost, 1976.

- Gloria, nedeljne novine, Beograd.
- РАМУК, Orhan. *Dževdet-beg i njegovi sinovi* (prev. s turskog Enver Ibrahimkadić). Beograd: Geo-poetika, 2008.
- SAMARDŽIĆ, Radovan. *Sulejman i Rokselana*, I, II. Beograd: Laguna, 2012.
- Standard, nedeljne novine, Beograd.
- ЋОРИЋ, Branko. *Glava u klancu noge na vrancu*. Sarajevo: Svjetlost – Veselin Masleša, 1985.
- VELIKIĆ, Dragan. *Ruski prozor*. Beograd: Stubovi kulture, 2009.
- Vreme, nedeljne novine, Beograd.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АПРЕСЯН, Юрий Дереникович. Взаимодействие лексики и грамматики: лексикографический аспект. *Русский язык в научном освещении* 1/3 (2002): 10–29.
- АПРЕСЯН, Юрий Дереникович. *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*. Москва: Восточная литература, 1995.
- БЕЛИЋ, Александар. *Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика*. Изабрана дела Александра Белића. Beograd: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.
- ИВИЋ, Милка. *Значења српскохрватског инструменталала и њихов развој*. Beograd, 1954. Beograd: Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Синтакса сложене реченице*. Beograd: Рашка школа, 1998.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Грамајичке и сџилисџичке џеме*. Бања Лука: ЈУ Књижевна задруга, 2003.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Србисџичке џеме*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2007.
- МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, Драгана. *Фразеолошке глалолско-именичке синџагме у савременом српскохрватском језику*. Beograd: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 1987.
- ПИПЕР, Предраг. *Заменички џрилози у српскохрватском, руском и џољском језику (семанџичка сџудуџа)*. Beograd: Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, 1988.
- Правопис 1964: *Правопис српскохрватског језика*. Михаило Стевановић, Александар Белић (прир.). Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- РИСТИЋ, Стана. *Начински џрилози у савременом српскохрватском књижевном језику*. Beograd: Институт за српскохрватски језик, 1990.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I–II*. Beograd: Научна књига, 1991.
- ХАЛАС, Ана. Појмовни обрасци у српским и енглеским идиомима са називима делова лица. *Зборник Маџиће српске за филолоџију и лингвистџику* LV/1 (2012): 279–292.
- ЧУТУРА, Илијана. Структурне и семантичке особине прилошких израза ‘ca + инструментал’ са начинским значењем. *Српски језик, сџудуџе српске и словенске* XVII (2012): 111–125.
- *
- ARSENJEVIĆ, Boban. On the Syntactic Nature of Manner-Incorporation. Workshop on Verbal Elasticity, October 2011, Universitat Autònoma de Barcelona <<http://ling.auf.net/lingbuzz/001330>> 23.03.2013.
- BATISTIĆ, Tatjana. *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1972.
- GOLDBERG, Adele, Farrell, ACKERMAN. The Pragmatics of Obligatory Adjuncts. *Language* 77/4 (2001): 798–814.
- GRICE, Paul. Logic and Conversation. *Syntax and semantics* 3 (1975): 41–58.
- IVIĆ, Milka. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2008.
- IVIĆ, Milka. *O zelenom konju*. Beograd: Biblioteka XX vek – Slovoграф, 1995.
- MASSAM, Diane. Cognate Objects as Thematic Objects. *Canadian Journal of Linguistics* 35 (1990): 161–190.
- KORDIĆ, Snejžana. *Riječi na granici punoznačnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2002.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Planiranje jezika i drugi spisi*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004.
- VIRTANEN, Tuija. Adverbials of ‘Manner’ and ‘Manner Plus’ in Written English: Why Initial Placement? *SKY Journal of Linguistics* 21 (2008): 271–293.

Илијана Чутура

ADVERBIAL EXPRESSIONS DENOTING A FEATURE INHERENT
TO THE ACTION IN CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

In this paper the author analyzes adverbial expressions which denote a feature inherent to a determined action, whereby the term “adverbial expression” denotes multilexemic units which are semantically analogous to different (sub)types of adverbs. In many cases, expressions are equivalent to adverbs and can, therefore, be treated as decomposed adverbs. The analysis shows that the majority of subtypes demand an obligatory determiner (phrasal types), but that in some cases expressions can be also composed without a determiner (preposition-noun types). The second criterion of classification is the governing noun which (a) denotes either a part of the body (integral part of the agent) or (b) repeats a semantic component of the governing verb. Type (b) belongs, therefore, to the wider system of tautological constructions.

Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука
Катедра за филолошке науке
Милана Мијалковића 14, 35000 Јагодина, Србија
ilijana.cutura@gmail.com

Жарко Бошњаковић

ПРИВАТНА ПИСМА КАО ДИЈАЛЕКАТСКИ КОРПУС* Дијалекатска скица говора Ченеја у Румунији

У раду се указује на значај али и недостатке приватних писама као дијалекатског корпуса. На основу веома богатог корпуса, из села Ченеја у Румунији, анализирају се фонетске, морфолошке и синтаксичке црте и указује на знатан утицај румунских банатских говора, румунског и српског стандарда на свим језичким нивоима.

Кључне речи: дијалекатски корпус, приватна писма, банатски говори шумадијско-војвођанског типа, говор Ченеја у Румунији, фонетске, морфолошке и синтаксичке особине.

The paper indicates the importance as well as shortcomings of private letters as a dialect corpus. On the basis of a very rich corpus from the village Čenej in Romania, the paper analyzes phonetic, morphological and syntactic features and emphasizes a significant influence of Romanian Banat vernaculars, Romanian and Serbian standards at all linguistic levels.

Key words: dialect corpus, private letters, Banat vernaculars of the Šumadija-Vojvodina type, Čenej vernacular in Romania, phonetic features, morphological features, syntactic features.

1. Увод

1.1. Дијалекатски корпус се може обезбедити директним или посредним путем. У првом случају, испитивач лично сакупља податке од информатора путем интервјуа (на основу упитника или без њега) и снимањем интеракције изворних говорника. У другом случају, испитивачу, на основу упитника, грађу сакупљају други. Такође, корпус се може обезбедити и из писаних извора, као што су напомене о неком говору или његова употреба у књижевном делу или другом писаном документу, као што су приватна писма.

1.2. На значај приватних писама за испитивање говорног језика предвуковског периода у Војводини указао је Јован Кашић (1969). Наиме, у приватним писмима упућеним појединцима мање се води рачуна о језичкој норми, те се тако може стећи слика о разговорном језику тога периода.

„Индивидуална писма понекад својом синтаксичком структуром представљају само ‘забележен говор’ у којем претеже паратакса”, те је стога њихова синтакса знатно једноставнија од оне која се налази у документима из писарских канцеларија средњег века (Грковић-Мелџор 2007: 43).

---

*1 Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектологишка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Приватна писма која је, неколико година, из румунског Ченеја, упућивала бака (1920) својој унуци на студијама у Новом Саду била су један од извора за израду дипломског рада посвећеног дијалекатској лексици говора овог села (Марић 2002).

1.3. Значај приватних писама за формирање дијалекатског корпуса и испитивање народних говора вишеструк је:

а) Наиме, једном записан текст не подлеже променама нити већим варијацијама, које су честе у говору.

б) У ситуацијама када је неко подручје затворено за стране испитиваче, то је један од начина да се дође до делимичне слике неког говора.

в) Испитивачу је знатно олакшан посао јер не мора да транскрибује снимљени говор.

г) Поред могућности да се стекне увид у карактеристике једног говора / идиолекта, приватна писма су захвална за анализу епистоларног дискурса (ословљавање адресата, почетак писма, завршетак, конектори и сл.), за антропололингвистичка и културолошка истраживања.

д) Код оних адресата који се не служе често писаном варијантом српског језика биће занимљиво испитивање границе речи: *џоје, самном, небојимсе, небими* ни веровали, мора *дасе* копа, како *мије* умро муж, ово вече *меје* тражила, *нечемосе* више видети, *даће мосе* још видети, *џисаћувам, џисаосими, жаомије, ида будемо;* и *из ненада* дође, љубав *из међу* нас и сл.

1.4. Међутим, постоје и извесна ограничења у употреби приватних писама за формирање дијалекатског корпуса и испитивање народних говора:

а) Писана реализација језика се разликује од говорне, по томе што се у првој, више него у другој, огледа степен писмености аутора писма, али и по одсуству низа средстава доступних говорној варијанти језика (интонација, пауза, гестикулација, мимика), што посебно утиче на избор синтаксичких средстава (Грковић-Мелџор 2007: 41–42).

б) Пошто је грађа у писаној форми, не могу се реализовати прозодијска и остала фонетска испитивања.

в) Ако аутор писма не користи интерпункцију, тешко је разграничити реченичне чланове и саме реченице: *Дошло је време да се ѝоново чујемо[.] јако меје обрадовало ваще ѝисмо[.] сам ља добила бацц кад нисам се ни надала[.] али сам очекивала да добим ѝисмо[.] ѝџомије велика радостѝ кад јоцц можемо да ѝищемо[.] ја вама и ви мени.* Преслушавањем тонских записа ту нам помаже реченична интонација, што овде изостаје.

г) Проблем може да представља и нечитак рукопис или бележење појединих слова у латиници *џ, џ > џ* и сл.

д) Испитивач не може да усмерава даваоца података нити да добијене податке, који могу бити и погрешно написани (ако сам добро *наџисла*), унакрсним питањима или преформулацијом проверава.

ђ) Посебно треба истаћи етичка питања. Наиме, пошто се ради о приватним писмима, не би требало објавити имена учесника у овом виду комуникације. Такође, при опису синтаксичких црта треба водити рачуна да у ширим контекстима изостану подаци који би могли наштетити адресанту и адресату, али и осталим особама које се спомињу у њима.

1.5. Корпус за овај рад чини петнаест писама са укупно четрдесет и три странице формата А4, релативно густо писаног ћириличног текста. Аутор писама је женска особа рођена 1935. године у Ченеју (Румунија) која је завршила тамошњу српску основну школу. Била је удата за Румуна, билингвална је и са децом говори само румунски. Писма су упућена добрим пријатељима у Србији у последњих пет година.

За потребе овог рада извршена је тотална ексцерпција да би се видели односи дублетних форми и правац развоја говора. Примери се наводе у оном облику у којем су у корпусу, без правописних интервенција.

1.6. Будући да се Ченеј налази близу српско-румунске границе, као и на граници двају говорних типова банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта у анализи треба водити рачуна о присуству елемената српског стандарда, као и црта тамашке и кикиндске говорне зоне, којој Ченеј формално припада. Не треба заборавити да су носиоци српског језика стално и снажно изложени утицају румунских банатских говора, али и румунског стандарда, што резултира присуством знатног броја балканизма. Од 1918. године, када је успостављена садашња граница, утицај српског стандарда знатно је смањен. Због асимилације смањен је број ученика који похађају школу на српском језику, што значи да је сада образовање на румунском. Родни говор је углавном задржан у црквеном и културном животу, а најбоље га чувају старе жене.

1.7. Иако је констатовано да се наша дијалектологија може похвалити солидним познавањем српских говора у Румунији (Милорадовић 2006: 89; Милорадовић 2005: 303–304, 307)¹, ипак морамо приметити да су банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта најслабије истражени, те да је сваки прилог у том правцу веома користан. Значај проучавања „говора у дијаспори помаже расветљавању појединости из српске и општесловенске историјске дијалектологије” (Милорадовић 2007: 573). Пошто румунски језик припада балканском језичком савезу, посебан допринос биће у сагледавању миксоглотских процеса, тј. балканизма који су се већ стабилизovali и оних који тек настају.

Циљ рада је да сагледамо све наведене аспекте на фонетском, морфолошком и синтаксичком нивоу.

2. ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ

2.0. Будући да се Ченеј налази близу линије која раздваја банатске говоре шумадијско-војвођанског дијалекта на кикиндску и тамашку говорну зону, биће интересантно пратити икавске форме у писмима.

2.1.1. Наиме, по досадашњим подацима (Ивић – Бошњакковић – Драгин 1994: 231–233, скица 17) Дјд личних заменица 1. и 2. л. и повратне је на *-е*. Међутим, наша грађа је показала да ипак господари наставак *-и*: *мени* мије јако стра; ја *мени* верујем; како желим *мени* здравље и вама исто; да постоју таква

¹ В. и Биљана Сикимић. *Српски језик у дијаспори*, 28.11.2001: <http://main.amu.edu.pl/~sipkadan/la.htm>.

брача и са таквом вером и осечајом према *мени*; да је ваше писмо путовало према *мени*.

2.1.2. На основу досадашњих истраживања (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1994: 239–241, скица 20), у којима нема података за сам Ченеј, уочено је да екавске фоме глагола типа *сејајти* продиру и у јужна села кикиндске зоне румунског дела Баната, што потврђује и наша грађа из писама: дали се *џрејџе*; а мислим да чу *џосејајти* више детељине; али сам успела да *сејем* у башту то шта треба да се *сеје*; имам неки мак који се *сеје* у јесен, али да се *сеје* још се не може; у јесен ми *сејемо*; не можемо да *сејемо*; смо веч *сејали* у башту 2х; сте *џосејали* све у башту.

2.1.3. Исто тако, ранија истраживања (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1994: 234–237, скица 18) показала су да се у Ченеју јављају дублетне форме типа *џрид/џред*, *џрико/џреко*, *џри-/џре-*, док наша грађа из писама потврђује само прве варијанте: сад *џрид* вече је окрено ветар; тако да знате да сам и ја ваш поздрав *џринела* у скупштину; али то треба да *џриђе џрико* нас; али је врло топло *џрикодана*; и то је било *џрико* недеље.

2.2. И наша грађа потврђује да се у Ченеју не јавља *џођ*, типично за кикиндску говорну зону (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1994: 244–245), већ *џод*: ди *џод* стигнете поздравите; *џде џод* се окренеш мира и добро нема нигди; и кад *џод* он дође је пуна скупштина.

2.3. У српским говорима румунског дела Баната нарушена је дистинкција између африката *ћ љ* и *ч њ*. Већ почетком двадесетог века поједини мађарски (Велимир Југа 1913) и румунски (Емил Петровић 1934) лингвисти, а и наш етнолог Јован Ердељановић (1927) указали су да се ова појава развила под румунским утицајем (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1994: 315, нап. 239). У румунском делу Баната, два пара африката не разликују се само у три села (Ченеј, Дињаш и Фењ) са шумадијско-војвођанским дијалектом (Томић 1967: 85). Међутим, преслушавањем грађе забележене крајем двадесетог века у Ченеју, од две старије жене, констатовано је добро разликовање (*ч*) = [ч'] и (*ћ*) = [г^h] (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1994: 315, нап. 237). Наша грађа, пак, показује:

а) да се углавном *ћ* замењује са *ч*: *брача* 2х; *брачо* 5х; *веч* 15х; *идучу* недељу; *ичи*; *краче*; *куче*; *кчи*; *моџуче* 2х; *највеча*; једне *ночи*; *ночас*; *синоч* 2х; *обечала* 2х; *обечао*; *џиличи*; од овог *џролеча*; *џролече*; *џомоч* 2х; са *радошчу*; и ја се *сечам* 2х; *осечам*; *осеча*; *осечала*; са *осечајом*; *черка* 3х; *черке*; *черку*; *чуричи*; *чурке* 2х; да *чујџе*;

бичеду; *нечу*; *чу* бити 2х; *чу* да вам пишем 2х; да *чу* вам писати 2х; ја *чу* вас звати 2х; *нашавичу* 2х; *нечу мочи*; *џисачу* вам; *џисачувам* 2х; *чу* вам га послати; *јачу* вас позвати; *јачувам* послати; у чије *чу* руке *сџичи*; ја *чу* вас тражити; *чу* се упознати; *биче* радости; бојим се да *че дочи*; да *че* доћи крај; да *че* да вам дође; *че* доћи 9х; да *че* доћи 2х; *че* ми бити; шта *че* бити; време *чебити*; *че* бити; *нече* ме манути; ово *че џрочи*; он *че* решити; када *чеда* нам испуни жељу; али Бог *че* нас помоћи; све *че* нам се скратити; *чемо* се видети; *чемосе* још видети; *чемосе* говорити; *чемо* добити; *чемо* живити; *чемосе* разговарати; *чемо ичи*; *чемо* моћи; како *чемо џрочи*; у *идучу* недељу *чемо*

добити; *нечемосе* више видети; *чемосе* још чути; *чеда* идемо; ви *чеїе* да ме извините; сад *чеїе* имати; да *чеїе* писати; *чеїе* читати писмо; *бичеду*; *нечеду* имати; он говори да *чеду* бити земљотреси; каква *чеду* времена доћи; *чеду* доћи опет; *чеду* ми доћи; *обечали да чеду* доћи; ми каже да *чеду* остати;

б) да је изузетно ретка замена ч са *ћ*: *їлаћем*; у *Немаћку*; *ћуваїїесе*; *ћујем*;²

в) да нису ретки ни примери са етимолошким *ћ*: *браћо* 2x; *воће* 2x; *доћи* 13x; *краћи*; *кћи*; *їо кући*; у *кућу*; *моћи*; те *ноћи*; *синоћ* 2x; у *їомоћ* 2x; *їомоћи*; *їриконоћи*; *самоћу*; *хоћу* 6x; *хоће* 4x; *нећу* 2x; *осећам*; *осећала*; *даће мосе* још видети;

г) да су исто тако уобичајени примери и са етимолошким ч: *венчање*; *вече* 2x; *увече*; *значи* 2x; *иначе*; *јача*; *јечам* 2x; *лечимо*; *лично*; у *Немачку*; *очекивала*; *очима*; *їлачем*; *їочела*; *їочейїо*; *реч*; *речи* 4x; *речима*; *сачува*; *чак*; *чекамо* 3x; *Ченеј* 2x; *чеїврїїак*; *чије*; *чиїїала*; да *чиїїаїе*; *човек* 2x; *чујем* 6x; *чујемо*; *чују*; *чула* 6x; *чули* 2x; *чуїїи* 2x;

д) да нема ниједног примера у којем је *ћ* замењено са *и*: *доће* 10x; да *доћеїе*; *доћу* 5x; *доћеїе*; *измећу* 2x; *изненаћене*; *млаћа* 2x; *наће* 3x; *наћу* 2x; *снаће*; *обићем*; *одрећује*; *їриће*; *сиће*; *їућина*; *убећивала*; *ућем*; *хрћаво* 2x.

У вези са употребом ових фонема ауторка има и метајезички коментар уз име једног сремског села (Карловчић): *Карловћић* (*ако сам добро наїисала*).

Дакле, видимо да су наши закључци условљени избором информатора, те неразликовање *ћ* и *ч* у Ченеју можемо сматрати факултативном појавом и на скици број 24 (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1994: 314) у опису банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекат требало би овај пункт припојити Темишвару и Дињашу у којима је она засведочена.

2.4. За консонант *х* у шумадијско-војвођанским говорима румунског дела Баната константовано је да се као и у другим дијалектима српскохрватског језика губи, осим у неким речима (*хајде*, *хуља*) и то у неким местима (Живковић – Берић – Веску 1961: 80). Међутим, наша грађа показује да се он, под утицајем српског стандарда, прилично добро чува:

а) и то посебно у иницијалној позицији³: по *хаїїару*; *хвала* за позив; *хвала* милом Богу (много пута); *хвала* Богу и теби (много пута); да се *хвалим*; *хвалим*; *хекїїар*; пола *хекїїара*; *хладно* 6x; *тешко ходи*; *хоће* 4x; *хоћу* 12x; *хочу*; *имам хране*; *се храни*; *храну* 2x; *Хрисїїос*; *хїїео* 3; *хїїели*;

ходман 5x; *хрћаво* 2x (секундарно);

али: бих *їїела*;

б) у медијалној: *духовне речи*; на *захвалну* молитву; *захваљивам* Богу (много пута); *захваљим*; *захваљиваїїе* 2; за *кухињу*; у *кухињу*; *охладимо*; *їсичички*; на *сахрану*; *слухїїим*; *снаха*; са *снахом*; без *сїїраха*;

² Ову промену за говор Ченеја, али и говоре неких других места (Фењ; Белобрешка, Дивић, Мачевић, Стара Молдава, Љупкова, Шушка) констатује и Михај Радан, али не даје податак о њеној фреквенцији (Радан 2009: 295).

³ У овој позицији се претежно јавља и у румунском језику (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1994: 341), али и у румунским банатским говорима (Радан 2009: 292). Сугласник *х* је у народном латинском изгубљен, али је под словенским или супстратским утицајем присутан у свим дијалектима румунског језика. Речи у којима се он среће ипак су углавном словенског, а ређе супстратског порекла (Асенова 2002: 36–37).

али: ја не могу да се *йриваџим* да је бединујем; није хтео да се *йриваџи*; на једну *сарану*; што га *сарану*; онда га *сарану*;

в) у финалној: *бих* тела жеље да им испуним; да *их* Бог окрене; мало *их* има; понекад *их* питам; ја *их* познајем; да *их* исповедаш; мало *их* интересира; што *их* интересира; од *младих*; од *којих*; *њих* бх; код *њих* бх; од *њих*; од *џих* 4х;

али: ја *би* се јако радовала; и ја *би* дошла; не *би* волела да доживим; мислим да не *би* разумела; теже би ми било кад *би* примила да ми дође; код *њи*; на *њи*; од *њи*; *сџра*.

Забележени су и примери његове замене са *в*: *дува*, *дувају*, *сува*.

2.5. У радном глаголском придеву занимљиве су две појаве на фонетском нивоу.

2.5.1. Иако је контракција финалних вокалских група сасвим обична појава у овим говорима (Живковић – Берић – Веску 1961: 79), наша грађа показује њену факултативност, што сведочи о тежњи адресанта да се служи и стандардним формама српског језика. Број примера сажетих и несажетих финалних вокалских група скоро је идентичан:

а) сажете: *дуво*, ако би *моџо*, је *насџојаво*, *олакшо*, шта си *џисо*, је *џоџресо*, је *џрџсџо*, је *сачуво* уп. и *џосо*; он није *хџео* 2х;

б) несажете: неби ми *веровао*, *казао*, *обечао* мије, *осџао* 2х, *џисаоси* ми, и је *џокушао*, опет симе *џомоџао*; уп. и: њин *џосао*; није *усџо*; *оџомено*, што их је *џакно* у срце.

2.5.2. Скоро доследно се јавља интервокалско *ј* у групи *ио*, што сведочи о његовој изразитости и у артикулацији: би *бијо*, *бијо* је, тај је *бијо*, *водијо*, је *џоворијо*, *десијо*, да *бијо живијо*, *звонијо*, *одалијо*, је *оџкријо*, је *йравијо*, који се *йримијо*, како је *радијо*, што се *сеџијо*, он је *служијо*, је *служијо*, уп. и: *Вијолеџа*, *Вијорел*, у истом *йеријоду* / и тај *йериод*.

3. Морфолошке особине

3.1. Морфолошке особине речи са деклинацијом

3.1.1. Иако је за шумадијско-војвођанске говоре румунског дела Баната потврђена искључива употреба наставка *-ом* у Ијд м. и ср. р. (Живковић, Берић, Веску 1961: 80), наша грађа, пак, показује доминацију *-ем*, што се може довести у везу са тежњом адресанта да се у писаној варијанти говора приближи српском стандарду:

шта се ради са *мрџвацем*; нисам баш се осечала добро са *здрављем*, како сте са *здрављем* 4х, све је тешко јер смо и стари и са *здрављем* лоше стојимо, са *срцем*, кажем са жалосним *срцем* / ја сам страдала са мојим *муџом*, са таквом вером и *осечајом* према мени.

3.1.2. Иако је константовано да се у Ченеју у Дмн јављају енклитике *њим* и *им* (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997: 89, скица 37), наш писани корпус има само ову другу: све жеље да *им* испуним, жеље да *им* испуним, и сам *им* казала да чу да вам пишем.

3.1.3. И наша грађа потврђује да се у ДЛјд м. и ср. р. заменичко-придевске промене јавља наставак *-им* (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997: 111–122,

скице 39 и 40): слушаласам једну касету *једним* брату, врло лепо је писала *њеним* оцу, како је она објашњавала *њеним* оцу, сад сам писала и *мојим* сину; није добро по *мојим* мишљењу;

али и нај тежи дан у *мом* животу је био данас, никад нисам мислила у *мом* животу да чу се упознати са вама.

3.2. Морфолошке особине речи са конјугацијом

3.2.1. За 3. л. мн. презента речено је да се у њему паралелно користе наставци *-ду* и *-у* (Живковић – Берић – Веску 1961: 81). Међутим, у нашој грађи:

а) наставак *-ду* се јавља углавном код помоћних глагола: *бичеду*, *бичеду* скупље, ако буде Божја воља, *чеду* доћи 2х, *чеду* ми доћи деца, *чеду* остати, *нечеду* имати; да *дођеду*, они иду како *можеду*;

б) у VII и VIII Белићевој врсти знатно је чешћи наставак *-у* од *-е*: *волу*, сви ме *волу*, *долазу* 2х, али оне *живу*, никад га *незабораву*, *наилазу*, не *йраву*, *раду*, онда га *сарану*, да *седу*, што га *йражу*;

али и: *долазе* 2х, немају од чега да *живе*, они *живе*, који ме *обилазе*; *сйоју* 2х, код нас *сйоју*; али и: видим да *ћуше*;

в) у VI врсти доминира наставк *-ају* у односу на *-у*: *дувају*, *знају*, *имају* 2х, *најредују*, ме *йишају*, *йоздрављају* 2х, *йоказују*, *йошијују*, *скидају*, *убијају*, *узимају* / сестре вас *йоздрављу*, шта ми *йребу* чурке.

3.2.2. У румунском делу Баната глаголи III врсте имају инфикс *-ну-* (Ивић – Бошњакловић – Драгин 1997: 219–221, скица 55), што потврђује и наша грађа: *дирнула*, *дирнуломеје*, нече нас *мануџи*, сам веч *сйоменула*.

4. УПОТРЕБА ПАДЕЖА

4.1.1. Овом приликом указаћемо само на један тип адноминалне посеције, будући да се у њему паралелно користе и посесивни датив и посесивни генитив. Пошто имају исту функцију, имају и исту синтаксичку маркираност. Наиме и један и други су праћени обавезним детерминаторима (у нашој грађи то су присвојне заменице и једном показна). Из корпуса се види да се одредбе углавном везују за именице које означавају сродство. Ово двојство форми познато је и косовско-ресавским говорима, али ни у једном од њих није дошло до потискивања посесивног генитива (Милорадовић 2003: 135–142). У архаичним српским говорима (банатско-црногорски, карашевски, свинички) у румунском Банату датив се употребљава у функцији посесивног генитива (Vescu 1976: 158; Милин – Радан 2003: 58). Ове чињенице упућују на извор појаве у говору Ченеја, будући да посесивни датив није уобичајен у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта.

Следе сви забележени примери из нашег корпуса:

а) посесивни датив: *мојој сесџри* черка дође више нег годину дана и њен син исто; кад сам остала сама 6 недеље сам седела са *мојој девојки* ('ћерки') свекрва; и казалами једна комшиница да је видела на телевизији да муж *йој жени* је хтео да баци децу кроз прозор;

б) посесивни генитив: и *моџа браџа* жена долази исто али стоју на месту; сам добила телефон од черке *моџа браџа* по телу.

4.1.2. У румунском језику се од XVI века уместо посесивног генитива јавља предлог *de* 'од' са номинативом односно акузативом (АСЕНОВА 2002: 80). У нашем корпусу забележен је један пример у којем се адноминална посесија изражава управо предлогом *od* али уз генитив: и каже он овако да врата *od Небеског царства* су још очкринута. Овакви примери се могу срести и у другим српским говорима у Румунији: (Симић – Царан 2006: 155). У говору Банатске Црне Горе посесивни придев је често замењен предлогом *od* и генитивом: *meso od živine* (VESCU 1976: 157).

4.2. У банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта у Румунији падежи се релативно добро чувају на морфолошком, али не и на синтаксичком нивоу. Наиме, и у њима је, уз поједине предлоге (*у, на, њо*), забележено мешање падежа правца и места (VESCU 1958: 70–73; Живковић – Берић – ВЕСКУ 1961: 80–81; Симић – Царан 2006: 152–158; Бошњаковић – Вареника 2008: 273–274; 2009: 146–147; Бошњаковић – Радовановић 2009: 162; Бошњаковић – Првуловић 2012: 197). С обзиром на употребу акузатива и локатива српски и хрватски говори у Румунији подељени су у четири групе (Томић 1968: 86–88). Прву чине говори карашевских села у којима је сачувана стара дистинкција између ова два падежа (Радан 2009: 297). У другу групу спадају говори (клисурских села, Банатске Црне Горе, Рекаша и Кече) у којима је акузатив потиснуо употребу локатива. Северозападни говори, који чине трећу групу, у искључивој употреби имају локатив. У четвртој групи је слободна дистрибуција акузатива и локатива, а чине је говори између севернобанатских и клисурских. Иако говор Ченеја припада кикиндској говорној зони, тј. северозападним говорима, у писмима је забележена:

4.2.1. Правилна употреба акузатива:

а) уз предлог *у*: да се сви уздамо *у његову милости њревелику*; кад сам пошла *у скујцићину*; меје водио мој син *у скујцићину*; и сам је позвала да дође *у скујцићину*; и би ишли и *у Темишвару у скујцићину*; кад идем *у Темишвару у скујцићину* 2х; и *у недељу* че бити венчање; кад че доћи *у Румунију*; да он дође *у Румунију*; многи који долазу *у Југославију*;

б) уз предлог *на*: и да не заборавиш *на његову доброту*; више пута се мислим *на моју сићуацију*.

4.2.2. Правилна употреба локатива:

а) уз предлог *у*: *у башћи* не баш излази што сам сејала; има и траве доста *у башћи*; пре подне сам радила *у башћи*; да свршимо наш живот *у вери*; ове речи моје давас нају *у миру и здрављу*; још особито *у каквом сћању* меје (писмо) затекло; неznam *у каквом сћању* чу бити; и је постала радост *у срцу моме*; најтежи дан *у мом живоју* је бијо данас; кад остане један *у свему* је тешко; *у њрвome реду* је врло тешко да си сам; пишем *у субоју* увече; ја нисам више *у сћању*; ја веч правим ватру *у соби*; и још каже *у речи Божијој*; *у миру* сам и ноћом; како ми каже брат *у њисму*; а *у њисму* није тако; желим да вас нађе на ноге и *у здрављу* и *у миру*; за поправак наше вере *у Госјоду*; *у овом селу* смо нас 3 сестре; они живе као многи *у овом свећу*; колико сам ја имала прилике да чујем службе *у Југославији*;

б) уз предлог *на*: али стоју *на месћу*; ако буде дасене овде *на земљи* видимо; да се још једном видимо овде *на земљи* 3х; који мејош држи овде *на*

земљи; да живиш овде *на земљи*; али је врло тешко бити *на земљи*; ово што снашамо сад *на земљи*; треба да смо ту *на земљи*; имам једну касету *на српском језику*;

в) уз предлог *јо*: и да је обилазим *јо Темишвару*; комшије говоре како страшни земљотреси и веч *јо свеју*; страшни земљо треси има *јо свеју*; слобода је *јо свеју*; није добро *јо мојим мишљењу*; *јо кући* имам доста посла; не *јо мојој заслуги* веч *јо његовој превеликој милосији*; не *јо мојој вољи* веч *јо његовој милосији* да буде; да смо *јо Божијој вољи*; да *јо његовој вољи* будем; *јо његовој вољи* нек буде; и да будемо *јо његовој вољи*.

4.2.3. Замена локатива акузативом:

а) уз предлог *у*:

Када сам била *у Земун* то мије први пут бије *у скујиштинину у мој живој*; биласам *у скујиштинину у Темишвар*; *у другу недељу* је било венчање *у скујиштинину у Темишвар*; се десије један случај *у Темишвар*; она има једну сестру *у Темишвар*; са кромпира печена *у њлек*; дали сте свршили радњу *у бацију*; код мене *у бацију* је била вода; да дође лепо време чебити радње и *у бацију*; како чемо радити *у бацију*; кад могу да радим *у бацију*; сваке године ми копа *у бацију*; јер и посла *у бацију* имам; и сад *у наше године* нас сналази и болести; дали сте свршили поса *у градину*; ако буде мир *у државу нашу*; мислим да знате да моја деца су *у Немачку*; син је *у Немачку* од 22 год; ја неводем *у Немачку* једно што нема скупштине *у близину*; раде *у једну фирму* а не *на једно место*; поздрави и ти њу и сви *у њвоју породицу*; тежеје дису више *у фамилију*; пролетос су били *у мај*; да се видимо *у царство Божије*; оданде мије остала *у срце служба*; код нас баш *у моје село* није још тако опасно; тамо *у њо село* је био Х *на једну сахрану* прошле године; *у њо село* су имали једног слугу; *на два места* правим ватру *у собу* где спавам и *у кухињу* и *у кујашило*; да се састанемо још једанпут негде *у скујиштинину* и то код вас *у Југославију*; код нас *у Румунију* била је крупа; је нађе њена сестра мртву *у кревет*; и *на сваки корак* да му буде *у њомоћ*; ако ми Бог буде *у њомоћ*; *у њоследње њисмо* си ме питао; али да буде Божија воља *у његово царство* да се састанемо; слушали смо *у недељу* једну касету; кад ти се ради нешто *у кућу*; *у кућу* има пуно посла; проблеме су доста *у једну кућу*; поздравите *у скујиштинине* где стигнете; ја *у зиму* немогу да седим; зато валда још нас држи *на земљу*; кад има неку проблему *у његову службу*; али Бог ми да снагу *у њај моменати*; нису сви *у моју ситуацију*; који је *у ситуацију* тај осети;

б) уз предлог *на*: и мејош држи овде *на земљу*; нечемосе више видети овде *на земљу*; хвала Богу што сам *на ноге*; и желим давам нађе *на ноге* (писмо); раде *у једну фирму* а не *на једно месито*; а *на које месито* мије бије Бог; не стојимо *на месито*; да вам пишем шта имам *на срце*; тамо *у то село* је био Х *на једну сахрану* прошле године; како су виделе *на њелевизор*; да је видела *на њелевизију*; ја читам *на румунски*; стари завет немам *на српски*; мислим да не би разумела *на српски*; треба да се чека *на градицу*; кад читам *на разна месита*;

4.3.1. Инструментал у значењу социјатива може се јавити:

а) са предлогом: ја сам страдала *са мојим мужом*; једна сестра *са којом* се ја разговарам *на телефон* ми каже; радујем се што сте се разговарали *са*

сесѝром из Америке; и данас сам се разговарала *са мојим децама*; сам се разговарала *са једном женом*; он је остао *са снахом*;

б) без предлога, што је веома ретко: баш сад сам говорила *ѝом мајком*.⁴

4.3.2. Инструментал у значењу средства може се јавити:

а) без предлога: они ме тражу *ѝелефоном*; сам се разговарала са једном женом *ѝелефоном*; се разговарамо *ѝелефоном*;

б) са предлогом: да се копа *са аршовом*; *са овим речима* мислим да завршим моје писмо; *са овим* завршавам моје писмо; јер сам била врло заузета *са ѝослом*; и видим *са очима* да ме само Бог спомаже.⁵

4.4. Периферни говори чувају старије стање, али су и изложени страном језичком утицају. Романско окружење није утицало само на употребу падежа правца и места, већ и на дистрибуцију осталих падежа и падежних конструкција.

4.4.1. Забележено је ширење акузатива и номинатива, што је пут ка аналитизму, при чему би прву фазу представљала употреба акузатива, како је то у призренско-тимочкој дијалекатској области и неким косовско-ресавским, а другу коришћење облика номинатива, како је то у македонском и бугарском језику.

4.4.1.1. Акузатив се користи:

а) уместо генитива⁶: немамо *ѝасѝире* довољно; колико нам Бог подари *дане* да живимо; страшни *земљо ѝреси* има по свету;

б) уместо инструментала⁷: да смо се говориле *на ѝелефон*; да вас доведе да заједно смо *за асѝал* (столом);

в) уместо датива: после тога звонијо *ме* брат X из X; али речи које *ме* је правијо су биле врло ружне; неznam дали чете *ме* веровати;⁸ али они *ме* спомажу; али Бог че *нас* помоћи; ја не могу да *ѝе* помогнем ништа само дасе молим Богу; баш то нисам чула до сада један човек вероватно из Румуније су *ѝа* пронашли лекари да има рак на груди;

г) уместо номинатива: то су *њине ѝослове*.

4.4.1.2. Номинатив се користи:

а) уместо акузатива: поздрави и ти *њу* и *сви* у твоју породицу; поздравите *сви*; поздравите и *сви верни* са којима се разговарате; у идучу недељу

⁴ Ова црта је позната и говорима Банатске Црне Горе (VESCU 1976: 159).

⁵ Ова појава је захватила све банатске говоре у Румунији (РАДАН 2009: 297).

⁶ У корпусу је уочена паралелна употреба темпоралног генитива (*сваке љодине* ми копа; не дођу *сваке недеље*; треба да купим (дрва) *сваке љодине*) и темпоралног акузатива (*у друђу недељу* је било венчање; *у идучу недељу* чемо добити гости; јавичу се *ѝрву недељу*; нечуга довршити *у ово вече*), при чему ова друга падежна конструкција има благу превагу, што је у складу са аналитизацијом говора/језика.

⁷ Забележен је и један пример употребе партитивног генитива у значењу инструментала (да га послужим *са кромѝира ѝечена*), при чему је детерминатор постпонуван и у неодређеном придевском виду, који се задржава углавном у оваквим синтагмама.

⁸ Глагол *вероваѝи* има и дативску рекцију, посебно уз наглашен облик личне заменице: ја *мени* верујем.

чемо добити *žosīti*;⁹ небаш волем кад чујем *īаки сīвару*;¹⁰ имам *īиличи* имам и *чуричи*; а имамо и *слуцаоци*; кад чујемо *за земљоīреси*; и да будемо као пример *за неверни*; тешко је за нас *сīарији*;

али и: поздрављам вас *све* и скупштину свету; и сад сам добила *лекове*;

б) уместо генитива: *од све* волим да имам; ако имамо *дани* од Бога чемо и живити; кад сам била још *код родиїељи*; можеш да замислиш су њих 10 *сесїра* и нечеду имати слугу; мира и *добро* нема нигди;

4.4.1.3. Код синкретичких облика тешко је разликовати да ли је у питању номинатив или акузатив:

а) у функцији генитива: питају за њега особито сестре *из Темишвар* из скупштине; *из Темишвар* не дођу; јер су *žодине* доста; *īроблема*¹¹ су доста у једну кућу; нас 8 *īерсоне*; имам пуно *īријашељице*; и много *сесїре* су вас поздравиле;

али и: *из Темишвара* вас поздравља;

б) у функцији инструментала: ја вас манем *са ѱојање* 132;

али и: ја вас остављам *са ѱојањем*.

4.4.2. Ширење употребе појединих предлошко-падежних конструкција такође је једна од балканистичких језичких црта. Оне су данас чешће него падежне форме које замењују.

4.4.2.1. Уместо *о* + *локаїив* употребљава се *за* + *акузайїив*:

а) сад да вам пишем *за іу сесїру*; сад мало *за нашу веру* да вам пишем; врло лепо пише *за веру*; да вам пишем *за једну скуїшїїину* из; врло-врло лепо је писала њеним оцу *за нашеž Госїода* и како је она објашњавала њеним оцу где да чита *за нашеž Госїода*; мије причала једна сестра *за њежа*; дали смо по Божијој вољи (*за нас* говорим); хвала Богу који ме још држи на ноге да могу да бринем *за све*; кад чујемо *за земљоīреси*;

б) али и: хоћу да вам пишем *о једној скуїшїїини*; писачувам *о іим сīварима*.

4.4.2.2. Забележено је и ширење предлога *за* на рачун *іо*, који је обичнији у севернијим говорима у следећој предлошко-падежној конструкцији: била сам код моје комшинице *за млека* и ми каже. Видимо да је уместо акузатива употребљен партитивни генитив, што је још једно сведочанство о разарању синтаксе падежа.

4.4.2.3. Уместо инструментала (телефоном, путем писма) употребљава се *кроз* + *акузайїив* или *на* + *акузайїив* у значењу средства:

а) предлог *кроз*: сам се решила да се разговарам са вама *кроз іисма*; многи верни знају да се разговарамо *кроз іисма*; а једна сестра мије причала *кроз іелефон*;

⁹ Ово може бити и стари акузатив, уп. у *žosīti*.

¹⁰ На основу једног примера не можемо закључити да ли је ова именица променила род. Пре ће бити да је реч о нарушеној конгруенцији атрибута и именице.

¹¹ У нашем корпусу ова именица се чешће користи у женском роду: кад има *неку іроблема*; тусу *моје іроблема*; није *іроблема*; али и: није *іроблем*.

- б) предлог *на*: знам да смо се говорили *на њелефон*; и они су вас поздравили и друге сестре са којима говорим *на њелефон*; звачувас *на њелефон*;
 в) али и: али немојте ви да тражите мене *њелефоном*.

4.4.2.4. Уз рефлексиван глагол *сејшиши се* употребљен је предлошки, а не директни објекат: сетиласам се *на њебе* брате; хвала Богу што се сетијо *и за нас*.

4.4.2.5. Под утицајем румунског, уз глагол *оскудевати* не користи се у + *локатив* већ *од* + *генитив*: не оскудевам *од ниција* само *од здравља*. У првом случају (*од ниција*) чак је употребљен номинатив/акузатив, што је одлика аналитизма.

4.4.2.6. Уз глагол *бојати се* уместо беспредлошког јавља се предлошки генитив, што је развијено под румунским утицајем: ја се нисам никад бојала *од ѓрмљавине*.

4.4.2.7. Резултат интерференције са румунским је и предлошко-падежна конструкција *на* + *акузатив* уместо употребе прилога *месечно*: они нам долазе 2 пута *на месец*; и ми идемо једанпут *на месец*; али и: нам долазу два пута *месечно*.

5. УПОТРЕБА ЗАМЕНИЦА

5.1. У југоисточном делу српског Баната, и у Радојеву (Ивић 1990: 196), али и у румунском делу (Живковић – Берић – Веску 1961: 81; Бошњаковић – Вареника 2009: 146; Бошњаковић – Радовановић 2009: 162) јавља се удвајање личних заменица у функцији директног и индиректног објекта. Овај најважнији синтаксички балканизам¹² налазимо и у нашем корпусу, с тим што се он шири и на примере са именицом у функцији објекта¹³, што је забележено и у другим говорима шумадијско-војвођанског дијалекта у румунском делу Баната (Бошњаковић – Вареника 2008: 272), али и у Срему (Бошњаковић 2000: 67–71). Следе забележени примери удвојеног:

а) индиректног објекта: али кроз плач скоро ми каже *а мени* толико *мије* требало сам почела да плачем; *мени мије* јако стра од рата или револуције; *а нама* да нам буде у помоч да свршимо наш живот у вери;

¹² Објекатску редупликацију можемо именовати и примарним или категоријалним балканизмом (Попов 1984: 41). Иначе, за ову појаву је констатовано да у призренско-тимочкој дијалекатској области није обавезна, није чак ни превише честа али се јавља у свим њеним говорима. Под утицајем говоре ове области она се шири и у косовско-ресавски и у смедеревско-вршачки (Милорадовић 2009: 288). Тенденција ка ширењу ове појаве уочена је и у говору Срема (Бошњаковић 2000: 68, 70), што сведочи о експанзивној снази балканизма. Југозападни и североисточни периферни српски говори под утицајем страних језика равијају овај категоријални балканизам у којем је енклитика непосредно везана за предикат, што се види и у нашем корпусу. Ова чињеница сведочи да они у српским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта у Румунији нису у фази настајања, као у српском делу Баната, већ су се знатно стабилизovali.

¹³ Најчешће се удвајају личне заменице и то нарочито у функцији индиректног објекта, док је јављање енклитичких облика личних заменица као поновљених објеката именица изузетно ретко у српским народним говорима (Милорадовић 2009: 289–290).

б) директног објекта: моја деца *ме* спомажу *мене*; и да поздравите *X* и *вас* поздрављама*вас*; вероватно да че *вас* звонити и *вас*; уп. и: сви *ме* вољу и *ме* и поштују;

џу земљу хоћу да *је* продам; и *X* никад *џа* незабораву.

5.2. Ресумптивна заменица се у шумадијско-војвођанским говорима у српском Банату јавља понекад, и то уз релативизатор *џиџо*, који је еквивалент зависног падежа *који* (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997: 427). У проширеном корпусу ових говора забележена су само два примера (Урошевић 2010: 211). У нашем корпусу, што је уобичајено, оне се појављују када антецедент има функцију директног објекта. Међутим, није уобичајено да се релативизатор *који* везује за антецедент са обележјем [живо -] и да се у релативним реченицама уведеним њим јављају ресумптивне заменице. У нашој грађи та појава је факултативна:

добиласам *вање њисмо* *које* са радошчу сам *џа* чекала и читала; и још нас нађе по нека *болесџи* *коју је* теже сношамо;

али и: још ме снађе нешто друга *болесџи* *коју* сад теже носим.

5.3. Неким српским селима у румунском делу Баната (Петровом Селу, Краљевцима), у којима се у значењу ‘чиме’ користи *са ким*, можемо додати и говор Ченеја: немам *са ким* да се хвалим; јер имам и *са ким* да се занимам имам пиличи имам чуричи.¹⁴

Међутим, реткост је да иста заменица користи и у акузативу у значењу ‘нешто’: и ми каже *неко* ново баш то нисам чула до сада.

5.4. Иако у следећем примеру имамо аналитичку конструкцију, ипак видимо да се предлог не јавља између речце *ни* и именичке заменице: не оскудевам *од ниџиџа*.

5.5. Уместо повратне и присвојне заменице *свој* користе се личне и присвојне, што познају и други говори у Војводини (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997: 351–355):

а) ја *мени* верујем; како желим *мени* здравље и вама исто;

б) мати је убила *њену* черку.

6. УПОТРЕБА ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА

6.1.1. Писма из Ченеја показују да се футур I може градити:

а) од енклитичких облика помоћног глагола *хџеџи* и инфинитива (сложен футур):

незам у каквом стању *чу биџи* дали *чу биџи* спремна, колико *чу* још *држџи*, ја *чу* вас *зџаџи*, ја *чу* вас *џозџаџи* телефоном, а мислим да *чу џосејаџи* више детелине, сам ти обечала дачу вам *џисаџи* 2х, *чу* вам га (број телефона) *џослаџи*, у чије *чу* руке *сџичи*, ја *чу* вас *џражџи*, никад нисам мислила у мом животу да *чу се џџознаџи* са вама; мислим да *нећу* више *ичи* код њих, али *нечу* га *доврџиџи* у ово вече, а кад *нечу* мочи онда тешко мени;

¹⁴ Ова црта се углавном јавља у периферијским српско-хрватским говорима, али се не може објаснити страним утицајем, као ни аналошким угледањем на Ијд *кџимљ* или дисимилијом *џи чим* > *џи џим* (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997: 100).

онда *че* ми *бићии* још и теже, мислим да *че* то *бићии* пре нег, то *че* *бићии* мало касније, ако *че* *бићии* слободан, лепо време *чебићии*, и сад у недељу *че* *бићии* венчање, једанпут *чесе десиићии* и то, пишеш брата да *че* Христос *доћи*, јер и зима *че* *доћи*, кад *че* још *доћи* у Румунију, и бојим се да *че* *дочи* још и теже време, немам више наде да *че* нам *доћи*, неznam кад *че* *доћи*, ако он одреди *че* *доћи*, али ово *че* *јрочи* и *че* *доћи* зима, али Бог *че* нас *јомоћи*, он *че* *решићии* све, све *че* нам се *скраћиићии*, тако да можда буде да *че* вас *јиражићии* и вас, и још каже у речи Божијој да *че* *усјиаћии* деца на родитеље; *нече* дуго *јирајаћии*;

валда *чемосе* *видећии*, *чемосе* *видићии* још једанпут, немам више наде да *чемосе* *видећии*, изгубила сам наду даће *мосе* још *видећии* овде на земљи, у идучу недељу *чемо* *добиићии* гости, и *чемосе* *разговараћии*, ако буде Божија воља *чемосе* *зговорићии* и *чућии* на телефон, ако буде Божија воља *чемосе* још *чућии* и *разговараћии*, ако имамо дани од Бога *чемо* и *живићии*, незнамо дотле *чемо* *моћи* да се разговарамо, неznam како *чемо* *радићии* у башту, ако буде Божија воља *чемо* *ичи* и ми, неznam како *чемо* *јрочи* ими, и *чемосе* још *чућии*, *чемо* *се* *чућии* на телефон, али мислим да *нечемо* *усјећии*;

неznam дали *чеће* ми *вероваћии*, ја сам тврдо веровала да *чеће* ми *доћи*, сад *чеће* *имаћии* доста да читате, нисам мислила да *чеће* тако *јисаћии*; *нечеће* *добиићии* писмо до онда;

он говори да *чеду* *бићии* земљотреси, каква *чеду* времена *доћи*, кроз 2 недеље *чеду* ми *доћи* деца, ако буде Божија воља *чеду* *доћи* опет у мај, каже да *чеду* *осјиаћии* и без њега; и *нечеду* *имаћии* слугу;

б) од енклитичких облика помоћног глагола хтети и *да* + презент (аналитички футур): и сам им казала да *чу* *да* вам *јишцем*, које знају да *чу* *да* вам *јишцем*, и ово *чуда* вам *јишцем* о мени, и сутра *чуда* *кувам* други пут парадајс, како могу тако *чуда* *радим*;

било је реч да *че* *да* нам *дође* у Румунију;
сигурно да имам и грешке ви *чеће* *да* ме *извиниће*;
кажителу да су ми обечали да *чеда* нам *дођу*;

в) од партикуле *ће* и *да* + презент (балкански футур): нисам сигурна да *чеда* *идемо*;

г) од инфинитивне основе и наставака *ћу*, *ћеш*, *ће...* (прост футур): *звачувас* на телефон у недељу, видим да се не јављају ништо *звоничу*, ја ако буде Божија воља *јавичусе* прву недељу аугуста, *насијавичу* сутра, *јисачувам* о тим стварима, Драги моји *јисачу* вам још, *јисачувам* ја још;

биче радости кад стигну, *добиче* плату од оца нашега небескога;
купиласам и дрва за зиму јер касније *бичеду* скупље;

д) од презента свршених глагола: и сам је позвала да *дође* у скупштину... и мије казала не *дођем*, ако буде Божија воља ми *дођу* деца у мај месец. Черка са сином ми *дође* 24 маја а син мој са фамилијом ми *дође* крај маја, али кад се сетим да *дође* и пролече и радња у башту нимије баш све једно, сутра је недеља и нам *дођу* из Темишвара браћа и сестре; зашто нечеш да пробаш да правиш ти *добииц* премију; ја *манем* ('оставићу') на Богу (често); које знају ... никад га *незабораву* и стално питају за њега, шта кажете дали *јри-миће* моју позивницу; сам наишла и на ово почето писмо и сад *јродужим*.

6.1.2. На основу изнесене грађе можемо закључити:

а) да се футур најчешће твори са инфинитивом, што је забележено и у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта (Ивић – Бошњак-овић – Драгин 1997: 181–183), али не и у Рудни, у којој је забележен само аналитички и футур перфективног презента (Бошњак-овић – Вареника 2008: 269),¹⁵

б) да аналитички и прост футур¹⁶, као и презент свршених глагола имају скоро идентичну фреквенцију, што се разликује донекле од стања у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта у којима прост футур преовлађује (као и онај са инфинитивом), аналитички и футур перфективног презента није (тако) редак (Ивић – Бошњак-овић – Драгин 1997: 181–185, 372–373);

в) да се презент у футурском значењу јавља најчешће код глагола *доћи*, што је уочено и у говору Рекаша, Радојева, Банатских Хера, и Батањи (Ивић – Бошњак-овић – Драгин 1997: 373);

г) да је презент у футурском значењу резултат утицаја румунског језика, а не чување словенске старине¹⁷ (Ивић 1958: 340);

д) да се прост футур најчешће јавља у 1. л. јд.

ђ) да је творба футура по балканском моделу тек у зачетку, без обзира на утицај румунског језика¹⁸, што је константовано и за банатске говоре шумадијско-војвођанског дијалекта у нашем делу Баната (Ивић – Бошњак-овић – Драгин 1997: 185).

6.2. За инфинитив у банатским насељима на румунској граници констатовано је да није редак, а у Гаду је веома жив, док је на српској страни Баната он осетно чешћи од везе *да* + презент (Ивић – Бошњак-овић – Драгин 1997: 392). У новије време за инфинитив у српским говорима у Румунији речено је да се његово губљење најснажније испољило у говорима Свињице и Карашева, а да се у другим говорима наставља тенденција сужавања поља његове употребе (РАДАН 2009: 297–298).

У анализираним писмима он је једино чест у сложеном футуру¹⁹ (6.1.1.а), а у функцији допуне различитих глагола и других речи он је забележен само

¹⁵ Овај тип сложеног футура могао је бити подржан и оним у румунском језику. Наиме, у стандардном румунском језику футур се гради од презента помоћног глагола *a vrea* ‘volere, *xîieîini*’ који се мења по лицима (*voi, vei, va, vom, veți, vor*) и скраћеног инфинитива (*face*) (ИСПАС 1984: 122; ДЕМИРАЈ 1994: 126).

¹⁶ Прост футур није могао бити подржан стањем у румунском, јер се он у њему није сачувао иако је постојао у латинском језику (*laudabo* ‘хвалићу’, *audiam* ‘слушаћу’) (ДЕМИРАЈ 1994: 120, 127).

¹⁷ Ивић из Сандфелдове и Олсенове *Синџаксе румунског језика* (Kr. Sandfeld et Hedvig Olsen, *Syntaxe roumaine* I, Paris, 1936: 312) наводи да се „презент употребљава у много случајева где се ради о будућем времену” и то потврђује следећим примерима: *cine știe când ne mai întâlnim* ‘ко зна кад ћемо се срести’ или буквално ‘кад се још сретнемо’; *Ti-arăt eu ție cine sânt!* ‘показаћу ти ја ко сам!’ или буквално: ‘покажем ти ја...’ (Ивић 1958: 340). Ову појаву неки аутори доводе у везу са мађарским и немачким утицајем (Марковић 1936: 2–3), што Ивић оповргава.

¹⁸ Овај језик има футур који се твори по балканском моделу од речце *o* (< *oa* < *volet* или *o* < *au* < *habunt*) и конјуктива презента (*să cînt*) ‘ће да певам’. Овај тип футура се користи у јужној Румунији, али и у разговорном језику (АСЕНОВА 2002: 207–208).

¹⁹ И наш корпус потврђује констатацију да форме будућег времена конзервирају реликте инфинитива у случају када је он у другим употребама већ замењен аналитичким формама (АСЕНОВА 2002: 202).

у два примера. Први је библијски цитат који је наведен више пута (Ко терет налаже *носићи* помаже), а други је општа констатација (али је врло тешко понеки пут *бићи* на земљи). Доминација везе *да* + презент свакако је резултат утицаја јужнијих румунских дијалеката у којима је готово потпуно извршена замена инфинитива конјуктивним конструкцијама (MIŞESKA-TOMIĆ 2006: 511).

6.2.1. Конструкције *да* + презент јављају се као допуне различитих семантичких категорија глагола:

а) *фазних*: сам се решила да почнем да вам *ищем* писмо; решила сам се ходман да почнем да ищем; сам се мало удаљила од субјекта шта сам почела да ищем за то ХУ; сам почела да илачем;

б) *модалних*: хвала Богу што сам на ноге и могу да се служим; кад могу да радим у башту радим; он је једини који може да ми *помогне*; шта може да нас *снађе* још у животу; што још може да се објављује његова реч; и што су нам отворене скупштине још да можемо да се скупијемо; томије велика радост кад још можемо да ищемо ја вама и ви мени; а хвала Богу док можемо још да ищемо ја вама и ви мени; Он би могао да вас *доведе*; ако би могао да ситигне и тамо; би могла да идем да се оперишем; могли би да се решише да дођете ви; дотле чемо моћи да се разговарамо телефоном;

немогу да кажем да се дешавају убијства; ни не могу да све наищем; не могу да одустианем; ја не могу да те *помогнем* ништа; не могу да се приваишим да је бединујем и да је обилазим по Темишвару; ја у зиму немогу да седим; кад не могу да сјавам онда слухтим; за башту не могу да се хвалим; не може да иде у скупштину; врло је тешка самоћа ни не може да се искаже; не може сваки да разуме какоје то (бити) сам; а он ни не може ни да сиђе са кревета; али ни не можемо да сејемо ништа; јер на телефон не баш можемо да се тако много *говоримо*; нисам могла да помислим да постоју таква брача; не би могла ништа да иравим;

из Откривења су јако тешке речи да мож да ма ко *ошкрива* те речи; хвала Богу ... за његову реч да мож још да чујемо; мож да замислише шта може да нас *снађе*; можда замислише нас 8 персоне сваки дан да кувам; који је сад јако болестан и је парализиран веч година дана и можда помислише да је у кревет; и Бог давам буде у помоћ да мож да објавише још реч Божију; имам и доста грешке али ја желим да мож да разумише; и да помислимо шта мож да нас ситигне;

али немож да буде свуда једнако; немамо ко да нас води и једног неверног немож да узмемо; ни немож да замислише каква је то радост; да не дође нешто да не мож да ми дођу деца моја;²⁰

в) *дезидеративних* и *волунтаристичких*: Х која врло жели да вас *види*; ја би јако желела да се сасианемо још једанпут;

²⁰ Ове редуковане афирмативне и негативне форме глагола *моћи* нису давале никакву информацију о агенсу инфинитивне допуне, те да би се та површинска двосмисленост разрешила, посуђена је конструкција *да* + презент која се после генерализовала и у осталим случајевима (Грковић-Мелдор 2007: 47). За банатске говоре шумадијско-војвођанског дијалекта констатовано је да се *да* + презент обавезно употребљава у конструкцијама са безличним *мож*, *шреба* и *мора*, као и са *немој* употребљеним уместо *немојше* (Ивић – Бошњакковић – Драгин 1997: 370).

хоћу да вам њишем нешто шта сам чула; хоћу да вам њишем о једној скупштини из ХУ; хоћу да ти њишем за мога сина; хоћу да насѡавим моје писмо и да га заврѡим; хоћу да заврѡим писмо; али сада хоћу да носим писмо; хоћу да ѡоѡаљем писмо данас зато хоћу да заврѡим писмо данас;; ту земљу хоћу да је ѡродам; још особито хоће да се оѡериѡе у Румунију; има неки млади који би тели врло радо да дођу да седу код мене;

нећу да ѡримим никог (2x); није хтео да се ѡриваѡи; зашто нечеш да ѡробаѡ да правиш;

г) екѡекѡиѡивних: сваки гледа да ти избарбари сваку радњу; али Бог милостив нам да и снаге да носимо сва искушења која нас наилазу; и сам мало занемарила да њишем; имам намеру да вас ѡзовем телефоном; са овим речима мислим да заврѡим моје писмо; морам да заврѡим писмо; али морам да манем на Бога; морам да ѡијем (кафу) ради главе; морам да и ѡодсеѡим ја; овде морам да ѡрекинем; мора да се коѡа; то мора да ѡримимо све што дође на нас; али сам се одлучила да вам сад одѡворим; али сам очекивала да добим писмо; и нам помаже да снаѡамо све шта дође на нас; сад захваљуивам Богу и вама што сте се потрудили да ми ѡиѡеѡе; не могу дасе приватим да је бединујем и да је обилазим по Темишвару; зашто нечеш да пробаѡ да ѡравиш; нисмо биле решене да идемо у скупштину јер је хладно; сам се решила да вам одѡворим на писмо; сам се решила да вам ѡишем неколико речи (3x); решила сам се ходман да ѡочнем да пишем; пренег што легнем сам се решила да ѡочнем да вам пишем писмо; могли би да се решите да дођеѡе ви; Он требао веч да дође; би требало да се коѡа; требало да се ѡрави; треба да дође да види; треба сваке године да куѡим дрва; треба да манемо на Господа; то треба да манемо на Бога; треба да нађем нешто да радим; треба да ѡроменем цреп; треба да се молиѡ Богу; треба да се ѡилеѡа (да се кидају заперци на парадајзу) и веже; али то треба да ѡриђе прико нас; то шта треба да се сеје у јесен ми сејемо; треба да се чека; ја се захваљуивам Богу и теби шта се још трудиш да ми ѡиѡеш; али нисам успела да вам одѡворим; али нисам успела дага доврѡим; нисмо успели да се видимо и да лично се разѡварам;

д) емѡѡивних реакѡија: а ја волем да ѡворим; волем да чујем да сте добро; али волим да држим живину; ја волем да имам свашта; од све волим да имам; волем да зовем гости; бртае, чинимисе да волиѡ да чѡѡаѡ из Откривења; неби волела да доживим још страшнија (времена) да дођу;

ђ) кођниѡивних: знамо барам кад да клекнемо и кад да усѡанемо; нисам знала шта да мислим; нисам прочитала да видим грешке;

е) дирекѡивних: позвала сам ХУ да дође код нас у Х да нам види скупштину; треба да дође да види; теже би ми било кад би примила да ми дође неко да седи самном; идем да узмем новину; би могла да идем да се оѡериѡем; има неки млади који би тели врло радо да дођу да седу код мене; треба да нађем нешто да радим.

6.2.2. Конструкѡија да + презент се јавља и као допуна осталих врста речи:

а) именица: и ми казо једну радосну вест да вам не треба више виза да дођеѡе у Румунију; и ове друге жеље да им исѡуним; поздрављавам вас и ја

и жеља моја је да се видимо; жеља моја је да чујем дасте добро; и Бог давам буде у помоћ да мож да објавите још реч Божију; а нама да нам буде у помоч да свршимо наш живот у вери;

б) иридева: нисам рада да се оиеришем; дали чу бити спремна да изађем пред свето Лице Божије;

в) ирилоџа: Бог је са њиме или боље да кажем Дух Божији.

6.2.3. Конструкција *да* + презент може се јавити као допуна осталих конструкција:

а) лексичких израза: нисам имала времена да га довршим;

б) иридикативна: али важноје да се видимо горе код нашег оца; ја сам била јако заузета са великим послом много је и да вам ишнем; врло је тешко данас да будемо пример (другима); знам да тије тешко и да ишнеш; Мислим да за вас би било лакше да дођеш ви код мене;

в) ирифрасиичких конструкција: имам још парадајс да берем; има дасе куйи свашта; много би имала да са вама се иришедам; ималиби кога да идишну за слугу; јер немају од чега да живе.

6.3. У различитим областима, али и периодима развоја нашег језика поједини глаголи су мењали глаголски род и вид. Та појава је забележена и у бугарском и македонском језику, али и у грчком и румунском, при чему „неутралност у погледу рода више је својствена грчком, а неутралност у погледу вида више романском глаголу” (Грицкат 2004: 214).

6.3.1. Нека ужа значења непрелазних глагола добијала су објекат или акузативске додатке који нису објекатске природе, а ретко је било и обрнутих процеса да неки прелазни глаголи постану непрелазни (Грицкат 2004: 213). С обзиром на мали број примера не можемо се упуштати у дубља семантичка тумачења:

да носимо сва искушења којанас наилазу; кад успеш да ме звониш на телефон (в. т. 4.4.1.1.в).

6.3.2. У Банату, Срему и Бачкој, али и код Галипољаца, бројне су потврде за ширење употребе морфеме *се* код медијалних глагола (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997: 399). И наш корпус не оскудева у таквим примерима:

ако буде Божија воља чемосе љоворити и чути на телефон; да се видимо и да се разговарамо;²¹ кад се разговараше са Х поздравите и њега; поздравите и сви верни са којима се разговараше; незнамо дотле чемо моћи да се разговарамо телефоном; али ми се разговарамо на телефон; кад сам се разговарала са њоме мосе разговарале један сат и фртал; али не значи ништа ако сам се решила да се разговарам са вама кроз писма; Пошто је данас недеља и сам се решила да вам пишем неколико речи; и пошто сам се решила да вам одговорим на писмо; решиласамсе ходман да почнем да пишем; зато се сад захваљувам Богу и вама; и данас сам се мислила неznam дали чемосе још видити; сам се мислила данас на вас дали се герјете; док сам била млађа нисам се никад мислила на старост; више пута се мислим на моју

²¹ У ова два примера медијално *се* уз глагол *разговараше* могло се аналошки развити уз перцептивне глаголе *чуиш се* и *видеш се*.

ситуацију; *йримилисусе* 3 девојке ‘примљене су’; и он ми прича све како он није хтео да *се йривайи*.

6.3.3. Свакако под румунским утицајем у српским говорима у Румунији нарушен је осећај за глаголски вид. Најочигледнији пример је употреба свршеног презента у значењу футура, што није тако ретко (6.1.1.д). Овом приликом навешћемо само новија истраживања која указују на овај проблем, а тако је и у другим говорима. Ову појаву смо забележили у кикиндској говорној зони, у Великом Семиклушу, (Бошњаковић – Првуловић 2012: 196), у тамешкој говорној зони, у Рудни (Бошњаковић – Вареника 2008: 271), али и у писмима из Ченеја, који се управо налази на граници ове две говорне зоне.

6.3.3.1. Под утицајем румунског језика, нарочито код млађих генерација, дошло је до неразликовања глаголског вида, што поједини аутори именују као најновији балканистички процес (Радан 2009: 298). Тако је у нашем корпусу забележено неколико примера у којима је употребљен погрешан глаголски вид:

а) несвршен уместо свршеног: али сам успела да *сејем* ‘посејем’ у башту то шта треба да се сеје;

б) свршен уместо несвршеног: у јесен ми сејемо а Бог да ‘даје’ да расти; па Боже опет сите помогао и не *заслужим* ‘заслужујем’ његову доброту толику; ја колико добим храну на моју земљу немам доста да држим живине колико ми треба ја не *кујим* ‘купујем’ меса досад хвала Богу; баш сам се јако радовала да дођете у Румунију пасад *осџане* ‘остаје’ само на Бога ако буде његова валда чемосе видити;

уп. и: има *йримљење* ‘примање’.

6.3.3.2. Уочили смо да се у истом контексту глагол *мануџи* користи у свршеном, а *осџавџаџи* у несвршено виду, при чему се видски парњаци разликују и на лексичком нивоу:

ја вас *манем* са појање 132; али и: ја вас *осџавџам* са појањем; али ја *манем* ‘оставићу’ на Бога, ако он одлучи че доћи : али ја *осџавџам* на Бога његова воља да буде.

6.3.3.3. У следећем примеру (данас је недеља али после подне *се скујимо* ‘скупићемо се’ код мене да не идемо у скупштину јер је зима и немамо ко да нам држи службу и онда *се скујџамо* код мене) најпре је употребљен презент свршеног глагола (*се скујимо*), јер ће се та радња реализовати након темпоралних одредби (*данас, йосле йодне*), а потом се користи презент несвршеног глагола (*скујџамо*) иако би у том контексту био примерен и свршени вид. Међутим, употребу несвршеног вида оправдавају следеће чињенице, које сугеришу на хабитуалност. Предикативом *је недеља* сугерише се да је то дан када се верници скупљају, али пошто немају никога да им држи службу онда то чине код једне жене.

7. Ред речи

7.0. У румунском језичком окружењу српски говори у Румунији, али и они уз румунску границу у српском и мађарском Банату (Симић 2012: 173–174), изменили су дистрибуцију енклитика и придевских и заменичких

атрибута, што је свакако резултат процеса балканизације у билингвалним срединама.²²

7.1. Давно је у индоевропским језицима уочена тенденција да се енклитике јављају иза првог наглашеног члана, тј. да је та позиција предодређена за ненаглашене реченичне елементе (Павловић 2011: 33). Међутим, у старим романским језицима, у балканском романском супстрату, али и у савременом румунском, албанском и бугарском енклитике се везују за лични глаголски облик (Павловић 2011: 45). Иначе, енклитике могу бити: а) реченичне (*ли*), б) предикатскофразне (*ми, њи; ме, ње; сам, си; би; њу, њеџ*) и в) именскофразне (*ми, њи, му*) (Павловић 2011: 37). Ми ћемо се овом приликом бавити само предикатскофразним енклитикама, будући да њихов распоред одудара од стања у савременом српском језику (Пипер 2010: 77–80). У функцији ових енклитика јављају се: а) енклитички облици помоћних глагола *јесам* (*сам, си, је* итд.), *хйеџи* (*њу, њеџ, ње* итд.) и *биџи* (*би*) и б) енклитички облици личних заменица и повратне у дативу и акузативу. У аналитичким глаголским облицима (перфекту, футуру I и потенцијалу) њима се означава лице и број, при чему треба истаћи да је у потенцијалу помоћни глагол сведен на партикулу *би*. Енклитички облици глагола *јесам* имају и функцију копуле, те тада се њима означава лице, број и време. Зависно од рекције глагола заменичке енклитике се могу јавити у функцији директног и индиректног објекта. Наведене енклитике се могу јавити: на почетку реченице (3.10.1.1), иза реченичне паузе (3.10.1.2) и иза везника *и* и *а* (3.10.1.3), при чему су уобичајени примери (а) са једном (*сам* дала) или (б) више њих (*сам јој ља* дала). У овом последњем случају енклитички низ је устројен према времену преласка ових облика у енклитике, те је тако леви члан хијерахијски надређен оном који му се налази с десне стране (Павловић 2011: 48 и 46). У стандардном језику енклитике се линеаризују овим редом: (1) *ли*; (2) *бих, би, бисмо, бисџе; њу, њеџ, ње, ћемо, ћеџе; сам, си, -, смо, сџе, су*; (3) *ми, њи, му, јој, нам, вам, им*; (4) *ме, ње, ља, је, нас, вас, их*; (5) *се*; (6) *је*; нпр. Ко *ли би ми ње* излечио; Он *му ља је* донео (Пипер 2010: 79).

7.1.1. Глаголске и заменичке енклитике јављају се на почетку реченице:

а) *Сам* разумела брате да сте били у скупштину у *Х*; *Сџе* посејали све у башту;

вам желим здравље од Бога и да нам буде мало лакше ове године;

б) *Сам се* мислила данас на вас дали се грејете; *Сам се* решила да вам пишем неколико речи; *Сам се* разговарала са *Х* из *Х*; *Сам се* удаљила мало од субјекта шта сам почела да пишем за *Х*;

Сам њи обечала дачу вам писати; *Си ми* писао брате да меје поздравила твоја сестра; *Си ми* писо да вам пошљем мој број телефона;

²² Управо у оваквим срединама, у којима се употребљава један конфигуративан (српски) и један парцијално конфигуративан (румунски) језик, требало би проверити елементе (не) конфигуративне синтаксе (слободан / стабилизovan ред речи, одсуство / присуство анафорског објекта, дисконтинуираност / стабилизovanост компоненти именског израза и употреба беспредлошких / предлошких падежних форми у адвербијалној функцији), као и транзитивност (Павловић 2011б: 47–48), што ће бити предмет опширније анализе на истом корпусу.

јако ме је обрадовало ваше писмо[.] *сам ља* добила баш кад нисам се ни надала;

Мисе уморила рука и веч горе пишем;

в) али и: *ималиби* кога да подигну за слугу; *жаомије* што се нисмо са-стали.

7.1.2. Глаголске и заменичке енклитике јављају се иза реченичне паузе / запете:

а) сестра X зна кад си мати[.] *бих* тела жеље да им испуним; Мислим да би имали више снаге[.] *би* могли да ми дођете; дали сте свршили радњу у башту[?] требало би кише[.] *би* требало да се копа;

а мени толико мије требало[.] *сам* почела да плачем; ја не знам српски али као дасам све разумела шта је говорио[.] *је* потресо цело село; дали се грејете[.] *сиће* веч упалили ватру;

имам неки мак који се сеје у јесен али је јако тврдо[.] *је* сува земља; кад год он дође[.] *је* пуна скупштина наша; кад си сам [.] *је* врло тешко; син ми ради као електронист и кчи у бироу[.] *су* врло добро;

ако буде Божија воља[.] *чемо* ичи и ми;

ако буде Божија воља[.] *ми* дођу деца у мај месец;

б) Сестро моја[.] *сам ти* обечала дачу вам писати;

имам једну касету на српском језику[.] *сам је* слушала два пута;

ако буде Божија воља[.] *чемосе* говорити и чути;

да би бијо неко самном[.] *би ми* било још теже;

в) уп. и: Черка са сином *ми* дође 24 маја а син мој са фамилијом *ми* дође крај маја; и кажитему *ља* чекамо данам дође.

7.1.3. Глаголске и заменичке енклитике јављају се иза везника *и* и *а*:

а) нисам достојна доброте коју ми пружа *и ме* још држи овде на земљу; кроз два дана ми да телефон *и ми* каже; у његов шеф га зове *и му* [каже] зашто нечеш да пробаш; сутра је недеља *и нам* дођу из Темишвара браћа и сестре;

мени мије јако стра од рата или револуције *а се* молим Богу да ми буде у помоћ; јер долази зима *и се* незна још шта нас чека; и многи вас поздрављају *и се* и радују кад чују да и ви поздравите;

прикодана *и би* било баш доста радње у башти; да дођете у Румунију код мене *и би* ишли и у Темишвар;

нисам баш се осечала добро са здрављем *и сам* мало занемарила да пишем; није бијо веран Богу *и сам* била јако тужна; шеф је настојао *и је* покушао; ходман мисе олакшо терет *и је* постала радост у срцу;

пошто је веч вече настало *и сам* и сама па сам се решила да вам пишем; ја знам *и сам* сигурна да Бог ме чува; Он би могло да вас доведе *и сам* сигурна да би али снаге немам довољно *и је* врло тешко за мене; јер одавно није било кише *и је* суво; који има 82 год. *и је* болестан;

б) и она приконоћи је умрла *а мије* рекла да се не осеча добро; она не зна српски *а мије* рекла као да сам га све разумела; *а мисе* чини да ни не више путује писмо тако дуго;

јачу вас позвати двапута на месец телефоном *и чемосе* разговарати;

и они би га радо примили *и бисе* и радовали;

Пошто је данас недеља *и сам се* решила да вам пишем; ја захваљујем Богу што мије бије у помоћ *и сам се* предала и на самоћу; врло ми се свиђа како је служио *и сам се* састала још једанпут са њиме;

сам почела да плачем *и сам му* казала; она мије искала и ваш број телефона *и сам јој* дала; *и сам им* казала да чу да вам пишем писмо; Сам се разговарала са једном женом *и сам је* позвала да дође у скупштину *и мије* казала не дођем;

в) али: ја драге воље би вас примила и радо дочекала *и* радосна *би* била.

7.2. Између негације *не* и глагола, под утицајем румунског језика (*ni tă, ni se*), али и чињенице да је акценат на негацији, јављају се заменичке и глаголске енклитике чиме се оне и негација померају ка почетку реченице (Ивић – Бошњакковић – Драгин 1997: 407). Појава је уочена у више говора румунског и српског Баната (Симић 2012: 174), као и у нашем корпусу у којем она има факултативни карактер, будући да је забележен знатан број примера са уобичајеним редом негације и енклитика. Истина, ретко између негације и глагола забележили смо речце *ни* (а и *не ни* верују), *баш* (јер на телефон *не баш* можемо да се тако много говоримо; у башти *не баш* излази што сам сејала; код нас брате *се не баш* говори о откривењу Јовановог), прилог *више* (а мисе чини да ни *не више* путује писмо тако дуго)²³, али и друге реченичне чланове (ако буде дасене *овде на земљи* видимо да буде Божија воља да се видимо у царство Божије).

Следе примери:

а) *не ми* баш иде у рачун; све је скупо и *не ми* иде у рачун; шта че бити *не се* зна; са мојом децом *несе* дописујем јер сваке недеље они ме тражу; тоје њин посао *несе* мешамо у те ствари ми сестре;

б) *не ми се* исплати;

в) али и: не знам *ни не* мислим; моја мати је увек нам казивала да *се не* плашимо кад грми; видим да *се не* јављају; да че Христос доћи када *се не* надамо; још *се незна* шта че се десити; и видим да ништа *се не* јављају; јер долази зима и *се незна* још шта нас чека;

да *ме не* разумете како не треба; никад *џа* *незабораву*;

д) уп. и: *нимије* баш све једно јер сам и сама.

7.3. Именска фраза са постпонованим атрибутутом може се разбити копулом *је*: највећа *радосӣ је моја* кад добим писмо < *радосӣ моја је* највећа кад добим писмо.

7.4. Ред речи је нарушен и у осталим случајевима:

а) дативска енклитика *нам* је померена ка крају реченице: моја мати *је* увек *нам* казивала да се не плашимо кад грми; али свакако једанпут чесе десити и то што *није нам* драго;

б) енклитика *се* је померена ка крају реченице: сам га добила баш кад *нисам се* ни надала; нисам *баш се* осечала добро са здрављем;

али и: и *нисам се баш ни* осећала добро са здрављем.

²³ Прилог *више* може се јавити иза негације, што потврђује румунски пример са негираним инфинитивом: Am început a *ni tai* crede în el (Mișeska-Tomić 2006: 514).

7.5. Постпонован конгруентни атрибут обично се јавља у другом делу реченице док је предикат у првом. Такође, тежиште информације је често на именици, која у функционалној реченичној перспективи представља рему. Најзад, постпонован атрибут ипак треба довести у везу са стањем у румунском језику у којем он долази иза именице (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997: 402–403). У банатским говорима на српској страни у функцији атрибута срећу „се придеви оба вида, придевске заменице разних врста, понајвише присвојне и неодређене, и бројеви *један* и *други*.” (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997: 402). Међутим, неодређене заменице (као и показне заменице) и наведени бројеви свакако нису могли имати директни утицај на јављање постпонованог атрибута, будући да су они у румунском језику препоновани (Симић 2012: 177–178). Ареал појаве у румунском Банату в. код истог аутора (Симић 2012: 177–178). Наша грађа показује да је овај балканизам, постпонован атрибут (а) у настајању, будући да се у знатном броју јављају и уобичајене синтагме са препонованим атрибутом (в), али и примери у којима су атрибути испред и иза именице (г). Такође, забележени су и примери са два постпонована атрибута (б), при чему је центру синтагме увек ближи присвојни придев. У два примера (д) прилог *врло* (рум. *foarte*) стоји испред придева без обзира на центар синтагме, што је подржано и новијим стањем у румунском језику, у којем се овај прилог некада могао наћи иза придева, као нпр. у Сефкерину *окром кад је јаки здраво мраз* (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997: 403).

Следи забележена грађа:

а) један атрибут иза именице: да ми дођу *деца моја*; да немож да ми дођу *деца моја*; и *жеља моја* је ако буде Божија воља да се видимо; и *сестре моје* вас поздрављају; и је постала радост у *срцу моме*; ако буде мир у *државу нашу*; и после тога мује умрла и *сујруга његова*; да можемо да се скупљамо у *име његово*; кад год он дође је пуна *скујиштина наца*; пошљите број *ћелефона ващега*;

поздрављам вас све и *скујишину свећу*; и сачува до смрти за *живој вечни*; ја вас манем у *руке Божије*; да се видимо у *Царсиво Божије*; Бог је са њиме или боље да кажем *Дух Божији*; али *Боџ милосћив* нам да и снаге да носимо сва искушења; неznam дали сам вам казала да код нас је била *вода велика*; поред мога села је *Беџеј стари*; ако хоће да га послужим *са кромћира њечена* у плек;

б) два атрибута иза именице: то је све било *од Госјода нашега милосћивнога*; многи добиче плату од *оца нашега небескога* за тај његов труд;

в) један атрибут испред именице: да вам пошљем *мој број* телефона; поред *мога села* је Беџеј стари; и у *мом живојћу* никад нисам могла да помислим да постоју; али не *моја воља* да буде *његова воља* да буде и не *помојој заслуги* веч по *његовој милосћии* да буде; *моја деца* ме спомажу мене; Си ми писао брате да меје поздравила *твоја сестра*; што још може да се објављује *његова реч*; хвала Богу особито за *његову реч*; кроз *његову њревелику милосћ* ја сам на ноге; али син по некад кад има *неку њроблему* у *његову службу* онда ме звони; да буде *Божија воља* у *његово царсиво* да се састанемо; поздравите *нашеџ Х* и *његову скујишину*; сад мало иза *нашу веру* да вам пишем; код нас стоју *наши слушаоци*;

Драги моји *велику радосӣ* и јуче сам имала кад сам га чула; стварно би била *велика радосӣ* за све нас; ја имам *велику бащӣу*; била је крупа и *сӣрашан веӣтар*; *Божјӣа воља* нека буде (9x); хвала *милом Бо̄џу*; али по *Божјӣој милосӣи* се надам на спасење; Хвала Богу и теби брате што си ми писо и *духовне речи*; и *ӣресне кобасице* га чекају;

г) испред именице и иза ње, што је комбинација претходна два: али мислим да сви се уздамо у *ње̄гову милосӣ ӣревелику*; дали чу бити спремна да изађем пред *свеӣо лице Божије*; што си ми писо и духовне речи које су нам потребне за *нацӣ живоӣи вечни*; неке мисе осушиле *врло леӣе вицӣње олӣоване*;

д) али оне живу у *врло леӣу сло̄џу*; // код нас нема (поплава) али *кише врло јаке* и много кише имамо.

8. КОНГРУЕНЦИЈА

Свакако под румунским утицајем нарушена је и конгруенција:

8.1. Уз бројеве од пет па навише факултативно се јавља именица:

а) у Гјд: има веч 6 *деӣеӣа* верни; има 5 *деӣеӣа* који нису верни; уп. два *деӣеӣа*;

б) у Н/Амн: и то њих 6 *ӣерсоне*; нас 8 *ӣерсоне*; оне су 6 *сесӣре верне*;

в) у Нјд: су њих 10 *сесӣра* и нечеду имати слугу.

8.2. Појмови на које се односе бројне конструкције налазе се:

а) чешће у генитиву: и то њих 6 *персоне*; су њих 10 *сестра* и нечеду имати слугу; код нас смо *нас 3 сестре*; *нас 8 персоне*;

б) ређе у номинативу множине: *оне су 6 сестре верне и све 6 су удовице*; *оне су 6 сестре и све су верне*.

У примерима где је записан предикат, он је у множини. Примере под (а) срећемо и у српском Банату (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997: 416), док су они под (б) резултат миксоглотских процеса.

8.3. Збирна именица *деца* конгруира са облицима м. а не ср. рода:

али *деца су то хӣели*; само се захваљујем не мојој *деци* али *су моји*; а хвала Богу и *децама* што су и *они били*; сам се разговарала са мојим *децама* и *они* вас поздрављају. Овај тип конгруенције је уобичајен и у српском делу Баната (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997: 410–411).

Иста конгруенција се јавља и уз именице ср. и ж. р.:

имам два *деӣеӣа* који ме помажу; из једног *села* који се зове *X*;

ӣримилисусе 3 девојке; али и: и много *сесӣре* су вас *ӣоздравиле*.

8.4. Предикат може бити у множини уз *нико*, *ниједан*, што је познато и с друге стране границе (Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997: 411): *нико* од нас *незнамо* шта нас чека; и све 6 су удовице *ниједна немају* мужа.

9. МЕТАТЕКСТУАЛНИ КОМЕНТАРИ

9.0. Метатекстуални коментари били су анализирани у етнодијалекатским, у дијалекатским и у наративно-уметничком текстовима (Бошњаковић 2011: 303). Свакако ће бити интересантан поглед на метатекстуалне комен-

таре у епистоларном дискурсу, посебно што је адресант рођен и одрастао у румунском језичком окружењу, а адресат у средини (Срем) чији је говор близак стандарду.

9.1. По њеној процени, уз поједине речи, за које је била убеђена да их адресат неће разумети, навођени су:

- а) синоними: да га послужим са кромпира печена у плек са *лудајом* (*џи-ква*); и да заједно смо за *асџал* (*сџолом*); да креча и *до комџије* (*иза куће*); ту земљу хоћу да је продам јер све је скупо и *неми иде у рачун* (*не ми се исџлаџи*);
- б) хипероними: чујем да се јечам веч *врџи* (*скуџља*);
- в) хипоними: прво да вас обавестим моје *сџање* (*здравље*).

9.2. За поједине лексеме је констатовала како се где кажу:

- а) код нас (Румунија): једне ноћи је било врло страшно[,] *како се каже код нас[,] олуџиџина*;
- б) код вас: и *џланду џероиду[,] незнам дали и код вас се џако каже; незнам дали код вас се џа болесџ зове осџеойороза*;
- в) код вас / код нас: и врло лепо сам добила са *џрифрџаљ ланџа[,] како ви кажеџе* (*џо код нас кажемо џола хекџара*).

9.3. Посебан проблем представљају:

а) грешке у писању: морам да прекинем јер веч *видим да имам мноџо џреџке; сиџурно да имам џреџке* ви чете да ме извините; нисам прочитала да видим *џреџке* опростите; *имам и досџа џреџке* али ја желим да мож да разумете; лакше би ми било да пишем румунски; Уз име једног села у којем је требало правилно написати *ч* и *ћ* стоји у загради коментар (*ако сам добро најџсала*);

б) избор језика комуникације: *лакше би ми било да џиџем румунски*; драги моји морам да завршим писмо *јер сад сам џисала и мојим сину на румунски и врло џеџко сад џиџем*.

Дакле, њој је лакше да се служи румунским језиком, свесна је грешака у српском којим се служи, али верује да оне не ометају комуникацију. Оно што је могло да доведе до шумова у комуникацији то је било предмет мета-текстуалних коментара.

10. ЗАКЉУЧАК

10.1. На основу анализе изузетно богате грађе можемо констатовати да приватна писма, посебно она из дијаспоре (Ченеј у Румунији), могу бити изузетно користан извор за стицање дијалекатске слике о стању и правцима развоја једног банатског говора шумадијско-војвођанског дијалекта, као и за праћење развоја балканистичких црта.

10.2. У приватним писмима је уочен утицај стандардног српског језика, што је очекивано, будући да она представљају писану варијанту говора/језика. У будућем истраживању требало би анализирати аудио записе и тако упоредити писану и разговорну верзију говора/језика ове информаторке.

10.3. Стандардне црте, у различитом односу, скоро увек алтернирају са дијалекатским.

10.3.1. Тако је *x* у иницијалној позицији скоро доследно коришћено, чак и у *ходман* *5x* и *xрђаво*, што је резултат утицаја румунског језика и румунских банатских говора. У осталим случајевима чешћа је употреба *x* (*сахрану/сарану*; *код њих/код њи*). Подједнак је број примера несажетих и сажетих финалних вокалских група (*веровао/сачуво*, *хџео/усџо*, – /џакно).

10.3.2. У Ијд м. и ср. р. доминатнији је наставак *-ем* (*са мрџивацем*; *са здрављем*, *са срцем* / *са мужом*). Код гл. VII и VIII врсте чешћи је наставак *-у* од *-е* (*живу/живе*), а код VI *-ају* од *-у* (*џиџају/џоздрављу*).

10.3.3. У изражавању посесије алтернирају посесивни датив и генитив (*мојој сесџи черка/моџа браџиа жена*). Није мали број примера правилне употребе падежа правца, акузатива (идем у *Темишвар*), и падежа места, локатива (сам радила у *баџџи*) уз предлоге *у*, *на*, (*џо*), али је веома честа замена локатива акузативом (биласам у *скуџџџину* у *Темишвар*, ја читам *на румунски*), што је и резултат интерференције са румунским језиком. Иако је овај говор у зони где је доминантан локатив, ми нисмо забележили замену акузатива локативом. У И предлог *са* се користи и у значењу средства (да се копа *са арџовом*/они ме тражу *џелефоном*), али може изостати и у социјативном значењу (сад сам говорила *џом мајком*/данас сам се разговарала *са мојим деџама*), што је ретко.

10.3.4. Футур I најчешће се гради као у стандарду (валда *чемо се видеџи/насџавичу* сутра), али се осећа тежња ка аналитизму (*чу да вам џиџем/чеџа идемо* – само овај 1 пример!) и употреби презента свршених глагола у функцији футура (сутра је недеља и нам *дођу* из *Темишвара*), што је резултат интерференције са румунским. Инфинитив се осим у сложеном футуру скоро и не среће (Ко терет налаже *носиџи* помаже), пошто је замењен конструкцијом *да* + презент (да почнем *да џиџем*; могу *да се служим*; мож *да замислиџе*; жели *да вас види*; хођу *да ти џиџем*; треба *да дође да види*; вољем *да џоворим*; важно је *да се видимо*; имам још параџаџе *да берем* итд.).

10.3.5. Под румунским утицајем знатно је нарушен ред речи (*Сам се мислила данас на вас дали се грејет*; ако буде Божија воља[,] *ми дођу деџа*; ја знам *и сам* сигурна; *не ми баџи* иде у рачун; да ми дођу *деџа моја*), али се могу срести и примери правилне употребе (ималиби кога да подигну за слугу; ја драге воље би вас примила и радо дочекала *и* радосна *би* била; нам казивала *да се не* плашимо кад грми; у *мом живоџу* никад нисам могла).

10.4. У нашем корпусу забележене су црте и кикиндске (*мени мије јако стра*; сад *џрид* вече, *џрикодана*, да *џриђе џрико* нас;), али и тамишке зоне (*сејем*, *џрејџи*; где *џод*; *сџоменула*), што је резултат лоцираности самог Ченеја.

10.5. Свакако најмаркантније црте овога говора осликаног у писмима јесу балканизми настали у миксоглотским процесима најпре са румунским банатским говорима, а од 1918. и са румунским књижевним језиком.

10.5.1. Иако је у писмима *x* коришћено под утицајем српског стандарда, ипак не треба искључити ни утицај румунског језика и његових дијалеката у којима се јавља, углавном, у словенским посуђеницама и супстратским речима.

Будући да у румунском постоји само један пар африката ($\mu' < g + e/i, \text{ } \text{ } \text{ } < c + e/i$), то је утицало да се у писмима често h замењује са c и c са h , што је знатно ређе.

10.5.2. Утицај румунских банатских говора и румунског стандарда нарочито се огледа на морфосинтаксичком нивоу.

10.5.2.1. Губљење осећаја за падеж правца и места огледа се у замени локатива акузативом уз предлоге *у, на* (раде *у једну фирму*; је био *на једну сахрану*).

10.5.2.2. Балканизам је и честа употреба предлога. Посесивно значење изражено је предлошко падежном конструкцијом (врата *од* Небеског царства), при чему је калкиран предлог *de* 'од', али не и падеж. Наиме, у румунском се користи уз овај предлог *Н/А*, а у српском генитив без предлога.

Предлог се јавља и у инструменталу средства (да се копа *са аршовом*). Забележене су и следеће предлошко падежне конструкције: сад да вам пишем *за њу сесџу* 'о тој сестри'; била сам код моје комшинице *за млека* 'по млеко' да се разговарамо *кроз њисма* путем писма' знам да смо се говорили *на њелефон* 'телефоном'; сетила сам се *на њебе* 'тебе'; они нам долазе 2 пута *на месец* 'месечно'; не оскудевам *од ниџија* само *од здравља* 'ни у чему, у здрављу'.

10.5.2.3. Евидентан је и продор аналитичких форми, тј. употреба акузатива и номинатива уместо осталих падежа (питају за њега сестре *из Темишвар*; да заједно смо *за асџал*; да смо се говориле *на њелефон*; после тога звонио *ме* брат; то су *њине њослове*; поздравите и *сви верни*; кад сам била *код родиџељи*; имам пуно *џријаџељице*; ја вас манем *са њојање*).

10.5.2.4. Балканизмом се свакако сматра удвајање директног (моја деца *ме* спомажу *мене*; *џу земљу* хоћу да је продам) и индиректног објекта (*мени* мије јако стра од рата).

10.5.2.5. Сложени футур I (*чу биџи*) могао је бити подржан сличном конструкцијом у румунском (*v*)*oi*, (*v*)*ei*, (*v*)*a*, (*v*)*om*, (*v*)*eți*, (*v*)*or* + скраћени инфинитив. Балкански модел футура присутан у разговорном и румунским дијалектима *o* (< *oa* < *volet* или *o* < *au* < *habunt*) + конјунктив презента (*să cînt*) 'ће да певам' тек је у зачетку у анализираном корпусу (нисам сигурна да *чеда идемо*). Употреба свршеног презента у футурском значењу (сутра нам *дођу* из Темишвара) је такође резултат страног утицаја, румунског (мађарског, немачког). Скоро доследна замена инфинитива, осим у сложеном футуру I, конструкцијом *да* + презент (сам решила *да њочнем* да вам *џиџем*; *имам* још парадајс *да берем*, важно *да се видимо*), резултат је утицаја јужних румунских говора у којима је инфинитив потпуно замењен конјуктивом презента.

10.5.2.6. Резултат страног утицаја је и неутралност у погледу рода (да сносимо сва искушења *којанас наилазу*; сам *се мислила* данас на вас) и вида глагола (и не *заслужим* 'заслужујем' његову доброту толику).

10.5.2.7. Ред речи у реченици (*Сам тиш* обечала дачу вам писати; ако буде Божија воља, *чемо* ичи и ми; *и сам* била јако тужна; *а мисе* чини да; *не ми баш* иде у рачун) и именској синтагми (да ми дођу *деца моја*; да сви се уздамо у *његову милост њревелику*) такође је измењен под румунским утицајем.

10.5.2.8. У инојезичном окружењу на удару је и конгруенција (има 5 *дејтеја*; нас 8 *ѡерсоне*; су њих 10 *сесѡира*; *ѡримилисусе* 3 девојке).

10.6. Ауторка писама је свесна лексичких разлика, али и својих грешака, које ипак не ометају комуникацију. Код других информатора на терену није тако. Многи се присећају српских речи, други кажу да то знају само на румунском, а трећи и не говоре наш језик.²⁴ Због свега овога наш задатак је да што пре документујемо, опишемо и систематизујемо знања о говору Срба у Румунији, а посебно оних који говоре шумадијско-војвођанским дијалекатом, будући да је он најмање испитан.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АСЕНОВА, Петја. *Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз*. В. Търново, 2002.
- АСЕНОВА, Петја. Особенности функционирования балканских диалектов в иноязычном окружении. *Языки и диалекты малых этнических групп на Балканах. Материалы международной научной конференции* (Санкт-Петербург, 11–12 июня 2004 г.). Институт лингвистических исследований РАН. Комиссия по балканскому языкознанию при Международном комитете славистов. Санкт-Петербург – Мюнхен: Biblion Verlag, 2005, 8–19.
- БОШЊАКОВИЋ, Жарко. О понављању реченичних конституената. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLIII (2000): 65–72.
- БОШЊАКОВИЋ, Жарко, Светлана Вареника. Напомене о морфосинтаксичким особинама српског говора села Рудне у Румунији. *Српски језик* XIII/1–2 (2008): 261–279.
- БОШЊАКОВИЋ, Жарко, Светлана Вареника, Дијалекатски текстови из поморишког села Сараволе у Румунији. *Прилози ѡроучавању језика* 40 (2009): 143–159.
- БОШЊАКОВИЋ, Жарко, Драгана Радовановић. Теренски записи из Малог Гаја (Румунија). *Прилози ѡроучавању језика* 40 (2009): 161–178.
- БОШЊАКОВИЋ, Жарко, Михај Н. Радан. Досадашња истраживања утицаја румунског језика на лексику српских говора у румунском делу Баната. *Лужнословенски филолоѡ* V XVI (2010): 135–161.
- БОШЊАКОВИЋ, Жарко. Граматичке и лексичко-семантичке особине метатекстуалног коментара у дијалекатским текстовима. *Грамаѡика и лексика у словенским језицима*. Зборник радова с међународног симпозијума. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2011, 301–311.
- БОШЊАКОВИЋ, Жарко, Татјана Првуловић. Из говора Великог Семиклуша у Румунији. *Темѡшварски зборник* 6 (2012): 179–206.
- ВЕСКУ, Виктор. Румынское влияние на синтаксис сербского диалекта в Банате. *Romanoslavica* I (1958): 70–73.
- Грицкат, Ирена. *Сѡудије из иѡѡорије српскохрватскоѡ језика*. Београд: Завод за уѡбенике и наставна средства, 2004.

²⁴ Лингвистички гледано, овде је реч о различитим степенима билингвизма. Најпре је то субординиран или мешани билингвизам, у којем говорници српског језика у Румунији користе свој родни дијалекат али и румунски стандард, којем су непрестано и снажно изложени. Затим следи фаза субтрактивног или одузимајућег билингвизма када говорници напуштају родни дијалекат и усвајају официјелни језик, при чему губе комунитивну навику и компетенцију на првом (АСЕНОВА 2005: 9).

- Грковић-Мелџор, Јасмина. *Сјиси из исјоријске линџвисџике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, 2007.
- Демирај, Шабан. *Балканска линџвисџика*. Скопје: Библиотека Лингвистика, 1994.
- Драгин, Гордана. Балканизми у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта на територији СЦГ и Румуније. *Probleme de filologie slavă XIV* (2006): 49–58.
- Живковић, М., Б. Берић, В. Веску. О српским и хрватским говорима у Банату. *Нови живоић*, год. V, св. 2, Темишвар (1961): 77–84.
- Ивић, Павле. Место банатског херског говора међу српским дијалектима. (Посебан отисак из зборника *Банатске Хере*). Нови Сад: Матица српска, 1958, 326–353.
- Ивић, Павле. Балканизми у настајању у српским говорима Баната. *О језику некадашњем и садашњем*. Београд – Приштина: БИГЗ – Јединство, 1990, 189–198.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и Фонетизам. *Српски дијалектолошки зборник XL* (1994): 1–419.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: Морфологија, Синтакса, Закључци, Текстови. *Српски дијалектолошки зборник XLIII* (1997): 1–585.
- Испас, Бужорел. *Учебник по румњски језик*. Софија: Издашество наука и изкуство, 1984.
- Кашић, Јован. Фонетске и морфолошке особине „просечног” језика прве половине XIX века (на основу приватних писама). *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XII/1* (1969): 183–212.
- Марић, Биљана. Из лексике Ченеја (Румунски банат). *Прилози проучавању језика 33* (2002): 258–326.
- Марковић, Светозар. Српски језик у румунском делу Баната. *Живоић*. Књига за децембар (1936): 1–3.
- Милин, Жива, Михај Н. Радан. О заједничком пореклу архаичних српских говора са подручја румунског Баната („банатско-црногорски”, карашевски и свинички говор). *Romanoslavica XXXVIII* (2003): 41–68.
- Милорадовић, Софија. *Упошреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканисџички и етномијрациони асџекти*. Београд: САНУ, Етнографски институт. Посебна издања, Књига 50, 2003.
- Милорадовић, Софија. Дијалектолошка и етнолингвистичка истраживања српске мањине. Зборник радова са научног скупа *Положај и иденитет српске мањине у јужоисточној и централној Европи* (Београд, 26–29. новембар 2003). Београд: САНУ 2005, 299–314.
- Милорадовић, Софија. Употреба падежних облика у говору Радимње и Параћинског Поморавља – једно поређење. *Probleme de filologie slavă XIV* (2006): 89–98.
- Милорадовић, Софија. И ракију пијем сас медом. Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија). *Probleme de filologie slavă XV* (2007): 573–579.
- Милорадовић, Софија. Дијакрони и синхрони аспект аналитичких појава у српским народним говорима. *Зборник Мајице српске за слависџику 71–72* (2007): 357–375.
- Милорадовић, Софија. Статус објекатске редупликације у српским народним говорима. *Годишњак за српски језик и књијевност Филозофског факултета у Нишу 9*, година XXII (2009): 287–295.
- Павловић, Слободан. Дистрибуција енклитика у старосрпским повељама и писмима XII и XIII века. *Зборник Мајице српске за филологију и линџвисџику LIV/2* (2011a): 31–52.
- Павловић, Слободан. Елементи неконфигуративне синтаксе у старим словенским писменостима. *Зборник Мајице српске за слависџику 80* (2011b): 47–62.
- Пипер, Предраг. Место енклитике у реченици. *Наш језик XLI/1–2* (2010): 77–80.
- Попов, Бојан. Положај српскохрватског језика у балканском језичком савезу. *Јужнословенски филолоџ XL* (1984): 21–43.
- Радан, Михај Н. Иновације у српским говорима у румунском Банату у светлу језичке интерференције (са посебним освртом на карашевске гговоре). *Научни сасијанак слависџија у Вукове дане 38/1* (2009): 289–302.
- Симић, Зоран, Маца Царан. О румунском утицају у говору Банатске Црне Горе. *Probleme de filologie slavă XIV* (2006): 151–163.
- Симић, Зоран. Неке особине линеаризације у говорима Банатске Црне Горе и Рекаша. *Зборник Мајице српске за филологију и линџвисџику LV/2* (2012): 169–181.

- ТОМИЋ, Миле. Подела српских и хрватских говора у Банату према изговарању сугласника *ч*, *ћ*, *ц*, *џ*. *Нови живоић*, год. XI, sv. 1, Темишвар (1967): 83–86.
- ТОМИЋ, Миле. Употреба акузатива и локатива у српским и хрватским говорима у Банату. *Књижевни живоић. Часопис Савеза књижевника Социјалистичке Републике Румуније*. Год. 1, св. 1 (1968): 86–88.
- УРОШЕВИЋ, Данка. Релативна реченица у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта. *Прилози проучавању језика* 41 (2010): 199–225.
- *
- MIŠESKA-TOMIĆ, Olga. Infinitives and Subjunctives. *Balkan Sprachbund. Morpho-Syntactic Features*. Dordrecht: Springer, 2006, 413–655.
- NEWKLOWSKY, Gerhard. О језићким контактима у југоистојној Европи. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLIII (2000): 379–384.
- VESCU, Victor. Govor Banatske Crne Gore. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XIX/1 (1976): 115–172.

Žarko Bošnjaković

PRIVATE LETTERS AS A DIALECT CORPUS
A dialect sketch of the Čenej vernacular in Romania

S u m m a r y

The paper indicates the significance of private letters in the study of Serbian vernaculars in diaspora as well as some limitations imposed by the written variant of the language. On the basis of abundant material the author has noticed that in the letters there are intra-speaker variations, i.e. a facultative use of standard and dialect forms, at all linguistic levels. With respect to dialect features, the ones specific for the Kikinda and Tamiš vernacular zone are found, as well as a number of Balkanism, especially at the morphosyntactic level. One example is the use of the accusative with prepositions *u* and *na* instead of the locative. Analytism is reflected in an increased use of the prepositional case structures, but also of the accusative and nominative instead of other cases. The paper also notes the use of enclitics and stressed forms of personal pronouns in the function of the direct and indirect object, i.e. the duplication of the object.

Except in the periphrastic future I, the infinitive is replaced with the structure *da + present*. The Balkan future *će+da+present*, unlike in the Romanian spoken language and dialects, was found only once in this corpus. The sense of aspect and voice is lacking. Furthermore, the word order in both sentences and nominal phrases is obviously under the influence of Romanian vernaculars and the Romanian standard. The process of decay of various forms of congruence has also started.

Although the author of the letters is aware of lexical differences and mistakes in the use of the Serbian language, her linguistic competence allows her to communicate without any greater obstacles with the speakers of Serbian in the homeland.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
zarko.bosnjakovic@gmail.com

Владимир Остојић

СУДБИНА ГРУПА УСНЕНИ СУГЛАСНИК + J У ГОВОРУ ЈЕЗЕРА И ШАРАНАЦА

У овом раду аутор разматра природу и судбину група *лабијал + j* у говорима Црне Горе с посебним освртом на језерско-шарански говор. Придржавајући се схватања Р. Бошковића да у овом процесу имамо супституцију гласова *j* и *l'*, аутор не говори о јотовању него о старим групама које се јављају у заједничкословенском језику у одређеним категоријама ријечи, о новим групама које се јављају у српском језику послје губљења полугласника и о најновијим групама усненог сугласника испред *je* од јата у кратким слоговима.

Кључне ријечи: лабијал, супституција, фонетизам, црногорски говори, језерско-шарански говор.

In this paper, the author discusses the nature and development of clusters *labial + j* in Montenegrin dialects, particularly observing the Jezero – Šaranci vernacular. Agreeing with R. Bosković's opinion that in this process we have the substitution of sounds *j* and *l'*, the author does not talk of iotation but of the old clusters that occurred in the Common-Slavic language in certain words categories, new clusters that appeared in Serbian after the disappearance of *jer*, and the newest clusters consisting of a labial consonant in front of *je* from the *jat* in short syllables.

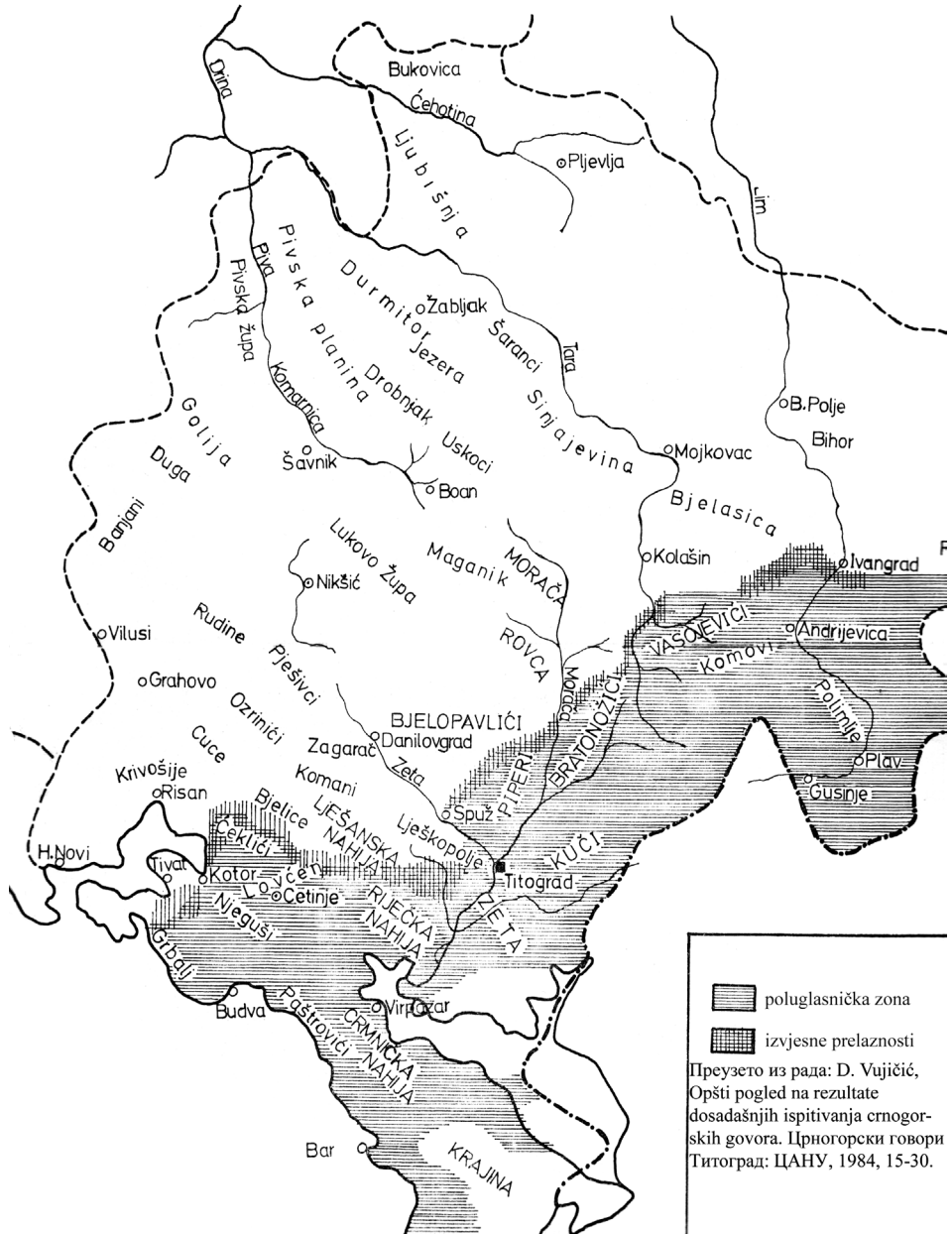
Key words: labial, substitution, phonetism, Montenegrin vernaculars, Jezera – Šaranci vernacular.

1. Дурмиторски говори заузимају централно мјесто у склопу источно-херцеговачких говора и по својим битним говорним особинама улазе у састав најмлађих новоштокавских ијекавских говора. Припадају оним говорима који су уносили највише творачке снаге у Вуков модел књижевног језика.

У старијим класификацијама ови говори нијесу добијали посебно мјесто у штокавском дијалекатском мозаику. За њих је констатовано да се одликују релативно великом компактношћу и уједначеношћу говорних особина. То је само дјелимично тачно, што су показале дијалектолошке студије о овим говорима. Говором Пиве бавио се Ј. Вуковић (1938–1939). М. Станић је описао говор Ускока (1974; 1976). Недавно је завршена, али не и публикована, монографија о говору Дробњачког корита (М. Шћепановић).

Поред заједничких говорних особина има и дискриминаната на основу којих се могу повући границе између њих и према сусједним говорима тако да су се данас на овом подручју јасно издиференцирали: говор Пиве, говор Ускока, говор Дробњачког корита и говор Језера и Шаранаца.

1.2. О неким особинама језерско-шаранског говора писао сам у неколико наврата. У једном од тих прилога (2013) дао сам и нешто података о

Језерима и Шаранцима. У њима су предочени резултати добијени на основу истраживања спроведеног за потребе докторске дисертације *Говор Језера и Шаранаца*. Овај прилог такође треба да саопшти неке податке о изворној грађи са досада неиспитаног говорног подручја у вези са проблематиком о којој је ријеч и да употпуни наша сазнања о односима међу дурмиторским говорима и говорима у окружењу и између дурмиторских говора и црногорских говора старијега типа.

2. У граматицама српскога и некадашњег српскохрватског језика, у дескриптивној литератури и у нормативним приручницима природа и судбина група *уснени сугласник + j* нијесу у потпуности ријешене. Ове групе су обично традиционално сагледаване у вези са јотовањем и дејотизацијом и повратком на старо стање. У опсежној и доста разгранатој дијалектолошкој литератури о (и)јекавским говорима уз обимну грађу дају се само основни подаци о њиховој судбини. Уз екскерпирани материјал из језерско-шаранског говора оне ће бити предмет ове наше расправе. Сумираћемо знања о овим групама у нашој дијалектолошкој литератури о црногорским говорима старијег и новијег (источнохерцеговачког) типа.

2.1. Поред основног питања, које нас овога пута интересује, о супституцији *љ* са *j* у данашњим црногорским говорима, посебно у језерско-шаранском говору, и о територијалној распрострањености ове појаве, поставља се и питање да ли се лабијали са *j* јотују и да ли се у супституцији секундарних група *бљ*, *вљ*, *мљ*, *њљ* у *бј*, *вј*, *мј*, *њј* ради о фонетском процесу односно дејотизацији или у оба случаја има и нешто друго.

3. Сви који говоре о судбини група *уснени сугласник + j* слажу се у једном. Сви виде у тој појави процес старог, новог и најновијег јотовања и сви они о овим групама говоре у поглављу о јотовању. У посебном поглављу под насловом *Ејетненіско љ* о овим групама говори М. Пешикан (1965: 108–109). Сам наслов идентификује Пешиканов став у вези са овом појавом, а у тексту експлицитно говори о јотовању уснених сугласника и изричито каже: „Свуда се чује и *j* и то, у позицијама најновијег јотовања, врло ријетко старог и новог”. Друго и друкчије тумачење овој појави даје Р. Бошковић у својој познатој *Упоредној граматици словенских језика*. Он каже: „Најстарија лингвистика објашњавала је јотовање група *pj*, *bj*, *tj* и *vj* доста једноставно: између *p*, *b*, *t*, *v* и *j* уметало се *l* (отуда *l* epentheticum), па су групе *pj* итд. дале *pl'* итд. јотовањем гласа *l'*” (1990: 99). Тога и таквога мишљења придржавали су се сви лингвисти па су о групама *уснени сугласник + j* говорили у склопу јотовања, а саму појаву у говорима објашњавали јотовањем уснених сугласника.

Проф. Бошковић доказује „да су групе *pj*, *bj*, *tj*, *vj* прешле у прасловенском у *pl'*, *bl'*, *ml'*, *vl'* једноставно на тај начин што је у њима *j* после *p*, *b*, *t*, *v* – палатализованог дакако – прешло у *l'*, тј. у глас који му је по акустичком утиску врло сличан. Не треба губити из вида да је прелаз *l' > j*, и обрнуто, честа појава у историји словенских језика. Исп. макар српскохрватско штокавско *сноиље* < *сноије* < *сноије*, *џробље* < *џробје* < *џробје*, црногорско

вљера < вјера < вѣра, ѿљесма < ѿјесма < ѿѣсма, мљера < мјера < мѣра) или чакавско и икавско *judi < ljudi*” (1990: 99).

3.1. О појави сугласника *ј* мјесто *љ* у групама *бљ, вљ, мљ, ѿљ* постоје различита мишљења. О природи ове појаве први је говорио М. Решатар. Он у тој појави види фонетски процес (1907: 125). Друкчије мишљење има Д. Вушовић. Он ту види механички морфолошки пут. Сматра да је то резултат напоредности група *бј/бљ, вј/вљ, мј/мљ, ѿј/ѿљ* у позицијама најновијег јотовања (1930: 115). Слично мисли и А. Белић (1935: 169). Нешто друкчије о томе говори М. Пешикан: „Спровођење *ј* умјесто епентетског *љ* тешко да ће бити чисто аналошки процес”. Он сматра да овдје постоји и фонетска тенденција (1965: 108–109). Постоје, међутим, и знатно друкчија објашњења. П. Ивић, на примјер, у замјени *љ* са *ј* види утицај албанског језика (1985: 162).

Поред наслијеђених сквенци са сугласником *љ* иза лабијала, до појаве сугласника *љ* у истом положају долази и када је *ј* дошло у додир с лабијалима последије губљења полугласника или се јавља након контакта усненог сугласника са *ј* од јата у кратким слоговима. У прва два случаја *љ* се јавља у свим црногорским говорима (*земља, дубљи; снојље > снојје > снојље*). У трећем случају у неким говорима јавља се *љ*, а у другим то *ј* остаје неизмијењено (*бљежашти / бјежашти, вљера / вјера*). Узајамним утицајем говора дошло је до напоредне употребе варијанти *лабијал + љ* и *лабијал + ј* (*вљера* и *вјера, бљежашти* и *бјежашти*) у истом говору.

Наизмјенична употреба *лабијал + љ* и *лабијал + ј* у једној групи типа *вљера* и *вјера* наметнула је исту напоредност и у другој групи ријечи, па се, дакле, поред *ѣробље* јавља и *ѣробје*. Аналогно томе, у случајевима прасловенских група *лабијал + љ*, јавља се и група *лабијал + ј*, па се напоредо јавља *бљуваши* и *бјуваши, сабља* и *сабја* (Белић 1935: 169).

4. У овом раду разматрам судбину групе *лабијал + ј* у говорима Црне Горе и степен неутрализације дистинкције између рефлекса старијих и новијих група *уснени суљласник + ј* с посебним освртом на језерско-шарански говор. Пошто је ријеч о супституцији по акустичкој вриједности врло сродних гласова *ј* и *л'* (Бошковић 1980: 103) и групама насталим у одређеним категоријама ријечи под одређеним условима у различитим периодима историјског развоја, говорим о старим, новим и најновијим групама *уснени суљласник + ј*.

5. Да би се утврдила судбина група *уснени суљласник + ј* и њихова територијална распрострањеност у говорима Црне Горе, биће добро да се на основу материјала из дијалектолошких студија о тим говорима, као и на основу материјала којим лично располажем за Језера и Шаранце, детаљније позабавим овим групама како би се утврдили односи између рефлекса старих, нових и најновијих група *уснени суљласник + ј* односно како би се утврдило колико је одмакао процес губљења разлике између рефлекса старих, нових и најновијих група *уснени суљласник + ј*.

Доста података о репартицији рефлекса старих, нових и најновијих група *бј, вј, мј, ѿј* и *бљ, вљ, мљ, ѿљ* у црногорским говорима има у дијалектолошким студијама о тим говорима.

5.1. Старе и нове групе су забиљежене са *љ* иза лабијала у свим говори-ма Црне Горе. Нјановије групе типа *мъра* > *мјера* > *мљера* нијесу познате једино говору Мрковића. Овај тип са сугласником *љ* најдоследније је спроведен у говорима: Зете, Црмнице, Куча, Братоножића, а дијелом и Бјелопавлића и Пјешиваца, мада ни у њима групе *бј*, *вј*, *мј*, *иј* нијесу непознате.

У старијим црногорским говорима у употреби су двојаки рефлекси у свим групама *уснени сугласник + ј*. У неким староцрногорским говорима елиминисано је *љ* у старим групама и супституисано са *ј*, у другим оно функционише. У знатно већем броју црногорских говора у напоредној су употреби једна и друга форма и у једним и другим групама. Ни у једном црногорском говору испитивачи тих говора нијесу биљежили доследну употребу *љ* ни у старијим ни у новијим говорима Црне Горе. У већини ових говора извршена је неутрализација дистинкције старих, нових и најновијих група. Свуда се, дакле, биљежи поред *љ* и *ј*.

Напоредност сугласника *љ* и *ј* у најновијим групама иза лабијала утицала је да се та појава прошири на старе и нове групе.

Помјерање у корист *ј* изразитије је спроведено у старијим црногорским говорима: у источноцрногорским (СТЕВАНОВИЋ 1933–1934: 36–38), у говору Црмнице (МИЛЕТИЋ 1940: 346–347), у СК-Љ говорима (ПЕШИКАН 1965: 108–109), у Бјелопавлићима (ЋУПИЋ 1997: 55–56), у говору Спича и околине (АЛЕКСИЋ 1940: 36–37). У околини Ријеке Црнојевића је „тешко утврдити степен заступљености једне или друге форме” (ПЕТРОВИЋ 1972: 62). Специфичност је забиљежена у говору Паштровића, гдје се у позицијама старих и нових група доследно чува *љ* (*бљ*, *вљ*, *мљ*, *иљ*). Паралелизам у Паштровићима није забиљежен ни у најновијим групама изузев спорадичних случајева, гдје „групе *уснени сугласник + ј* (< *б*) остају неизмијењене” (ЈОВАНОВИЋ 2005: 220–223, 230–232).

У Црмници су, на примјер, ријетки примјери најновијих група у којима се чује *ј* иза лабијала, за разлику од старих и нових група гдје је та појава много чешћа (МИЛЕТИЋ 1940: 343–348).

Напоредност сугласника *љ* и *ј* иза лабијала у старим и новим групама забиљежена је и у Зети, Пиперима, Кучима и Братоножићима, мада су овдје примјери са *љ* у старим групама знатно бројнији (СТЕВАНОВИЋ 1933–1934: 36–38). Најновије групе се овдје скоро доследно јављају са *љ* иза лабијала.

У Цуцама, Бјелицама, у дијелу Љешанске нахије и централном дијелу Катунске нахије у најновијим групама *уснени сугласник + ј* скоро је редовно *ј* у положају иза лабијала, док у дијелу Љешанске нахије према Зети лабијали са сугласником *ј* су претежнији (ПЕШИКАН 1965: 108–109).

5.2. Очувано је старо стање са *љ* иза лабијала у старим и новим групама *уснени сугласник + ј* у црногорским говорима херцеговачког типа. Ријетко је тамо елиминисано *љ* и замијењено са *ј* тако да је наизмјенична употреба *бј/бљ*, *вј/вљ*, *мј/мљ*, *иј/иљ* забиљежена донекле у сјеверноцрногорским говори-ма херцеговачког типа: у говору Пиве и Дробњака (ВУКОВИЋ 1938–1939: 47), у говору Ускока (СТАНИЋ 1974: 108–111); па затим: у говору околине Никшића и Бањана (ВУШОВИЋ 1927: 24–26), у говору Колашина (ПИЖУРИЦА 1981: 96–98), У говору Пјешиваца, за разлику од дурмиторских говора и говора околине

Никшића и Колашина, обичније су групе *уснени суџласник + j* (Петровић 1967: 165–166). У говору Роваца нема случајева да је $љ > j$ (Петровић 1965: 172).

У црногорским говорима херцеговачког типа рекло би се да у најновијим групама превагу имају лабијали са сугласником *j* над оним са сугласником $љ$ (Вушовић 1927: 25). Сматрајући ову појаву јотовањем, Јован Вуковић истиче да је најновије јотовање обухватило само понекад уснене сугласнике (1938–1939: 47). У Ускоцима апсолутна је већина са сугласником $љ$ иза лабијала, „просјечни проценат јотованих примјера је 84%” (Станић 1974: 110). У говору колашинске зоне забиљежено је „јекавско јотовање лабијала” само код старијих информатора уз знатно фреквентније „нејотоване лабијале” (Пижурица 1981: 97), а у Пјешивцима се „епетентско $љ$ појављује код најновијег јотовања” (Петровић 1967: 165). Врло се ријетко јавља $љ$ иза лабијала у пљеваљском говору (Ружичић 1927: 113–176). У говору Роваца „много су чешћи примјери у којима лабијали нијесу јотовани” (Петровић 1965: 172).

6. У Језерима и Шаранцима нема ни спорадичних појава прелаза $љ > j$ уз уснени сугласник у старим и новим групама, како је то изражено у староцрногорским говорима и неким говорима источнохерцеговачког типа. Није, дакле, дошло механичким морфолошким путем до супституције $љ$ у позицијама старих и нових група, иако се и у језерско-шаранском говору јављају рефлeksi типа *бљ/бј* у позицијама најновијих група уснени *суџласник + j*.

У говору Језера и Шаранаца у најновијим групама *уснени суџласник + j* дјелимично је остварена смјена *бј, вј, мј, њј* у *бљ, вљ, мљ, њљ* и може се говорити о напоредности секвенца типа *бљ/бј*. Тешко је систематизовати примјере с најновијим групама једне и друге форме прикупљених из више села и говорних зона. Нешто је лакше утврдити њихову фреквенцију у сваком селу посебно, иако су чести случајеви да се у истом селу од истих информатора чују обје форме. Прикупљена грађа из различитих пунктова овога говора је неједнака. У том погледу јасно се одваја говор Шаранаца, посебно горњешаранска говорна зона која гравитира Ускоцима, гдје су најновије групе типа *бљ, вљ, мљ, њљ* у знатној предности у односу на групе *бј, вј, мј, њј* (Станић 1974: 110).

7. Пошто није дошло до елиминисања $љ$ и замјене са *j* у старим групама *уснени суџласник + j* типа *земља*, које се јављају у општесловенском језику у одређеним категоријама ријечи и нових група типа *снојље*, које се јављају у српском језику послије губљења полугласника, дистрибуција најновијих група *уснени суџласник + j* ($< љ$) односно *уснени суџласник + љ* на језерско-шаранском говорном подручју изгледа овако:

а) $б + j > бљ$:

бљѐжи Шум¹ Руд Кев Ков ТП ПП РЖ, *бљѐжимо* Шум Руд Кев ТП ПП РЖ,
обљѐшењак Вир Јав Нов Теп Мер Вук Гом Под, *обљѐ* Под Над Уск Коч КД

¹ Скраћенице за насеља из којих се наводи дијалекатска грађа: Међ – Међужваље, Вр – Врела, Бор – Борје, Шум – Шумановац, Руд – Рудиновача, Кев – Кевешица, ТП – Тепачко

Шљ Сув, *обљесїи* Под Над Теп Пит Бос Њег Зм Зауг, *обљема* Раз МГ ЈД КД Сув Ру ПП, *бљелуља* МГ ЈД КД Сув ППП РЖ, *сврбљейи* Вр Бор Међ Нин Коч Пом Студ Зм, *засврбље* Нов Мер Ков БЖ ПП Пог Рас Њег.

Бљежи да бљежимо Руд, Какав је онб *обљешенѧк* Вир, *Обље* моѧ Вир, Нѧѧ га *обљесїи* Теп, *Обљема* е пѧмогѧ Раз, Дѧнѧс ѧе бити бљелуља Нин, Нѧ био *їобљећи* Међ, *Засврбљело* ме е БЖ.

б + j > бј:

бјелока Вр Нов Мер Нин Пог Шљ, *бјелоња* Под Над КД ЈД ПП РЖ, *бјелѧв* Под Вир Јав Гом Сув, *бјелуља* Пал Ом ТП Шљ Крш Зм, *бјелаче* Мер Међ Шум Руд Кев Сув Зм Студ, *бјѧсайи* Нин Бор Ом Теп Пом Рас, *бјѧличко* Вир Мер Нов БЖ Зауг Зм, *ѧбје* Нин КД ЈД Шум Руд Зм Сув Ал, *їобјећи* Вир Јав Раз КД ЈД Ру Крш.

Бјелѧка е чѧдо Гом, *Бјелоња* јѧдѧнак на мѧне Шљ, *Ајте* пѧштите *бјелѧва* Шум, *Бјелуља* е сво сїјено пѧјела Под, *Бјелаче* ми їзбачи Гом, *Ѡћу бјѧсайи* ако *нѧљеѧне* Вр, *Бјѧличко* е мѧј Нин, *Ѡћу ѧбје* да прѧдѧм Вир, *Јѧ* нѧ знѧм *їобјећи* Шљ.

б) *ї + j > їљ:*

їљѧме Нин Бор Вр Под КД ПП Пог РЖ, *їљѧваѧце* Нин Бор ВР Под КД ПП Пог РЖ, *усїљейи* Шум Руд Коч ТП Ом Гом Зм, *ѧѧсїљейи* Вир Јав МГ ПВ ПК Студ Брај Рас, *їљѧниїи* Вир *Јав* Нов Мер Гом Пом, *їрїљейи* Нов Мер Вук Пров Ков Гом Ру, *їрїсїљейи* Под Над Раз ЈД КД Рас Ал Крш, *їљѧну* Шум Руд Гом Зм Зауг Њег, *їоскуїљело* Гом Крш Зм Вир Под Над.

Пљѧме *їљѧваѧце* Бор, *Ѡви* ѧе *усїљейи* Шум, Е, мѧгѧ си *ѧѧсїљейи* МГ, Нѧмој *їљѧниїи* Мер, *Грѧта* е *їрїљейи* Нов, *Ѡѧеш* ли *їрїсїљейи* дѧнѧс Раз, *Дѧј* ми *їљѧну* Руд. Дѧнѧс је све *їоскуїљело* Вр.

ї + j > їј:

їјѧсма Вир Јав Ков Нов Мер ПП Пог, *усїјейи* Под Над Уск Сув Ру КД, *ѧѧсїјейи* Вр Нин Бор Међ Ал ПП, *їјѧниїи* Шум Руд Кев БЖ Шљ Крш, *їјѧна* Под Пит Теп Ом ТП Њег Ру Брај, *їрїјейи* Шум Руд Кев Под Брај Шљ, *їјѧвѧ* Вир Јав Под Руд Пог ПП РЖ, *їјѧѧав* Пит Бос Шум Руд Ру Шљ Сув.

Пјѧсма е нѧша Вир, *С'ўтра* ѧете *усїјейи* Сув, Нѧ могу *ѧѧсїјейи* Међ, *Нѧ* знѧм ѧѧеш ли *їјѧниїи* Шум, *Пјѧна* е кѧ прѧва Пит, Нѧѧе га *їрїјейи* Руд, *Пјѧвѧ* е до зѧре Јав, *Вѧш* мѧл је *їјѧѧав* Бос.

в) *в + j > вљ:*

жївљейи Нов Мер Ков БЖ ПП РЖ Шљ, *вљѧра* Вир Јав Ков Пров Гом Пог Ал, *вљѧтар* Нов Мер Вир Јав Раз Гом Пом, *нѧвљесїѧ* ЈД КД Под Над Пом Шљ,

Поље, Ом – Омарићи, Теп – Тепца, Над – Надгора, Под – Подгора, Уск – Ускоци, Коч – Кочадо, Нин – Нинковићи, Пит – Питомине, Бос – Босача, Пал – Палеж, КД – Ковачка Долина, Нов – Новаковићи, Мер – Меруља, БЖ – Баре Жугића, Јав – Јаворје, ГБ – Горња Буковица, ДБ – Доња Буковица, Пров – Провалија, Вук – Вукодо, Вир – Вирак, ПК – Пошћенски Крај, ПВ – Пашина Вода, Раз – Развршје, МГ – Мотички Гај, ЈД – Јунча До, Крш – Крш, Брај – Брајковача, Шљ – Шљиванско, Гр – Градина, Пд – Пода, Пм – Пометеници, РБ – Рељино Брдо, ЈГ – Јелина Гора, Гом – Гомиле, ЧД – Чоланов До, ЈБ – Јаблан Бара, Зл – Златица, Студ – Студенца, Пг – Погрежђе, ДД – Дуги До, Ру – Руданца, Рас – Расова, Жд – Ждријело, Пн – Пасји Нуго, Ал – Алуга, РЖ – Рамово Жријело, Зм – Зманица, Зауг – Зауглина, ПП – Пашино Поље, Њег – Његовуђа, Сув – Суводо.

вљѣш Вир Јав МГ ПВ ПК Гом Студ Зм, *вљѣроваиши* Нов Мер Вук Јав Студ Брај ПП, *вљѣшиши* Под Пал Над Пит Вир Гом Пог Ру.

Неће њн дуго *живљети* Ков, Оће Бѡжа ти *вљѣра* Јав, *Вљѣшар* пѡломи жѣто Раз, *Невљѣсти*, дѡдај ми те грабуље ЈД, *Вљѣш* је њн ПВ, Не треба му *вљѣроваиши* Студ.

$v + j > vj$:

живјети Вр Бор Међ Нин Пог Пом, *вјѣра* Нин Коч Под КД Уск Гом ПП РЖ, *невјести* Пит ГБ Пров ДБ Вук Сув Ру, *вјѣш* Вир Јав Раз ЈД Њег ПП РЖ, *вјѣроваиши* Шум Руд Кев БЖ ПП Шљ Сув Њег, *вјѣшишица* Мер Нов БЖ Ков Вук Гом Пом, *свјѣчки* Пит Бос Уск Теп ТП Шљ Крш Зм, *вјѣшар* Вир Јав МГ ПК ПВ Гом Пом Брај, *свјѣилос* Бор Нин Међ Шум Гом, *вјѣкови* Међ Под Над Пит Зауг Зм Сув Ал.

Ўдај се па неш добро *живјети* Вр, Треба му *вјѣра* у тѡ Гом, *Невјести* му љзбачи грабуље Сув, *Вјѣш* је њн Њег, Не мѡгу му *вјѣроваиши* Шум, Неће *вјѣшишица* да љзађе Нов, *Свјѣчки* је њн чѡек Пит, *Вјѣшар* је Вир, *Вјѣкови* су прѡшли Зауг.

г) $m + j > mь$:

љмѣиши Вр Међ Под Над Коч ПП РЖ Пог, *љремљѣшиши* Нин Бор Међ Над ТП Шљ Зм, *мљѣсец* Пит Бос Пал КД Гом ПП, *нљмѣшиши* Вир Јав МГ ПК ПВ Зм Гом Пог, *мљѣриши* Пит ТП Теп Коч КД Сув Њег, *љзмѣриши* Вир Јав МГ Раз Сув Њег, *мљѣшине* Нов Мер Ков Јав МГ Студ Зм Зауг, *мљѣсечари* Под, Над Уск Коч Пал КД Шљ Крш ПП, *смљѣиши* Вр Бор Нин Шум Руд Ру Пом ПП, *љрмѣиши* Вир Јав Раз ЈД Пит Гом Брај Ру.

Треба *љмѣиши* радити Вр, Не мѡгу се *љремљѣшиши* Нин, Ђн слѣти пѣн *мљѣсец* Гом, Ђнѡ е мѡј *нљмѣшиши* Зм, Треба свѣ *мљѣриши* Пит, *Љзмѣри* тѡ Вир, *Мљѣшине* су љѣне *скѡруи* Студ, *Мљѣсечари* прѣчајѣ прѣче Под, Треба *смљѣиши* ѡстати Ру, Ђнда пѡче *љрмѣиши* Гом,

$m + j > mj$:

мјѣсец Вир, Раз Јав МГ ПВ ПК Гом Пог, *мјѣсти* Под Над Пит Пал Сув РЖ, *смјѣиши* Нов Мер Вук Пров Ков Крш Шљ, *мјѣриши* Вр Бор Нин Међ Рас Шљ Њег, *мјѣшину* Вир МГ Јав Раз Пит Зм Зауг Гом, *нљмјерник* Бор Шум Руд Кев ЈД Сув Брај, *љрмјети* Нов Мер Вир Раз Пит Пог Студ Брај Ру.

Треба радити бар *мјѣсец* дана Вир, *Мјѣсти* е гѡтово Под, Оћеш ли *смјѣиши* дѡћи Крш, Оће ли *мјѣриши* Рас, Дѣру на *мјѣшину* Зм, Зар *нљмјерника* ћѣрати Бор, Лљјеп је дан нећѣ *љрмјети* Нов.

Појава сугласника *љ* иза лабијала када су ови дошли у додир са сугласником *ј* од јата у кратким слоговима најѡбичнија је у облицима инфинитива типа: *љрљѣиши*, *дѡсљѣиши*, *љрѡсљѣиши*, *живљѣиши*. У осталим случајевима тешко је дати преимућство једној над ѡном другом формом. Чак и од истих информатора обично добијамо потврде и за једну и за другу форму. Оваква напоредност у језерско-шаранском говору потврђена је у говору најстаријих информатора, па и код њих често уз више потврда са *ј* иза лабијала.

Чешића појава сугласника *љ*, а у неким примјерима и његово уопштавање иза лабијала код глагола, иницира на закључак да се *љ* иза лабијала најприје јавило у облицима инфинитива код глагола типа *живљѣиши* и највјероватније аналогичном према глаголским именицама типа *живљѣње*.

Изостајање сугласника *љ* иза лабијала у старим и новим групама односно јављање сугласника *ј* у том положају, најчешће се тумачи аналошким

процесима према најновијим групама уснених сугласника који су дошли у додир са *j* од јата у кратким слоговима.

Пошто у говору Језера и Шаранаца у старим и новим групама лабијала са сугласником *љ* није дошло до замјене *љ* са *j*, овакво тумачење се не може прихватити када су у питању судбине група уснени *суљасник + j* у говору Језера и Шаранаца. Нијесмо сигурни да ли је започети процес супституције *j* са *љ* иза лабијала прекинут па се чак и код истих говорних представника напоредо јављају форме типа *вљера* и *вјера* или пак у неким случајевима није ни било процеса супституције.

8. Код аутохтоних информатора језерско-шаранског говорног подручја није дошло до нарушавања група уснени *суљасник + љ* типа *земља* у одређеним категоријама ријечи и нових група уснени *суљасник + љ* типа *сноиље* које се јављају у српском језику послје губљења полугласника. Супституенти *бј, вј, мј, њј* не могу се ни спорадично чути, што овај говор диференцира од осталих дурмиторских и сусједних херцеговачких говора, гдје се *j* иза лабијала на скоро цијелој територији обично јавља или се претежно чује.

У најновијим групама уснени *суљасник + j* дјелимично је остварена смјена *бј, вј, мј, њј* у *бљ, вљ, мљ, њљ* и може се говорити о напоредности сеkwенци типа *њј/њљ*. У том погледу јасно се одваја говор Шаранаца, посебно горњешаранска говорна зона која гравитира Ускоцима, гдје су групе *бљ, вљ, мљ, њљ* у знатној предности у односу на групе *бј, вј, мј, њј*. Горњешарански говорни појас, који се граничи са сињајевинским катунима, гдје једни поред других летују Шаранци, Ускоци, Пипери, Загарчани, Бјелопавлићи, Морачани и Ровчани – може се означити као прелазни говорни тип, условљен тиме што није био потпуно имун према утицајима који су долазили не само од Ускока него и од представника старијих црногорских говора.

Ни језерско говорно подручје није јединствено. Поддурмиторско-оруичка говорна зона предњачи јављањем група типа *њљ* у односу на пилиторско-ћиперовачку и штуочко-ћуриочку зону. И то је опет разумљиво с обзиром на то да поддурмиторско-оруичка зона гравитира Шаранцима и Ускоцима. Захваљујући својој посебној географској конфигурацији, друге двије зоне мање су трпјеле утицаје са стране и својом отвореношћу према Дробњачком кориту више се вежу за то говорно подручје. Разлике ни у једном случају нијесу толико велике да би се говорило о посебности унутар цјелине говора Језера и Шаранаца.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алексић, Радомир. Извјештај о маинском и спичанском говору у Црногорском приморју. *Годишњак Задужбине Саре и Васе Ситојановић VII* (1940): 36–37.
- Белић, Александар. М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат. *Јужнословенски филолоџ XIV* (1935): 161–181.
- Бошковић, Радосав. *Основи ујоредне зрамајтике словенских језика. Фонетика и Морфолоџија*. Никшић: Универзитетска ријеч, 1990, 1–128.
- Вуковић, Јован. Говор Пиве и Дробњака. *Јужнословенски филолоџ XVII* (1938–1939): 1–113.
- Вушовић, Данило. Диалекат Источне Херцеговине. *Српски дијалектолошки зборник III* (1927): 1–70.

- Вушовић, Данило. Прилози проучавању Његошева језика. *Јужнословенски филолоџ* IX (1930): 93–196.
- Вуловић, Лука. Мрковићки дијалекат. *Српски дијалектолошки зборник* XVIII (1969): 73–398.
- Јовановић, Миодраг. *Говор Пашићровића*. Подгорица: Универзитет Црне Горе, 2005.
- Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и циљокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска, 1985 (1956).
- Кашић, Зорка. Говор Конавала. *Српски дијалектолошки зборник* XLI (1995): 241–396.
- Милетић, Бранко. Црмнички говор. *Српски дијалектолошки зборник* IX (1940): 209–663.
- Остојић, Владимир. Нека прозодијска одступања језерско-шаранског говора од Вук-Даничићевог акценатског система. *Гласник Одјељења умјетности* 31 ЦАНУ (2013): 69–84.
- Петровић, Драгољуб. Гласовни систем ровачког говора. *Зборник за филологију и лингвистику* VIII (1965): 157–184.
- Петровић, Драгољуб. Неке вокалске и консонантске карактеристике пјешивачког говора. *Зборник за филологију и лингвистику* X (1967): 161–169.
- Петровић, Драгољуб. Прилози познавању говора у околини Ријеке Црнојевића. *Прилози за језик и књижевност* I (1972): 59–66.
- Пецо, Асим. Говор источне Херцеговине. *Српски дијалектолошки зборник* XIV (1964): 1–200.
- Пешикан, Митар. Староцрногорски, средњокатунски и љешански говори. *Српски дијалектолошки зборник* XIV (1965): 1–294.
- Пижурица, Мато. *Говор околине Колачина*. Титоград: ЦАНУ, 1981.
- Ружичић, Гојко. Акценатски систем пјеваљског говора. *Српски дијалектолошки зборник* III (1927): 113–176.
- Станић, Милдија. Ускочки говор. *Српски дијалектолошки зборник* XX (1974): 1–259.
- Стевановић, Михаило. Источноцрногорски дијалекат. *Јужнословенски филолоџ* XIII (1933–1934): 113–176.
- Ћупић, Драго. Говор Бјелопавлића. *Српски дијалектолошки зборник* XXIII (1977): 1–226.
- РЕШЕТАР, Milan. *Der štokavische Dialekt*. Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Linguistische Abteilung, 1970.

Vladimir Ostojić

THE DEVELOPMENT OF GROUPS *LABIAL CONSONANT + JU*
IN THE JEZERA – ŠARANCI VERNACULAR

Summary

In this paper, the author summarizes the knowledge about the nature and development of groups *labial consonant + j* in descriptive (historical and contemporary) literature and normative manuals. The author particularly pays attention to the literature describing the Montenegrin vernaculars of the older and newer (Eastern Herzegovinian) type, where both the abundant material and the basic data about their development are given.

The author focuses on the basic questions of the substitution of *lj* with *j* in the contemporary vernaculars of Montenegro, especially in the Jezera – Šaranci vernacular and of the territorial diffusion of this phenomenon and its distribution. Furthermore, the author pays special attention to relationship between the reflexes of old and new groups *labial consonant + j*, to the causes of changes in reflexes, i.e. the loss of the difference between the reflexes of old groups *labial consonant + j* that appear in the Common-Slavic language in certain word categories, new groups which appear in Serbian after the loss of *jer* and the newest groups consisting of a labial consonant in front of *je* from *jat* in short syllables.

Докторанд на Универзитету Црне Горе
Филозофски факултет у Никшићу
Катедра за српски језик
Данила Бојовића бб, 81400 Никшић, Црна Гора
vladimiro@t-com.me

Maja Marković
Bojana Jakovljević

THE ACQUISITION OF ENGLISH DIPHTHONGS BY ADVANCED SERBIAN ESL LEARNERS: A PRODUCTION STUDY¹

The paper provides the experimental analysis of the level of achievement of Serbian native speakers in acquiring the production of English diphthongs. The subjects were 15 first year students of English at the Faculty of Philosophy in Novi Sad who were asked to pronounce contextualized English words containing diphthongs, whereas the control group consisted of 3 English native speakers. The recordings were then subjected to the acoustic analysis which included the measurement of duration, formant frequencies, intensity and fundamental frequency of both diphthongal elements. The results of the research corroborate the initial hypothesis that the Serbian language, in which only monophthongs have phonological status, has a significant influence on the acquisition of all the analyzed phonetic features of the English diphthongs.

Key words: diphthong, formant frequency, pitch contour, intensity contour.

У раду се експерименталним путем анализира степен успешности српских изворних говорника у усвајању изговора енглеских дифтонга. У истраживању је учествовало 15 студената прве године са Одсека за англистику Филозофског факултета у Новом Саду чији је задатак био да изговоре контекстуализоване енглеске речи које садржи дифтонге, док су контролну групу сачињавала 3 изворна говорника енглеског језика. Снимци су потом подвргнути акустичкој анализи у којој је мерено трајање, формантске фреквенције, интензитет и вредност основног ларигалног тона оба елемента дифтонга. Резултати истраживања указују на тачност полазне претпоставке да српски језик у коме само монофтонзи имају фонолошки статус значајно утиче на усвајање свих анализираних фонетских одлика енглеских дифтонга.

Кључне речи: дифтонг, формантска фреквенција, контура основног тона, контура интензитета.

1. INTRODUCTION. Diphthongs are complex phonemes containing two distinct vocalic elements, but felt to function as single phonological units. To paraphrase Gimson's definition (GIMSON – CRUTTENDEN 1994: 119), "the sequences of vocalic elements included under the term 'diphthong' are those which form a glide within one syllable". Kenyon (1966: 208) defines them as one continuous gliding vowel sound within one syllable. Jones (1978: 58) states that a sound is called diphthong when it is made by gliding from one position to another. Ladefoged (2001: 27) describes them as sounds that have a change in vowel quality during the course of the syllable. Ladefoged & Maddieson (1996: 321) also state that diphthongs are

---

¹ The presented research was conducted as part of the project *Development of Dialogue Systems for Serbian and other South Slavic Languages* (TR32035), funded by the Ministry of Education and Science of the Republic of Serbia.

considered to be vowels that have two separate targets. Clark & Yallop (1990: 107) stress that the key feature of diphthongs is syllabicity, i.e. that they are two elements forming a single phonological entity, occurring within one syllable. Lehiste & Peterson (1961: 276) further state that “neither of the elements comprising the diphthongs is ordinarily phonetically identifiable with any stressed English monophthong”. In other words, diphthongs often do not begin or end with any of the sounds that occur in simple vowels. They are distinguished in terms of initial and final targets which need not coincide with any monophthong. According to Lindau et al. (1985), diphthongs occur in about a third of the world’s languages as elements of their phonological system. Obviously, the existence of diphthongs thus seems to be a typological characteristic of languages, also leading to the question of how these complex sounds are acquired in a foreign language (L2) by speakers whose native language (L1) does not have them.

2. ACOUSTIC CHARACTERISTICS OF DIPHTHONGS. Since diphthongs are usually described on the basis of the vocalic targets they contain (cf. LEHISTE – PETERSEN 1961; LADEFOGED – MADDIESON 1996), they can be acoustically characterized by the formant frequencies of the initial and final target positions (onglides and offglides respectively). However, the study of diphthongs in a large number of languages by Lindau et al. (1985) indicates that other acoustic parameters also have to be taken in consideration. Besides the quality of the target positions, they conclude that diphthongs also differ in terms of their temporal organization, i.e. the way the targets are joined. This includes the duration of each of the targets (the steady state of each target) and the duration of the transition between the targets.

Typical of English diphthongs is also the fact that the first element is dominant. According to the majority of sources (GIMSON – CRUTTENDEN 1994: 119; JONES 1978: 58; O’CONNOR 1983: 154), the first diphthongal target has greater duration and intensity, in particular in the ones called falling diphthongs (/eɪ, aɪ, ɔɪ, əʊ, aʊ/), where the term ‘falling’ refers to the acoustic output, or sonority, which tends to decrease in the second element. According to Gimson & Cruttenden (1994: 119), “most of the length associated with the glide is concentrated on the first element, the second element being only lightly sounded”.

The English centering diphthongs /ɪə, ɛə, ʊə/ are usually left out from these claims for several reasons. For one thing, they are particularly prone to monophthongization in contemporary English, so that they get replaced by monophthongs /ɪ, ɛ, ʊ/ respectively. Apart from this instability, the diphthongs /ɪə/ and /ʊə/ may change their first element if they occur in an unstressed syllable into the corresponding glide /j/ and /w/, as in *William* /wɪlɪəm/ → /wɪljəm/ and *usual* /ju:ʒʊəl/ → /ju:ʒwəl/. If such a change occurs, the resulting sequence has a rising acoustic output and the sonority of the second element is actually higher. However, if the centering diphthongs occur in a stressed syllable, they can just as well be characterized as falling diphthongs in this sense.

² Out of these only the last monophthong /ʊ:/ has a phonemic value in English, so that the contrast between /ʊə/ and /ʊ:/ is neutralized in *poor* /pʊə/ → /pʊ:/ and *pore* /pɔ:/, and the two become homophonous. The long sounds /ɪ:/ and /ɛ:/ resulting from diphthong smoothing are not phonemic, but have replaced the two original diphthongs in the varieties of Standard English spoken by younger generations in the South of England (cf. MEES – COLLINS 2005: 100).

3. DIPHTHONGS IN ENGLISH. Due to the instability of some diphthongs across English dialects, in this study we shall refer to the systems of Standard British English (Received Pronunciation, abbr. as RP) and the American Standard (General American, GA) as the bases of comparison.

The British standard, RP, contains eight diphthongs, which are usually classified according to the second target vowel into /eɪ, aɪ, ɔɪ/, /əʊ, aʊ/ and /ɪə, eə, ʊə/. The groups with the glide towards /ɪ/ and /ʊ/ are termed 'closing' diphthongs, because of the closing movement made during their production, since the second element is produced with a higher position of the tongue than the first. The diphthongs of the last group, gliding towards /ə/, are called 'centering' diphthongs, because the offglide is produced in the central part of the vowel quadrilateral.

Since the second element of the centering diphthongs /ɪə, eə, ʊə/ in most cases historically results from the loss of /r^β, American English, being a rhotic dialect, does not have these diphthongs, but only sequences of /ɪ/ (or /i:/) and /r/. In addition, the closing diphthongs /eɪ/ and /ou/ are characterized by a very slight gliding movement, so that the second element is hardly discernible, especially in some dialects.

What is generally recognized in the literature on English phonetics and phonology is that diphthongs belong to single syllables, that the target positions do not fully correspond to the equivalent monophthongs and that the majority of energy is associated with the first element of diphthongs.

Another thing important mentioning is that English diphthongs undergo the same process of length reduction as monophthongs if they occur before a voiceless sound. This can be taken as additional evidence that they behave as single entities. Thus, for example, /eɪ/ is considerably longer in the word *maize* /meɪz/ than in *mace* /meɪs/.

4. DIPHTHONGS IN SERBIAN. Serbian has a considerably simpler system of vowels than English, which only consists of simple (pure) vowels /i, e, a, u, o/. Due to the syllable structure of Serbian, vowels relatively rarely come into contact, either between words or inside words. However, vocalic junctures do exist, and they may be produced with or without disruption. If they are run together without a break, they produce phonetic diphthongs. This happens both inside words and between words, as in *auto*, *avion*, *naime*, *avioni*, *i# u*, etc. Hiatus is more commonly found between words, realized as a break in the glottal impulses and a period of silence (glottal stop). What has to be noted here is that such vocalic sequences do not necessarily stress the first vowel, but may have the second element as more prominent. This is the difference between the words *avion* (airplane sg.), where stress is on /i/ (2nd syllable) and *avioni* (airplanes pl.), where stress is on /o/ (3rd syllable). Although these junctures may resemble English diphthongs in various phonetic aspects, they obviously function as two segments, and are felt as two syllables.

5. METHODOLOGY AND GOALS. The research corpus consisted of 31 frame sentences containing two (or three) monosyllabic words with a diphthong. The sentences mainly comprised a pair of a question of the type 'Did you say W1 or W2?'

³ This applies to the centering diphthongs belonging to a single syllable, not to the ones created at morpheme junctures.

(W1 – the first word, W2 – the second word) and the answer of the type ‘I said W2 and W1’. Each of the words had CVC structure, without consonant clusters either in onset or in coda position. One of the words contained a voiceless consonant in the coda, and its pair (preferably minimal pair where one could be found) had a voiced consonant. The words were carefully chosen so as to contain consonants which do not significantly affect the vowel, therefore retroflex, lateral and nasal consonants, as well as semivowels were deliberately avoided.⁴ Wherever possible, the words contained a voiced vs. voiceless pair of the same manner and place of articulation (such as *mace* and *maize*, or *height* and *hide*).

The subjects of the study were 15 first year students of English, who are sufficiently proficient in English (approximately B2 level according to the Common European Framework), and who had learned English on average for 9 years, most of them at school and at language schools in their home country, without visiting an English speaking country. The students had not had any phonetic training prior to the research. All the subjects voluntarily participated in the research. They were chosen on the basis of their regional background, so that all of them are the speakers of Standard Serbian, with some recognizable features of the spoken variant of the urban dialect of Novi Sad. There was also a control native speaker of British English, a 47 year old teacher of English who spent most of his life in England, and speaks a variant of RP without any regional characteristics. He was recorded reading the same sentences as the students. Another control speaker was a 38 year male speaker of American English, who was recorded reading the same sentences. His recordings were used to compare with the pronunciation of the subjects who had a noticeably American accent.

Apart from the native speakers’ recordings, we also used other sources for comparison. First, we used the recordings of a female speaker of British English, aged 27, who produced a number of words in isolation containing diphthongs. She also speaks Standard English with slightly recognizable regional character of London speech (such as glottalization, vocalization of /l/, etc.). The other sources for comparison were the data on formant frequencies provided by Gimson and Cruttenden (1994: 96).

The subjects and the three control speakers (the British and American male speakers and the British female speaker) were recorded in the soundproof room at the Faculty of Philosophy in Novi Sad, and the recordings were digitalized at 44.1MH sampling frequency. The speakers were first familiarized with the content of the sentences, and during the recording, each of the sentences was presented separately on the computer screen. The subjects were instructed to pronounce the sentences as naturally as possible, and were allowed enough time between two subsequent sentences.

After the recordings were made, they were analyzed with the Praat software for speech analysis. The values taken into consideration were:

- the total duration of the diphthong;
- the duration of each element of the diphthong;

---

⁴ Nasal consonants were allowed in the onset position, since they do not affect the vowel as they do in the coda position.

- formant frequency values of F1, F2 and F3 in the first and second element of the diphthong;
- intensity values of the first and second element of each diphthong;
- fundamental frequency of each element, measured in semitones, in order to overcome the differences between male and female speakers.

The general goal of the study was to investigate whether the speakers of Serbian, a language without diphthongs, had difficulty acquiring such sounds in English. We also wanted to find out whether and to what extent, and in which aspects, the speakers of Serbian exhibited the influence of their native language phonology on the phonological acquisition of the L2. Finally, we wanted to find out whether and to what extent the acquisition of English diphthongs takes place according to certain order, i.e. whether some of the features listed above may be acquired at an earlier stage than others.

6. ANALYSIS AND RESULTS. Although the pronunciation by the non-native speakers included a number of specific idiosyncratic properties, especially depending on the level of proficiency of each particular speaker, some general tendencies were clearly seen.⁵

6.1. POSITION IN THE SENTENCE. Despite the fact that we expected to find significant difference in the duration of diphthongs in sentence medial and sentence final position, no such correlation was found. In the production of the native speakers, the mean duration of diphthongs before lenis (voiced) consonants is approximately 37cs both in sentence final and medial position, and before fortis (voiceless consonants) it is approximately 22.5cs in both positions. In the production of the native speakers of Serbian, the mean duration of pre-lenis diphthongs was approximately 28cs regardless of the position in the sentence, while the duration of the pre-fortis diphthongs was approximately 22cs.

The reason for the lack of significant durational distinction between sentence medial and sentence final diphthongs may be the fact that the speakers tried to pronounce each of the words analyzed with a strong stress, which made each word end a separate intonational phrase.⁶ The research is, therefore, not conclusive in this respect, and could not be used as a basis for comparison with the subjects' production.

The only difference that was consistently attested between the sentence final and non-final position was the difference in intensity, in that the sentence final elements tended to be produced with lower intensity throughout the corpus. In the production of the native speakers, the average intensity slope in the medial position was from 82 to 66 dB, while in the final position it was from 78 to 60.5 dB. Similarly, in the production of the subjects, the intensity in the medial position was from 82 to 68 dB, and in the final position, it ranged from 80 to 64 dB.⁷ As

---

⁵ We also conducted the assessment of pronunciation proficiency of the speakers by external evaluators, but we did not include the correlation between the proficiency level and the pronunciation of diphthongs in this paper.

⁶ In this respect, the words analyzed both exhibit the effect of pre-boundary lengthening, found at the end of an intonational phrase (IP).

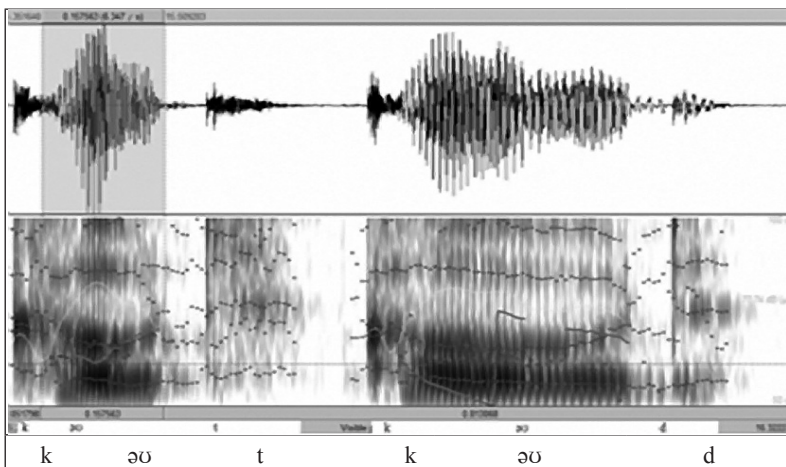
⁷ Here only the words with falling intensity were taken into consideration.

can be seen from these data, both the native speakers and the subjects exhibited a similar tendency, but we ascribe this to the universal tendencies of languages to reduce intensity towards the ending of an utterance.

6.2. DURATION BEFORE VOICED AND VOICELESS CONSONANTS. It has long been recognized in the literature that syllable final fortis (strong or voiceless) consonants shorten the vowel immediately preceding them. Laeuffer (1992) shows that this is a universal and physiologically conditioned feature of human languages. However, the data suggest that different languages behave differently in relation to length reduction. According to the data from the literature, the reduction is much more significant in English than in Serbian (GIMSON – CRUTTENDEN 1994; WIJK 1965 for English; MARKOVIĆ – BJELAKOVIĆ 2009 for Serbian; MARKOVIĆ 2012 for comparison). The difference between long and short realizations before voiced vs. voiceless consonants is the most striking in long vowels, especially diphthongs. This is why we paid particular attention to this issue in the research. According to some sources, (BAKRAN 1996; NOOTEBOOM 1997), even the difference in 10-15% in duration is perceptually significant, so by measuring the duration we wanted to find out whether this perceptual threshold differentiates between vowels in different contexts.

Apparently, the difference in duration before voiceless and voiced consonants is striking in the production of native speakers. For the material analyzed in our corpus, the control native speakers pronounce each diphthong significantly longer when occurring before a voiced sound. The average ratio between the duration of long and short realizations is 1.7 for the British speaker and 1.9 for the American speaker. Such results clearly show that the diphthong may be even twice as long before a voiced consonant as before a voiceless one. In the example illustrated in Figure 1, it can be seen that the diphthong /əʊ/ is more than twice longer in the word *code* than in *coat*. Such a dramatic difference, which is far above the perceptual threshold mentioned above, suggests that it is not only physiologi-

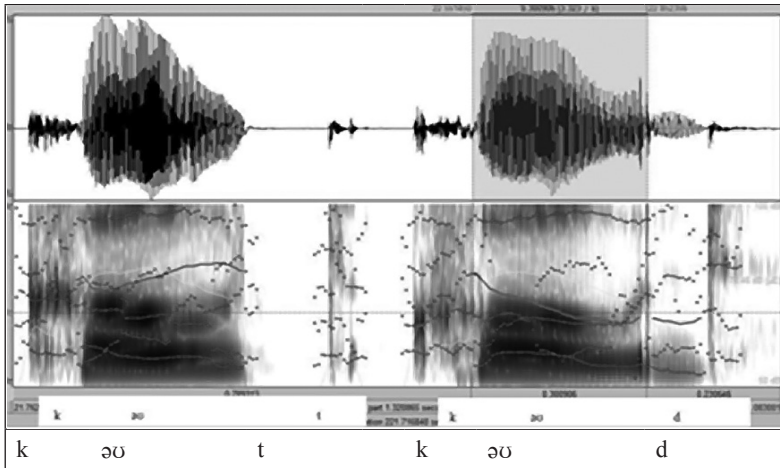
Figure 1. The production of the words *coat* and *code* by the British native speaker

cally conditioned, but that it also has a linguistic function. The linguistic function is to compensate for the neutralization of the final consonants. Since /d/ loses voicing in the final position and most other differences between the final consonants are obliterated, the only cue signaling the difference between the two words is the vocalic length.

In contrast, the speakers of Serbian exhibit the effect of vowel reduction to a considerably lesser extent (Figure 2). Most of them do have it, but on average, the ratio between long and short realizations is around 1.2, which means that on average, long realizations are only 20% longer than the short ones.

Figure 2. The production of the words *coat* and *code* by a Serbian native speaker

If we assume that the significant durational difference attested in the production of native speakers has a linguistic role, we can conclude that the subjects of this research have not adequately mastered the pronunciation of English diphthongs in terms of duration.

6.3. RELATION BETWEEN THE TARGET ELEMENTS OF DIPHTHONGS. Another difference in the realization of diphthongs is the difference in the duration of the subsequent elements. According to the results, the native speakers tend to produce the first target element as a slightly longer sound than the second element.⁸ The ratio between the first and second element is 1.3 in the native speakers' production.

The subjects, on the other hand, generally exhibit a much less consistent pattern here. Although the subjects on average tend to make the first element longer than the second (the mean ratio being 1.8), there are also many cases in the corpus where the second element was even longer than the first. This also appears to be the strategy to distinguish between the realization of diphthongs before voiceless and voiced consonants – instead of making the whole sound longer, the

⁸ The segmentation was done both on the basis of formant values and on the basis of auditory testing.

subjects tend to make the first target element longer compared to the second. The native speakers, on the other hand, tend to lengthen both diphthong elements proportionally. This issue, however, needs further statistical analyses in order to find out whether such tendencies really exhibit a pattern depending on the phonological context.

6.4. VOWEL QUALITY: FORMANT FREQUENCIES. As was expected, the quality of the diphthongs the subjects produced varied depending on the diphthong type.

On the basis of formant frequency measurements and their comparison with native speakers' production, the diphthongs gliding towards [i] – /eɪ, aɪ, oɪ/ are the best acquired ones. With the diphthong /eɪ/, the first target position consistently has higher values of F2 (average value in the subjects' production is around 2500 Hz, cf. F2=2241 Hz in the literature), which indicates that the sound is less open in the production of our subjects. In the diphthong /aɪ/, the first target is rather a central low vowel, judging from the values of F2 (on average F2=1400 Hz, compared to the values of native speakers' production where F2=1275 Hz). And, while producing /oɪ/, the subjects tend to pronounce the first target element as a somewhat closer sound of /ɔ:/ quality in words such as *boys* or *joys* where the sound is supposed to be longer. This also indicates that the subjects tend to transfer the phonological rules of their mother tongue, in which the longer realization of /o/ is considerably higher (closer) than in short syllables.

As for the second group of diphthongs, the ones gliding to [u], the subjects' formant frequencies indicate that these diphthongs are less well acquired. In the diphthong /əʊ/, the first target element is clearly a back vowel instead of a central one as in the native speakers' production. This is mainly seen from the low values of F2, which are around F2=1100 Hz, compared to the native speakers' F2=1500-1600 Hz. The first element of /aʊ/ is not as fronted as in the native speakers' production. The values of the second formant (F2=1250-1300 Hz in female non-native speakers' production, compared to the native female speakers' production where F2= 1538 Hz) indicate that the learners are again transferring the sound from L1 – the central low vowel /a/.

The diphthongs of the last group – the centering diphthongs /ɪə, eə/ (the diphthong /ʊə/ could not be analyzed due its monophthongization in BrE and its absence in AmE), seem to be the most difficult for the native speakers of Serbian. For one thing, they make each of the target elements much more distinct than necessary. The quality of each of these vowels is not close to the values found in the native speakers' production. It is significant to note that most subjects made pronunciation errors most frequently with words containing one of these diphthongs. We find it important to note once again that this difficulty stems from the different dialectal influences that our subjects are exposed to – British English in formal instruction and American English prevailing in the media. Considering the instability these diphthongs exhibit in British English, this difficulty is hardly surprising.

6.5. INTENSITY. A feature that has scarcely been analyzed cross-linguistically is the acoustic intensity of vowels. Our initial hypothesis when undertaking this research was that intensity may be a major factor revealing foreign accent in the production of English diphthongs by native speakers of Serbian. The reason for

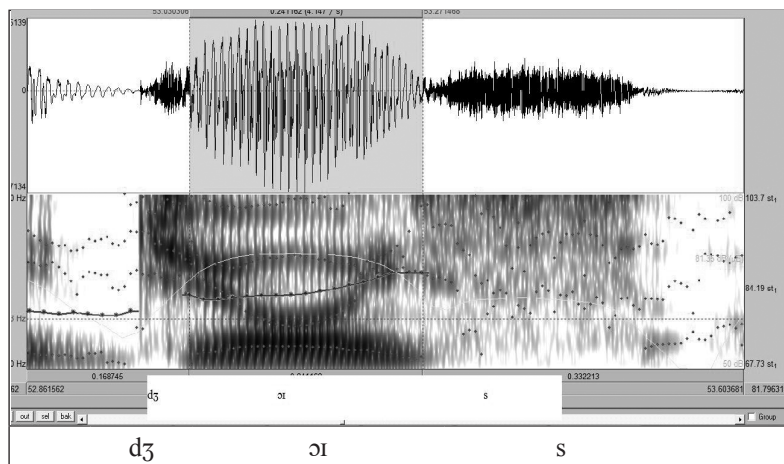
this was the finding that the foreign accent was detectable even in diphthongs whose formant frequencies and durational characteristics perfectly corresponded to the native speakers' ones.

As was noted in Marković (2012: 163–196), a number of diphthongs produced by native speakers of Serbian appear to have two intensity peaks instead of one. This, in addition, showed a positive correlation only with rising tones. This is why we included two words in the frame sentences, to force the speakers to use rising intonation and see how it is manifested in the intensity values.⁹

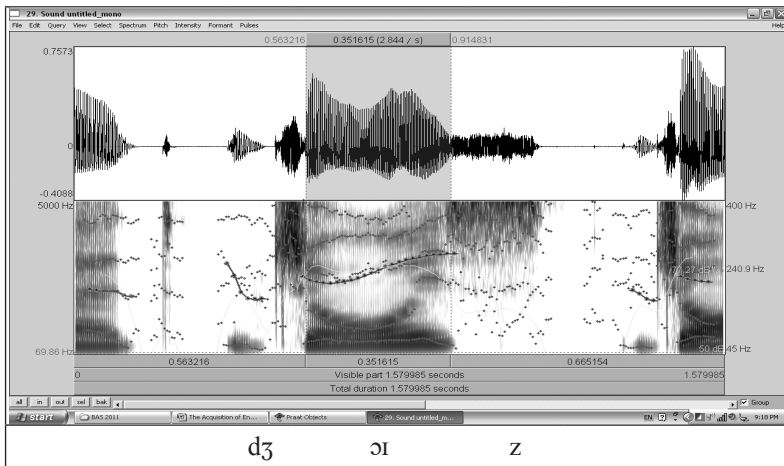
Rising intonation may change the timing of the intensity peak in the diphthong produced by a native speaker, so that it comes later, but not necessarily. With the non-native speakers, rising intonation commonly caused the speakers to pronounce diphthongs with two intensity peaks. Figure 3 shows the waveform and spectrogram of the word *Joyce* produced by a native speaker. The blue line indicates a rising intonation contour, but the yellow line, showing intensity, has a gentle slope. In Figure 4, the image represents a student's pronunciation of the word *joys*, also with a pre-comma rising intonation. Both the waveform and intensity line indicate two distinct intensity peaks, one close to the beginning, the other to the ending portion of the diphthong.

The presence of two intensity peaks in the production of our subjects seems to be negatively correlated with the level of proficiency in English, which strongly suggests that this is another instance of transfer from L1 phonology, as Serbian does not have diphthongs as a phonological category. However, this remains to be further researched in the future.

Figure 3. The production of the word *Joyce* by the British native speaker

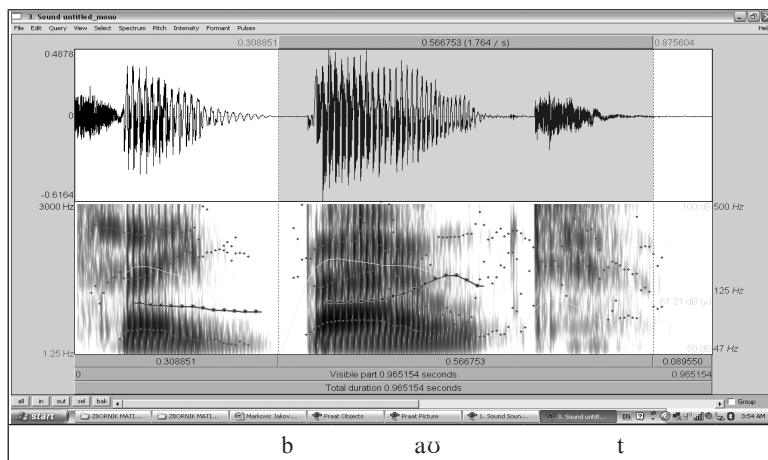
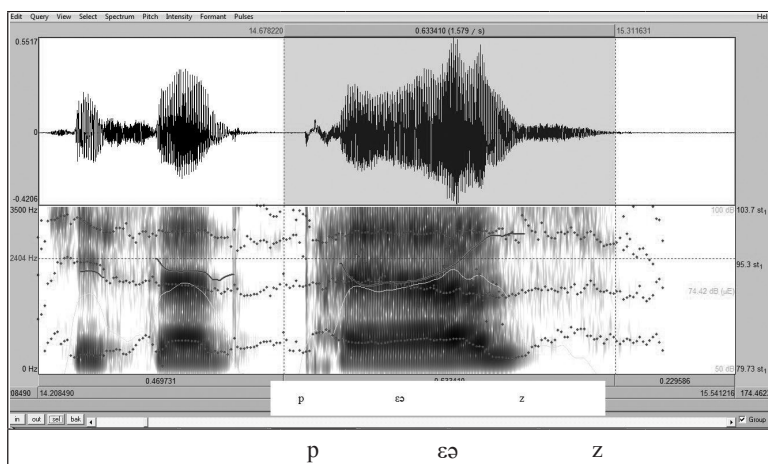
⁹ Rising intonation was only used sentence medially, before a comma, signaling continuation. Neither the native speakers nor the subjects used rising tones to indicate questions. Although it is sometimes assumed that yes-no questions require a rising sentential contour, it has been recognized that yes-no questions seeking information are also commonly pronounced with the falling contour (cf. GIMSON – CRUTTENDEN 1994; WELLS 2007).

Figure 4. The production of the word *joys* by a Serbian native speaker

6.6. PITCH. Another feature which is only indirectly related to diphthongs is the suprasegmental feature of pitch. We included the research of pitch because it is indirectly reflected on the nature of diphthongs in the subjects' interlanguage. The main differences noticed in this research are in the nature of rising tones.

Both English and Serbian have rising tones at the level of sentence intonation, but they seem to be manifested differently in terms of phonetic realization. In our study, the only rising tones used occurred sentence medially, to denote the ending of the first intonational unit, and thus signal continuation. While the rising tone found in the production of the English native speakers generally involved an upward movement from the beginning to the final portion of the vowel (Figure 5), in the production of the Serbian speakers, the rising tone was consistently realized as a dip from higher to lower values, followed by another rise (Figure 6).

Another difference concerns the pitch range of English diphthongs. Considering the diphthongs produced with the falling tone, the pitch ranges over the interval of 7 ST both in the case of English and Serbian native speakers. However, it is important to point out that this interval was rather consistently observed in English, while the articulation of Serbian subjects generally exhibited a much less consistent pattern in this respect. Although the pitch range was approximately 7 ST in the production of the majority of subjects, there were speakers whose pitch range was smaller, causing the pitch contour to be less steep. The production of diphthongs with the rising tone caused even greater difficulties for the Serbian speakers. As was shown in the measurements of pitch movement on diphthongs, the average pitch range in the pronunciation of rising tone by Serbian speakers is only 4 ST in comparison to the native speakers, where it remains approximately the same as in the production of diphthongs with the falling tone (7 ST on average). We believe that this distinction together with the differences in the shape of the pitch contour contributes to the foreign-sounding accent in the subjects' pronunciation.

Figure 5. The production of the word *bout* by the British native speakerFigure 6. The production of the word *pairs* by a Serbian native speaker

7. CONCLUSIONS. Diphthongs, as sounds unfamiliar to the Serbian language, obviously pose a number of difficulties, which do not only stem from the difference in the vocalic quality. This study shows that the subjects actually have difficulty pronouncing diphthongs as single entities. This is shown in a number of aspects: the glide is much more prominent than it should be, the relation between the two elements is far more asymmetrical, diphthongs do not exhibit vowel reduction as single phonemes, they commonly contain two intensity peaks, a complex pitch movement and smaller pitch range, primarily when the rising tone is used.

Judging from the results of this study, there seems to be correlation between the features analyzed. Apparently, with the diphthongs which are sufficiently well acquired /eɪ, aɪ, oɪ/, the other features seem to be generally better acquired

– length reduction before voiceless consonants and single intensity peak on the first element. However, this correlation has to be researched more thoroughly on the basis of the statistical analysis of the values obtained in this research.

REFERENCES

- BAKRAN, Juraj. *Zvučna slika hrvatskoga govora*. Zagreb: Ibis grafika, 1996.
- CLARK, John, Colin YALLOP. *An Introduction to Phonetics and Phonology*. Oxford: Blackwell, 1990.
- COLLINS, Beverly, Inger M. MEES. *Practical Phonetics and Phonology*. London: Routledge, 2005.
- GIMSON, Alfred C., Alan CRUTTENDEN. *Gimson's Pronunciation of English*. London: Edward Arnold, 1994.
- JONES, Daniel. *An Outline of English Phonetics*. Cambridge: CUP, 1978.
- KENYON, John S. *American Pronunciation*. Ann Arbor, Michigan: George Wahr Publishing, 1966.
- LADEFOGED, Peter. *Vowels and Consonants: An Introduction to the Sounds of Languages*. Oxford: Blackwell, 2001.
- LADEFOGED, Peter, Ian MADDIESON. *The Sounds of the World's Languages*. Oxford: Blackwell, 1996.
- LAEUFER, Christiane. Patterns of Voicing-Conditioned Vowel Duration in French and English. *Journal of Phonetics* 20/4 (1992): 411–440.
- LEHISTE, Ilse, Gordon E. PETERSON. Transitions, Glides and Diphthongs. *Journal of Acoustical Society of America* 33 (1961): 268–277.
- LINDAU, Mona, Kjell NORLIN, Jan-Olaf SVANTESSON. Cross-Linguistic Differences in Diphthongs. *UCLA Working Papers in Phonetics* 61 (1985): 40–44.
- MARKOVIĆ, Maja. *Usporedna proučavanja vokala engleskog i srpskog jezika: između univerzalnog i specifičnog*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2012.
- NOOTEBOOM, Sieb G. The Prosody of Speech: Melody and Rhythm. William J. Hardcastle, John Laver (eds.). *The Handbook of Phonetic Sciences*. Oxford: Blackwell Publishers, 1997, 640–673.
- O'CONNOR, Joseph D. *Phonetics*. Cambridge: CUP, 1983.
- WELLS, John C. *English Intonation: An Introduction*. Cambridge: CUP, 2007.
- WIİK, Kalevi. *Finnish and English Vowels: A Comparison with Special Reference to the Learning Problems Met by Native Speakers of Finnish Learning English*. Turku: Annales Universitatis Turkuensis, 1965.

*

МАРКОВИЋ, Маја, Исидора БЈЕЛАКОВИЋ. Квантитет наглашених вокала у говору Новог Сада. Жарко Бошњаковић (ур.). *Говор Новоџ Сада 1: Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 2009, 148–158.

Маја Марковић
Бојана Јаковљевић

УСВАЈАЊЕ ЕНГЛЕСКИХ ДИФТОНГА НА ВИШИМ НИВОИМА УЧЕЊА
ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ: ИСТРАЖИВАЊЕ ПРОДУКЦИЈЕ

Резиме

У раду се експерименталним фонетским методама утврђују тешкоће српских изворних говорника у процесу усвајања енглеских дифтонга. Анализа изговора 15 студената прве године Одсека за англистику Филозофског факултета у Новом Саду показала је да неправилности у артикулацији проистичу како из разлика у квалитету српских и енглеских вокала, тако и из чињеница да у српском језику дифтонзи немају статус фонема. Изворни говорници српског енглеске дифтонге изговарају као спој два монофтонга, што се испољава кроз пренаглашен прелаз између елемената дифтонга, асиметричну редукацију трајања елемената дифтонга пред безвучним опструентима, присуство два максимума интензитета уместо једног,

као и доста сложенији облик контуре основног тона у односу на изговор енглеских изворних говорника. Истраживање је такође указало на узајамну повезаност анализираних параметара, будући да испитаници који нису добро савладали квалитет изговора енглеских дифтонга имају веће тешкоће и у усвајању њихових осталих фонетских обележја.

University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of English Language and Literature
Dr Zorana Đindića 2, 21000 Novi Sad, Serbia
majamarkovic@ff.uns.rs
bjn.jakovljevic@gmail.com

Едита Андрић

КОНТРАСТИВНА СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА РЕЧИ *FEJ* У МАЂАРСКОМ И *ГЛАВА* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

Когнитивним приступом и концептуализацијом значења именица *fej* у мађарском и њеног еквивалента у српском језику, приказано је како се у поменутиим језицима манифестује семантика речи, тачније, како од прототипског, шематског, основног долази до проширења значења на метафоричкој и метонимијској основи. И код мађарске речи и код њеног српског еквивалента концептуализација се одвијала на сличан начин. У појединим примерима, пак, могу се уочити одређене разлике.

Кључне речи: когнитивна лингвистика, контрастивна семантика, глава, мађарски језик, српски језик.

Using the cognitive approach and the conceptualization of meaning of the nouns *fej* in Hungarian and its equivalent in Serbian, the paper demonstrates how lexical semantics functions in these two languages, i.e. how meaning is extended metaphorically and metonymically from a prototype, schematic, basic meaning. Conceptualization is similar in the Hungarian word and its Serbian equivalent, but some examples demonstrate certain differences.

Key words: cognitive linguistics, contrastive semantics, head, Hungarian language, Serbian language.

1. Увод. Као одговор на традиционалистички приступ лингвистици, поред структуралне и генеративне граматике, заправо, као критика поменутих лингвистичких дисциплина, од деведесетих година прошлог века развија се тзв. когнитивна лингвистика. Когниција (именички дериват латинског глагола 'cognosco' што значи 'спознаја') сложени је систем менталних структура и процедура које одређују људско понашање (перцепцију, мишљење, расуђивање, памћење итд.). Когнитивна лингвистика језик сматра делом когниције, менталне спознајне структуре, чије средиште чини веза између језика и ума. Развојем ове лингвистичке области наглашава се значај когнитивних операција у формирању искустава а језик је у том процесу средство концептуализације.

Главне карактеристике когнитивне граматике – ослањајући се првенствено на радове Р. В. Лангакера (Langacker), једног од најистакнутијих представника овог правца – јесу следеће: 1. граматика није аутономна, у њој има места за метафору и метонимију, односно, за сликовито изражавање; 2. језик је искуствена појава, при чему се језичка и изванјезичка искуства не могу стриктно разграничити; 3. негира се постојање апсолутне истине, насупротив

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (178002) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

чему се предлажу алтернативни приступи у којима људско искуство и разумевање играју пресудну улогу; 4. у први план избија улога људске спознаје (нпр. просторне перцепције) у концептуализацији; 5. метафора и метонимија су значајни инструменти проширивања значења (SZATHMÁRI 2001).

Граматика је концептуална структура, а људска способност концептуализације се заснива на односу језика и стеченог искуства које се концептуализује као инструмент језичке комуникације. Искуство говорника се реализује на разне начине, као когнитивни домени, матрице, профили, шематске слике, који представљају заправо концептуалне базе који се повезују са језичким структурама дајући им значења повезана са профилним статусима.

Језик настаје и формира се током употребе, а језичке конструкције представљају структуру симбола, које чине читаву лингвистичку мрежу знакова и значења, лексикона и граматике. Концептуалне структуре зависе од процеса стварања значења, односно способности да се иста ситуација види на различите начине. Стварање значења је динамични процес разумевања и формирања искустава. Сваки елемент лексикона и граматике на јединствени начин придонosi изградњи концептуалног садржаја јер служи као инструмент концептуализације.

„Категоризирањем дајемо смисао искуству (LAKOFF 1987: xi). У когнитивно-лингвистичком погледу на језик, у процесу категоризације, кључно је наше искуство и однос с околином те начин на који користимо стваралачко-измишљајне видове свог разума, попут метафоре, метонимије или предочавања. У објективистичком погледу на језик мисао се повезује с апстрактним симболима који добивају значење успостављањем односа с вањским свијетом, а сама природа мисли је апстрактна и неутјеловљена (енгл. disembodied). Насупрот тому, когнитивци мисао сматрају утјеловљеном (енгл. embodied). Структуре концептуалног сустава израстају из нашега тјелесног искуства у интеракцији са свијетом који нас окружује. Такав поглед на свијет Лакоф (LAKOFF 1987: xv) назива искуственим реализмом. Човјек осјетилима биљежи подражаје те их успоређује с постојећим искуством. Искуство му помаже да подражаје тумачи и категоризира, а категоризацију чини њихово смјештање у искуствене обрасце, предочбене схеме, концепте и когнитивне домене”. (GELD 2006: 193).

Свака семантичка анализа се бави концептуализацијом, умним искуством и когнитивним процесима, а когнитивна способност упоређивања једна је од кључних елемената њихове структуре. Због тога је упоређивање стално присутан процес у свим активним когнитивним доменима.

Кечечеш интеракцију људи и средине која их окружује назива шематским сликама. То су заправо појмовне слике и концептуализације тих слика:

„Interactions such as these occur repeatedly in human experience. These basic physical experiences give rise to what are called image-schemas, and the image-schemas structure many of our abstract concepts metaphorically [...] An interesting property of image-schemas is that they can serve as the basis of other concepts” (KÖVECSES 2002: 42).

Лингвистичко истраживање слика о свету који нас окружује, путем концептуализација појединих појмова, служи да утврдимо и проширимо друштвено условљена знања о њему самом, а контрастивна језичка изучавања из ове области доприносе сагледавању сличности и разлика у схвата-

њу на који начин поједини језици сагледавају и интерпретирају стварност. У структури сваког језика се, наиме, манифестује начин на који његови говорни представници тумаче реалност. Намеће се питање у ком обиму је то субјективно или објективно код појединих културних заједница, при чему се субјективност језичког значења заснива на динамично конструисаном значењу које је условљено људском способношћу да се објективно иста ситуација види, схвати на различите начине.

Категоризација значења по принципима когнитивне лингвистике може се посматрати као семантичко умрежавање: основно или прототипско значење подразумева когнитивно истакнуте категорије које су у средишту хијерархијског система. На вертикалној оси надређено му је генерализовано а подређено специјализовано значење. Што се хоризонталне осе тиче, ту налазимо метафоричка и метонимијска проширења. На тај начин се добија шематска мрежа значења са фокусима, односно чворовима. Управо због поменутог приступа употреба елемената когнитивне лингвистике је у контрастивним језичким проучавањима веома значајна, јер нам указује на подударности, сличности и разлике у начину концептуализације стечених искустава у језицима који су предмет анализе. Стога сам се определила да на конкретном примеру прикажем у којој мери се начин концептуализације подудара у мађарском и српском језику, у два генеалогички и типолошки различита језика.

Речи *fej* у мађарском и *глава* у српском језику активирају когнитивну базу која се састоји из више домена, што доводи до концептуализације овог појма у више праваца, и у једном и у другом језику. Језички изрази преносе концептуални садржај когнитивних домена.

2. ЛЕКСИКОГРАФСКА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ПОЈМОВНЕ ВРЕДНОСТИ ЛЕКСЕМЕ *FEJ* / ГЛАВА. Реч *fej* је, према етимолошком речнику мађарског језика (ESz 2006), староуралског порекла и у писаним споменицама се први пут јавља 1009. године. Има променљиву основу: *fő/fej*. Прво је највероватније настао облик *fő*, који је временом све више попрамао придевска значења и због тога се данас у именичкој функцији јавља претежно у архаичним речима и сложеницама. Именичку улогу изворне речи је полако и у потпуности преузела реч *fej*. Лексема *глава* је, по Скоку (Скок 1971), балтословенског, свесловенског и прасловенског порекла. То значи да обе речи у оквиру свог језика спадају у најстарији лексички фонд и представљају део основне лексике.

Значења ових речи у једнотомницима, енциклопедијским речницима мађарског (MÉKSz 2003, превод на српски језик – Е. А.) и српског језика (РСЈ 2007), јесу следећа:

fej **н** 1. највиши или предњи део тела код људи и животиња који садржи мозак, уста и најзначајнија чула; 2. мозак, памет, разум, ум; 3. особа, појединац; 4. живот појединца; 5. уметничко дело које приказује људску главу; 6. особа која руководи неком заједницом, вођа; 7. стопало или шака; 8. округласти делови, плодови неких биљака; 9. проширени, испупчени горњи део неких предмета; **10.** заглавље;

fő **Г** **н** 1. *арх књиж* глава; 2. особа, човек; 3. најзначајнија ствар **II адј** 1. најважнији; 2. највећи, најзначајнији;

Глава и 1. а) горњи део човечијег, односно предњи део животињског тела у коме су смештени мозак, главна чула и предњи део пробавног и дисајног система; б) страна металног новца на којој је нечији лик или нека друга ликовна представа; в) коса, власи; 2. а) памет, интелигенција, ум, разум, свест, мисли; б) умна, паметна, даровита особа; 3. живот; 4. а) особа, личност, појединац, човек; б) поједина животиња, грло, марвинче; 5. а) личност која руководи, управља, старешина, руководилац, вођа; б) онај који се својим талентом највише истиче у некој делатности, главни представник; 6. горњи, проширени заобљени или задебљали крај или део неког предмета, врх, вршак на горњем делу нечега; 7. а) главица; б) горњи део гудачких и неких жичаних музичких инструмената у којем су чивије за затезање жица; 8. лоптасти, купасти, ваљкасти комад неке материје, обично прехрамбеног производа (као мера); 9. предњи, чеони, истурени део неке поворке, колоне, чело; 10. а) део књиге или списка који чини извесну целину, поглавље, одломак, одељак; б) *шйамй* насловни стални текст листова и часописа који садржи име и главне податке, заглавље¹.

Прототипски појмовни механизми који се активирају код речи *fej* / *глава* су: место главе на људском и животињском телу; спољни изглед главе и функција главе.

На први поглед можемо приметити да именице у оба језика имају исти број значења: поред основног, има по девет семантичких проширења, секундарних, изведених значења, која се већином заснивају на метафори или на метонимији. Нека секундарна значења [4. а) и 5.] индукована су синегдохом и симилесемијом [4. б)].

У опису основног значења налазимо место, изглед и оно што овај део тела садржи, а то су мозак и чула, а у српском је напоменуто да се у њему налази и део пробавног и дисајног система. У српском је под 1. б) издвојено значење које је у мађарском делимично изражено под бројем 5, а значења 1. в) у мађарском нема. На другом месту је у оба језика метонимијско значење, када се мозак, ум, дакле, садржина главе употребљавају уместо спољне манифестације овог човековог дела. Док концептуална метафора повезује два одвојена домена, код концептуалне метонимије један концептуални ентитет омогућава приступ другом унутар истог домена. И метонимија је искуствено мотивисана. Већ смо поменули да се и ово проширење значења налази на хоризонталној оси семантичке мреже појма.

Редослед трећег и четвртог значења је обрнут: у мађарском прво стоји да глава може обележавати особу, појединца, а тек после и живот тог појединца. У српском је живот на трећем месту. Овај редослед највероватније указује на учесталост наведених значења која се у двама језицима очигледно разликују. Следећа значења по редоследу у оба језика (ако занемаримо се-

¹ Поред ових значења, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* у издању САНУ садржи још нека, која су застарела или су регионалног, односно дијалекатског карактера. На пример, помиње се, између осталог, да глава може означавати политички, економски, културни центар неког подручја или вишу организациону јединицу, руководиоци орган [6. а) и б)], затим део неких сложених предмета (10.), извор, извориште текуће воде, почетак воденог тока, водени резервоар [11. а) и б)], један од крајева и прилазних делова неког објекта, страну рибарске мреже [12. а) и б)], део веће војне јединице, чело војске [13. а)], јаку ракију, првенац (15), главницу нпр. дуга (16), меру за земљиште величине јутра (17), део цркве у романском стилу (18), украсну биљку (19) (РСА 1965).

мантику под бројем 5. у мађарском, која је делимично садржана у 1. б), јесу: ‘особа која руководи неком заједницом, вођа’, односно, ‘личност која руководи, управља, старешина, вођа’. У српском је ово значење проширено на особу која се својим талентом истиче у некој области. Интересантно је да у мађарском језику постоји изведеница варијанте именице *fő* / *fej*, која управо као самостална лексема изражава надређену особу, а то је *főnök* ‘шеф’. Ова изведена реч је послужила и као основа за стварање сложенице: *törzsfőnök* ‘поглавица’.

Заједничко је и следеће: у мађарском на 9. а у српском на 6. месту стоји значење ‘проширени, испупчени / задебљали горњи / крајњи део неког предмета’; затим, мађарско значење речи *fej* под 10. се у српском налази такође под истим бројем али под б), а то је ‘заглавље’. Оно што, међутим, изражава реч глава под 10. а) ‘део неке књиге или списка’, мађарска реч не обележава. Значење делова појединих биљака је присутно у оба језика, а подзначење под истим бројем налази се само у српском речнику, ‘горњи део гудачких и неких жичаних музичких инструмената’, иако се и у мађарском може рећи нпр. *a hegedű feje*.

Само у мађарском речнику овом именицом обележава се и шака, односно стопало (иако можда непотребно наглашено јер се та семантика јавља само у сложеницама: *kézfej* и *lábfej*). Само у српском речнику истакнута су још два значења. Прво је да се овом именицом означава комад обично неког прехранбеног производа у облику купе или лопте, а друго да се њоме означава и ‘чело колоне, поворке’.

Реч *fő* у именичкој функцији има само три значења, а то су: ‘глава’, ‘особа’ и ‘најзначајнија ствар’. Често се јавља и као други члан сложенице, где упућује на то да се ради о особи истакнутог статуса, о вођи некакве заједнице, скупа, организације и сл.:

államfő – шеф државе, ‘глава државе’; *kormányfő* – премијер, ‘глава владе’; *családfő* – глава породице; *egyházfő* – црквени великодостојник, ‘глава цркве’; *törzsfő* – поглавица, ‘глава племена’.

У придевској функцији се најчешће јавља као први део сложенице, који у српским преводним еквивалентима одговара придеву *главни* за истицање онога који је најзначајнији, најбољи, највећи, најважнији, централни:

fővezér – главни вођа; *főellenőr* – главни контролор; *főelődó* – главни предавач; *főkonzul* – генерални конзул, ‘главни конзул’; *főnövér* – главна сестра; *főszekesztő* – главни уредник; *főtisztviselő* – главни службеник; *főtitkár* – генерални секретар; *főügyész* – главни инспектор; *főorvos* – главни лекар; *főszerep* – главна улога; *főszereplő* – главни глумац.

То значење се преноси и на стварне и апстрактне предмете, институције, трговинске, научне и техничке појмове, појаве, процесе:

főposta – главна пошта; *főutca* – главна улица; *főút* – главни пут, магистрала; *főépület* – главна/централна зграда; *hídfő* – мостобран²; *főpályaudvar* – главна станица; *főállomás* – главна станица; *főtermény* – главни производ; *főbejárat*

² У мађарском постоји јасна мотивација од *fő* / *fej* дословно би било ‘глава моста’, док у српском еквиваленту то није случај.

– *главни/центрирални улаз*; *főnyeretény* – *главни згодишњак*; *fődolog* – *главна сивар*; *főhajtság*³ – ‘*неред, цумбус*’; *főbűn* – *главни зрех*; *főhangsúly* – *главни акценација*; *főidény* – *главна сезона*; *főfoglalkozás* – *главно занимање*; *főfal* – *центрирални зид*; *főcsatorna* – *главни канал*; *főnév*⁴ – ‘*именица*’; *főpróba* – *генерална/главна проба*; *főrend* – *главни ред*; *főoltár* – *центрирални олтар*.

Из српских превода наведених примера види се да и у еквивалентним атрибутским синтагмама углавном стоји придев *главни*.

3. СЕМАНТИЧКА СЛИКА РЕЧИ FEJ / ГЛАВА. Кевечеш у својој монографији о метафорама истиче да се шематске слике најчешће реализују на основу метафоре и метонимије, наводећи да је људско тело (односно, његови делови) на првом месту изворни домен у стварању проширених значења (KÖVESES 2002: 18). У овом поглављу ће бити размотрени начини концептуализације предметне речи у оба језика. Корпус мађарских примера на основу којих се врши опис значења лексеме *fej* настао је на основу ексцерпирања грађе из енциклопедијског речника мађарског језика (MÉKSz 2003), фразеолошких речника (FORGÁCS 2003; BÁRDOSI 2012) и студије Банчеровског (BAŃCZEROWSKI 2007). Код навођења српских еквивалената користићу наводнике у случају када нисам нашла одговарајућу формулацију у српским речницима, те сам дала дословни превод мађарских примера, а полунаводнике употребљавам када дајем семантичке еквиваленте у којима се не појављује лексема *глава*, односно када не постоји формални еквивалент. У случају да је српска страна без наводника, значи да сам потврду о постојању конструкција нашла у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* (РСА 1965), или у Матешићевом фразеолошком речнику (МАТЕШЋ 1982).

3.1.1. У конструкцијама се у оба језика јављају кинезички покрети главом, а тим покретима се може изразити одобравање, као и вербални описи гестова поздрављања: *bólint a fejével* – *климнувши главом, климавши главом*; *fejével igent int* – *главом њошврдно климнувши*; *beleegyező fejbólintás* – *у знак прикљанка климнувши главом*; *fejével helyeslőleg int* – *њошврдно климавши*. У оба језика су углавном то инструменталне конструкције.

Неслагање, негирање, негодовање такође се може изразити покретима главе: *csóválja a fejét* – *махавши / одмахивавши главом*; *rázza a fejét* – *ириесавши главом*; *ingerült fejcsóválás* – *нервозно одмахивање главом*. За разлику од претходне групе примера, у мађарском се код одмахивања, као знака негодовања, већином јављају објекатске синтагме (изузетак су сложене именице, као што је *fejcsóválás*, иако се и ту ради о објекатском односу међу члановима сложеннице = *fejét csóválás*), у српском је пак глава у инструменталу.

Поштовање али и покоравање, попуштање, такође се изражава сагињањем главе: *fejét hajt vki előtt* – *њогнувши / сагнувши / савивши / ириклонивши главу ипред ким*; *lehajtja a fejét* – *оборивши главу*. Овде у оба језика налазимо објекатске синтагме.

³ Исто. Првобитно значење ове сложеннице је ‘сагињање главе’, међутим, дошло је до потпуне лексикализације и она је попримила и секундарно значење: ‘неред’.

⁴ Будући да су именице, поред глагола, главна и најважнија врста речи, дослован превод би био „главно име”.

3.1.2. За изражавање разних емоционалних стања у синтагмама се често помиње глава. Тактилни покрети додиривања главе служе као спољашње манифестације унутрашњег стања. Осећања, при којима се човек обично маши главе, могу бити и позитивна, али су најчешће негативна: као одраз чуђења, радозналости, изненађења, запрепашћења, огорчења, страха, забринутости, несигурности, жаљења, немира, саосећања, очајања, али и дивљења: *fejéhez kap* – *ухваћивши / хваћивши се за главу*; *a fejét fogja* – *државши се за главу*; *felkarja / felüti a fejét* – *дићи главу*; *behúzza a fejét* – *увићи главу*; *a fejét vakarja* – *иочешавши се по глави* (било да се ради о збуњености, изненађењу или забринутости)⁵. Осим објекатских синтагми понекад налазимо и прилошке конструкције са спацијалним значењем, што већином зависи од рекције глагола.

Туга, збуњеност, депресија, нерасположење, сета, стид, суморно расположење такође повлачи за собом кинезички покрет главом на доле: *lehorgasztott fej* – *иогнућа глава*; *lóg a feje / lógatja a fejét* – *обесивши главу*; *búnak ereszti a fejét* – *иокуњене главе*; *lehajtja a fejét* – *савивши главу*; *lesülti a fejét* – *оборивши главу*; *rálép a fejére* – *бивши ишужан*, „ззавивши своју главу”. Српски семантички еквиваленти у овој групи формално не одговарају у сваком случају мађарским примерима. Као што видимо, објекатској синтагми *búnak ereszti a fejét* „иокуњивши главу ишужи” у српском одговара конструкција са глаголским придевом. Затим, медијалном облику *lóg a feje* или каузативном *lógatja a fejét* (где у првом случају глава представља субјекат, а у другом објекат радње) у српском одговара објекатска конструкција. Трећи интересантан пример је када адвербијалној синтагми *rálép a fejére* „ззавивши своју главу” семантички одговара именички предикат *бивши ишужан*.

За изражавање стања дубоке потиштености се, иако слика није идентична, у неким дијалектима у српском може користити израз *мриву главу носивши* (РСА: 279).

Узвик *Fel a fejjel! / Главу горе!*, као начин бодрења у оба језика, заснива се на супротности између погнуте главе, која означава тугу, и уздигнуте главе, која изражава самопоуздање, позитивно расположење. Зато се за поносни став, за гордост, охолост, али и за смелост неке особе, каже да *хода уздигнуће главе*: *fenn / magasan hordja a fejét* – „носивши високо главу”.

У мађарском језику има и фраза за које у српском не постоје одговарајући преводи, а изражавају горди, поносни став са уздигнутом главом.

Égre szegi a fejét, vajon nem dörög-e? – „Гледавши у небо да ли зрми.”

Feltartja a fejét, mint a szállási kutya, mikor a tejes fazékon megütötték az orrát.
– „Државши главу високо као салашарки иас који је добио по носу лонцем за млеко”.

3.2.1. Улога онтолошких метафора, према Кевечешу, јесте да општим категоријама апстрактних циљних концепата дају одређени онтолошки статус. Наше се искуство тиме своди на нешто опипљиво, непосредно, као што су предмети, чиме оно добија јасније границе и структуру. Један од примера онтолошке метафоре је и персонификација, која користи један од најбољих

⁵ На мађарском примери означавају на овај или онај начин свесно додиривање главе.

полазних домена које имамо, нас сâме (KÖVECSES 2002: 40). Глава повезана са мисаоним, менталним процесом који се одиграва у њој (примање, обрада, чување информација) и која садржи мозак задужен за целокупно функционирање људског организма, у мађарском језику се врло често концептуализује као резервоар, посуда, складиште. Ова врста полазног домена се у литератури когнитивне лингвистике назива и ‘контејнер’. Ова топологија наглашава концептуалну организацију језика која често занемарује облик и величину. Употреба мађарских односних наставка *-ban/ben*, *-ba/be* и њима еквивалентног предлога у српском језику резултира конкретизацијом референтног предмета на нешто што има свој волумен. Та ‘посуда’, међутим, може имати разне облике, може бити отворена, затворена или полуотворена, сићушна или огромна итд.: *nyílt fej – ошворена љава*; *olyan a feje mint a véka – „љава је коме као каца”*; *akkora a feje mint a sajtár – „љава је коме велика као канџа”*; *feje mint a hordó / dézsa – љава је коме као буре / кориџо*; *olyan a feje mint a szakajtó – „љава је коме као цеџер”*; *kisujjában több van mint másnak a fejében – „имаџи у малом џрсију више но џиџо друџи имају у љави”*; *fejébe nem fér az esze – „не може да сиџане коме мозак у љаву”*. Из горњих примера се види да су у овом значењу поредбене конструкције заступљене у највећој мери.

3.2.2. Глава често представља унутрашњи, омеђен простор са улазом, отвором кроз који може да прима разне садржаје, изражавајући на тај начин илативни (*-ba/be*) спацијални однос: *a fejébe vesz vmit⁶ – уврџиџи / џиџувџи себи у љаву*; *gondolatok tódulnak a fejébe – навџру коме мџсли у љаву*; *fejébe száll a dicsőség⁷ – ударџла коме слава у љаву*; *fejébe száll az ital⁸ – џиџе му је ударџло у љаву*; *bottal ver valakinek valamit a fejébe – џиџераџи („баџином”) коме џа мџџи у љаву*; *golyót röpít a fejébe – џросвџраџи неком мџџак кроз љаву*, „сиџалиџи коме мџџак у љаву”; *valakinek a fejébe nyom / ver valamit – џиџувџи џиџо неком у љаву*; *a vér a fejébe tódul – крв му је наџрнула у љаву*; *tölcsérrrel tölt valamit a fejébe – сиџаџи / улиџи коме џиџа у љаву* („левком”); *valakinek a fejébe csepegtet valamit – „џкаџаџи коме џиџа у љаву”*; *nem veszi be a feje – „не џрџма му љава”*; *telebeszélt valakinek a fejét valamivel – (на)џуниџи некомџе љаву*; *a fejébe vés valamit – џиџувџи коме џиџо у љаву*; *farából fejébe verték az észt – доџи из дуџџа у љаву*; *tücsök bújt a fejébe – имаџи бубу / бубџице у љави*, „увкџла се коме буба у љаву”; *tömi a fejét – „кџџаџи љаву”*. У зависности од семантике глагола у српском се као еквиваленти јављају акузатив са предлогом у (што иначе одговара илативном односу у српском) или, у појединим случајевим, имамо акузатив без предлога: *(на)џуниџи некомџе љаву*, евентуално као одраз месног значења налазимо локатив са различитим предлозима (у овом случају су то предлози у и кроз): *имаџи бубу / бубџице у љави*, *џросвџраџи неком мџџак кроз љаву*.

3.2.3. Глава се, као предмет, може сместити у некакав простор, у унутрашњост нечега. Истина, у мађарском постоји само један пример, у српском, пак, уз просторни однос илатива иде више глагола: *beledugja a fejét a hotokba*

⁶ „Узети у главу нешто.”

⁷ „Слава је коме улетела у главу.”

⁸ „Пиџе је коме улетело у главу.”

– *сїавиїи / сакриїи / завући / зарониїи / шїуриїи / закоїаїи* *џлаву у њесак*, или још један српски пример: *џлава је коме у шорби*, односно *сїавиїи џлаву у шорбу / носиїи џлаву у шорби*.

3.2.4. Пошто нешто уђе у главу као посуду или скадиште, постаје њен садржај и тада се у мађарском срећемо са инесивним (-*ban/ban*) конструкцијама: *tele van a feje valatível* – *їуна је коме џлава*; *más van a fejében* – „*нециїо друџо му је у џлави*”; *minden cím és telefon a fejémben van* – *све му је у џлави* („*адресе, бројеви шїелефона*”); *fejben tart* – *држаїи у џлави*; *forgó széllel tele a feje* – „*џлава му је їуна шїорнада*”. Мађарском инесивном односном наставку у српском одговара локатив са предлогом *у*. У конструкцијама са именичким предикатом међутим, налазимо именицу *џлава* у функцији субјекта.

3.2.5. Исто тако, садржај, нешто што је битно, може кроз исти отвор да напусти унутрашњост главе као посуде и то на разне начине: може да испадне, да изађе, да испари или излети само од себе, али може и свесном радњом да се извади, истера, извуче итд. У овим случајевима у мађарском језику стоје конструкције са елативним просторним односом (-*ból/ből*), што у српском одговара генитиву са предлогом *из*: *kiesett a fejéből* – *исїасїи коме из џлаве / из їамеїи*; *kiment a fejéből* – *изаћи из џлаве / из їамеїи*; *kiver/kitöröl valamit a fejéből* – *исїераїи коџа/шїиа из џлаве, избїиїи коме шїиа из џлаве / їамеїи, избрисаїи коме шїиа из џлаве*; *valami kiröppen / kirepül / elszáll a fejéből* – *‘излеїеїи коме из їамеїи’*; *kipárológ a fejéből* – *исїарїиїи из џлаве*; *kirántja a fejéből a kötőféket* – „*извући џлаву из їовоца*”.

3.2.6. Глава, односно, мозак у глави, јесте место где човек извршава, свесно спроводи разне радње, отуда и овде налазимо инесивне структуре: *fejben szátol* – *рачунаїи из џлаве / наїамеї* („*у џлави*”); *keres valamit a fejében* – *їреїураїи їо џлави / їребираїи їо їамеїи*; *gondolatot forgat a fejében* – *їремеїаїи їо џлави*; *választ keres a kérdésre a fejében* – *їпражїиїи одџворе у џлави*; *fejben összerakja valaminek a képét* – „*сївараїи слику нечеџа у џлави*”. Поред формалног еквивалента у српском (*у* + локатив), налазимо још и генитив са предлогом *из* али и локативне конструкције другачије врсте (*їо* + локатив), што упућује на кретање у оквиру главе (као унутрашњем простору) приликом вршења радње.

3.2.7. Све наведене радње су интелектуалне, изражавају мишљење, расуђивање, процесе који се одигравају у човековом мозгу, а који могу бити тренутачни или дуготрајнији, попут присећања. Осим тих свесних радњи, у глави се одигравају и разни процеси, медијалне радње: *valami forog a fejében* – *врсїи се, врзмаїи се, моїаїи се їо џлави*; *Adám fejében megszületett az ötlet* – „*у Адамовој џлави се родила идеја*”; *motzkál / mozog a fejében* – *моїаїи се їо џлави*; *a fejében jár valami* – *врзмаїи се їо џлави*; *gondolatok kavargónak a fejében* – „*мисли се коме комеїају їо џлави*”; *meg sem fordult a fejében* – *‘не бїиїи коме ни на крај їамеїи’*; *gyökeret vert valami a fejében* – „*їусїиїиїи корење у џлави*” (мисао); *emlék kóvályog a fejében* – „*усїомене се моїаїу коме їо џлави*”; *átvillan a fején* – *севне / сине коме нециїо кроз џлаву / у џлави*.

3.2.8. Интересантни су примери који казују да се у глави као посуди дешавају одређени термички процеси, услед чега долази до врења, кувања,

кључања главе или њеног садржаја: *fő / fől a feje valamitől* – „кува се коме *џлава збоџ нечеџа*”; *füstölög / füstöt vet a feje* – „дими се коме *џлава*”; *valami forr a fejében* – нецшио му врн у *џлави*; *világosság gyullad valakinek a fejében* – уџалила се коме сиџалица у *џлави*; *gőzöl / gőzölög a feje valamitől*⁹ – џуџи се коме *џлава*, џуџи се коме у *џлави*; *forrófejű* – усџјана *џлава*, уџаљена *џлава*, уџрејана *џлава*; *valami főz a fejében* – џрекуваваџи *џио џо џлави*; *forr a feje a bortól* – „кључа коме *џлава од вина*”; *fűti a fejét* – *џрејаџи / лоџиџи* коме *џлаву*. Овакве конструкиџе су или објекатске или месне у оба језика.

3.2.9. Понеки изрази означавају процесџе коџи узрокују унутрашњу напетост и притисак у глави, те могу да изазову разваљивање посудџе, резервоара: *majd szétmegy a feje* – *џлава се коме расџада*; *majd szétreped / széthasad a feje* – џуца коме *џлава*; *szétrobban / szétdurran a feje* – ексџлодираће коме *џлава*.

3.2.10. У главу, као у резервоар или унутрашњи простор може се и провирити, са намером да се установи њен садржај или величина, волумен: *valakinek a fejébe néz* – џровириџи у нечију *џлаву*; *valakinek üres a feje* – џразна *џлава/џразноџлав*; *nem látok semmit a fejében* – „не види му се ницшиа у *џлави*”.

3.3.1. Глава може да се концептуализује као објекат, чија површина служи као место куда су усмерене радње, где се врше разне активности, или где се могу сместити други конкретни или апстрактни предмети. Реч је о спољном просторном односу, стога у конструкијама, у зависности од смера радње, у мађарском налазимо односне наставке сублатива (-*ra/re*) или супересива (-*n/on/en/ön*): *hamut hint / szór valakinek a fejére* – џосуџи / џосиџаџи *џлаву џеџелом*, џосуџи се / џосиџаџи се џеџелом џо *џлави*; *magá fejére hányja a földet / port / tüzet* – „бацаџи на *џлаву земљу / џраџину / ваџу*”; *fejére zúdul a szerencsétlenség* – сручи се несрећа коме на *џлаву*; *fejére vonta valaki haragját* – „навуђи / џривуђи нечију срибу на *џлаву*”; *fejére esett a sulyok* – „маљ џада коме на *џлаву*”; *vér / sérelem / bűn vkinek a fejére száll* – „крв / увреда / џрех слеће коме на *џлаву*”; *valakinek fát lehet vágni a fején* – џесаџи коме колџе на *џлави*, џуцаџи коме лук на *џлави*, на *џлави џрње врџџаџи некоме*, сеђи коме дуван на *џлави*; *valakinek a fején táncol* – џраџи коме џо *џлави*; *valakinek a feje tetején ugrál* – скакаџи коме џо *џлави*; *a feje tetejére áll* – окренуџи се на *џлаву*; *barackot nyot a fejére* – ‘ударџи коме чвеџер / чвенџер’, „џурнуџи коме кајсију на *џлаву*”; *száz aranyat tesz valakinek a fejére* – „сиџавиџи 100 злаџника на чију *џлаву*”, уџениџи чију *џлаву*; *a fejére ül valakinek* – сесџи коме на *џлаву*; *valakinek bekötik a fejét* – везаџи *џлаву*, завиџи *џлаву* неком¹⁰; *valami lecsap valakinek a fejére* – сручиџи се / свалиџи се коме на *џлаву*; *fejére tapint valakinek* – џоџодиџи *џио у џлаву*, ‘џоџрефиџи’; *a feje tetején áll* – џосџавиџи се на *џлаву*, џосџавиџи *џио на џлаву*; *mit mással cselekszel azt várjad fejedre* – „цшио друџоџе чиниц, очекуј за себе / на своју *џлаву*”; *szégyent hoz a fejére* – ‘обрукаџи некоџа’, „донеџи срамоџу на нечију *џлаву*”; *bajt hoz valakinek a fejére* – навуђи / донеџи несрећу коме на *џлаву*; *szarvakat rak valakinek a fejére* – „сиџавиџи коме роџове на *џлаву*”.

⁹ Постоји и атритбутска синтагма: *gőzös fejű*.

¹⁰ У значењу ‘удати, оженити девојку’. Ово је и формални и семантички еквивалент, коџи чак и многим изворним говорницима српског језика није познат (РСА).

Већина наведених радњи се не може дословно схватити, свака има различита пренесена значења, и она су разнолика, као на пример ‘показати кајање’, ‘укопати се’, ‘упропастити се’, ‘разљутити неког’, ‘запрепастити се’, ‘досађивати / сметати коме’ итд.

Формални еквиваленти мађарским конструкцијама су акузатив и локатив са предлогом *на*. Већина примера одговара тој шеми, али има неколико који садрже локатив са предлогом *ио*, ређе акузатив без предлога у функцији правог објекта (*везајџи ѓлаву*, *завиџи ѓлаву*). Приметили смо код једног примера да израз у српском изражава унутрашњи просторни однос, док се у мађарском ради о површинском значењу: *fejére tapint valakinek – иоѓодиџи џиџо у ѓлаву*.

3.3.2. На површини главе као предмета се у фраземама могу наћи и други објекти: *vaj van a fején – имаџи иуџера на ѓлави*; *a fejedem halál volt – смрџи виси коме над ѓлавом* („на ѓлави”); *annyi minden van a fejemem – иџолико иџоѓа имам на ѓлави*”; *hallgass húgom, fejedem a fészke¹¹ – иџуџи, сесџиро, на ѓлави џи је ѓнездо*”; *net mind pap, kinek fején a korona – иџије свак иџоѓа који има круну на ѓлави*”. Просторни однос супересива се, као што смо видели, у неким српским еквивалентима може заменити и локативом са предлогом *над*.

На глави се још може у оба језика стајати, дубити: *fejen áll – сџајаџи на ѓлави*, *дубиџи на ѓлави*. А онај ко сâм падне или га испусте на главу, може имати последице по интелектуални развој: *fejére / a feje lágyára esik / ejtették – иџасџи на ѓлаву*, ‘иџолудеџи, сџи с ума’.

Уколико нешто друго *иадне*, *сручи се*, *свали се на ѓлаву* то значи невољу, бригу. А у синтагмама где налазимо намерну радњу у активу *свалиџи*, *наџовариџи неком на ѓлаву* можемо извести чак два значења и то: да је неко оптеретио некога пословима или, пак, да је свалио одговорност са себе на другу особу.

Из до сада наведених примера може се видети да се на један исти ентитет примењују различите просторне шеме, при чему се нека његова обележја наглашавају или занемарују. Тако глава постаје део различитих конфигурација и подложна је алтернативним шематизацијама.

3.4. Глава може бити и предмет који трпи спољашње утицаје (како у дословном, тако и у пренесеном смислу), може неко да је окрене, скине, одруби, подигне, постави негде, те се јавља у објекатским синтагмама типа: *elcsavarja valakinek a fejét – заврџеџи коме иџамеџи*, ‘окренуџи коме ѓлаву’; *fejét szegi – расџавиџи коѓа ѓлавом*; *töri a fejét – луџаџи ѓлаву*, *разбијаџи ѓлаву*, *ломџи себи ѓлаву*; *leszedi valakinek a fejét – скинуџи коме ѓлаву*, *лиџиџи коѓа ѓлаве*; *felveti / felkapja a fejét – иџодиџи ѓлаву*, *дизаџи ѓлаву*; *felteszi a fejét valamire – сџавиџи ѓлаву на неџиџо*; *leüti valakinek a fejét – одрубиџи, одсеџи ѓлаву*¹²; *fel sem tudja emelni a fejét a munkától – не моџи диџи ѓлаву*, *не дизаџи ѓлаву*. Постоје, међутим, и конструкције са примарно месним значењем

¹¹ У значењу ‘пребацивати коме за нешто што је и сам/а урадио/ла’.

¹² Интересантно је да трпни глаголски придев уз именицу (*одсечена ѓлава*) не упућује на главу која је одстрањена, већ на то да неко јако, необично личи на другу особу, да је скоро исти/а, да је истог лика (РСА 276).

у овој улози: *a fejéhez vág* – обиии неком о љлаву; *a fejére olvas* – ‘очиийаии коме буквицу’; *a fejére üt* – ‘звизнуии у љлаву’, ‘на неиријаиан начин ойоме-нуии’, ‘удариии коџа ио љлави’; *átnéz a feje fölött* – ироџледаии коме изнад љлаве, ‘не удосиојиии коџа иаџње’.

3.5. Глава се код Мађара може сматрати и зградом, као концептуализација онтолошке метафоре: *fejtető*¹³ – врх љлаве; *a feje tetején*¹⁴ – на врх љлаве; *tetőtől talpig végigmér valakit*¹⁵ – некоџа осмоириии од љлаве до иеие; *valakinek a feje tetején ugrál*¹⁶ – скакаии некоме на љлави; *beázik a feje* – ‘ирокишњава коме љлава’; *kiszellőztetem a fejem* – извеириии љлаву, ипрозрачиии љлаву; *bemázolta valakinek a feje alját* – ‘окречиии коме дно љлаве’; *bedeszkrétott fejú* – ‘зайиарабљена љлава’; *huzatos a feje* – ‘имаии иромају у љлави’; *okos ember: jó volna fejét befödenezni* – ‘иамеиан човек, иреба му љлаву сивавии иод кров’’. Именица ‘кров’ са именицом љлава може да гради сложеницу у мађарском (*fejtető*), али и разне синтагме почев од субјекатских, објекатских све до прилошких. И значење глагола уз које стоји именица љлава може да упућује на радњу, збивање које је карактеристично за зграде (прокишњавати, изве-трити, затарабити, окречити итд.)

3.6. Глава се концептуализује и као предмет који може да има тежину, те може бити лака (с једне стране као одраз празнине, али с друге стране, може означавати и пријемчивост за спољашње утицаје, између осталог за стицање знања) или тешка, наравно од брига: *nehéz a feje a gondoktól* – љлава је коме иеишка (‘од брига’); *nehézebb a feje mint a fara* – ‘иеџа му је љлава од иура / задњице’; *elnehézedik valakinek a feje* – ‘оишажала је коме љлава’; *könpű fej* – лака љлава, ‘биии лаке иамеии’; *nehéz a feje alja* – љлава је коме иеишка;¹⁷ *megkönyebbül a feje* – олакшиии љлаву. У поменутих синтагмама налазимо придеве ‘лак’ и ‘тежак’ у функцији именског предиката, али и од њих изведене глаголе у служби глаголског предиката (‘отежати’, ‘олакшати’).

3.7. Као концептуализација предмета, објекта, глава је нешто:

– што се може изгубити: *elveszítette a fejét* – изџубиии љлаву;¹⁸ *valaki fej nélkül jár* – ходаии као мува без љлаве; *fejvesztés / fővesztés* – ‘иоџубљење’¹⁹, ‘џубљење љлаве’; *nem veszti el a fejét* – не изџубиии љлаву, ‘сачуваии ирибра-носии’; *egyszer majd a fejed hagyod el* – ‘једном иеи љлаву изџубиии’;

– што се може тражити, са позитивним или негативним крајњим резултатом: *fejét keresi a dolognak* – ‘ииражиии бии сивари’, ‘ииражиии љлаву сивари’; *fejét sem találja* – ‘не налазиии ни своју љлаву’; *azt sem tudja hol a feje* – не знаии ни џде је коме љлава;

¹³ „Кров главе.”

¹⁴ „На крову главе.”

¹⁵ „Осмотрити од крова до табана.”

¹⁶ „Скакати по крову главе.”

¹⁷ У мађарском овај израз углавном значи да је неко глуп, да му је тешко да схвати неке ствари, а у српском да је неко мамуран.

¹⁸ Рајна Драгићевић скреће пажњу на то да поједини речници израз *изџубиии љлаву* тре-тирају као фразеологизам, док је други виде само као колокацију у којој се остварује секун-дарно значење именице *љлава* (Драгићевић 2007: 39).

¹⁹ И српска именица је изведена од глагола ‘губити’.

– оставити или заборавити негде: *otthon felejtette a fejét* – „заборавиши главу код куће”.

У већини поменутих примера налазимо формалне и семантичке еквиваленте у српском језику. Има, међутим, и изузетака, на пример, када се уместо негиране конструкције *не иззубиши главу* користи семантички еквивалент у којем немамо негацију већ афирмацију *сачуваши њрибраноси*. Ту је присутан и глагол са антонимним значењем, и уместо *главе* налазимо другу именицу, као и у примеру где *главу* замењује именца *биш*.

3.8.1. Полазиште за поједине метафоричке изразе у вези са деловима биљака или неживих предмета пружа значење лексеме *глава* као ‘највишег дела човековог тела’, односно ‘предњег дела код животиња’, као и облик саме главе. Тако највиши или округласти део неких биљака у основи назива садржи реч *глава*: *a búza feje* – „глава жиџа”; *fejlet hány a gabona* – *ициеница се главичи*; *egy fej* – *главица*; *fejes saláta / káposzta* – *главичасџа салаџа / главаџи куџус*; *fejesedik a káposzta* – *куџус се главичи*; *egy fej saláta / vöröshagyma / fokhagyma / zeller / karfiol / karalábé* – *главица салаџе / црноџ лука / белоџ лука / целера / карфиола / керелабе*; *mákfej* – ‘чаџиџа мака’, „глава мака”; *a venyege feje* – *глава чокоџа*.

И поједини предмети имају главу, у оба језика: *az oszlop feje* – *глава сџџуба*; *minden botnak végén a feje* – „свака баџина има главу на крају”; *a szeg / kalapács / balta / fejsze*²⁰ *csavar / gombostű / vonalzó feje* – *глава ексера / чекиџа / секире / шрафа / чиоде / леџира* (уп. *леџир главаџи*); *fején találta a szöveget* – *иџоџодиџи ексер у главу*; *gyufafej* – ‘врх џибиџе’; *fejléc* – *заглавље*, „глава леџве”; *az ágy feje* – *узглавље*, „глава креветџа”; *fejfa* – ‘надџробни сџоменик’. Називи за *узглавље* у мађарском и српском језику, као и реч *fejfa* (‘надгробни споменик’), указују на место где се обично налази глава човека у лежећем положају. Иначе, за нераздвојно другарство, блиско пријатељство, у српском језику постоји фразем *биџи као глава и узглавље*. *Élőfej* – *жива глава* је, пак, штампарски термин у оба језика, којим се означава текст одштампан на врху стране који садржи податке о наслову чланка, аутору итд.

3.8.2. Значење главе, као ‘највишег дела човековог тела’, послужило је и за формирање изрази ‘помолити главу’, ‘подићи главу’ у мађарском језику, у значењу ‘појавити се’, али се он искључиво користи за означавање, ширење лоших, штетних појава са непожељним предзнаком и последицама: *járvány ütötte fel a fejét* – „еџидемиџа је иџомолила главу”; *felüti a fejét a nyomor* – „беда је иџомолила главу”.

3.9. Глава као средство за рад, за изражавање интелектуалног рада и менталних процеса који се одигравају у њој, јавља се у инструменталним конструкцијама типа: *fejfel / eszével dolgozik* – „радиџи главом”; *fejével dolgozva kereste a kenyerét* – „издржаваџи се својом главом”; па тако и за изражавање да неко има или нема самосталност у одлучивању и да се поводи или не поводи за туђим мишљењем: *a saját fejével gondolkozik* – *мислиџи / размишљаџи својом главом*; *más fejével gondolkozik* – *мислиџи иџуђом главом*.

²⁰ Именица *fejsze* (секира) је такође настала деривацијом од *fej*.

3.10. Значење именице глава за означавање човека тј. особе индукована је синегдохом и јавља се у оба језика, иако се у савременом разговорном српском језику ова лексема ретко користи у том смислу: *bejött egy fej* – ‘ушла је нека фаца’; *most ő a menő fej* – ‘он је сад љавна фаца’.

3.11. Глава, као концептуализација човека који је у некој заједници најзначајнији, означава вођу, руководиоца, верског или јавног великодостојника и подједнако је присутна у оба језика: *az állam feje* – ‘љава државе’; *a mozgalom feje* – ‘љава њокеиџа’; *az ország feje* – ‘љава земље’; *a család feje* – ‘љава њородице’; *tanácskoznak a fejesek* – ‘сасиџале се љавешине’; *fejtelten ország* – ‘безљава држава’. То су атрибутске синтагме са присвојним атрибутом, и у оба језика налазимо присвојни генитив, али је редослед посесора и посесума различит у мађарском и српском језику.

3.12.1. Глава је најзначајнија вредност коју човек има, симболизује живот појединца. Све што у себи садржи одредницу љава, све што је повезано са главом за човека је од највеће вредности, о њој мора да води рачуна, да је чува, штити, и не може је олако изложити опасности и угрозити. Због тога, када је неко спреман да *заложу љаву* или да *јамчи љавом* за нешто, тада се у његову исправност не може сумњати: *fejét teszi / adja rá* – *даиџи љаву*; *fejembe fogadok* – *кладииџи се у љаву*; *fejemmel felelek* – *одџоварииџи љавом*; *fejével jótáll* – *јамчиџи љавом*; *fejével lakolt vakmerőségéért* – *џлаџииџи љавом* (своју несмотреност); *megeszem a fejem ha nem úgy van* – ‘џојеџиџу своју љаву ако није џако’; *fejéről van szó* – *ради се о љави, реч је о љави, љава је у џиџању*; *mindenki a fejét akarja* – *џражиџи чију љаву*; *sínre tenném a fejem hogy ez igaz* – *сџавииџи / сџавџаџи љаву на џањ* (као потврду); *fejével kezeskedik* – *џараниџовииџи љавом*; *jaj a fejednek!* – ‘џешко џвојој љави!’; *fejvesztés terhe alatt* – ‘џод џреџиџом смрџу, џод заклеџиџом’, ‘џод џереџиџом џубиџиџа љаве’.

Са главом се, значи, не треба играти, шалити, коцкати, понашати се неодговорно, пошто се она лако може изгубити, што са собом повлачи губитак живота, не треба је излагати опасностима. То упозорење налазимо у оба језика: *a fejével játszik* – *џраџиџи се / наџалиџи се љавом*, *љава џгра*; *a feje van téten* – *љава је коме на коџки, коџкаџи се љавом*; *nem jó az embernek a fejével játszani* – ‘није добро џраџиџи се љавом’; *ezzel el van játszva a fejed* – ‘џиџе си џроџрао/ла љаву’; *jobb lábbal játszani mint fejjel* – ‘боље је џраџиџи ноџом неџо љавом’.

3.12.2. По мишљењу неких лингвиста, појмови *живоџи* (који симболизује љава) и *смрџи* представљају антониме, а с друге стране *смрџи* је природан наставак *живоџа*, самим тим је и она уско повезана са појмом љава. Смрт се у фразама углавном изражава физичким одвајањем тела и главе или некаквим другим положајем који глава, па самим тим и читаво тело човека, неповратно заузима: *fejvesztésre ítélt* – ‘осудиџи на смрџи’, ‘осудиџи на џубиџиџа љаве’; *nem fáj többé valakinek a feje* – ‘не боли виџе коџа љава’; *fejét örök nyugalomra hajtja* – *џоложиџи љаву на вечни џочинак*; *fejét szelték le, derekát épen hagyták* – ‘љаву му одрубџиџе, џело осџавџиџе чиџаво’; *fejét vették* – ‘скинуџи коме љаву’, ‘доџи љаве’, ‘узџиџи коме љаву’; *feje már nem szédül, meggyógyította a hóhér* – ‘мелаџи је коме излечио врџиџлавиџу’; *kardra*

került a feje – „глава је коме досиела на врх мача”; *lába elejébe hullott a feje* – *иадају главе*; *fejét már nem vakarja* – „не чешићи се више ио глави”; *egy fejjel megrövidíteni valakit* – *скраићићи коџа за главу*; *valakit lefejeztek* – *обезглавићи коџа*; *fejjel jött a világra, fejetlen megу el* – „доћи на свеи главачке, без ње оићи”; *halott fej* – *мрива глава*; *a fejéről van szó valakinek* – *ради се коме о глави*.

У српском се још може рећи за смрт и: *оде глава с рамена, иосејаћи главу* или *Оде глава Боџу на исићину!* А импресивне су и темпоралне клаузе типа: *кад лоићи зазвони над главом, кад икне будак више главе*, које упућују на уповавање покојника. И када се распише награда за хватање или убиство неке особе, то се чини тако што се *уцени глава*. Ови фразеологизми често немају идентичну форму, не могу се дословно преводити на други језик, већ им треба наћи семантички еквивалент, што је веома тешко јер се обично слике које покривају фразе у разним језицима не подударају у потпуности. Нешто се увек „изгуби у преводу”.

3.12.3. Неке фразеолошке јединице експлицитно изражавају и разлоге због којих глава, као најзначајнија вредност човека може доћи у опасност и уједно саветују (понекад и негативним примером) како се та опасност може избећи: *szólj, mondj igazat, betörök a fejed* – „зовори исићину, разбиће ти се о главу”; *a nyelvnek nincs csontja, mégis sok embernek betört a fejét* – „језик нема косићу, ииак је мноџима разбио главу”; *ki az igazat hangosan hegedüli, hamar vonóval a fejére ütnek* – „ко исићину гласно џуди, џудалом ће добићи ио глави”; *hallgatás senkinek nem töri be s fejét* – „ћуиће никоме не разби главу”; *égre követ ne dobj mert fejedre fordul* – „не бацај камен на небо, на главу ће ти иасић”; *a felesnek hamar nyakát szegik* – „главоњи ће брзо иосећи главу”; *ki magáról néz le, hamar szédül a feje* – ‘ко високо леићи, ниско иада’, „ко гледа се висине, брзо ће му се завршеићи у глави”; *ott egye a fene a lábát, csak a feje taradjon meg* – „нек’ ђаво носи ноџе, само нек’ глава осићане”.

Опасност се изражава још и идиоматским изразима: *összezsapnak valakinek feje fölött a hullátok* – „ишласи су се коме надвили над главу”; *Datoklész kardja ott lebegett a feje felett* – *некоме над главом виси (Демоклов) мач*; *vérdíjat / nagy jutalmat tűznek ki valaki fejére* – *уценићи нечију главу*. А када опасност прође каже се: *ép fejjel megússza* – *изнеићи главу на рамену, изнеићи живу главу*.

3.13. Глава у мађарском може да послужи и као еквивалентна вредност, као одговарајућа противвредност или противуслуга: *hála / lakbér / törlesztés / munkadíj / váltságdíj / régi adosság / a jó remény / készpénz fejében* – „даићи иића као знак захвалносћ / као кирију / као оићлаићу / као илаићу / као оићкуићину / као сићари дуџ / у доброј нади / као џоићовину”.

Као аксиолошка категорија, глава се може концептуализовати и као средство плаћања, и то важи и за мађарски и за српски језик: *fejjel fizet érte* – *илаићићи главом*; *a fejébe kerül valakinek valami* – *сићајаићи / коићићаићи некоџ главе, доћи коме главе*.

3.14.1. Међу својствима која се приписују глави налазе се и она која описују нечији интелектуални капацитет. Те вредности могу бити позитивне:

jó fej – имаџи добру *џлаву*; *jó feje van valamihez* – „имаџи добру *џлаву* за не-*џиџо*”; *arany feje van* – „имаџи *џлаџну џлаву*”; *erős fej* – *џак* у *џлави*; *értelmes fej* – *разумна џлава*; *tök jó / állati jó fej* – (сленг) ‘ужасно добра *џлава*’; *zseniális fej* – *џениџална џлава*, *џениџе*; *világos fejű ember* – *човек са бисџром џлавом*, *имаџи бисџру џлаву*; *nyílt fej / agy* – *оџворена џлава*; *tiszta fejjel gondolkodik* – *размиџџаџи бисџром џлавом*; *okos fej* – *џамеџна џлава*; *nem dísznek van a feje* – „*џлава коме не служи као украс*”; *ép ész* – *зџрава џамеџ*; *óriási fej* – ‘*људина*’; *tanult fej* – *учена џлава*; *tele van ésszel a feje* – *имаџи мозџа у џлави*; *a feje valódi észraktár* – „*џлава му је џраво складиџиџе џамеџи*”; *a feje csupa ész* – „*џлава му је суџиџа џамеџ*”. Мађарски примери су већином атрибутске синтагме, а у српском се понекад изразу додаје и глагол *имаџи*, па се тако добија објекатска синтагма.

Израз *имаџи мало виџе* у *џлави* може да значи да је неко паметан, али и да је припит. Со, као саставни део куваних *џела*, без којег би *џело* било *бљутаво*, такође се користи у изразима и то као спој две значајне ствари у човековом животу: *имаџи соли у џлави*, *не биџи без соли у џлави* (имати здраве памети). Со у овом контексту значи позитиван састојак, док у изразу *солиџи џамеџ* има негативну конотацију.

Позитивна квалификација се постиже и одричним метафоричким изразима као: *net esett a fejére / feje lágyára* – *не џасџи на џлаву*, што је повезано са просторном димензијом, тачније оријентационим метафорама, према којима све оно што је усмерено према доле у човековом свету асоцира на нешто лоше.

3.14.2.1. Слаб интелектуални капацитет означавају изрази где се концептуализација врши на основу појединих предмета, односно њихових својстава али и већ поменутих посуда: *gyöngfejú* – ‘*биџи лаке / слабе џамеџи*’; *üres a feje mint a tök* – *имаџи џразну / шуџљу џлаву* („*као бундева*”), *биџи џлиџке џамеџи*; *kukoricaföldön nőtt a feje* – „*џлава је коме расла на кукурузо-виџиџу*”; *örült / sötét / zavaros / korlátolt fejű ember* – „*људа / мрачна / оџграничена џлава*”; *kong a feje az ürességtől* – *џлава џолико шуџља да одзвања*; *üres fej* – *биџи џразне џлаве*, *немаџи мозџа у џлави*; *fafejú* – *дрвена џлава*, *храсџова џлава*; *buta fej* – *џлуџа џлава*; *valakinek szitafeje van* – „*имаџи џлаву као сиџо*”. Додајмо овом низу и ироничне квалификације *имаџи џлаву за чеџири ноџе*, *џочкови у џлави не раде коме добро*, *фали коме која даска у џлави*.

3.14.2.2. Понекад се концептуализација остварује на основу симилисемије. Често се употребљавају називи за животиње у сложеницама чији је други елеменат именица *џлава*, како би се неко оквалификовао: *birkafej* – ‘*овца*’, „*овчиџа џлава*”; *ökörfej* – ‘*во*’, „*волоvsка џлава*”; *szatárfej* – ‘*маџараџ*’, „*маџаређа џлава*”. У српском се често јављају још и атрибутске синтагме типа: *биџи кокоџје / џачје / џилиђе џамеџи*, где се уместо *џлава* јавља именица *џамеџ*. Човеков поглед на свет је у великој мери антропоцентричан, он издиже себе из света животиња стварајући за себе и о себи свој, другачији, бољи свет. Свет животиња се том његовом свету супротставља као лош, стога, када неку животињску квалификацију придајемо џудском бићу, то има погрдан призвук: *fejétől büdösödik a hal* – *с/од џлаве риба смрди* или *риба се чисџи од реџа а смрди од џлаве*. Овај фразем означава пропаст неког друштва

или заједнице која потиче од вође, или да од руководиоца потичу слабости у раду.

3.14.2.3. Пежоративни призив се постиже и када се у главу, са значењем посуде, ставља неки предмет или текућина која не припада тамо, или када се истиче оскудна величина тј. потпуно одсуство мозга: *szalma van a fejében* – *имају сламу у љави*; *káposztalé / mosogatólé / víz van a fejében* – *„имају расол / њомије / воду у љави“*; *korpával tele a feje* – *„џуна је коме љава мекиња“*; *csiriz van a fejében* – *„имају џуџикало у љави“*; *szecska van a fejében* – *„имају џеке у љави“*; *nagy a feje, kicsi az esze* – *„велика љава, мала џамеџ“*; *gazos a feje* – *„закоровљена љава“*; *feje mint a hordó, esze mint a dió* – *„љава џоџуџ буреџа, мозак џоџуџ ораха“*; *lotyog a feje mint a zártójás* – *„љава је коме као муџак“*; *fűrészpör van a fejében* – *„имају џиљевину у љави“*; *nem pótt be a fejelágya* – *„није неком зарасла фонџанела“*; *elgyepesedett a feje* – *„закоровила се коме љава“*. У мађарском, као што се из датих примера види, има необично пуно устаљених поредбених конструкција.

3.14.2.4. У сленгу младих изрази за главу као симбол приглупог човека углавном (са малим изузецима) не садрже лексему *fej*, већ синонине за мозак или неку сасвим неуобичајену именицу: *agyhely* – *„месџо за мозак“*, *agytartó* – *„дрџач за мозак“*, *betonfej* – *„љава од беџона“*, *dinnye* – *„лубеница“*, *daganat* – *„џумор“*, *dudor* – *„кврџа, израџиџа“*, *észtemető* – *„џробље мозџова“*, *kopoltyú* – *„џкрџа“*, *krumpli* – *„кромџир“*, *lufi* – *„балон“*, *káposztalétartó* – *„џосуда за расол“*, *mosogatólé-tartó* – *„џосуда за џомије“*, *tökfej* – *џиква*, *vízfej* – *„водена љава“*, *víztorony* – *„водени џорањ“*, *szalmatöltet* – *„сламени исџун“*, *bunkó* – *„маљ“*, *tuskó* – *„џањ“*, *váza* – *„вазна“*; а за означавање паметне особе избор је много мањи: *nagy agyú ember* – *„човек са великим мозџом“*; *észraktár* – *„складиџије џамеџи“*; *nagy koponya* – *„велика лобања“*, *tudományos intézmény* – *„научна инсџиџуџиџа“*; *jó fej* – *добра љава*.

3.15.1. У глави је смештен мозак, централни нервни систем који управља човековим организмом. Када су процеси у мозгу нарушени, долази до губљења те управљачке функције, или она постаје хаотична, што доводи до неразумног расуђивања и понашања, губљења самоконтроле, здраворазумског расуђивања и стварања конфузије. То углавном није урођена, стална особина појединца, већ стечена, често привремена. На то упућују изрази као што су: *hatalmas fejtelenség* – *‘оџроман хаос‘*, *„безљавосџи“*; *elveszti a fejét* – *изџубиџи љаву*; *megzavarodott fej* – *џолудела љава*; *fejjelel meg a falnak* – *џи љавом кроз зид*; *falba veri a fejét* – *удараџи љавом о зид*; *kinek feje rossz, a lába sem jó* – *„коме је љава лоџа, ни ноџе му не ваљаџу“*; *a fejek vétenek, a lábak adják meg az árát* – *ко нема у љави, има у ноџама*; *törött fejből kiugrott az ész* – *„из разбијене љаве искочила џамеџ“*; *fejvesztve összevissza szaladgál* – *џрчкараџи као без љаве*.

О томе да је неко полудео најчешће се реферише конструкцијама у којима се помињу глава или мозак: *љавом џреврнуџи*, *џо љави озебао / изџорео*, *ударен мокром чараџом / обоџком џо љави*.

Ужурбаност, стање без смисла и реда, нерационално понашање у српском језику се често означава спојем речи које обележавају предњи и задњи

део тела код животиња: *немајџи ни ѓлаве ни реја* – ‘*немајџи никаквог реда*’, *ни за ѓлаву, ни за реј, ни ѓлаве ни реја не моћи ухвајџијџи, без ѓлаве и реја, ни с реја ни с ѓлаве*. У мађарском постоји само један сличан израз а то је *se füle, se farka* ‘*немајџи ни уџију ни реја*’.

3.15.2. Разумевање и вид су повезани у појмовним метафорама. Пошто је разумевање = гледање (ВАЊЦЕРОВСКИ 2007: 398), а за гледање је потребно присуство светлости, тако опозиција светлости и таме игра значајну улогу у метафоричком систему, где је заправо светлост симбол памети и разума: *sötét fejű ember* – ‘*џојџамнела коме џамејџ*’ (МАТЕЅИЋ 1982: 446), ‘*човек џамне ѓлаве*’; *zavaros fejű ember* – *човек мујџне ѓлаве*; *elsötétül a feje* – *мрачијџи се коме у ѓлави*; *világos fejű ember* – *имајџи бисџру ѓлаву* (у мађарском ‘*светлу главу*’); *világosság gyült a fejében* – *синула му свејџлосџу у ѓлави*; *megtisztult / kitisztult a feje* – ‘*џросвејџијџи коме џамејџ*’; *átvillant fejében a gondolat* – *мисао кресне / џројури кроз ѓлаву*; *világosságot gyújt vkinek a fejében* – *улијџи коме свејџло у ѓлаву*.

3.16.1. У неким метафоричким изразима јавља се домен машина, да би се својствима и радњама које машине имају или спроводе дочарало стање у ком се неко налази. Често се у ту сврху користе и ономотопејски глаголи, карактеристични за рад појединих справа: *valami kattog a fejében* – ‘*дујџа му неџџио у ѓлави*’; *ѓлава бучи / џуми*; *jól működik a feje* – ‘*добро коме функциоџице ѓлава*’; *zakatol a feje* – ‘*клојџара неком ѓлава*’; *zúg a feje* – *зујџијџи коме у ѓлави*; *teljesen lefékendeződött a feje* – ‘*ѓлава се коме џојџијџуо закочила*’; *hallani ahogy kattognak a fogaskerekek a fejében* – ‘*чује се како некоме зује зујџаниџи у ѓлави*’.

3.16.2. Глава може да означава и део неких сложених предмета, делова машина, алатних машина, у који се углављују, односно за који се причвршћују поједини други њихови делови, место састава делова сложених предмета: *a motor feje* – *ѓлава мојџора*; *a fúrógép feje* – *ѓлава буџилице*; *a tarógép feje* – *ѓлава ѓлодалице*; *az esztergapad feje* – *ѓлава сџруџа*; *az eke feje* – *ѓлава џлуџа*. Они се често користе и као термини а имају форму атрибутивних конструкција са присвојним значењем.

3.17.1. У домену мере, глава се понекад користи за изражавање мањих дужина, раздаљина, висина, па и величина које су приближног габарита као глава: *egy fejjel megelöz* – *за ѓлаву џрејџеџу*; *egy fejjel szembe* – *џобедејџи за дужину ѓлаве*; *csak egy fejjel választhatja el a győzelemtől* – *од џобеде коџа дели само дужина ѓлаве*; *egy fejjel szembe* – *за дужину ѓлаве*; *egy fejjel kisebb nála* – *бијџи ниџи за ѓлаву*; *egy fejjel magasabb* – *бијџи за ѓлаву виџи*; *fej fej mellett haladtak* – ‘*најџредовали су / ходали су ѓлаву уз ѓлаву*’, ‘*иџили су раме уз раме*’; *emberfej nagyságú* – *величине џудске ѓлаве*; *fej nagyságú* – *величина ѓлаве*; а кад је неко знатно вишег раста, када надмаши растом остале, каже се *моћи се коме најесџијџи џаране с ѓлаве*. Глава се јавља и у поредбеним конструкцијама, где у мађарском стоји у инструменталу а у српском као еквивалент мере именица има облик акузатива са предлогом *за*.

Да би се изразило како се радња одвија преко мере, претерано, да нечега има веома много, чак превише, у српском се користи предлошка конструкција

йреко ѓлаве: задужийи се йреко ѓлаве, заљубийи се йреко ѓлаве. А када се нешто испољава у највећој могућој мери, користи се израз *уврх ѓлаве*.

3.17.2. Количина по особи се такође изражава помоћу конструкције у којој се као референтна вредност јавља именица *ѓлава*. У мађарском овим синтагмама одговарају сложенице, у којима на месту првог члана налазимо именицу *fej*: *fejadag* – ‘йорѓија’ (по глави); *fejkvóta* – ‘квоѓа’ (по глави); *fejadó* – *ѓела ѓлава*, *йореска ѓлава*.

3.18. Метафорички изрази за изражавање временске димензије, тачније пролазности, јесу заправо атрибутивне конструкције или клаузе које само посредно изражавају темпорални однос: *fiatal fej* – *млада ѓлава*; *vén fej* – *маѓора ѓлава*; *ősz fej* – *седа ѓлава*, *йод седу ѓлаву*; *eljár az idő a feje fölött* – ‘йролази му време над ѓлавом’; *belepi a dőr valakinek a fejét* – ‘слана је коме йокрила ѓлаву’; *наносийи се ѓлаве* у значењу довољно дуго живети, наживети се.

3.19. Глава може да, услед неког емоционалног стања, као спољашња манифестација унутрашњих дешавања, промени и боју: *belilul valakinek a feje* – ‘йомодрела је коме ѓлава’ (од беса); *elvörösödik a feje* – ‘йоѓрвенела је коме ѓлава’; *olyan piros valakinek a feje, mint a cékla* – ‘ѓлава је коме ѓрвена као ѓвекла’. У српском се у поменутих случајевима може јавити именица *лице*.

4. СТРУКТУРА ИЗРАЗА СА ИМЕНИЦОМ FEJ / ГЛАВА. Именице које су предмет наше анализе подједнако су продуктивне и у српском и у мађарском језику. Од њих се могу стварати деривати, сложенице, конструкције, као што су синтагме, али и читаве клаузе у виду фразеолошких јединица. Нећемо се детаљно бавити овим категоријама, али поменимо тек да се у *Семантичко-деривационом речнику* лексема глава обрађује на чак 22 стране. Исто тако, и у мађарском има пуно изведеница, јер се од именице *fej* могу стварати друге именице, придеви, глаголи, па чак и прилози (нпр. *hajadonfött* – ‘без каје или мараме на ѓлави, ѓолоѓлаво’), а врло честе су и сложенице.

Посебну групу чине фразеолошке јединице, изрази и пословице. Постоје примери где се може установити потпуна лексичка, граматичка и семантичка подударност, код којих је лексички склоп идентичан или врло сличан, а значење се поклапа у оба језика.

A fejétől büzlik a hal. – *С/од ѓлаве риба смрди.*

Akinek a fejében nincs, legyen a lábában. – *Ко нема у ѓлави, има у ногама.*

Nem esik le a korona valakinek a fejéről. – *Неће коме круна йасийи са ѓлаве.*

Megmossa a fejét valakinek. – *Ойраийи коме ѓлаву.*

Pálcát tör a feje fölött. – *Сломийи ѓѓѓай над чијом ѓлавом (‘осудити кога’).*

Fejével a fellegekben jár. – *Биийи с ѓлавом у облаѓима а ногама на земљи.*

У другу групу спадају фразеолошке јединице у којима се у српском налази лексема *ѓлава* а у мађарском је реч *fej* једноставно изостављена. Друга могућност је да се уместо ње користи реч за неки други део тела, односно еквивалент том фразему може бити изведеница или сложеница. Такви примери се семантички поклапају, али се разлика огледа у лексичком и граматичком склопу:

диже се коса на ѓлави – *égnek áll a haja*,
 ѓлава виси коме о концу – *egy hajszálon túlik*,
 ни ѓлаку с ѓлаве не изѓубиѓи – *a hajszála sem görbült*,
 јурне коме крв у ѓлаву – *vér szökött az arcába* (на мађарском „у лице”),
 чуваѓи, ѓазиѓи коѓа као очи у ѓлави – *vigyáz rá mint a szemé fényére* (на
 мађарском „као сјај ока”),
 биѓи без ѓлаве и реѓа – *se füle, se farka* („без ушију и репа”),
 биѓи заљубљен ѓреко ѓлаве – *fülig szerelmes* („до ушију”),
 имаѓи хладну ѓлаву – *hidegvérű* („хладну крв”),
 носиѓи ѓлаву на ѓазар – *vásárra viszi a bőrét* („кожу”).

Постоји и трећи случај, када у једном од језика не постоји одговарајући фразем, нема еквивалентних конструкција. Тада се прибегава другачијим решењима: или ће се пронаћи адекватна пословица, израз на циљном језику на основу значења или ће се парафразирати пример. У овом раду сви преводни еквиваленти који стоје у наводницима спадају у ову подгрупу. Ми ћемо овом приликом дословно превести мађарске примере како бисмо дочарали богатство изражајних форми у изворном језику:

rövid torkosság, hosszú fejfájás – „крајко уживање, дуѓа ѓлавобоља”,
ne szólj szám, nem fáj fejem – „не зборе усѓа, не боли ѓлава”,
ki magasról néz le, hamar szédül a feje – ‘ко високо леѓи, ниско ѓада’, „ко са
 висине ѓледа, брзо ће му се заврѓеѓи у ѓлави”,
Fejek fognak hullani a porba! – ѓлаве ѓадају, „ѓлаве ће ѓадаѓи у ѓрацину”.

Има и ироничних, шалјивих израза, па чак и помало вулгарних:

Csak a fejét, hogy meg ne sántuljon! – „Туѓи ѓа ѓо ѓлави да не ошеѓави!”
Vigyázz, mert elsül a fejed! – „Пази да ѓи ѓлава не оѓали!”
Nincs többé kopasz fej, csak seggig érő homlok. – „Нема више ћелаве ѓлаве, само
 чела до ѓѓура”
Olyan a feje mint a szopott gomboc. – „Глава је коме као олизана кнедла.”

Такође и у српском: *ко с ѓаволом ѓиикве сади, о ѓлаву му се луѓају; мноѓо је мачку ѓовеђа ѓлава; мрѓивој ѓлави лека нема; ударила/-о коѓа ведриѓа / Винко Лозић у ѓлаву; убила коѓа чуѓѓура у ѓлаву; ракија ѓоѓила ѓамеѓи неком* итд.

Највећи проблем код одређивања еквивалената представљају полисемичне конструкције, јер се прво мора установити шта у конкретном контексту изражава фразем, па тек онда се проналази адекватни еквивалент. Тако, на пример, *диѓи / дизаѓи ѓлаву*, према Оташевићу (2007), може имати чак троструку семантику, и то: 1. ‘појавити се, показати се’, 2. ‘осилити се, узохолити се’, 3. ‘бити поносан’. У мађарском постоји израз *felüti a fejét*, који лексички одговара српском облику и делимично првом ѓеговом значењу, заправо ‘појављивање’ се изражава више у смислу наглог ширења (нпр. колоцирајући са ‘зараза’). У другом значењу може се употребити *fejébe száll a dicsőség* или изведеница која нема везе са главом: *elbizakodik*, а у трећем значењу ће се јавити фразем *emelt fővel* или *fenn hordja a fejét*. Још један пример: *изѓубиѓи ѓлаву* може да значи 1. ‘изгубити присебност, збунити се’ али и 2. ‘изгубити живот, погинути’. Мађарски лексички еквивелент *elveszti a fejét* се употребљава само у првом значењу. *Луѓиѓи / луѓаѓи ѓлавом о зид* значи силом, непромишљено настојати да се постигне нешто што је немо-

гуће а исто означава у мађарском *fejfel megy a falnak*, док друго значење српске фраземе ‘кајати се, сносити последице због своје погрешке’ мађарски фразем не покрива.

5. Закључак. Поликатегоријална концептуализација речи *fej / глава* у мађарском и српском језику указује на то колики значај овај део људског организма има у животу човека, без обзира на језик, веру, културу. И упркос разликама у менталитету, култури па и у схватањима света око нас, изненађујућа је подударност у колокацијама, лексичким склоповима и фраземама. Често се дешава да представници разних народа имају идентичне обичаје и веровања, да им се гледишта и опажања о неким стварима поклапају те изводе сличне закључке на основу сличних животних ситуација и искустава, стварајући тако значења која су општа, која се не везују нити за поједине културе ни за географске области, нити су временски ограничена. Тако су, као што смо видели, у два генеалогичка и типолошка различита језика паралелно, аутономно настајала значења лексема која у оба језика спадају у основну лексику. На основу прототипског значења ширила су се метафорична и метонимијска обележја речи стварајући семантичку мрежу на врло сличан начин.

Кренули смо од Кевечешове констатације да се људско тело, његови делови налазе на првом месту као изворни домен у стварању проширених значења, због тога смо се определили за један од најзначајнијих органа човечијег организма са намером да проверимо како се лексема *fej / глава* концептуализују у мађарском и српском језику. Дошли смо до сазнања да, иако ова два језика по свему спадају у различите језичке групе, концептуализација помених речи се у оба језика креће у истом смеру, показује сличне тенденције.

Домени у којима се врши концептуализација лексема *fej / главе* веома су разнолики у оба језика. Реализују се, с једне стране, у опису кинезичких покрета са циљем поздрављања, одобравања (*bólint a fejével – климнути главом*), негодовања (*csóválja a fejét – одмахивати главом*), али и као експлицитна потврда покоравња, поштовања (*fejét hajt vki elött – њогнути главу пред ким*). И као одраз разних емоционалних стања човека ‘глава’ игра значајну улогу у стварању идиоматских израза (*lógatja a fejét – обесиити главу*). ‘Глава’ се и у мађарском и у српском језику у највећој мери концептуализује као унутрашњи простор, контејнер, где се дешавају првенствено интелектуалне, и радње са пренесеним значењем, као одраз повезаности главе са мисаоним, менталним процесом који се одиграва у њој. Тако је глава нешто што прима садржаје споља (*gondolatok tódulnak a fejébe – навиру коме мисли у главу*), затим тај садржај чува у себи (*fejben tart – држати у глави*) или га на неки начин испушта (*kiment a fejéből – изаћи из главе*). Уколико та посуда саджи нешто што иначе не припада тамо, израз добија пежоративно значење, изражава слаб ментални капацитет неке особе (*szalma van a fejében – имаити сламу у глави*).

Оно што је заступљеније у мађарском језику него у српском јесте схватање главе као зграде, која име кров, просторију, улаз (*fejtető – „крив главе”*). Затим, оно што је својствено за мађарски језик а недостаје у српском јесте да се глава концептуализује и као одговарајућа противвредност, као екви-

валентна вредност, или противуслуга (*hála fejében* – ‘у знак захвалносћи’; *tunkadlj fejében* – ‘као њлаиџа’), али већ као средство плаћања у пренесеном смислу, у значењу губитка живота, присутна је у оба језика (*fejvel fizet érte* – њлаиџиџи џлавом).

Глава се концептуализује и у виду објекта на чијој површини се могу вршити или одвијати различите радње и збивања (*hamut hint / szór valakinek a fejére* – џосуџи / џосиџаџи џлаву џеџелом), али и као предмет који трпи разне спољашње утицаје физичке и интелектуалне природе (*töri a fejét* – луџаџи џлаву; *a fejére olvas* – ‘очиџаџи коме буквиџу’), односно на којем се могу наћи и други објекти (*vaj van a fején* – имаџи џуџџера на џлави).

Глава означава и средство мисаоног, интелектуалног рада (*a saját fejével gondolkozik* – мислиџи / размиџџаџи својом џлавом). Концептуализује се и као део биљке (*egy fej saláta* – џлавиџа салаџе), предмета (*a szeg feje* – џлава ексера). У неким метафоричким изразима призива се домен машина, да би се својствима и радњама које машине имају или спроводе дочарало стање у ком се особа налази, и то се чешће дешава у мађарском језику (*a motor feje* – џлава моџора; *jól működik a feje* – ‘добро коме фунџиониџе џлава’), мада се и у српском каже *зуџи ми џлава*.

Глава представља најзначајнију вредност човека, симболише живот, па је у оба језика честа појава да се за исправност неке тврдње јамчи главом, тј. животом (*fejével jótáll* – јамчиџи џлавом). Глава је повезана и са појмом смрти, као антонимом за живот (*fejvesztésre ítélt* – ‘осудиџи на смрти’).

Атрибутским синтагмама са лексемом *fej* / џлава у оба језика се изражава интелектуални капацитет неке особе (*világos fejű ember* – имаџи бисџџу џлаву). Концептуализација се остварује и на основу симилисемије када се називи за животиње спајају у (мађарску) сложеницу или синтагаму са именицом *fej/џлава* за карактеризацију људи (*ökörfej* – ‘во’, ‘волоска џлава’).

У оба језика се јавља домен мере, за изражавање мањих вредности у смислу величина које су приближног габарита као глава (*egy fejjel kisebb nála* – биџи ниџи за џлаву).

Што се фразеолошких јединица тиче, њих можемо поделити у три групе: (1) када у оба језика можемо да нађемо и лексичке и семантичке еквиваленте, (2) када постоје само семантички еквиваленти чија се форма разликује и (3) када не постоји еквивалент у другом језику, па се оне преводе парафразирањем. Из горњих примера се види да је највећи број оних који спадају у прву групу, што указује на универзални начин размишљања и стварања асоцијативних низова у мађарском и српском језику.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Оташевић, Ђорђе. Мали српски фразеолошки речник. Београд: Алма, 2007.
 РСА – Речник срџскохрвајскоџ књижевноџ и народноџ језика, књ. III. Београд: САНУ, 1965.
 РСЈ – Речник срџскоџа језика. Редиговао и уредио: Мирослав Николић. Нови Сад: Матица српска, 2007.
 Семантиџко-дериџациони речник. Свеска I: Човек – делови тела. Редакторке: Даринка Гортан Премк, Вера Васић, Љиљана Недељков. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2003.

*

- BAŃCZEROWSKI, Janus. A fej nyelvi képe a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 4 (2007): 385–402.
- BÁRDOSI Vilmos. *Magyar szólások, közmondások*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2012.
- DRAGIĆEVIĆ, Rajna. O problemima identifikacije frazeologizama. <http://www.suedslavistik-online.de/01/dragicevic.pdf> (12. jul 2013.)
- Etimológiai szótár*. Főszerk: Zaicz Gábor. Budapest: Tinta Kiadó, 2006.
- FORGÁCS Tamás. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2003.
- GELD, Renata. Konceptualizacija i vidovi konstruiranja značenja: temeljne kognitivnolingvističke postavke i pojmovi. *Suvremena Lingvistika* 62/2 (2006): 183–211.
- KÖVECSES, Zoltán. *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk: Pusztai Ferenc, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003.
- MATEŠIĆ, Josip. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- MÉKSz – *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk: Pusztai Ferenc, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I. Zagreb: JAZU, 1971.
- SZATHMÁRI István. 2001. Kognitív nyelvészet. *A Dunánál: magyarok a 20. században (1918–2000) CD-ROM*. Budapest: Enciklopédia Humana Egyesület, 2001.
- <<http://mek.niif.hu/01900/01906/html/index428.html>>.

Edita Andrić

CONTRASTIVE SEMANTIC ANALYSIS OF THE WORD FEJ IN HUNGARIAN
AND THE WORD GLAVA IN SERBIAN

S u m m a r y

Applying the cognitive approach and the conceptualization of meaning, the noun *fej* in Hungarian and its Serbian equivalent *glava* are used to illustrate how lexical semantics functions in the given languages. More precisely, we investigate how a prototypical and schematic meaning is extended by metaphor and metonymy. In both languages the conceptualization of the given words occurs in a very similar way. However, in certain examples significant differences can be seen.

The polycategoric conceptualization of the word *fej* in Hungarian and *glava* in Serbian implies the importance of this part of the body in different races, religions and cultures. As a result, there is a striking similarity in lexical forms, phrases and collocations containing the lexeme denoting the concept of “head” in different languages. It is often the case that the members of different ethnic groups have identical beliefs, habits, customs and notions on certain aspects of life. Therefore, their experience and life-wisdom lead them to create the diverse meanings which are neither geographically, culturally nor temporally restricted. Consequently, the languages which are genealogically and typologically different such as Serbian and Hungarian autonomously develop quite similar (if not the same) meanings of some basic lexemes. Metaphorical and metonymic aspects of lexemes have developed as elaboration of the basic prototypical meaning thus creating very similar semantic networks (chains). In many cases even phraseological units are identical, which can be explained by a universal way of thinking and creating associative chains rather by the processes of lexical borrowing.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за хунгарологију
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
andrice@sbb.rs

Љубица Влаховић

КОРЕЛАТИВИ МАРКЕРИ ЈЕДНАКОСТИ И НЕЈЕДНАКОСТИ У ФРАНЦУСКИМ И СРПСКИМ КОМПАРАТИВНИМ РЕЧЕНИЦАМА

У француским и српским компаративним реченицама једнакости и неједнакости које означавају квантитативну корелацију важну улогу имају корелативи: конектор који се налази на челу зависне реченице и антецедент¹ који је у главној реченици. Проучавање морфосинтаксичких својстава, значења и вредности француских и српских корелатива фокусира се на сагледавање њиховог унутарјезичког и међујезичког односа као и њиховог функционисања у реченицама.

Кључне речи: компаративна реченица, квантитативна корелација, корелативна структура, релације једнакости и неједнакости.

Correlatives play a significant role in comparative sentences of equality and inequality denoting quantitative correlation both in French and Serbian. This refers to the connectors in the initial position of the dependent clause and the antecedent in the main clause. The research of the morpho-syntactic characteristics, meanings and values of French and Serbian correlatives focuses on studying their intra- and interlingual relations and their function in the sentence.

Key words: comparative sentence, quantitative correlation, correlative structure, equality and inequality relations.

1. Увод. У француским и српским компаративним реченицама једнакости и неједнакости корелативи се разматрају у њиховом садејству са другим елементима реченица и корелативних структура, укључујући квантификатор комбинован са придевом, прилогом, именицом или глаголом на које се компарација односи, као и еталон – непотпуну или потпуну зависну реченицу.

Реченице се, у целини и појединостима, сагледавају унутар компаративног система језика коме припадају и чије карактеристике одражавају. Разматрање еталона намеће питање елипсе (и могуће реституције изостављених елемената), те и одвајање непотпуне од потпуне зависне реченице.

Истраживања наведених појава у овом раду заснивају се претежно на новијим тумачењима компаративних система једног и другог језика у радovima више аутора. Тако се у приказу квантитативне компарације и релација једнакости и неједнакости полази од концепције компаративног система француског језика коју заступа и тумачи Рене Ривара (RIVARA 1990). Традиционалну концепцију квантитативне компарације са три релације: супери-

---

¹ Антецедент (овде: 'корелатор'), прилог антепониран неком градуалном елементу (квантификатору, придеву или прилогу) у главној реченици и конектор са зависном реченицом (еталоном) чине корелативне структуре подесне за означавање релација једнакости и неједнакости.

орност, једнакост, инфериорност, која предвиђа само придев, понекад прилог, а у парадигми компаратива придева и прилога често занемарује структуру типа *aussi peu diligent (que)* „тако мало марљив (као)” Ривара реконструира укључивањем градуалних квантификатора *beaucoup* („много”) и *peu* („мало”) који улазе у комбинације са именицом, глаголом, придевом и прилогом. Уместо три, овај аутор предвиђа две компаративне релације: једнакост „*égalité*” и супериорност „*supériorité*” са специфичним маркерима:

supériorité + BEAUCOUP → PLUS,
égalité + BEAUCOUP → AUTANT,
supériorité + PEU → MOINS,
égalité + PEU → AUSSI PEU.

Двојачко значење речи „*supériorité*” Ривара (RIVARA 1990) тумачи по критеријуму референцијалности: у референцијалном смислу ова реч означава веће количине, а у неререференцијалном смислу односи се једнако на *moins (que)* и *plus (que)*. Иако *moins* означава „мање” количине, релација *moins* према *peu* је иста као и релација *plus* према *beaucoup*, тј. она је у неререференцијалном смислу релација „супериорности”.²

„Релација супериорности” је референцијална супериорност која означава постојање већих количина, по чему задржава своје најубичајеније значење.

„Релација -EP” је замишљена релација која повезује *beaucoup* са *plus* и *peu* са *moins*.

„Релација EG” је замишљена релација која повезује *beaucoup* са *autant / aussi* и *peu* са *aussi peu*.

Резимирајући назначено, Ривара (RIVARA 1990: 15–20) подвлачи постојање два сасвим различита типа маркера компаративних релација: антепонирани прилози степена за једнакост (*relation EG*) и суфикси за неједнакост (*relation -ER*).³

Комбинација двеју релација (*EG* и *-EP*) и двају антонимичних квантификатора (*beaucoup* и *peu*) примењена на српски језик даје еквивалентне релације:

релација -EP + МНОГО → ВИШЕ,
 релација EG + МНОГО → ТОЛИКО / ТАКО,
 релација -EP + МАЛО → МАЊЕ,
 релација EG + МАЛО → ТАКО МАЛО.

Пјер Ле Гофик (LE GOFFIC 1993) се, у својој граматици, такође бави разматрањем функционисања антецедента и конектора којима се у француским компаративним реченицама једнакости и неједнакости означава квантитативна корелација, као и структуре зависне реченице – потпуне и непотпуне, уз тумачење елипсе и поступака у реституцији изостављених елемената.

² Неререференцијална супериорност односи се на скалу „малих количина” усмерену према нули, на којој *peu* → *moins* – мало → мање (= „више мало”) означава кретање ка нули.

³ Прилози степена (фр. ‘adverbes de degré’) *autant / aussi* и *aussi peu* означавају неодређени степен једнакости (релација EG), а суфикси /t/ у *meilleur* и *pire* или /s/ у *plus* и *moins* неједнакост (релација -EP).

Код српских аутора, за француске термине „антецедент” (корелатор) и „конектор” налазимо термине „везнички спојеви”, „прилози” и „корелативи”, „субјунктор” и „корелат”.

Према *Грамаици српског језика* (Станољчић – Поповић 2005) поредбене реченице за једнакост у функцији поредбене одредбе, везничким спојевима као *што* или прилозима како и колико и корелативима *тако*, *исто тако*, *онако*, *онолико* и др. у главној реченици означавају реално поређење, а везничким спојем као да хипотетичко. Поредбене реченице за неједнакост у функцији поредбене допуне, везничким спојем *него* / *но што* означавају реално поређење, а везничким спојем *него* / *но да* хипотетичко; у главној реченици увек је компаратив придева или прилога или придев и прилог *дружији*, *дружије*.

Аутори *Грамаице српског језика за сѣранце* (Мразовић – Вукадиновић 2009), раздвајају врсте поредбених реченица према типу субјунктора и корелата који се у њима јављају. Поредбене реченице за једнакост са субјунктором како, као *што* и са субјунктором колико и корелатом *толико* / *онолико* у надређеној реченици означавају реално поређење, а са субјунктором као да хипотетичко и неречно. Поредбене реченице за неједнакост са субјунктором *него* / *но што* означавају реално, а са субјунктором као да хипотетичко поређење. Поредбене реченице увек стоје иза надређене реченице у којој је увек компаратив придева или прилога или, пак, придев *дружи* / *дружији*, а поредбена допуна за неједнакост је конструкција са предлогом *од* + генитив или са субјунктором *него*.

1.1. У овом раду, у истраживању корелативних структура компаративних реченица једнакости и неједнакости полази се од примера на српском језику и иде се ка француском, у циљу потпунијег приказа и тумачења варијација корелатора и конектора и зависне реченице у функцији компаративне одредбе или допуне у српском језику.

Корпус је формиран на основу примера из дела неколико савремених српских писаца и превода тих дела на француски језик, као и од примера из разговорног језика.

Француске и српске компаративне реченице једнакости и неједнакости које означавају квантитативну корелацију – подељене према њиховим корелативним структурама – истражују се методом контрастивне анализе у којој се одређују синтаксичко-семантичка обележја реченичних структура једног и другог језика: конектора, корелатора (антецедента) као маркера релација једнакости и неједнакости и зависне потпуне или непотпуне реченице која се синтаксички регуларним поступком реституције изостављених елемената може допунити.

Испитују се облици и значења корелатива двају језика у обележавању релација једнакости и неједнакости које – конципиране помоћу квантификатора *много* или *мало* – изражавају степене компарације на замишљеној скали „великих” или „малих количина”.

Циљ анализе је да се по критеријуму релације разграниче обележја корелатива и типова реченица унутар француског и српског језика и да се покажу сличности и разлике између корелативних структура компаративних реченица двају језика.

2. КОРЕЛАТИВИ МАРКЕРИ РЕЛАЦИЈА ЈЕДНАКОСТИ. У компаративним реченицама српског и француског језика, релације једнакости маркирају следећи корелативи: (*истио*) *овако* / *ишако* / *онако као* / *као шито* (*и*) – *aussi que* / *si que*, (*истио*) *оволико* / *иолико* / *онолико колико* (*и*) – *autant que* / *tant que*, (*истио*) *овако* / *ишако* / *онако мало као* / *као шито* (*и*) – *aussi peu que*.

2.1. РЕЛАЦИЈА ЈЕДНАКОСТИ НА СКАЛИ „ВЕЛИКИХ КОЛИЧИНА”. Компарација која изражава релацију (*ЕГ* + много / *beaucoup*) = *ишако* / *иолико* – *aussi* / *autant* одвија се на скали „великих количина”, која је од почетне тачке незнатно изнад нуле усмерена према бесконачности.

2.1.1. (*Исто*) *ОВАКО* / *ТАКО* / *ОНАКО КАО* / *КАО ШТО* (*и*) – *AUSSI QUE* / *SI QUE*. Корелативне структуре у реченицама у којима се компарација односи на придев или прилог формирају се двојако: у српском језику, конектор *као* уводи синтагму (скраћени еталон), а конектор *као шито*, реченицу (потпуни еталон), док у француском, у оба случаја фигурира конектор *que*.

Основна структура: прилог степена *овако* / *ишако* / *онако* (са значењем „на такав/онакав начин”) и прилог степена *као* (са значењем „аналогно, једнако”) проширује се додатним средствима – на левој страни прилогом *истио*, а на десној везницима *шито* или *да* (испред реченице) и везником *и* (испред синтагме или реченице). Прилог *истио* („управо, једнако”) само наглашава значења прилога степена и појачава основну структуру, која је по себи довољна да изрази једнакост степена. Прилог *истио* испред основне структуре употребљава се у потврђним реченицама:

(1) *Фебруар, ије године, у Лондону, био је истио ишако чудан као и јануар који је ипрошао.* (МЦ/РЛ, II 161)

> ...као [што је то био] и јануар који је прошао.

(1') 'Cette année-là à Londres, février fut aussi bizarre que le mois de janvier écoulé.' (MTS/RL 395)

> ...que [l'eut été] le mois de janvier écoulé.

(2) *А суиџрашњи дан га је заишекао ирморена и збуњена, али истио ишако неодлучна као и јуче.* (ИА/ТХ 434)

> ...као [што је он то био] и јуче.

(2') 'Mais le jour le trouva dans un désarroi épuisant et tout aussi indécis que la veille.' (IA/CHT 399)

> ...que [il l'eut été] la veille.

У примерима (1, 1' и 2, 2'), у српским реченицама изостављени су везник *шито*, лични облик глагола *биити* и заменица *ио* (= „чудан” и „неодлучан”), а у француским лични облик глагола *être* и енклитичка заменица *le* (= „bizarre” и „indécis”), као и лична заменица субјект *он* у српској реченици (2) и *il* у француској (2').

Прилог *tout* испред основне структуре *aussi que*, иако ретко, јавља се као еквивалент прилога *истио* испред структуре *ишако као*.

Корелативна структура у француским реченицама: корелатор *aussi* („тако”) и конектор *que* („једнако, аналогно”) еквивалент је корелативне структуре у српским реченицама: структуре *ишако* + придев / прилог + *као* и *aussi* + придев / прилог + *que* имају значење „у истом степену”.

У француским компаративним реченицама једнакости или неједнакости обавезно здруживање конектора (прилога степена) *que* са одређеним антецедентом Пјер Ле Гофик (LE GOFFIC 1993: 401) тумачи дефинишући интегративне употребе прилога *que* са неком корелацијом:

„Компаративно *que* јесте прилог степена (...) у интегративном функционисању, који марkira тај неодређени степен у служби заједничког репера за оба члана компарације, и према којем се потврђује једнакост или разлика. За разлику од *comme*, прилог *que* (који је по себи маркер једнакости) не може сам да ‘споји’ тај тип структура. Он упућује на неку реч (коју можемо назвати антецедентом: *aussi, plus*) која марkira релативну квантификацију, према којој зависна корелативна реченица прибавља еталон”⁴

Наведене реченице могу се интерпретирати у проширеној структури на начин који користи Ле Гофик (1993: 401) у циљу појашњења значења:

(1a) Фебруар, те године, у Лондону, био је чудан у *истиом сћејену* у којем је био чудан и јануар који је прошао.

(1a’) *Cette année-là à Londres, février fut bizarre à l’égal du degré auquel eut été bizarre le mois de janvier écoulé.*

(2a) А сутрашњи дан га је затекао преморена и збуњена, али неодлучна у *истиом сћејену* у којем је он био неодлучан и јуче.

(2a’) *Mais le jour le trouva dans un désarroi épuisant et indécis à l’égal du degré auquel il eut été indécis la veille.*

У реченицама у којима се једнакост степена пориче предикатом, у српском језику изостављају се прилог *истио* и везник *и*, по значењу и функцији у корелативној структури неспојиви са негацијом, те се употребљава само основна структура *овако / њако / онако као / као шито*, а у француском језику структура *aussi que* алтернира са *si que*.

(3) *Из једног живоџа, у дружи, није њако лако њрећи, као шито је мислио.* (МЦ/РЈ, I 115)

> ...као што је [то] мислио / као што је мислио [да је лако].

(3’) *‘Passer d’une vie à une autre n’est pas aussi simple qu’il l’avait cru.’* (MTS/RL 87-88)

(4) *Није њо њако њешко, као шито вам се чини.* (МЦ/РЈ, I 41)

> ...као што вам се чини [да је тешко].

(4’) *‘Ce n’est pas si lourd qu’il vous paraît.’* (MTS/RL 30)

> ...qu’il vous paraît [que c’est lourd].

У примерима (3 и 4), у зависној реченици изостављена је објекатска допуна глагола *мислиџи*: заменица *џо* или допунска реченица, и глагола *чиниџи се*: допунска реченица, а у примеру (4’) објекатска допуна глагола *парајтре*: допунска реченица.

⁴ „Le *que* marqueur de comparaison n’est autre que l’adverbe de degré (...) en fonctionnement intégratif, marquant ce degré indéterminé qui sert de repère commun aux deux termes, et par rapport auquel s’affirme l’égalité ou la différence. À la différence de *comme*, l’adverbe *que* (qui reste par lui-même marqueur d’égalité) ne suffit pas à ‘cheviller’ seul ce type de structures. Il renvoie à un terme (qu’on peut appeler antécédent: *aussi, plus*) marquant une quantification relative, par rapport à laquelle la subordonnée corrélatrice fournit l’échantil”.

(3a) Из једног живота, у други, није лако прећи у *истиом сџејену* у којем је [он то] мислио.

(3a') Passer d'une vie à une autre n'est pas simple à l'égal du degré auquel il l'avait cru.

(4a) Није то тешко у *истиом сџејену* у којем вам се чини [да је тешко].

(4a') Ce n'est pas lourd à l'égal du degré auquel il vous paraît [que c'est lourd].

И српске и француске реченице изражавају супротност: негацију поређењег и афирмацију поредбеног члана. Стога, у српским реченицама негирани предикат одбацује речцу *и* после *као сџио*; речца *и* произвела би поништење опозиције, а тиме и промену значења реченице:

*Из једног живота, у други, није тако лако прећи, као што је и мислио.⁵

2.1.2. (*Исто*) *ОВОЛИКО* / *ТОЛИКО* / *ОНОЛИКО КОЛИКО* (*и*) – *AUSSI QUE* / *SI QUE* / *AUTANT QUE* / *TANT QUE*. Конектор *колико* са антецедентом *оволико*, *џолико* или *онолико* формира специфичну основну структуру, прилагођену конституисању квантитативне корелације у компаративним реченицама једнакости. Све четири лексеме су прилози заједничког значења „количина, мера”: *оволико* („у овој мери / количини”), *џолико* („у тој количини / мери”), *онолико* („у оној мери”).

Основна структура *оволико* / *џолико* / *онолико колико* или проширена структура, може се односити на придев или прилог – тада алтернира са структуром *овако* / *џако* / *онако као* – и еквивалент налази у француској структури *aussi que*. Али по свом значењу „(велика) количина, мера” она се у основи односи на именицу или глагол и има свој еквивалент у структури *autant que*.

Попут структуре *овако* / *џако* / *онако као*, и она се често проширује: на левој страни прилогом *истио*, а на десној, везником *и*, али за разлику од ње, не прихвата везнике *сџио* или *да*.

(5) ...она је желела да свој куџак учини онолико џрисним колико је у даџим околностџима могуће. (АТ/УЧ 126)

(5') '...elle voulait, elle, rendre son coin aussi agréable que possible dans les conditions actuelles.' (АТ/УН 134)

> ...que [c'était] possible dans les conditions actuelles.

(5a) ...она је желела да свој кутак учини присним у *истиом сџејену* у којем је у датим околностима могуће.

(5a') ...elle voulait, elle, rendre son coin agréable à l'égal du degré auquel c'était possible dans les conditions actuelles.

(6) „Сломио си *истио џолико јоргована колико и коприва*”. (ДК/БП 143)

> ...колико [си сломио] и коприва.

(6') “Tu as coupé autant de lilas que d'orties”. (DK/JC 127)

> ...que [tu as coupé] d'orties.

(6a) Сломио си количину јоргована у *истиом сџејену* у којем си сломио и количину коприва.

(6a') Tu as coupé une quantité de lilas à l'égal du degré auquel tu as coupé une quantité d'orties.

(7) У *џом џослу*, *истио џолико се цени искусџиво колико и сџособносџи*.

⁵ Владислава Петровић (1976: 54–55) у вези са глаголима који захтевају објекатску допуну наводи да иза негиране управне реченице везник *као сџио* уводи структуру са позитивним глаголом и имплицитном допунском реченицом *да* + V, којом се потврђује оно што је негирано у управној реченици.

> ...колико [се цени] и способност.

(7') 'En cette affaire, on apprécie autant l'expérience que l'habileté.'

> ...que [on apprécie] l'habileté.

(7a) У том послу, искуство се цени у *исџиом сџеџену* у којем се цени и способност.

(7a') En cette affaire, on apprécie l'expérience à l'égal du degré auquel on apprécie l'habileté.

Компарација која се одвија на скали „великих количина” – са почетном тачком незнатно изнад нуле – имплицира, дакле, да ниједна од поређених количина није једнака нули. Наведене реченице значе да на овој скали поређени члан достиже ниво поредбеног члана.

Основна структура *џолико / онолико колико* показује се доста стабилном. У употреби се, пак, антецедент *џолико / онолико* понекад изоставља будући да конектор *колико* садржи појам количине, те сам маркира тај неодређени степен, а антецедент постаје имплицитан:

(8) *Желио бих да му џомоџнем, колико моџу и колико он хође да џрими.* (МС/ДС 279)

(8') 'Je voudrais l'aider, autant que je puis, autant qu'il me le permettra.'

У француској реченици, изостављање антецедента није могуће јер универзални конектор *que* своје значење добија само у корелацији са антецедентом *autant*.

(8a) Желио бих да му помогнем у *исџиом сџеџену* у којем могу и у којем он хође да прими.

(8a') Je voudrais l'aider à l'égal du degré auquel je puis et auquel il me le permettra.

У компаративним реченицама са корелативима (*исџио*) *џолико / онолико колико*, као и у онима са корелативима (*исџио*) *џако / онако као*, после негираног предиката, изостављају се прилог *исџио* испред и везник *и* иза основне структуре будући да су по смислу инкомпатибилни са негираном једнакошћу квантитета (степенa) двеју поређених појава.

(9) *Не ради се џолико о новцу, колико о сџорџу.* (МЦ/РЈ, II 314)

> ...колико [се ради] о спорту.

(9') 'Ce n'est pas tant une question d'argent qu'une affaire de sport.'

> ...que [c'est] une affaire de sport.

(9a) Не ради се о новцу у *исџиом сџеџену* у којем се ради о спорту.

(9a') Ce n'est pas une question d'argent à l'égal du degré auquel c'est une affaire de sport.

Корелативне структуре *џолико / онолико колико* и *autant que* компатибилне су са именицом и глаголом јер садрже квантификатор *мноџо / беаисоур* који одређује апстрактни квантитет и „увек је здружен са глаголом или именицом који спецификују њиме квантификовано својство” (RIVARA 1990: 84).

Структура *џолико / онолико колико* компатибилна је и са придевом, а структура *autant que*, која то није, замењује се са *aussi que*, што показују примери (5) и (5'). Компарација у (5') „ослања се на скаларни придев *agréable* у коме је ‘садржана’ инхерентна оријентација према највећој количини својства које изражава” (RIVARA 1990: 107).

2.2. РЕЛАЦИЈА ЈЕДНАКОСТИ НА СКАЛИ „МАЛИХ КОЛИЧИНА”. Компарација која изражава релацију (*ЕГ* + мало / *реу*) = *ӣако мало – aussi peu* одвија се на скали „малих количина”, која је од неодређене почетне тачке усмерена према нули.

2.2.1. (*Исто*) *ТАКО МАЛО КАО – AUSSI PEU QUE*. Две корелативне структуре одређене су израженим квантификатором *мало / реу* који им омогућава маркирање релације једнакости на скали „малих количина”. Еквивалентне по значењу и вредности, оне се односе не само на придев *већ* и на именицу и глагол, испред којих *ӣако мало* и *aussi peu* фигурирају уместо *ӣолико* и *autant*, који су због значењског обележја „много” инкомпатибилни са овом релацијом:

(10) *Јован је ӣсто ӣако мало вредан као и Пет̄ар.*

(10') 'Jean est aussi peu travailleur que Pierre.'

(11) *Јован има ӣсто ӣако мало ӣосла као и Пет̄ар.*

(11') 'Jean a aussi peu de travail que Pierre.'

(12) *Јован ради ӣсто ӣако мало као и Пет̄ар.*

(12') 'Jean travaille aussi peu que Pierre.'

Наведене реченице значе да поређени члан достиже ниво поредбеног члана на скали усмереној према нули, дакле супротно од смера према бесконачности.

3. КОРЕЛАТИВИ МАРКЕРИ РЕЛАЦИЈА НЕЈЕДНАКОСТИ. У компаративним реченицама српског и француског језика, релације неједнакости маркирају следећи корелативи: *више неџо / неџоли / но (ӣӣто) / више од – plus que, мање неџо / неџоли / но (ӣӣто) / мање од – moins que*.

3.1. РЕЛАЦИЈА НЕЈЕДНАКОСТИ НА СКАЛИ „ВЕЛИКИХ КОЛИЧИНА”. Компарација која изражава релацију „супериорност” (*-ЕР* + много / *beaucoup*) – што је референцијална супериорност – одвија се на скали „великих количина”, која је од почетне тачке незнатно изнад нуле усмерена према бесконачности.

3.1.1. *ВИШЕ НЕГО / НЕГОЛИ / НО (ШТО) / ВИШЕ ОД – PLUS QUE*. Компарација која се односи на именицу, глагол, придев или прилог у српским реченицама остварује се двома конструкцијама: корелативна структура *више неџо / неџоли / но* уводи синтагму (скраћени еталон) а проширена везником *ӣӣто*, реченицу (потпуни еталон), док корелативна структура *више од* уводи само номиналну синтагму у генитиву. Двема конструкцијама еквивалентна корелативна структура у француским реченицама је *plus que*.

Компарација која се односи на квантитативну неједнакост појава исказаних именицом или глаголом обележава се корелативним структурама *више неџо* и *plus que*:

(13) *...мада није крив, с̄иреман је да изрази жаљење, нама и везиру, ӣӣто је умјеџан у једну бесмислицу, која нам је задала више бриџе неџо ӣӣто заслуџује.* (МС/ДС 431)

(13') '...et bien qu'il ne soit pas fautif, il est prêt à exprimer ses regrets, à nous-mêmes et au vizir, d'avoir été mêlé à un incident qui nous a donné plus de souci qu'il ne mérite.' (MS/DM 365)

(13a) ...мада није крив, спреман је да изрази жаљење, нама и везиру, што је умијешан у једну бесмислицу, која нам је задала бриге *изнад сīејена у којем заслужује*.

(13a') ...et bien qu'il ne soit pas fautif, il est prêt à exprimer ses regrets, à nous-mêmes et au vizir, d'avoir été mêlé à un incident qui nous a donné du souci *supérieurement au degré auquel* il mérite.

(14) Никад човјек не може све да њредвиди, иџрамо на срећу *више неџо шїџо мислимо*. (МС/ДС 377)

(14') 'On ne peut jamais tout prévoir, nous jouons au hasard plus que nous ne pensons.' (MS/DM 315)

(14a) Никад човјек не може све да предвиди, играмо на срећу *изнад сīејена у којем мислимо*.

(14a') On ne peut jamais tout prévoir, nous jouons au hasard *supérieurement au degré auquel* nous pensons.

Корелативне структуре *више неџо шїџо* и *plus que* еквивалентне су значењски: супериорност поређеног над поредбеним чланом, а различите синтаксички по присуству тзв. „експлетивног” *ne* у француској зависној реченици. То је „стара негација: 'Pierre est plus riche que n'est Paul' (= Петар је богатији него што је Павле)” – зависна реченица значи да Павле није достигао исти степен као Петар (BRUNOT 1953: 732). У српској зависној реченици, експлетивно *ne* је садржано у конектору *неџо* јер су истог порекла⁶.

Компарација која се односи на придев или прилог показује разлике између претежно синтетичког компаратива (придев маркиран суфиксом) у српским и претежно аналитичког компаратива (прилог *plus / moins* маркиран суфиксом испред придева, изузев три синтетичка облика компаратива придева) у француским реченицама:⁷

(15) *Пробудио се веселији неџо њре*. (МЦ/РЛ, I 75)

> ...него [што се био пробудио] пре.

(15') 'Il s'est réveillé plus gai que la veille.' (MTS/RL 57)

> ...que [il s'était réveillé] la veille.

(15a) Пробудио се весео *изнад сīејена у којем се био пробудио пре*.

(15a') Il s'est réveillé gai *supérieurement au degré auquel* il s'était réveillé la veille.

(16) *И осећао је да је засео мноџо дуже неџо шїџо је ѡребало и било ѡредвиђено...* (ИА/ТХ 277)

⁶ Према тумачењу Петра Скока (1971–73: II, 508), као компаративни и адверзативни везник „фр. *que*”, *ne* се спаја са деиксама *-џо*, *-ли* што даје *неџо*, *неџоли*. Сугласник *џ* између самогласника нестаје, а самогласници се асимилују: *неџо* > *нео* > *но*. „Из негативног значења *неџо* у поређењу двеју величина, пошто је прва на вишем а друга на нижем степену, развило се позитивно значење”.

⁷ Српски синтетички компаратив вишег степена је посебан облик већине придева образован суфиксима: *вреднији*, *лејџи*, или настао од придева других основа: *бољи* (од *добар*), *џори* (од *зао*), *већи* (од *велик*), *мањи* (од *мали*). Аналитички (перифрастички) компаратив вишег степена је прилог *више* + позитив разних типова придева; радног или трпног придева: *више џорд*, *више сед*, *више осїарео*, *више уморан*, а нижег степена прилог *мање* + позитив: *мање вредан*, *мање учїив*, *мање зао* – једини израз овог степена (без синтетичког еквивалента). Француски аналитички компаратив чине прилог маркиран суфиксом *-s*: *plus* за виши степен и *moins* за нижи степен + позитив придева: *plus gai*, *moins riche*, изузев облика синтетичког компаратива, насталих од придева других основа: *meilleur* „бољи” (од *bon* „добар”), *pire* „гори” (од *mauvais* „лош, рђав”), *moindre* „мањи” (од *petit* „мален”).

(16') 'Il avait l'impression d'être resté plus longtemps qu'il n'aurait fallu et qu'il n'était prévu...' (IA/CHT 251)

(16a) И осећао је да је засео дуго *изнад с̄т̄е̄ӣена* у којем је требало и било предвиђено...

(16a') Il avait l'impression d'être resté longtemps *supérieurement au degré auquel* il aurait fallu et il était prévu...

(17) У себи, он је жалио за Цариградом и био више но ико навикао на раскош и уживања *престоничког живо̄ӣа*. (ИА/ТХ 171)

(17') 'Au fond de lui-même il regrettait Constantinople à laquelle plus que quiconque il était habitué, le luxe, les plaisirs de la vie...' (IA/CHT 147)

(17a) У себи, он је жалио за Цариградом, и био навикао на раскош и уживања престоничког живота *изнад с̄т̄е̄ӣена* у којем је то ико био.

(17a') Au fond de lui-même il regrettait Constantinople à laquelle il était habitué, le luxe, les plaisirs de la vie, *supérieurement au degré auquel* quiconque l'était.

У компаративним реченицама неједнакости, конектори *не̄зо*, *не̄золи* или *но* уводе допуну: именичку, придевску, прилошку, предлошку синтагму или реченицу.

Конектор *од*, пак, уводи само именичку синтагму у генитиву. Он, дакле, може заменити конектор *не̄зо*, *не̄золи* или *но* само у случају у којем овај уводи именичку синтагму, субјект или објект.⁸

Ана је марљивија него њена сестра / од своје сестре.⁹

Anne est plus assidue que sa sœur.

Ја више ценим његову прозу него његову поезију / од његове поезије.¹⁰

J'apprécie plus sa prose que sa poésie.

Горе наведено ограничење подразумева да се предлог *од* не може употребити када се ради о поређењу два својства изражена придевом:

Петар је више храбар *не̄зо о̄ӣрезан* / **од о̄ӣрезан*.

Pierre est plus courageux *que prudent*.

Не може се употребити ни испред прилошке или предлошке синтагме:

Пробудио се веселији *не̄зо њре* / *од њре.

Il s'est réveillé plus gai *que la veille*.

Радије идем у позориште *не̄зо у биоској* / *од у биоској.

Je vais plus volontiers au théâtre *qu'au cinéma*.

Предлог *од* не може бити употребљен нити у поређењу две радње изражене инфинитивом:

Теже је нешто бранити *не̄зо нај̄ада̄ӣи*... (МС/ДС 245) / **од нај̄ада̄ӣи*.

Il est plus difficile de défendre *que d'attaquer*. (MS/DM 208)

⁸ Конструкција са *не̄зо* или *од* + генитив има функцију поредбене допуне за неједнакост (Станојчић – Поповић 2005; Мразовић – Вукадиновић 2009).

⁹ Стевановић (1979: II, 22) наводи да је у компаративним реченицама неједнакост маркирана везником *не̄зо*, смештеним између именâ поређених појмова или предлогом *од* са генитивом имена појма на нижем степену, од којег потиче та релација. И, како каже, управо „аблативним предлошко-падежним односом означава се појам од кога потиче тај виши степен”.

¹⁰ Радоје Симић (1999: 206) говори о генитиву с предлозима који је по правилу аблативног типа и о генитиву с предлогом *од* у служби компаративне допуне.

Конструкција са *не̄го* + допуна показује се продуктивнијом од конструкције *од* + допуна, будући да постоји могућност њеног проширења у реченицу помоћу *не̄го* *што*. Ипак се, у утврђеним случајевима, конструкција *од* + допуна често појављује у компаративним реченицама:

(18) *То је за не̄га била озбиљна и штецка сивар јер је у њему осећање војничке шачносџи и чиновничке савесносџи било јаче и развијеније од сваког другог осећања.* (ИА/ТХ 255)

(18') 'Cela représentait à ses yeux une affaire grave et hérissée de difficultés, car le sentiment de l'exactitude toute militaire et ses scrupules de fonctionnaire étaient plus développés en lui que tout autre sentiment.' (IA/СНТ 230)

(19) *Био је шамейнији од оног другог дјечака.* (МС/ДС125)

(19') 'Il était plus sage que l'autre garçon.' (MS/DM 109)

(20) *Од шамиввијека синови су неразумнији од очева...* (МС/ДС 335)

(20') 'Depuis toujours, les fils sont plus insensés que les pères...' (MS/DM 281)

(21) *...и шонекад се бојим да ми дуца не буде слабија од жеље...* (МС/ДС 336)

(21') '...et je crains parfois que mon âme ne soit plus faible que mon désir...' (MS/DM 283)

(22) *Али чак и од шог не̄говог мейафизичког сираха и сираха од муње био је јачи ужас који би осейшо у шренушкy када би се усшремели на не̄га шобеснели сеоски шси...* (ДК/БП 203)

(22') 'Mais il éprouva une terreur encore plus forte que sa peur métaphysique et que la peur de la foudre lorsque les chiens d'un village /.../ s'élançèrent à sa poursuite...' (DK/JC 179)

Код релације неједнакости, као и код релације једнакости, компарација која се одвија на скали „великих количина” – са почетном тачком незнатно изнад нуле – имплицира да ниједна од поређених количина није једнака нули. Наведене реченице значе да на овој скали поређени члан надмашује ниво поредбеног члана.

3.2. Релација неједнакости на скали „малих количина”. Компарација која изражава релацију (*-EP* + мало / *реu*) = *мање не̄го* / *мање од* – *moins que* одвија се на скали „малих количина”, која је од неодредљиве почетне тачке усмерена према нули.

3.2.1. *МАЊЕ НЕГО* / *НЕГОЛИ* / *НО (ШТО)* / *МАЊЕ ОД* – *MOINS QUE*. Компарација која се односи на именицу, глагол, придев или прилог у српским реченицама остварује се јединственом парафразом са *мање* (због недостатка синтетичког компаратива): корелативна структура *мање не̄го* / *не̄голи* / *но* уводи синтагму, а проширена везником *што* реченицу, док структура *мање од* повезује само номиналну синтагму. Обе структуре еквивалент налазе у француској структури *moins que*:

(23) *За шо шшовање шребаће му мање новца не̄го што је мислио.*

(23') 'Pour ce voyage il lui faudra moins d'argent qu'il ne le croyait.'

(23a) *За то путовање требаће му новца исшод шшејена у којем је то мислио.*

(23a') 'Pour ce voyage il lui faudra de l'argent inférieurement au degré auquel il le croyait.'

- (24) „Данас си мање учио него јуче”. (АТ/УЧ 32)
 > ...него [што си био учио] јуче.
 (24') “‘Aujourd’hui tu as moins travaillé qu’hier’”. (АТ/УН 33)
 > ...que [tu n’avais travaillé] hier.
 (24a) Данас си учио *исѿод сѿејена* у којем си био учио јуче.
 (24a') Aujourd’hui tu as travaillé *inférieurement au degré auquel* tu avais travaillé hier.
 (25) Њихов *ѿесѿ* је мање важан но *ѿѿо се ѿо* нама чини.
 (25') ‘Leur geste est moins important qu’il ne nous semble.’
 (25a) Њихов гест је важан *исѿод сѿејена* у којем се то нама чини.
 (25a') Leur geste est important *inférieurement au degré auquel* il nous semble.
 (26) *Јер, заѿѿо да моја мисао, добра и ѿрава, вреди мање од исѿе ѿакве мисли која се рађа у Риму или Паризу?* (ИА/ТХ 278)
 (26') ‘Au fond, pourquoi ma pensée, si elle est juste et bonne, vaudrait-elle moins ici qu’à Rome ou à Paris?’ (IA/СНТ 251)

Наведене реченице значе да поређени члан надмашује ниво поредбеног члана, тј. изражава „супериорност”, али на скали „малих количина” (усмереној према нули), дакле референцијалну инфериорност.

Компаративна реченица неједнакости у којој се предикатом негира инфериорност поређеног члана (и допушта могућност изједначења), и поред тога, је компаративна реченица неједнакости вредноване на скали „малих количина”. Клод Милер (MULLER 1983: 295) наводи да компаративна реченица негиране неједнакости „остаје компаративна реченица неједнакости са становишта референцијалне оријентације”.

- (27) *Њеѿово мрзоволно ѿѿићање није било ниѿѿа мање ѿеѿко, неѿријајѿно и увредљиво од ѿеѿовоѿ ѿовора.* (ИА/ТХ 109)
 (27') ‘...et son silence agressif n’était pas moins désagréable que sa parole.’ (IA/СНТ 90)

4. Закључак. Анализа корпуса сачињеног од француских и српских компаративних реченица намеће неколико закључака:

У компаративним реченицама француског и српског језика корелативи маркери једнакости и неједнакости здружују се према својим значењима и вредностима, као и према датој релацији. Формирају се посебни спојеви корелатива за релације једнакости и релације неједнакости, којима се означава квантитативна корелација.

Релација једнакости на скали „великих количина” маркира се корелативима (*исѿо*) *ѿолико колико (и)* – *autant que* и (*исѿо*) *ѿако као / као ѿѿо (и)* – *aussi que*, а на скали „малих количина”, корелативима (*исѿо*) *ѿако мало као / као ѿѿо (и)* – *aussi peu que*.

Релација неједнакости на скали „великих количина” маркира се корелативима *виѿе неѿо (ѿѿо)* и *виѿе од* + генитив – *plus que*, а на скали „малих количина”, корелативима *мање неѿо (ѿѿо)* и *мање од* + генитив – *moins que*.

Између српских и француских корелативних структура које изражавају наведене релације постоје морфолошке и синтаксичке разлике: српски конектор са сопственим значењем варира према релацији: *колико, као* испред синтагме и *као ѿѿо* испред реченице за релације једнакости, *неѿо* испред

синтагме, *неџо шћїо* испред реченице и *од* само испред номиналне синтагме за релације неједнакости, док француски универзални конектор *que* са значењем које добија од антецедента остаје непроменљив без обзира на тип релације.

У компаративним реченицама неједнакости са потврдном главном, у зависној реченици са глаголом српско „експлетивно” *не* садржано је у конектору *неџо* (због заједничког им порекла), док се француско „експлетивно” *ne*, иначе факултативно, појављује самостално.

Анализа је показала да су француске и српске компаративне реченице са корелативном структуром значењски и функционално еквивалентне, односно да се њима на одређени начин успостављају исте релације међу појавама које се пореде.

ИЗВОРИ

- АТ/УЧ – Тишма, Александар. *Уїоїпреба човека*. Београд: Нолит, 1981.
 АТ/УН – Тишма, Alexandre. *L'Usage de l'homme*. Prevela Madeleine Stevanov. Štampano u Francuskoj: Julliard / L'Âge de l'homme, 1985.
 ДК/БП – Киш, Данило. *Башиа, њејео*. Београд: БИГЗ, 1990³.
 ДК/ЈС – Киш, Danilo. *Jardin, cendre*. Preveo Jean Descat. Štampano u Francuskoj: Gallimard, 1971.
 ИА/ТХ – Андрић, Иво. *Травничка хроника*. Београд: Просвета, 1964.
 ИА/СНТ – ANDRITICH, Ivo. *La chronique de Travnik*. Preveo Michel Glouchevitch. Lausanne: L'Âge de l'homme, 1981.
 МС/ДС – Селимовић, Меша. *Дервиш и смрћ*. Сарајево: „Свјетлост”, 1970⁷.
 МС/ДМ – SELIMOVIC, Meša. *Le derviche et la mort*. Preveli M. Begić i S. Meuris. Štampano u Francuskoj: Gallimard, 1977.
 МЦ/РЛ – ЦРЋАНСКИ, Милош. *Роман о Лондону*, I–II. Београд: Нолит, 1974⁴.
 МТS/RL – TŠERNJANSKI, Milos. *Le roman de Londres*. Preveo Velimir Popović. Lausanne: L'Âge de l'homme, 1992.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- МРАЗОВИЋ, Павица, Зора Вукадиновић. *Грамајћика српског језика за сїранце*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, 2009.
 ПЕТРОВИЋ, Владислава. О синтаксичким конструкцијама са простим и сложеним прилошким везником као. *Прилози проучавању језика* 12 (1976): 47–67.
 СИМИЋ, Радоје. *Основи синтаксе српског језика. I: Теорија исказних форми*. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Никшић: Јасен (Студије српске и словенске, Серија 3. Уџбеници, бр. 2), 1999.
 СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир, Поповић. *Грамајћика српског језика*. (Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005¹⁰.
 СТЕВАНОВИЋ, Михајло. *Савремени српскохрватски језик*, II. Београд: Научна књига, 1979³.
 *
 BRUNOT, Ferdinand. *La pensée et la langue*. Paris: Masson, 1953.
 LE GOFFIC, Pierre. *Grammaire de la phrase française*. Paris: Hachette, 1993.
 MULLER, Claude. Les comparatives du français et la négation. *Linguisticae Investigationes* VII/2 (1983): 271–316.
 RIVARA, René. *Le système de la comparaison*. Sur la construction du sens dans les langues naturelles. Paris: Minuit, 1990.
 СКОК, Petar. *Етимологијски рјечник хрватског или српског језика*, I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.

Ljubica Vlahović

LES CORRÉLATIFS MARQUANT L'ÉGALITÉ ET L'INÉGALITÉ DANS
LES PHRASES COMPARATIVES DU FRANÇAIS ET DU SERBE

R é s u m é

Dans les phrases comparatives d'égalité et d'inégalité en français et en serbe désignant la corrélation quantitative, on examine les corrélatifs marqueurs des relations d'égalité et d'inégalité : le connecteur en tête de la subordonnée et l'antécédent (ici appelé „corrélateur”) dans la principale. Représentés par deux adverbes de degré : le corrélateur antéposé à un élément gradable (quantificateur, adjectif ou adverbe) dans la principale et le connecteur avec la subordonnée (échantil), ils constituent des structures corrélatives. L'examen centré sur la morphologie, les sens et les valeurs des corrélatifs français et serbes vise à déterminer les rapports intra – et interlinguistiques de ceux-ci, le fonctionnement des phrases comparatives français et serbes et l'établissement de leur équivalence.

La relation d'égalité sur l'échelle des „grandes quantités” est marquée par les corrélatifs (*isto*) *toliko koliko (i) – autant que* et (*isto*) *tako kao / kao što (i) – aussi que*, et sur l'échelle des „petites quantités”, par les corrélatifs (*isto*) *tako malo kao / kao što (i) – aussi peu que*.

La relation d'inégalité sur l'échelle des „grandes quantités” est marquée par les corrélatifs *više nego / no (što)* et *više od – plus que*, et sur l'échelle des „petites quantités”, par les corrélatifs *manje nego / no (što)* et *manje od – moins que*.

Les structures corrélatives serbes et françaises diffèrent en morphologie et en syntaxe : le connecteur serbe pourvu de son propre sens varie selon la relation: *koliko, kao* devant un syntagme et *kao što* devant une proposition pour les relation d'égalité, *nego* devant un syntagme, *nego što* devant une proposition et *od* seulement devant un syntagme nominal pour les relations d'inégalité, alors que le connecteur universel français *que* de sens obtenu de l'antécédent reste invariable pour toutes les relations.

Dans la subordonnée avec verbe des phrases comparatives d'inégalité à principale affirmative, le *ne* „explétif” serbe est assimilé au connecteur *nego* (vu leur origine commune), tandis que le *ne* „explétif” français, tout en étant facultatif, apparaît en particulier.

Les structures corrélatives françaises et serbes de sens identiques assurent une équivalence sémantique et fonctionnelle des phrases comparatives des deux langues.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за романистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
violavolland@eunet.rs

Александра Ерић-Букарица

ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ У ПОВЕЉИ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА: УПОРЕДНА АНАЛИЗА ЕНГЛЕСКОГ И СРПСКОГ ТЕКСТА*

Ослањајући се на Лејкофов и Џонсонов когнитивнолингвистички приступ теорији метафоре, овај рад истражује употребу појмовне метафоре у строго формализованом енглеском тексту Повеље Уједињених нација (1945) и његовом званичном преводу на српски. Наша немогућност да разумемо сложене правне концепте и односе је основни разлог због којег активирамо појмовна пресликавања, која нам помажу да лакше схватимо и изразимо комплексну правну терминологију. У духу контрастивне анализе, овај рад има за циљ да истражи да ли се и у којој мери појмовна пресликавања из текста Повеље на енглеском језику задржавају у тексту превода на српски, односно да ли су метафорички односи из енглеског текста реализовани исто, слично или различито у његовом српском преводу.

Кључне речи: теорија појмовне метафоре, Повеља Уједињених нација, контрастивна анализа, енглески језик, српски језик.

Based on Lakoff and Johnson's cognitive-linguistic approach to metaphor, this paper examines the use of conceptual metaphors in the highly standardised and rather formulaic English text of the United Nations Charter (1945) and its official Serbian translation. Our lack of understanding of certain legal concepts and relations is the reason we employ specific conceptual systems to help us comprehend and express this complex legal terminology. In the light of contrastive analysis, the paper aims to examine the extent to which metaphorical mappings from the English text of the UN Charter correspond to those found in the Serbian translation, as well as to establish the degree of similarity between English and Serbian metaphorical linguistic expressions in the UN Charter.

Key words: conceptual metaphor theory, the United Nations Charter, contrastive analysis, English, Serbian.

1. Увод. Иако је улога метафоре у постизању вишезначности, односно полисемичне структуре речи одавно позната, значај метафоре у мисаоном процесу и организацији људског појмовног система посебно је нагласила и дефинисала когнитивна лингвистика крајем седамдесетих година прошлог века. Насупрот традиционалном мишљењу, когнитивни лингвисти тврде и доказују да метафора није само језички феномен већ саставни део људског процеса размишљања и поимања.

Теорији метафоре се у досадашњим истраживањима прилазило из различитих углова укључујући лингвистику, филозофију, реторику, когнитивну

---

* Рад је настао током истраживања на докторским студијама на Филозофском факултету у Новом Саду, у склопу предмета *Когнитивна лексикологија*, под менторством проф. др Твртка Прћића. Текст представља проширену верзију саопштења на међународном научном скупу *English Language and Anglophone Literatures Today 2* (ELALT 2) на Филозофском факултету у Новом Саду, 16. марта 2013. године.

психологију и књижевну теорију (SMITH 2007), што је знатно проширило наша сазнања о њеној когнитивној и комуникативној моћи. Међутим, мало је радова који за анализу метафоре и других лингвистичких теорија користе корпус из области права. Овај феномен се може донекле оправдати чињеницом да се правно-административни дискурс одликује непотребно комплексним и често неразумљивим вокабуларом те строгим синтагматским правилима или нормама који заједно отежавају пошиљаочеву слободу изражавања и примаочево право да изражену поруку разуме. Правни дискурс карактерише и често понављање одређених језичких елемената као и употреба изразито формалног језика. Упркос поменутиим одликама, тешко да можемо рећи да је језик права метафорички испразан нарочито ако узмемо у обзир неке од бројних примера на енглеском: *liens float, corporations reside, minds hold meetings, contracts get broken and promises run with the land* (BLAVIN – GLENN COHEN 2002: 265; SCHANE 2006), додајмо уз ове још и примере на српском у којима уговор може да нас *веже* за нешто пре него што га *раскинемо*; предузећа могу да *распу* ако су *здрава* али се дешава да се временом и *угасе*, парница може да се *добије* или *изгуби*, статуту могу да *дају слободу* у *вођењу* послова, итд.

Све су ово изрази који сведоче у корист неупитног присуства метафоре у језику права, које се јавља као резултат нашег поимања сложених правних радњи и односа. Стога је циљ овог рада да понуди аналитички преглед појаве и реализације метафоре у правном дискурсу писаног облика на српском и енглеском језику. Ослањајући се на теорију појмовне метафоре, овај рад ће понудити преглед сличности и разлика у појмовним пресликавањима на примеру текстова Повеље Уједињених нација на енглеском и српском језику. Другим речима, упоређивањем примера појмовне метафоре у тексту Повеље на енглеском са примерима из њене званичне српске верзије одређујемо да ли се и на који начин метафоричност енглеског текста одражава на српски превод, као и то колико су појмовна пресликавања и *метафорички језички изрази* у енглеском тексту слични или различити од оних који се јављају у тексту на српском.

2. Когнитивнолингвистичко виђење метафоре. Метафора се дуго сматрала девијантним обликом књижевног језика којег је неопходно опрезно користити јер неадекватном употребом може постати средство обмане и тиме удаљити од истине. Традиционално виђење метафоре своди њену суштину на нижи облик поређења, истичући првенствено њену стилску улогу (уп. GOATLY 1997; JOHNSON 1981; SCHMIDT 2004, у којима су изнесене најважније идеје традиционалног виђења метафоре).

У протекле три деценије долази до великог помака у схватању природе и улоге метафоре. У свом кључном делу из 1980. године, *Metaphors We Live By*, Лејкоф и Џонсон (LAKOFF – JOHNSON) приступају теорији метафоре из угла когнитивне лингвистике и долазе до закључка да метафора није и не може бити само реторички украс књижевног језика већ да је њен утицај у сфери људског размишљања и поимања знатно већи јер нам омогућава не само да увидимо и разумемо везу између наизглед неповезаних појмова већ и обликује наш целокупни појмовни систем. Они суштину метафоре опи-

сују као „understanding and experiencing one kind of thing in terms of another” (LAKOFF – JOHNSON 1980: 5). За Лејкофа и Џонсона метафора није последица језичке активности, како се традиционално сматрало, већ је језик метафорички обликован; другим речима, да бисмо уопште могли да употребимо, тј. језички реализујемо неки метафорички израз, он претходно мора постојати у нашем појмовном систему. Наиме, језички израз метафоричке природе као што је *Твоје тврђе су необрањиве* постоји и могућ је управо зато што се у нашем појмовном систему налази одговарајући метафорички концепт – РАСПРАВА ЈЕ РАТ. Овај концепт нам омогућава да, на основу сличности и пресликавања једног појма на други, о расправи или свађи размишљамо и говоримо као о рату.

На основу веровања да метафора има кључну улогу у процесу поимања и разумевања, а насупрот метафори као стилској фигури, Лејкоф и Џонсон (LAKOFF – JOHNSON 1980) долазе до термина *појмовна метафора*. Појмовна метафора је заснована на пресликавању између различитих појмовних домена, тачније између изворног и циљног домена. Ова метафора функционише тако што се „изворни домен, који је обично конкретан и искуствено ближи, делимично пресликава на комплекснији и апстрактнији циљни домен, те тако апстрактне идеје разумемо преко појмова из конкретног искуства и осећања” (SILAŠKI I DR. 2009: 60). У циљу појашњавања значења изворног и циљног домена и принципа по коме функционише метафора, Кевечеш (KÖVECSSES 2002: 6), позивајући се на Лејкофа и Џонсона (LAKOFF – JOHNSON 1980), нуди примере у којима примећује да фразе које користимо када говоримо о љубави попут *we aren't going anywhere, the relationship is foundering, we've made a lot of headway* etc. потичу од фразе које користимо када говоримо о путовању. Другим речима, да бисмо боље и лакше разумели апстрактни појам љубави као циљног домена, ослањамо се на изворни појмовни домен путовања који нам је конкретнији и познатији, па тако добијамо метафору *ЉУБАВ ЈЕ ПУТОВАЊЕ*. Ово, наравно, не би било могуће да између изворног и циљног домена не постоји „скуп систематских онтолошких кореспонденција” (KLIKOVAC 2004: 13) односно група елемената из једног домена која одговара групи елемената из другог домена.

3. Корпус и методологија. Корпус примера коришћених за анализу појмовне метафоре у правном дискурсу изабран је из текста Повеље Уједињених нација на енглеском језику и његовог званичног превода на српски. Потписивањем Повеље 26. јуна 1945. године, у Сан Франциску, основана је међународна Организација Уједињених нација као једна од најзначајнијих друштвених институција модерног доба чији је главни циљ промовисање међународне сарадње и напретка као и очување мира и стабилности у свету. Ванјезички посматрано, значај овог правног документа је јасно успостављање једнакости права свих људи и свих нација без обзира на њихову бројност, као и одлучност нација потписница да не дозволе да се понове страхоте и страдања из претходна два светска рата.

Са становишта форме, Повеља Уједињених нација спада у конститутивне споразуме, односно нормативне документе које, прагматички посматрано, карактерише наглашен перлокуторни ефекат јер им је сврха да прописују

права и обавезе, односно регулишу понашање земаља потписница. Строго језички посматрано, текст Повеље одликује висок степен формализованости језика која се огледа у дугим реченицама, комплексним синтаксичким структурама као и учесталим језичким изразима којима се исказују регулативне норме у правним документима ове врсте. Честа понављања термина и израза уско везаних за струку права чине овај текст уједно врло изазовним за анализу метафоре. С тим у вези, очекује се да ће, како на енглеском тако и на српском, изостати живописне, очигледне или, како их још називају, *површинске*¹ метафоре те да ће примат имати оне које су се свакодневном језичком употребом дубље усадиле у наш концептуални систем и постале не приметне, готово подсвесне или *конвенционализоване* (KÖVECSES 2002: 30).

Циљ овог рада је да се истражи и понуди одговор на питање да ли се и у којој мери појмовна пресликавања из текста Повеље Уједињених нација на енглеском језику задржавају у тексту превода Повеље на српски, односно да ли су метафорички односи из енглеског текста реализовани исто, слично или различито у српском преводу овог правног документа. Имајући у виду да се лексичко контрастирање може реализовати на два комплементарна нивоа – садржинском и формалном (PRČIĆ 2005: 165), неопходно је нагласити да ће контрастивна анализа у овом раду испитати само подударност на садржинском плану. Иако је у питању једносмерни превод Повеље са енглеског језика на српски, контрастивна анализа у овом раду се обавља у оба смера, дакле контрастира се и енглески, као изворни језик, помоћу српског, као циљног језика, и српски помоћу енглеског. Двосмерност анализе је неопходна јер се мора поћи из смера оба језика како би се установило њихово заједничко или универзално обележје (ЂОРЂЕВИЋ 1987: 119), што би у случају ове анализе били метафорички изрази.

Укупан број обрађених јединица чини 17 појмовних метафора из енглеског текста Повеље, односно 19 појмовних метафора из српског превода Повеље. Успостављање поредбеног односа у овом раду омогућено је истраживањем енглеског текста Повеље из кога су најпре техником субјективног типа² изоловани примери појмовне метафоре, како би се потом у српском преводу сагледавало присуство метафоричких језичких израза који би им делимично или у потпуности одговарали према појмовном пресликавању, или пак оних израза који се апсолутно не поклапају са енглеским. Контрастивно, односно заједничко обележје или *терцијум компарационис* се у овом случају реализује на нивоу значења метафоричких израза између енглеског, као језика оригинала, и српског, као језика превода.

4. АНАЛИЗА КОРПУСА. Будући да се анализа метафоре у овом раду врши у оквирима когнитивне лингвистике, тачније теорије појмовне метафоре

¹ „Noting the distinction between metaphor that is ‘on the surface’ of the language (as in, for example, the description of trade marks which are registered but no longer used as ‘abandoned vessels in the shipping lanes of trade’) and conventional or ‘submerged’ metaphor (as in, for example, ‘the law strikes a balance between conflicting interests’)” (LOUGHLAN 2006: 212).

² „Овом техником се могу поредити површинске структуре језика А и језика Б, а исто тако се, на основу интуиције испитивача, могу поредити дубинске структуре и трансформациона правила два језика” (ЂОРЂЕВИЋ 1987: 104).

(LAKOFF – JOHNSON 1980), примери из текста Повеље на енглеском и превода на српском ће бити разврстани према типу когнитивне функције коју идентификоване метафоре обављају, и то на: структурне, оријентационе и онтолошке. Свака од ових група ће садржати примере на оба језика и свака ће бити засебно разматрана. Такође, покушаћемо да установимо који од наведених типова појмовне метафоре има највећу учесталост у високо стандардизованом и формализованом правном тексту ове врсте.

4.1. СТРУКТУРНЕ МЕТАФОРЕ У ПОВЕЉИ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА. Структурна метафора има најширу примену у језику, али уједно обавља и најкомплекснију когнитивну функцију јер омогућава говорнику да разуме циљни појам (А) помоћу структуре изворног појма (Б) користећи пресликавање између елемената појма А и елемената појма Б (KÖVECSES 2002: 33). Структурна метафора нам такође омогућава да о неком концепту говоримо са много детаља, истовремено наглашавајући неке од његових аспеката и сакривајући друге, мање важне. Узмимо за пример метафору РАСПРАВА ЈЕ РАТ (ARGUMENT IS WAR). У овом случају чулно несхватљив циљни домен расправе структурирамо упоређујући га са конкретнијим изворним доменом рата па тако имамо следећа пресликавања: „учесници у расправи су противници, служе се тактиком, рукују оружјем, задају ударце, задобијају ране, битка се завршава победом једног или другог, пораз може значити и смрт” (КЛИКОВАС 2004: 12). Упркос чињеници да нема никакве борбе у физичком смислу, структурна метафора у овом примеру нам омогућава да вербални дуел конципирамо као физички, јер је наше физичко искуство борбе послужило као основа за разумевање оног мање конкретног – вербалног.

Структурне метафоре се у енглеском и у српском тексту Повеље јављају у великом броју. Најчешћи су примери у којима је ова врста метафоре потпомогнута персонификацијом, што подразумева да се у процесу концептуализације различитих правних радњи из текста користи нама посебно блиски изворни домен особе или људског бића. Када неживи циљни домен добије статус живог бића, најпре путем онтолошке метафоре, оно постаје основа за додатно, богатије когнитивно надограђивање помоћу структурне метафоре (KÖVECSES 2002: 35).

4.1.1. Тип ДРЖАВА ЈЕ УЧЕСНИК НА КОНФЕРЕНЦИЈИ

Како бисмо се што боље упознали са улогом државе у радњама описаним у тексту Повеље, ми је концептуално пресликавамо на нама најпознатији изворни домен – људско биће или особу. Стога не чуди што се као основа многих структурних метафора у тексту јавља персонификација, односно надређена метафора – ДРЖАВА ЈЕ ОСОБА. Ако узмемо у обзир да се персонификацијом постиже ефекат да неживе ствари видимо као да су живе, добијамо могућност да поменуте неживе ствари надаље концептуално разрађујемо уз помоћ структурне метафоре. Структурном метафором државе у тексту Повеље постају учесници на конференцији, потписују правне документе и развијају пријатељске односе. Следе примери који илуструју појаву и реализацију ове метафоре на енглеском и на српском подједнако:

E: ...the *states* which, *having participated* in the United Nations Conference on International Organization at San Francisco, or *having previously signed* the Declaration by United Nations...

C: ...*државе* које, пошто су *узеле учешћа* на Конференцији Уједињених нација за међународну организацију у Сан Франциску, или претходно *поштом* Декларацију о Уједињеним нацијама...

И следећи примери имају као основу метафоре персонификовану државу и указују на то да је и у енглеском и у српском језику употребљена иста појмовна метафора те да се језички израз из српског текста подударно са енглеским. Државе су представљене као пацифисте, односно као антиратно оријентисане особе:

E: Membership in the United Nations is open to all other *peace-loving states*...

C: Чланство у Уједињеним нацијама отворено је свим осталим *мирољубивим државама*...

4.1.2. Тип НАЦИЈЕ СУ ПРИЈАТЕЉИ

Нација и међунационални односи, као апстрактне категорије, конкретизовани су и концептуално приближени помоћу персонификације. Када апстрактни појам у нашем појмовном систему добије статус особе, он може даље путем метафоричког пресликавања испољавати и развијати разне људске карактеристике па, између осталог, може и да се социјализује. Следећи примери показују како је појмовна метафора НАЦИЈЕ СУ ПРИЈАТЕЉИ идентично језички реализована и у енглеском и у српском тексту:

E: to develop *friendly relations* among nations based on respect for the principle of equal rights...

C: развијање међу нацијама *пријатељских односа* заснованих на поштовању начела равноправности...

E: ...which it deems likely to impair the general *welfare or friendly relations among nations*...

C: ...за коју налази да може да штети општем *благодостању или пријатељским односима међу нацијама*...

Из претходног примера видимо да се услед персонификације нације, која са новим статусом добија и људско тело и све његове припадајуће карактеристике, и енглески и српски језик подједнако ослањају на изворни домен здравља³ (*welfare* – *благодостање*) када говоре о позитивним аспектима циљног домена нације. С друге стране, баш као и људско тело, апстрактни домен нације може и да оболи, односно да искуси потешкоће уколико нешто *нацијетини његовом благодостању*.

4.1.3. Тип НАЦИЈЕ СУ СУСЕДИ

Познато је да су суседи физички најближи када нам затреба нека врста помоћи или услуге, као и да је добра комуникација и сарадња са њима важна за добробит животног окружења у којем функционишемо. Како показују при-

³ „Metaphors of health and illness are very common ways through which to communicate positive and negative evaluations in discourse... since most of us have experienced loss of health at some point in our lives, this is an easily accessible conceptual frame” (Charteris-Black, у SILAŠKI-ĐUROVIĆ 2010: 132).

мери, постоји потпуна кореспонденција у језичкој реализацији метафора НАЦИЈЕ СУ СУСЕДИ у оба језика. У овом случају нам је, уз помоћ прикривене метафоре НАЦИЈЕ СУ ЉУДИ, омогућено да суживот нација на заједничкој платформи конципирамо као наш заједнички живот са суседима, односно са људима са којима делимо заједничку стамбену јединицу, улицу или насеље.

E: live together in peace with one another *as good neighbours*.

C: да заједно живимо у миру једни с другима *као добри суседи*.

4.1.4. Тип УЈЕДИЊЕНЕ НАЦИЈЕ СУ ТЕЛО

Када је реч о разумевању сложене природе функционисања и удруживања друштава на националном и наднационалном нивоу, примећено је у оба језика снажно ослањање на изворни домен људског тела и његових делова. Како Кевечеш (KÖVECSES 2002: 16) истиче: „The human body is an ideal source domain, since, for us, it is clearly delineated and (we believe) we know it well”. За добро функционисање људског тела као целине неопходно је добро и усклађено функционисање његових унутрашњих делова, тј. органа. Дакле, организације попут Уједињених нација се метафорички посматрају као људско тело док се институције, чији је задатак да обезбеде њихов задовољавајући и несметан рад, представљају као органи. Ова метафора је присутна у оба текста са кореспондентним језичким изразима:

E: There are established as principal *organs of the United Nations*: a General Assembly, a Security Council, an Economic and Social Council...

C: Као главни *органи Уједињених нација* оснивају се: Генерална скупштина, Савет безбедности, Економски и социјални савет...

4.1.5. Тип УЈЕДИЊЕНЕ НАЦИЈЕ СУ ПОРОДИЦА

Структура и функционисање једног од органа Уједињених нација концептуализовани су у тексту на српском језику употребом метафоре породице. Иако се у примеру не спомиње реч породица, коришћењем речи *сїарайїель*, као једним од когнитивних модела метафоре мајке (LAKOFF 1987: 74), стварамо слику о Уједињеним нацијама у улози родитеља коме је старање и брига за своје потомство најважнији циљ. Потомство, које није у стању да се само стара о себи, у овом случају се односи на недовољно развијене земље које су тешко погођене Другим светским ратом. Примећујемо да текст Повеље на енглеском језику у истом делу не садржи метафору породице. Уместо старатеља, у енглеском тексту се јавља реч *trusteeship*, која припада правно-финансијском регистру и која имплицира мању емотивну повезаност у односима две стране и већи степен формалности од речи старатељство. Дакле, у овом случају постоји нулти однос, тачније разлика између енглеског и српског појмовног пресликавања:

E: The United Nations shall establish under its authority an international *trusteeship* system for the administration and supervision of such territories as may be placed thereunder by subsequent individual agreements.

C: Уједињене нације успоставиће под својим руководством међународни систем *сїарайїельсїива* за управљање и надзор над оним територијама које могу бити стављене накнадним појединачним споразумима под тај систем.

4.1.6. Тип МОРАЛ ЈЕ НОВАЦ

За боље разумевање апстрактних појмова везаних за категорију људског морала, и енглески и српски језик користе знатно конкретнији изворни домен новца. Одавно је новац људима доносио добар друштвени статус и поштовање околине, што је карактерисало и људе високих моралних начела. Ово појмовно пресликавање нам дозвољава да о људским врлинама говоримо као о новцу или богатству. У оквирима материјалног света важи правило да би скупоцено требало да буде и најквалитетније. Другим речима, што више позитивних особина нека особа има, то је већа њена вредност. Метафорички језички изрази у енглеском тексту и његовом преводу на српски су кореспондентне конструкције:

E: to reaffirm faith in fundamental human rights, in the dignity and *worth of the human person*...

С: да поново потврдимо веру у основна права човека, у достојанство и *вредности* људске личности...

4.1.7. Тип ПРАВДА ЈЕ ГРАЂЕВИНА

У примерима који следе видимо да се у оба језика користи изворни домен грађевина за поимање апстрактних појмова као што су правда и поштовање обавеза. Зграде и грађевине су одувек представљале симбол човековог рада и друштвеног напретка, а човек их је користио као заклон или складиште. Будући да га грађевина штити од спољашњих физичких утицаја, човек мора да је одржава јер је без ње изложен свим негативним факторима које лоши временски услови носе са собом. С обзиром на то да без правде у свету не би било ни човековог правног склоништа, очување правде и поштовања обавеза је веома значајно за добро функционисање правно утемељеног друштва. Уколико се ове апстрактне моралне категорије не одржавају, велика је вероватноћа да ће се урушити попут запуштених зграда. Дакле, метафоричност из енглеског текста је задржана у тексту превода:

E: to establish conditions under which *justice and respect for the obligations* arising from treaties and other sources of international law *can be maintained*...

С: да обезбедимо услове под којима ће моћи *да се очувају њихова* и *поштовање обавеза* које проистичу из уговора и других извора међународног права...

4.1.8. Тип МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ СУ МАШИНА

Као што показују коресподентни метафорички изрази из текста на енглеском и српском, апстрактни међународни односи захтевају метафоричко разумевање преко машине као изворног појмовног домена. Машине служе да обезбеде брзу, ефикасну, прецизну и масовну производњу, дакле поседују управо оне карактеристике које би требало да красе рад међународне заједнице. Стога нам је омогућено да о циљевима Уједињених нација у овом делу текста Повеље говоримо као о машини и њеним одликама.

E: to employ *international machinery* for the promotion of economic and social advancement of all peoples.

С: да користимо *међународни механизам* у сврху унапређења економског и социјалног напретка свих народа.

4.1.9. Тип друштвени напредак је машина

Као изворни домен у процесу појмовног пресликавања, појам машине се често користи за разумевање сложених друштвених аспеката (KÖVECSES 2002: 22). Социјални напредак као једна од апстрактних подкатегорија друштва, у српском језику се метафорички посматра као машина која захтева да се експлоатише, односно да се на њој ради. Примећено је да поменуто појмовно пресликавање, које је присутно у тексту Повеље на српском језику, није изражено и у тексту на енглеском језику.

E: *to promote social progress and better standards of life in larger freedom.*

C: *да радимо на социјалном најрејџу и побољшању животних услова у већој слободи.*

4.2. Онтолошке метафоре у Повељи Уједињених нација. Ова врста метафоре подразумева да апстрактним циљним доменима као што су радње, догађаји, емоције и идеје дајемо статус конкретних ентитета или супстанци. Другим речима, видимо наша искуства као објекте, супстанце или садржатеље уопштено, без прецизирања о каквој врсти објекта, супстанце или садржатеља се ради (KÖVECSES 2002: 34). Један од примера за ову врсту метафоре јесте ВРЕМЕ ЈЕ ОБЈЕКАТ, која се може језички изразити на неколико начина: Време брзо *пролази*, Остало је још *мало* времена или *Појурошила сам* време тражећи кључеве. Дакле, посматрајући апстрактне појмове као ентитете ми их конкретизујемо, односно добијамо прилику да им се чулно приближимо тако што о њима говоримо, бројимо их, групишемо или меримо, односно размишљамо о њима на другачији начин. Међутим, због чињенице да је у случају ове врсте метафоре изворни домен недовољно структуриран, односно прецизиран, велики број онтолошких метафора се толико дубоко укорени у наш језички и мисаони систем да остаје потпуно непримећен⁴. Посебна подврста онтолошке метафоре коју су описали и именовали Лејкоф и Џонсон (LAKOFF – JOHNSON 1980: 29) је *мејтафора садржатеља* (*container metaphor*). Њоме се апстрактни појам представља као физички објекат који има јасно одређене границе, тј. има унутрашњост и спољашњост (SCHMIDT 2004: 85). Изрази попут *Живели су у љубави* или *У бесу човек свацица каже* јаснији су ако откријемо да је у позадини метафора ЕМОЦИЈЕ СУ САДРЖАТЕЉИ (ЕНГ. EMOTIONS ARE CONTAINERS). У оквиру онтолошке метафоре јавља се и *персонификација*, која подразумева да се апстрактним појмовима попут идеја, емоција, радњи и искустава дају људска обележја. Другим речима, неживе ствари посматрамо као да су живе, тј. да поседују све оне карактеристике и облике понашања које налазимо у људској природи (на пример, *Победа је дошла у њавом ѡренуику* или *Време је очајно*).

У наставку следе примери метафора и њихових језичких реализација чији је когнитивни задатак да општим категоријама апстрактних циљних појмова дају онтолошки статус, односно да нам омогуће да неопипљиве појмове видимо уопштено као објекте, супстанце и садржатеље (KÖVECSES 2002: 34).

⁴ „Existing concepts may impose further structuring on what we experience, but basic experiential structures are present regardless of any such imposition of concepts.. so much so that it is not usually considered worthy of notice.” (M. Johnson, у LAKOFF 1987: 271)

4.2.1. Тип МИР КАО САДРЖАТЕЉ

Онтолошка метафора изражена у следећим примерима припада посебној поткатегорији *метафора садржајтеља*. Путем ове метафоре посматрани апстрактни појам, у овом случају *мир*, доживљавамо као физички објекат који има спољашњост и унутрашњост, тј. јасно дефинисане границе. Мир постаје конкретизован, опипљив и материјалан. Можемо да закључимо да језички изрази из енглеског текста стоје у односу потпуне кореспонденције са српским преводом, као и да енглески и српски језик подједнако користе дубоко усађену метафору МИР ЈЕ САДРЖАТЕЉ као когнитивни ослонац приликом разумевања следећих примера:

E: live together *in peace* with one another.

C: да заједно живимо у *миру* једни с другима.

4.2.2. Тип ПОВЕЉА КАО САДРЖАТЕЉ

Повеља Уједињених нација је у оба језика у метафоричком процесу конкретизације добила статус садржаоца. Тиме што овај правни документ третирамо као физички објекат са јасно израженом унутрашњошћу помаже нам да га боље разумемо и лакше схватимо његову функцију. Метафоричност из енглеског текста је задржана и идентично језички реализована у тексту превода на српски:

E: Nothing contained *in the present Charter* shall authorize the United Nations to intervene in matters which are essentially within the domestic jurisdiction of any state.

C: Ништа у *овој повељи* не овлашћује Уједињене нације да се мешају у питања која се по суштини налазе у унутрашњој надлежности сваке државе.

4.2.3. Тип РАТ ЈЕ ОСОБА

Персонификација, као подврста онтолошке метафоре, когнитивна је основа за разумевање следећих примера у оба језика. Рат је, како у тексту на енглеском тако и у његовом преводу на српски, персонификацијом попримио карактеристике живих бића а са њима и способност да нешто (на)носи. У случају примера који следе, јавља се двострука онтолошка метафора јер се и патња (енг. *sorrow*) концептуално обликује и конкретизује као објекат који се може понети или носити.

E: to save succeeding generations from the scourge of *war* which twice in our lifetime has brought untold *sorrow* to mankind.

C: да спасемо будућа поколења ужаса *раћа*, који је двапут у току нашег живота *нанео* човечанству неописиве *јакшње*.

4.2.4. Тип МИР/ БЕЗБЕДНОСТ/ ПРАВДА ЈЕ ОСОБА

E: ...in such a manner that international peace and security, and justice, are not *endangered*.

C: ...тако да међународни мир и безбедност као ни правда не буду *иовређени*.

Мир, безбедност и правда као типични циљни домени, високо апстрактног садржаја, конкретизовани су у претходним примерима помоћу персонификације, чиме је овим појмовима додељен статус особе. За разлику од примера на енглеском где се мир, безбедност и правда посматрају као врсте

чији се опстанак не сме *уџрозити* (енг. *endanger*), српски превод нуди нешто другачији избор глагола. Поменуте апстрактне категорије у српском језику задржавају метафоричност, али се овде не доводи у питање њихов опстанак већ само промена њиховог тренутног стања постигнута негативном конотацијом глагола *повреди*.

4.2.5. Тип НАЦИЈА КАО ЕНТИТЕТ

Када нације, као апстрактни циљни домен, покушамо да концептуално приближимо путем онтолошке метафоре, добијамо могућност да о овом неописљивом појму говоримо као о објекту или ентитету дефинисаних граница и димензија. Једна од карактеристика која се спомиње у примерима који следе је величина, што би у пренесеном значењу била бројност људи унутар нације. У складу са новооствареним статусом објекта, нације се деле на велике и мале, односно оне које броје више или мање људи. Из следећих примера можемо закључити да је у оба језика заступљена иста онтолошка метафора, која је исто језички реализована у оба језика:

E: in the equal rights of men and women and of *nations large and small*...

C: у равноправност људи и жена и *нација великих и малих*...

4.2.6. Тип ЧЛАНСТВО У УЈЕДИЊЕНИМ НАЦИЈАМА КАО ЕНТИТЕТ

E: Membership in the United Nations is *open* to all other peace-loving states...

C: Чланство у Уједињеним нацијама *ошворено* је свим осталим мирољубивим државама...

Примери из ове групе једнако служе да докажу да апстрактне појмовне домене концептуализујемо као ентитете или објекте ради лакшег поимања. Овде видимо да се метафоричност у примеру на енглеском такође задржава у његовом преводу на српски. Чланство у Уједињеним нацијама се посматра као објекат, који је у овом случају отворен и као такав позива да се у њега уђе.

4.2.7. Тип ОГРАНИЧЕЊЕ КАО ЕНТИТЕТ

Ограничења или рестрикције, као концепти који не подлежу чулној спознаји, у оба језика се поимају путем онтолошке метафоре. Са статусом ентитета, ограничења постају материјализована, односно добијају физички облик који им омогућава да, између осталог, својом површином заузму неко место, тј. да буду постављена. Појмовно пресликавање из енглеског текста задржано је у тексту превода на српски:

E: The United Nations shall *place no restrictions* on the eligibility of men and women to participate...

C: Уједињене нације *не сављају ограничења* у погледу избора мушкараца и жена ради учешћа...

4.2.8. Тип ПАЖЊА КАО ЕНТИТЕТ

Из примера који следе видимо да је пажња, као циљни домен, путем онтолошке метафоре когнитивно приближена тако што је добила статус ентитета. Док се у примеру на енглеском језику пажња може позвати, у истом примеру на српском пажња се конципира као објекат у кретању чији се правац може променити. Другим речима, онтолошка метафора функцио-

нише у примерима на оба језика, али са извесним разликама у језичкој реализацији. Дакле, метафорички језички израз на српском показује само делимичну подударност са енглеским:

E: The General Assembly may *call the attention* of the Security Council to situations which are likely to endanger international peace and security.

C: Генерална скупштина може *скренути пажњу* Савету безбедности на ситуације које би могле угрозити међународни мир и безбедност.

4.3. Оријентационе метафоре у Повељи Уједињених нација. Оријентациона или просторна метафора је, како јој и само име открива, заснована на нашој оријентацији. Она је резултат пресликавања физичког простора на појмовни простор, односно просторне структуре на појмовну структуру (LAKOFF 1987: 283). Оријентациона метафора нам омогућава да схватимо организацију и односе између одређених појмова уз помоћ просторне оријентације „на основу мотивисаности природом људског тела и начинима на које човек функционише у интеракцији са физичким светом у култури којој припада” (RASULIĆ 2004: 28). Лејкоф и Џонсон (LAKOFF – JOHNSON 1980: 14) истичу да за разлику од структурне метафоре, оријентациона метафора не структурише један појам помоћу другог већ организује читав систем појмова на основу међусобних односа између појмова тог система, нпр. УСПЕХ ЈЕ ГОРЕ, НЕУСПЕХ ЈЕ ДОЛЕ: Показало се да је могуће да после таквог успеха све крене *на доле*; СВЕСНО ЈЕ ГОРЕ, НЕСВЕСНО ЈЕ ДОЛЕ: Она свако јутро *усијаје* рано, *Пао* је у кому. Оријентациону метафору чине и односи као што су унутра – споља, централно – периферно, цело – пола, напред – назад, при чему су појмови *унутра*, *централно*, *цело* и *напред* најчешће у позитивној вези са циљним доменом док се *споља*, *периферно*, *пола* и *назад*, као њихови антоними, углавном сматрају негативним (KÖVÉCSÉS 2002: 36). У тексту Повеље Уједињених нација идентификоване су две групе просторних односа унутар оријентационе метафоре: ЦЕНТАР – ПЕРИФЕРИЈА И ГОРЕ – ДОЛЕ.

4.3.1. Тип уједињене нације су центар / остале организације су периферија

Овде је оријентациона метафора у оба језика постигнута тако што је апстрактни појам важности добио просторно обележје и постао средиште, односно центар, на супрот периферији која стоји у антонимском односу са центром и просторно дефинише оно што је неважно (ВАЖНО ЈЕ ЦЕНТАР, НЕВАЖНО ЈЕ ПЕРИФЕРИЈА). Ако се неко налази у средишту или је и сам постао средиште за неку врсту дешавања, добијамо метафоричку слику да је његова позиција или улога веома важна:

E: To be *a centre* for harmonizing the actions of nations in the attainment of these common ends.

C: Да постану *средишње* за усклађивање акција предузетих ради постизања ових заједничких циљева.

4.3.2. Тип уједињене нације су горе / угрожене територије су доле

Организација одређених апстрактних појмова путем оријентационе метафоре омогућава нам да их разумемо и о њима говоримо лакше јер је овим чином успостављена једна врста физичке везе између говорника и имагинарног света. Текст Повеље, на оба језика једнако, нуди метафорички

приказ система апстрактног појма контроле стављајући га у однос горе – доле (ИМАТИ КОНТРОЛУ ЈЕ ГОРЕ; НЕМАТИ КОНТРОЛУ ЈЕ ДОЛЕ), па се тако територије у тексту стављају *иод* старатељство, односно *иод контролу* одређених земаља чланица:

E: The trusteeship system shall apply to such territories in the following categories as may be *placed thereunder* by means of trusteeship agreements.

C: Систем старатељства примењује се на следеће категорије територија које могу бити *стављене иод* тај систем на основу споразума о старатељству.

4.4. Енглеско-српски контрастивни аспекти. Ради боље прегледности резултата контрастивне анализе, дат је табеларни приказ појмовних пресликавања груписаних према типу појмовне метафоре, а на основу три релације: исто, слично и различито. Релација исто (идентично, односно потпуна кореспонденција) односи се на примере у којима су појмовна пресликавања из енглеског текста, као изворног, једнако присутна и језички реализована у српском тексту, као циљном. Сличност (парцијална кореспонденција) приказује примере у којима је појмовна метафора из енглеског текста задржана у преводу на српски, али се метафорички језички изрази у изворном и циљном тексту не подударaju на садржинском плану. Релација различито (непостојање кореспонденције) везује се за случајеве када се метафоричност из једног текста не одражава на други текст, односно када се не може утврдити постојање кореспондентних језичких метафора.

У оквиру структурних метафора, примећујемо да се у већини примера метафоричност из енглеског текста пресликава на српски текст Повеље. Структурна метафора из енглеског текста задржана је у преводу на српски, док метафорички језички изрази у највећем броју примера стоје у односу значењских кореспондената. Изузетак су метафоре УЈЕДИЊЕНЕ НАЦИЈЕ СУ ПОРОДИЦА И ДРУШТВЕНИ НАПРЕДАК ЈЕ МАШИНА, које су нађене у српском тексту Повеље, а за које енглески текст не показује метафоричност. Из табеларног приказа појмовних метафора може се закључити да се различитост између појмовних пресликавања у енглеском и српском тексту одражава само у оквиру структурних метафора, и то на тај начин да се у енглеском тексту не примећују појмовни обрасци који су двосмерном анализом пронађени у српском тексту. Онтолошке метафоре из текста Повеље на енглеском језику задржане су и готово идентично језички реализоване у преводу на српски. Контрасти између два текста су приметни код метафоре МИР/БЕЗБЕДНОСТ/ПРАВДА ЈЕ ОСОБА, где се у тексту на енглеском користи глагол са осетно снажнијом негативном конотацијом, као што је *угрозити* (енг. *endanger*), наспрам српског превода у виду глагола *иовредити*. Други изузетак у оквиру онтолошке метафоре чини пример ПАЖЊА КАО ЕНТИТЕТ. Иако је и у овом примеру онтолошка метафора присутна у оба текста, пажња као циљни домен се у енглеском језику конципира као ентитет који се може позвати или дозвати, док се у српском преводу пажња посматра као објекат у кретању којим се може управљати. Када је реч о малобројним примерима оријентационе метафоре, ваља нагласити да су појмовна пресликавања у енглеском тексту Повеље задржана и у тексту на српском језику, без икаквих разлика у њиховом језичком изразу.

Табела 1: Упоредни приказ појмовних пресликавања у енглеском и српском тексту Повеље Уједињених нација

ПОЈМОВНА ПРЕСЛИКАВАЊА		ЕНГЛЕСКИ ТЕКСТ ПОВЕЉЕ	СРПСКИ ТЕКСТ ПОВЕЉЕ
ИСТО	Структурна метафора	STATE IS A CONFERENCE PARTICIPANT	ДРЖАВА ЈЕ УЧЕСНИК НА КОНФЕРЕНЦИЈИ
		NATIONS ARE FRIENDS	НАЦИЈЕ СУ ПРИЈАТЕЉИ
		NATIONS ARE NEIGHBOURS	НАЦИЈЕ СУ СУСЕДИ
		MORALITY IS MONEY	МОРАЛ ЈЕ НОВАЦ
		INTERNATIONAL RELATIONS ARE MACHINES	МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ СУ МАШИНЕ
		JUSTICE IS A BUILDING	ПРАВДА ЈЕ ГРАЂЕВИНА
	Онтолошка метафора	PEACE AS A CONTAINER	МИР КАО САДРЖАТЕЉ
		NATION AS AN ENTITY	НАЦИЈА КАО ЕНТИТЕТ
		MEMBERSHIP IN THE UN AS AN ENTITY	ЧЛАНСТВО У УЈЕДИЊЕНИМ НАЦИЈАМА КАО ЕНТИТЕТ
		CHARTER AS A CONTAINER	ПОВЕЉА КАО САДРЖАТЕЉ
		WAR AS A PERSON	РАТ КАО ОСОБА
		RESTRICTION AS AN ENTITY	ОГРАНИЧЕЊЕ КАО ЕНТИТЕТ
	Оријентациона метафора	UNITED NATIONS ARE CENTRE / OTHER ORGANISATIONS ARE PERIPHERY	УЈЕДИЊЕНЕ НАЦИЈЕ СУ ЦЕНТАР / ОСТАЛЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ СУ ПЕРИФЕРИЈА
		UNITED NATIONS ARE UP / ENDANGERED TERRITORIES ARE DOWN	УЈЕДИЊЕНЕ НАЦИЈЕ СУ ГОРЕ / УГРОЖЕНЕ ТЕРИТОРИЈЕ СУ ДОЛЕ
	СЛИЧНО	Структурна метафора	
Оријентациона метафора		PEACE / SECURITY / JUSTICE AS A PERSON	МИР / БЕЗБЕДНОСТ / ПРАВДА ЈЕ ОСОБА
		ATTENTION AS AN ENTITY	ПАЖЊА КАО ЕНТИТЕТ
Оријентациона метафора			
РАЗЛИЧИТО	Структурна метафора		УЈЕДИЊЕНЕ НАЦИЈЕ СУ ПОРОДИЦА
			ДРУШТВЕНИ НАПРЕДАК ЈЕ МАШИНА
	Онтолошка метафора		
	Оријентациона метафора		

5. ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА. Из теоријског дела рада изводимо закључак да, у поређењу са традиционалним виђењем метафоре, Лејкофово и Џонсоново схватање метафоре задире дубље у наш когнитивни систем и проширује њену дефиницију и опсег деловања представљајући метафору као основни инструмент за организовање нашег појмовног система. Захваљујући овом

инструменту, у могућности смо да сложене правне радње и специфични регистар права концептуално приближимо пресликавајући их на конкретније и чулно приступачније домене.

У складу са когнитивистичким приступом теорији метафоре, циљ рада је био да прикажемо контрастивну анализу појмовног пресликавања у текстовима Повеље Уједињених нација на енглеском и српском језику, као и да установимо потенцијалне сличности и разлике у употреби метафоре у ова два текста. Ради што прецизнијих резултата, а у складу са врстама појмовне метафоре, примере из корпуса поделили смо на три групе: структурне, оријентационе и онтолошке метафоре.

Са становишта учесталости, анализа корпуса је показала да су у оба текста најбројнији примери структурне и онтолошке метафоре, док је најмање примера оријентационе метафоре. Имајући у виду високу стандардизованост и формалну строгост текста Повеље Уједињених нација на оба језика, очекивано су изостале тзв. површинске или очигледне метафоре. Њихово место заузеле су конвенционализоване метафоре и језички изрази, који су се свакодневном употребом усадили дубоко у подсвесни ниво нашег појмовног система.

Анализа енглеског и српског текста Повеље Уједињених нација указала је на висок степен метафоричке усаглашености енглеске изворне верзије и српског превода и показала да је појмовна метафора у оба језика изузетно корисно оруђе за конструисање и поимање сложених правних радњи и односа.

ИЗВОРИ

Текст Повеље Уједињених нација на енглеском језику доступан на: < <http://www.un.org/en/documents/charter/>> 20.04.2013.

Текст Повеље Уједињених нација на српском језику доступан на: <http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PROPISI/povelja_un_lat.pdf> 20.04.2013.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- BLAVIN, Jonathan, Glenn I. COHEN. Gore, Gibson and Goldsmith: The Evolution of Internet Metaphors in Law and Commentary. *Harvard Journal of Law & Technology* 16/1 (2002): 265–285. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=479742###> 13.05. 2013.
- DORĐEVIĆ, Radmila. *Uvod u kontrastiranje jezika*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, 1987.
- GOATLY, Andrew. *The Language of Metaphors*. London: Routledge, 1997.
- JOHNSON, Mark. *Philosophical Perspectives on Metaphor*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1981.
- KLIKOVAČ, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: XX vek, 2004.
- KÓVÉCSES, Zoltán. *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press, 1980.
- LAKOFF, George. *Women, Fire, and Dangerous Things – What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: The University of Chicago Press, 1987.
- LOUGHLAN, Patricia. Pirates, Parasites, Reapers, Sowers, Fruits, Foxes... The Metaphors of Intellectual Property. *Sydney Law Review* 28/2 (2006): 211–226. <<http://worldlii.austlii.edu.au/au/journals/SydLRev/2006/12.html>> 27. 05. 2013.

- PRČIĆ, Tvrtko. *Engleski u srpskom*. Novi Sad: ITP „Zmaj”, 2005.
- RASULIĆ, Katarina. *Jezik i prostorno iskustvo*. Beograd: Filološki fakultet, 2002.
- SCHANE, Sanford. *Language and the Law – Linguistics*. <<http://grammar.ucsd.edu/courses/ling105/introduction.pdf>> 25. 05. 2013.
- SCHMIDT, Torben. *Cutting the Russian Bear down to Size on the Graveyard of Champions – An Analysis of the Metaphors Used in the 2002 Official Wimbledon Film*. <<http://metaphorik.de/07/schmidt.pdf>> 13. 04. 2013.
- SILAŠKI, Nadežda, Tatjana ĐUROVIĆ, Biljana RADIĆ-BOJANIĆ. *Javni diskurs Srbije*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, 2009.
- SILAŠKI, Nadežda, Tatjana ĐUROVIĆ. The Conceptualisation of the Global Financial Crisis via the ECONOMY IS A PERSON Metaphor – a Contrastive Study of English and Serbian. *Facta Universitatis, Series: Linguistics and Literature* 8/2 (2010): 129–139.
- SMITH, Michael. Levels of Metaphor in Persuasive Legal Writing. *Mercer Law Review* 58 (2007): 919–947.

Aleksandra Erić-Bukarica

CONCEPTUAL METAPHORS IN THE CHARTER OF THE UNITED NATIONS
– A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE ENGLISH AND SERBIAN TEXTS

S u m m a r y

This paper aims to provide an analytical overview of the use of conceptual metaphor in English and Serbian written legal discourse. In the light of contrastive analysis, the paper presents similarities and differences in the use of conceptual metaphors and their linguistic expressions that are found in both English and Serbian texts of the United Nations Charter. In other words, the paper describes the extent to which conceptual metaphors found in the English text (source text) correspond to the ones identified in the Serbian text (target text), and vice versa. The first part of the paper states the main goals of the analysis and offers a theoretical overview of metaphor. We start by contrasting the traditional view of metaphor, as a purely decorative use of language, to the cognitive-linguistic view of metaphor as defined by Lakoff and Johnson (1980), who claim that metaphor is a matter of thought not language and that our mind is metaphorical in nature. The second part of the paper is the analysis of the corpus of conceptual mappings identified in the English version of the UN Charter and its official Serbian translation. Conceptual metaphors from the texts are divided into three groups according to the type of cognitive function that they perform – structural, orientational and ontological. Each group of metaphors is discussed in terms of similarities and differences between English and Serbian metaphorical mappings. Final remarks state the results of this contrastive analysis and reveal a high degree of similarity between conceptual metaphors of the source text and those found in the target text.

Универзитет Унион у Београду
Висока школа „Правне и пословне академске студије др Лазар Вркатаћ”
Булевар ослобођења 76, 21000 Нови Сад, Србија
aleksandra.eric@yahoo.com

Бојана Комароми

КАКО МИРИСИ И ЗВУЦИ МОГУ БИТИ СЛАТКИ И КИСЕЛИ: ЧУЛО УКУСА КАО ИЗВОРНИ ДОМЕН У СИНЕСТЕЗИЈСКОЈ МЕТАФОРИ У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ

Овај рад бави се синестезијском метафором, односно, обликом метафоричког преноса из једне области чула у другу, као у примерима *ошћар њоџлед, раван њон, њојле боје* и сл. Досадашња истраживања показала су да метафоричко пресликавање из једног чула на друго није насумично већ да постоје извесне тенденције у смеру пресликавања које су у складу са теоријом појмовне метафоре. Циљ истраживања је контрастивна анализа синестезијско-метафоричких преноса значења из домена укуса, као изворног домена, на домене осталих чула (додира, мириса, звука и вида) у српском и енглеском језику.

Кључне речи: синестезијска метафора, појмовна метафора, смер пресликавања, чула, чуло укуса.

This paper deals with synaesthetic metaphors, i.e. metaphorical transfers from one sensory area to another, as in the examples *sharp look, flat tone, warm colours*, etc. Previous studies have shown that metaphorical mapping from one modality to another is not random, and that there are certain tendencies in the directionality of metaphorical mapping which are consistent with the theory of conceptual metaphor. The aim of this research is a contrastive analysis of synaesthetic transfers of meaning from the domain of taste as the source domain to the domains of other modalities (touch, smell, sound and sight) in Serbian and English.

Key words: synaesthetic metaphor, conceptual metaphor, directionality, senses, sense of taste.

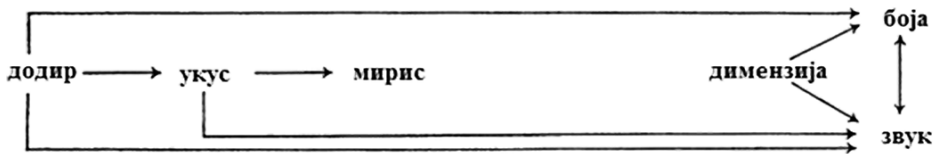
1. СИНЕСТЕЗИЈСКА МЕТАФОРА. Синестезијска метафора је посебан облик метафоре код које долази до преноса лексеме из једне области чула у другу (WILLIAMS 1976: 463), односно, код које изворни и циљни домен представљају концепте који припадају двама различитим чулима (SHEN – SOHON 1998: 4), на пример *ошћар њоџлед, раван њон, њојле боје* и сл.

Сама реч синестезија настала је од грчких речи $\sigma\upsilon\nu$, што значи ‘удружено или заједно’ и речи $\alpha\iota\sigma\theta\eta\sigma\iota\varsigma$, што значи ‘перцепција или чулност’, те синестезија означава сједињеност чула (СУТОВИЋ 1995). Чула се традиционално сврставају у пет категорија: чуло додира, укуса, мириса, слуха и вида. Ову поделу дао је још Аристотел у свом делу *De Anima*, описујући и данас прихваћену хијерархију чула: од вида, као најнапреднијег и најразвијенијег облика перцепције, преко слуха, мириса, укуса, до чула додира као „најнижег”, примарног чула.

Један од основних приступа проучавању синестезијске метафоре данас је идентификовање смерова метафоричког позајмљивања, односно утврђивање који циљни чулни домени су доступни за сваки од изворних чулних

домена и како је то у складу са предложеном хијерархијом чула. Досадашња истраживања указала су да пресликавање код синестезијских метафора из једног чулног домена на други није насумично, већ да постоји селективност и систематичност по питању смера пресликавања. Систематичност код синестезијских преноса први је уочио Улман (ULLMANN 1957) изучавајући књижевне текстове XIX века на енглеском, француском и мађарском језику. Установљене су три основне тенденције синестезијског преноса (које важе без обзира на различите ауторе и језике, различите правце у књижевности, па чак и различите генерације песника): 1) синестезијски трансфери иду од нижих чула ка вишим, 2) (а у складу са првим) чуло додира је најчешћи изворни домен, 3) домен звука је најчешћи циљни домен синестезијских преноса.

За разлику од Улмана, који је анализирао синестезију у поетском језику новијег датума, Вилијамс (WILLIAMS 1976) је на основу анализе преко 100 енглеских синестезијских придева указао на правилности у дијакроним синестезијским преносима значења и надоградио генерализацију коју је поставио Улман. Вилијамс је показао да ако се значење лексеме метафорички преноси из једног сензорног домена на други, пренос се врши према следећој схеми, тј. важе следећи смерови метафоричког преноса (при чему је домен чула вида подељен на боју и димензију):

Из ове схеме изведени су следећи закључци: лексеме из области додира се преносе на лексеме из модалитета укуса (нпр. *sharp tastes*), боје (нпр. *dull colours*), или звука (нпр. *soft sounds*); речи из области чула укуса не преносе се назад (према схеми) на чуло додира, већ напред на чуло мириса (нпр. *sour smell*) и звука (нпр. *dulcet music*); не постоје лексеме из домена мириса, односно олфакторног домена (лексеме које историјски потичу из ове области) које се преносе на друга чула; лексеме које означавају димензију преносе се на боју (нпр. *flat gray*) или звук (нпр. *deep sound*); речи које означавају боје преносе се само на област чула звука (нпр. *bright sounds*); и речи из модалитета звука преносе се само на боју (нпр. *quiet green*). Предложена је следећа генерализација: „сензорне речи у енглеском се преносе са сензорног модалитета који је физиолошки најмање диференцирајући и еволуционо најпримитивнији на највише диференцирајући и најнапреднији сензорни модалитет, али не и обрнуто” (WILLIAMS 1976: 464–465). Предложена генерализација сведочи о томе да је синестезијска метафора само специјалан случај примене когнитивног принципа који се генерално односи на појмовне метафоре: конкретнији, приступачнији концепт се пресликава на мање приступачан, апстрактнији концепт (в. LAKOFF – JOHNSON 1980; KÖVECSES 2005; 2010). Оно што нижа чула чини конкретнијим и доступнијим је чињеница да је директност

контаката између чула и оног што се перцепира већа код додире и укуса, где постоји непосредан физички контакт, него код мириса, где је дозвољена мања или већа удаљеност, док код вида или слуха није потребна чак ни минимална физичка близина (SHEN 1997: 54; SHEN – EISENMAN 1998: 9–10). Такође, осећаје нижих чула као што су хладноћа или топлота доживљавамо, сем као карактеристике датог хладног или топлог предмета, такође и као део сопственог физиолошког осећаја хладноће или топлоте (енгл. *experienter-based sensations*), док, рецимо, белу боју или тиху музику не доживљавамо као сопствени телесни осећај (енгл. *object-based sensations*) (SHEN – EISENMAN 1998: 9–10). Ово је у великој мери условљено тиме што код најнижег чула, додире не постоји посебан орган у људском телу за перцепцију осећаја, док код осталих (виших) чула постоје посебни органи (уста, нос, уши, очи) као посредници, што доприноси томе да перципирани објекат доживљавамо као „мање приступачан” (SHEN 1997: 54).

Кроз истраживања у оквирима когнитивне лингвистике дошло се до сазнања да су дијахрона проширивања значења (попут ових које је представио Вилијамс) уско повезана са синхроним полисемимом, с обзиром на то да до промена или проширивања значења кроз историју језика долази управо кроз додавање значења на речи, које тако постају полисемичне, при чему се првобитно значење речи током развоја језика губи (речи мењају значење) или не губи (речи остају полисемичне). Свитстер (SWEETSTER 1990) је показала да се смер метафоричког пресликавања код полисемичних речи данас у језику у великој мери подударе са дијахроним проширивањем значења: конкретније, више приступачно значење полисемичног израза у еволуцији одређеног језика претходи апстрактнијем, мање приступачном значењу (нпр. конкретније значење глагола перцепције у реченици *I see the tree* историјски претходи мање конкретном значењу у реченици *I see what you are getting at*). Дијахрона проширивања значења и синхроним полисемим су, дакле, засноване на истим когнитивним принципима, што указује на могућност примене правила дијахроних проширивања значења које је предложио Вилијамс (1976) и на истраживања у савременом језику.

Сходно овим открићима на пољу когнитивне лингвистике, јавила се потреба за даљим испитивањима предложених тенденција смера пресликавања у синестезијским метафорама како би се утврдила природа ове појаве у различитим језицима и културама које обликују те језике, односно, како би се утврдило да ли је ова појава, и у којој мери, универзална. Досадашња истраживања указују на то да постоје значајна подударења и у другим, па чак и несродним језицима, нпр. кинеском (Yu 1992) и хебрејском језику (SHEN 1997). Мањи број истраживања, међутим, посвећен је испитивањима синестезијско-метафоричког пресликавања на нивоу појединачних чула, те истраживање представљено у овом раду испитује смер и природу синестезијско-метафоричког пресликавања у српском и енглеском језику за чуло укуса као изворни домен.

2. МЕТОДОЛОГИЈА И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА. Грађа за ово истраживање прикупљена је из једнојезичних речника, лексикона и речника синонима, речника идиома и метафора, као и делова речника посвећених семантичком

пољу чула укуса⁵ (в. Извори на крају). Основни критеријум за селекцију лексема био је врста речи: испитивано је синестезијско-метафоричко понашање придева у енглеском и српском језику, с обзиром на то да је овај тип метафоричког пресликавања карактеристичан пре свега за придеве (мада се може јавити и код других врста речи) и да су наведена релевантна истраживања у другим језицима такође базирана на анализи придева. У материјал су увршћени само они придеви код којих постоје значења у више од једног сензорног домена (синестезијски придеви), при чему примарно сензорно значење припада домену чула укуса, односно густативном домену. Примарно сензорно значење утврђује се на основу одредница у речнику. С обзиром на то да се ради о истраживању савременог српског и енглеског језика, а не о дијахронном истраживању проширивања и промена значења лексема, етимологија није кључна при утврђивању примарног сензорног домена придева и узима се у обзир само у случајевима када се на основу одредница у различитим речницима не може јасно закључити које чуло је примарни домен. Према датим критеријумима, састављен је корпус од 29 придева: 13 српских и 16 енглеских придева⁶.

У складу са предложеним механизмом метафоричког пресликавања, очекује се да ће лексема из домена чула укуса имати тенденцију пресликавања на виша чула, пре свега на најближи хијерархијски виши домен чула мириса, а затим на наредни хијерархијски виши домен, тј. домен звука. Пресликавање на највише чуло вида, односно боју и димензију, није очекивано (бар не у значајној мери), а мања учесталост се очекује и код пресликавања на хијерархијски ниже чуло додира. С обзиром на то да значења у домену додира представљају одступања од очекиваног смера пресликавања, код ових значења је потребно утврдити да ли се заиста ради о синестезијском пресликавању из домена укуса на домен додира, или су у питању придеви чији је примарни домен некада био домен додира, али су кроз историју језика ови придеви добили значења и у домену чула укуса, што је временом постало њихово примарно значење. Због тога је за све придеве у истраживању који имају значење у хијерархијски нижем домену дата кратка етимолошка анализа. Уколико се покаже да су значења у домену додира заиста остаци некадашњег примарног тактилног значења, ове случајеве нећемо сматрати пресликавањем са чулом укуса као изворним доменом.

⁵ Постојећи извори за енглески су богатији него за српски језик те је и прикупљени материјал за енглески обимнији, што треба имати на уму при тумачењу резултата истраживања.

⁶ Иако имају значења у два или више сензорних домена, у истраживање нису увршћени енглески придеви попут *cheesy*, *peppery*, *spicy*, тј. придеви који су изведени од именица које означавају неку храну, пиће или зачин. Како су сва значења ових придева изведена директно од значења датих именица, не можемо говорити о одређивању примарног сензорног домена и метафоричком пресликавању. У истраживање су, с друге стране, укључени придеви попут *savoury*, *tangy* и *cloying* који, иако су изведенице, нису изведени од речи које означавају храну (или пиће, зачин и сл.), већ од врсте укуса (*savour* и *tang*) или наше реакције на неки укус (*cloy*, иако се превасходно користи у придевској функцији *cloying*). Придеви који су везани за осећаје при узимању хране и пића, али код којих значење више карактерише особеност саме хране него осећај при узимању хране, на пример *juicy* 'containing a lot of juice' (LED) у енглеском или *сочан* у значењу 'пун сока' (РМС) у српском, не сачињавају део материјала истраживања.

Поред утврђивања тенденција синестезијског пресликавања придева на нивоу читавог густативног домена за оба језика, циљ истраживања је и анализа придева груписаних по категоријама укуса, како би се показало да ли је семантика придева унутар самог чула укуса повезана са природом синестезијског пресликавања (на пример, да ли придеви који означавају слadak укус имају другачије тенденције пресликавања од придева који означавају горак укус, и да ли то важи за оба језика и сл.).

3. Анализа: УКУС КАО ИЗВОРНИ ДОМЕН У СИНЕСТЕЗИЈСКОЈ МЕТАФОРИ. Анализирани придеви груписани су у четири категорије основних укуса: слатко, кисело, горко и слано. Уколико придев по дефиницији припада у више од једне категорије основних укуса (на пример, *bittersweet* који има значење и горког и слатког), укључен је у анализу у свим назначеним категоријама, док се придеви ван категорија основних укуса анализирају у засебној групи.

3.1. СЛАДАК УКУС. Придеви који се у српском језику користе за слadak укус а јављају се у два или више чулних домена су *сладак*, *сладуњав* и *слајк-касџ*. У енглеском језику, овог групи придева припадају: *bittersweet*, *cloying*, *luscious*, *mellow* и *sweet*.

- 1) *Сладак* у српском језику има примарно значење у домену укуса: ‘који има укус меда, шећера, зрелог воћа и сл.’ (РМС). *Сладак* се пресликава на домен мириса у значењу ‘(о мирису) пријатан, угодан’ (РМС), нпр. *сладак мирис њољског цвећа* (РМС), а до пресликавања долази и на домен звука, у значењу ‘који се радо слуша, пријатан, мио, симпатичан’ (РМС), нпр. *сјајни и слајки њенор* (РКЈ).
- 2) *Сладуњав*, дефинисан као ‘помало слadak, слаткаст, отужно слadak’ (РМС), нпр. *сладуњава млеко* (РМС), користи се пре свега за укус, али се користи и за домен мириса у значењу ‘(о мирису) тежак, отужан, јак’ (РКЈ), нпр. *Све је сладуњаваји мирис Симкине ланене кошуље* (РКЈ).
- 3) *Слајккасџ* такође има примарно густативно значење ‘донекле, помало слadak’ (РМС), нпр. *слајккасџа кафа* (РМС), али се јављају примери и у олфакторном значењу, нпр. *слајккасџ мирис* (РМС).
- 4) *Bittersweet* је у енглеском објашњен као ‘a taste or smell that is bittersweet is both sweet and bitter at the same time’ (LED), те се, дакле, користи и у густативном и у олфакторном домену.
- 5) *Cloying* је објашњен као ‘cloying food or smells are sweet and make you feel sick’ (LED), што указује на то да се овај придев такође јавља са значењима у оба домена, нпр. *This is a wonderful wine – honeyed and rich without being remotely cloying* (CDO) и *the thick cloying smell of cheap perfume* (LED).
- 6) *Luscious* има значење ‘having a rich sweet taste or smell’ (OED), те се користи и у домену чула укуса и мириса, нпр. *luscious and fragrant dessert wine* (OOED).
- 7) *Mellow* у већини речника има наведен укус као примарни сензорни домен, као у дефиницији ‘fully ripe, or smooth and pleasant in flavour or taste’ (OED), нпр. *mellow fruit* (OED), мада, рецимо, LED наводи прво значење у домену боје, друго у домену звука, па тек онда укуса. Према

Вилијамсу (WILLIAMS 1976: 476), прво забележено значење у енглеском језику је заиста у домену укуса, док су остала значења уследила сто, двеста или триста година касније (смерови дијахроног проширивања значења су нетипични, с обзиром на то да је прво дошло до стварања значења у домену боје, потом мириса, звука, па онда додира). У савременом енглеском језику значење у домену мириса се изгубило. У домену звука, односно аудитивном домену, *mellow* има значење ‘not loud or harsh: a mellow sound is pleasant and smooth’ (LED), нпр. *She was hypnotized by the mellow tone of his voice* (OOED), док је у домену боје значење ‘not bright: a mellow colour or light looks soft, warm, and not too bright’ (LED), нпр. *mellow autumn colours* (OED). Тактилно значење придева *mellow* такође постоји у савременом енглеском језику, али у врло специфичном значењу: ‘moist, rich, soft and loamy. Used for soil’ (AHCD), нпр. *To most farmers, soil has good tilth when it is mellow and granular and crumbles easily in the hand* (OOED). С обзиром на то да етимолошки подаци, као што је већ наведено, указују да значење у домену додира у енглеском није настало пре значења у домену укуса, ради се о синестезијском пресликавању на нижи чулни домен.

- 8) *Sweet* има примарно значење у домену укуса: ‘having the pleasant taste characteristic of sugar or honey; not salt, sour, or bitter’ (OOED), нпр. *a cup of hot sweet tea* (OOED), док је друго значење придева пресликавање на домен мириса ‘smelling pleasant, especially like a perfume’ (OED), нпр. *a bunch of sweet-smelling flowers* (OOED)⁷. Следеће значење и следећи степен синестезијског пресликавања лексеме *sweet* је пресликавање на домен звука, у значењу ‘pleasing to hear’ (OED), или ‘(of sound) melodious or harmonious’ (OOED), нпр. *the sweet notes of the flute* (OOED). Везано за музику, *sweet* може имати и значење ‘played in a straightforward melodic style’ (WUED), нпр. *sweet jazz* (WUED)⁸.

3.2. КИСЕО УКУС. У српском језику синестезијски придеви који означавају кисео укус су *киселкаси*, *кисео* и *накисео*. Енглески придеви који означавају кисео укус а имају значења и у другим сензорним доменима су *acid* / *acidic*⁹ и *sour*.

⁷ У ольфакторним домену придев *sweet* јавља се и у пословицама, нпр. *Rose by any other name would smell as sweet* (ESFR), у значењу ‘the nature of a thing is more important than what it is called’ (MDAIPV), и устаљеним фразама, нпр. *the sweet smell of success* (MDO), у значењу ‘the pleasant feeling of success’ (MDO). Такође, *sweet* има развијене и колокативне односе, нпр. *sickly sweet* (LED) у значењу ‘unpleasantly sweet’ (LED), што се користи и за домен мириса, нпр. *the sickly sweet smell of rotting fruit* (LED).

⁸ *Sweet* се и у аудитивном домену јавља у пословицама, нпр. *Great strokes make not sweet music* (CTM) у значењу ‘strength is out of place where skill and subtlety are needed’ (CTM), и (*sweet airs / noises that*) *give delight and hurt not* (CTM) у значењу ‘(music of this kind) give nothing but pleasure and enjoyment’ (CTM). *Sweet* се јавља и у идиоматским изразима, нпр. *make sweet music* (CTM) у значењу ‘make love together’ (CTM).

⁹ Придев *acid* и придев *acidic*, који је изведен од придева *acid*, у већини речника имају идентичне дефиниције (или се за објашњење придева *acidic* нуди само *acid* као синоним), а имају и исто метафоричко-синестезијско понашање, као и исте дефиниције и у непримарним доменима, тако да ће бити третирани као једна одредница у истраживању.

- 9) *Киселкасӣ* има значење ‘који мало киси, накисео’ (РМС), нпр. *киселкасӣ хлеб* (РМС), и јавља се и у домену чула мириса, нпр. *киселкасӣ воњ зноја* (РСАНУ).
- 10) *Кисео* има значење ‘који природно има укус сирћета, лимуна и сл., који садржи киселину’ (РМС), нпр. *кисело ѓрожђе* (РМС), а из домена чула укуса долази до пресликавања на домен мириса у значењу ‘који има непријатан мирис киселине’ (РМС) нпр. *кисео задах* (РМС). Такође, придев *кисео* пронађен је и у примеру у домену звука, али у фигуративном значењу ‘(фиг.) зловољан, нерасположен, мргодан, који одражава таква расположења’ (РМС) пример је *кисео ѓлас* (РМС).
- 11) *Накисео* значи ‘који има мало кисео укус или мирис, киселкаст’ (РМС), нпр. *накисело вино* (РМС), а долази такође и до пресликавања на домен мириса нпр. *накисео задах* (РМС).
- 12) *Ойор* је дефинисан као ‘накисео и помало горак, који при јелу изазива осећај скупљања уста, трпак’ (РМС), нпр. *ојора воћка* (РМС), а долази и до пресликавања на домен мириса у значењу ‘тежак, оштар, резак (о мирису, задаху)’ (РСАНУ), нпр. *ојор мирис младе храсӣовине* (РСАНУ). Поред пресликавања на домен мириса долази и до пресликавања на домен звука, где је лексема дефинисана као ‘немелодиозан, непријатан, храпав груб (о гласу, звуку); који производи такав глас, звук’ (РСАНУ) нпр. *крчме брује од ојорих ѓесама на један ѓлас* (РСАНУ). Осим наведених пресликавања на домене чула рангираних више у хијерархији чула, јавља се и значење у хијерархијски нижем домену – домену чула додира, и то у два значења. Прво гласи ‘(о ваздуху) који је без тоpline, неугодно хладан, оштар’ (РСАНУ), нпр. *и нека ме ѓвој ојори брдски ваздух ѓо лицу заѓребе* (РКЈ), а друго значење је ‘неугодан за додир, који није гладак, груб, храпав’ (РСАНУ), нпр. *Кћи је силила сухе и ојоре образе* (РСАНУ). Међутим, уколико погледамо етимологију речи *ојор*, видимо да она води порекло од глагола *јорити, расјорити* (Скок III: 11–12), тј. има порекло у осећају из домена додира, те је густативно значење резултат дијахроног проширивања значења из тактилног домена.
- 13) *Acid/acidic* дефинисани су као ‘sharp-tasting or sour’ (OOED), нпр. *Vinegar has an acid taste.* (OED), а долази и до пресликавања на домен мириса, нпр. *an acid smell* (CDO). Код ових придева се не јавља друго очекивано пресликавање на домен звука¹⁰ али се јавља пресликавање на домен боје, и то у значењу ‘(of a colour) strikingly intense or bright’ (OOED), нпр. *an acid green / an acidic yellow* (OOED).
- 14) *Sour* је дефинисан као ‘having an acid taste like lemon or vinegar’ (OOED), нпр. *she sampled the wine and found it was sour* (OOED), а налазимо и пресликавања на домен мириса са значењем: ‘having a rancid smell’ (OOED), нпр. *Her breath was always sour.* (OOED). *Sour* се јавља и у домену звука, али само у фигуративном значењу у фрази *sour note*, која има значење ‘having or showing a bad temper or feelings of disappointment,

¹⁰ Сложенице *acid rock* или *acid jazz* нису укључене у истраживање као примери употребе придева *acid* у домену звука с обзиром на то да *acid* у овим сложеницама не потиче од придева већ од именице *acid*.

hostility, dislike etc.’ (OED), нпр. *The meeting ended on a sour note with several delegates leaving the meeting.* (OED). Ова фраза се често сусреће као део идиома *to strike a sour note*, или *to hit a sour note* (MDAIPV), нпр. *Jane’s sad announcement struck a sour note at the annual banquet.* (MDAIPV) и *News of the crime hit a sour note in our holiday celebration.* (MDAIPV).

3.3. ГОРАК УКУС. Синестезијски придеви са значењем горког у српском су *џорак* и *џоркасџи*. У енглеском језику овој групи припадају: *acrid*, *astringent*, *bitter* и *bittersweet*.

- 15) *Горак* у српском језику има примарно значење: ‘који има карактеристично непријатан, опор укус (кинина, пелина, жучи и сл.)’ (РМС), нпр. *џорко љиће* (РМС), а овај придев у српском има пресликавање само на један чулни домен и то је очекивани домен мириса са значењем ‘опор, оштар (о мирису)’ (РМС), нпр. *џорак задах дима* (РМС).
- 16) *Горкасџи* има слично значење ‘који мало горчи, нагорак’ (РМС). У српском језику користи се и у олфакторном значењу, нпр. *мириси... мало џоркасџи* (РСАНУ).
- 17) *Оџор*, који је већ обрађен у групи киселих укуса, по значењу припада и овој групи. Долази до пресликавања на домене мириса и звука.
- 18) *Acrid* има значење ‘unpleasantly sharp, pungent, or bitter to the taste or smell’ (АНСД), те се дакле користи и у домену мириса, нпр. *Acrid fumes from burning rubber tires.* (OED).
- 19) *Astringent* се користи у доменима укуса и мириса у значењу ‘(of taste or smell) sharp or bitter’ (ООЕД), нпр. *an astringent smell of rotting apples* (ООЕД).
- 20) *Bitter* има значење: ‘having a sharp, pungent taste or smell; not sweet’ (ООЕД) нпр. *Black coffee leaves a bitter taste in the mouth.* (OED). Према дефиницији, *bitter*, дакле, има и очекивано пресликавање на домен мириса. Од значења у осталим сензорним доменима, налазимо значење у хијерархијски нижем домену додира ‘unpleasantly cold’ (LED), које се односи првенствено на временске услове ‘(of weather conditions) very sharp, cold and unpleasant’ (OED), нпр. *a bitter February night* (ООЕД). У овом значењу *bitter* се јавља у колокацији *bitter cold* у значењу ‘unpleasantly cold’ (LED) нпр. *the bitter cold of the Midwestern winters* (LED). Придев *bitter* потиче од староенглеског глагола *bītan* у значењу ‘to bite’ (KLEIN 1966: 176; WILLIAMS 1976: 475), који је имао тактилно значење, али је временом постао реч са примарним значењем у густативном домену. Стога, ово значење не можемо сматрати пресликавањем са домена укуса на домен додира, већ остатком некадашњег примарног тактилног значења.
- 21) *Bittersweet*, о ком је већ било речи у групи слатких укуса, припада и овој групи. Овај придев има значење и у домену мириса.

3.4. СЛАН УКУС. Придеви који означавају слан укус и имају синестезијска пресликавања нису бројни ни у српском ни у енглеском језику. Док је у српском ово поље представљено придевом *слан*, у енглеском се користе два придева: *salty*, који нема пресликавања на друге домене, и *savoury*, који јесте синестезијски придев.

- 22) *Слан* има значење ‘који има карактеристичан укус соли’ (РСАНУ), нпр. *слано јело* (РСАНУ), а јавља се и у олфакторном домену у значењу ‘(о мирису) који има мирис морских испарења’ (РМС).
- 23) *Savoury* је придев објашњен као ‘(Br.E.) savoury food tastes of salt [≠ sweet]’ (LED), а може се користити и у домену мириса ‘a savoury smell or taste is strong and pleasant but is not sweet’ (LED), нпр. *a deliciously savoury aroma* (MDO).

3.5. УКУСИ ВАН ОСНОВНИХ КАТЕГОРИЈА. Међу придевима чије се значење не дефинише изричито као слadak, горак, кисео или слан укус, најопсежнију групу придева чине они чије значење указује на оштрину укуса. У српском језику овој групи припадају придеви *љуџи* и *џрџак*, а у енглеском придеви *brisk*, *pungent* и *tangy*.

- 24) *Љуџи* има значење ‘који има јак, оштар укус, који јако надражује органе укуса тако да пече, пали, штима (о паприци, хрену и др.)’ (РМС). *Љуџи* има значење и у олфакторном домену ‘који непријатно или јако надражује, пече очи и сл.; оштар, загушљив, жесток (о диму, мирису)’ (РСАНУ), нпр. *Кроз влажну дубоку буковину осећао се љуџи мирис дима са ваџара* (РСАНУ), а долази и до метафоричог преноса на домен чула звука, у значењу ‘(о звуку) јак, оштар, продоран’ (РСАНУ), нпр. *Сви се окрећоше, јер звук беше ошџрџији и љуџи*. (РСАНУ). Значење постоји и у чулу додира у следећим значењима: ‘веома оштар, убојит (о сечиву, оружју), који бode (о трњу, драчу и др.)’ (РМС), нпр. *Краљ и војводе у сјајном оделу, о бедрима љуџе сабље* (РСАНУ) и ‘веома тврд, чврст (о камену, металу, и др.)’ (РМС), нпр. *И на кули девеџоро враџа, и десетџа од челика љуџа*. (РСАНУ). Прво забележено јављање придева *љуџи* у српском језику везано је првенствено за укус, мада је придев имао и тактилно значење: ‘жесток с обзиром на јело (*џаџрика*, *џиџе*), на делове тела (*зима*), тврд (*камен*), који се лако ломи, го (*сироџиња*)’ (Скок III: 508). С обзиром на забележено примарно значење у густативном домену, сматраћемо домен укуса примарним доменом, а значење у домену додира синестезијским пресликавањем.
- 25) *Трџак* има значење ‘који је опорог, оштрог укуса, опор, резак’ (РМС), нпр. *џрџка воџка* (РМС). Речник сведочи и о могућности употребе ове лексеме у тактилном домену у значењу ‘храпав, груб’ (РМС). Пример дат уз одредницу, међутим, указује да је ово значење примењиво и на звук: *џлас му је џосџао џрџак* (РМС). Придев *џрџак* води порекло од прасловенског *trnuti*, у значењу ‘постати укочен, укочити се’ (Скок III: 508–509), што указује на повезаност порекла ове речи са тактилном доменом, те се ово значење не сматра метафоричким пресликавањем.
- 26) *Brisk* је придев дефинисан као ‘pleasingly tangy’ (WUED), нпр. *brisk tea* (WUED), а због припадности придева *tangy* овој групи (што ће се видети у наставку рада) и *brisk* се посматра као придев који има значење оштрог укуса. Придев се јавља и у домену додира у значењу ‘(of wind or the weather) cold but pleasantly fresh’ (OED), нпр. *the sea was shimmering and heaving beneath the brisk breeze* (OOED). Придев *brisk* је током развоја енглеског језика развио а потом и изгубио значења у домену звука

и боје, док се значење у домену додира не спомиње (WILLIAMS 1976: 476). С обзиром на то да тактилно значење није постојало у енглеском а данас постоји, сматраће се синестезијским пресликавањем из домена укуса.

27) *Pungent* има значење ‘having a strong sharp taste or smell’ (OOED), те се јавља, дакле, и у домену укуса и мириса, нпр. *a pungent chilli* (WUED) и *the pungent smell of frying onions* (OOED). Такође, налазимо и тактилно значење у биолошкој терминологији (CED): ‘having a stiff and sharp point’ (WUED) нпр. *pungent leaves* (WUED). Придев *pungent* се у енглеском првобитно јавља у тактилном домену (WILLIAMS 1976: 476) а његово значење је ‘sharp, piercing’ (KLEIN 1966: 1272), док су значења у домену укуса и мириса настала дијахроним проширивањем значења.

28) *Tangy*, који је изведен од именице *tang* која значи ‘a taste or smell that is pleasantly strong or sharp’ (LED), па се овај придев, дакле, користи и у домену укуса и мириса, нпр. *tangy orange cake* (LED).

Последња група су придеви који не указују на специфичне врсте укуса као претходне групе придева (нпр. сладак, слан, па ни оштар укус), већ на пријатност или непријатност укуса (ови осећаји могу бити изазвани нечим, као пријатан укус код српског придева *йиканџиан* због присуства зачина и непријатан укус код енглеског придева *rancid* због устајалости, или могу указивати на генерално пријатан укус као енглески придев *delicious*).

29) *Пиканџиан* има значење ‘(о јелу) специфично ароматичан, угодан по укусу и мирису, јако зачињен’ (PMC), што значи да има значења у доменима укуса и мириса.

30) *Delicious* је дефинисан као ‘giving pleasure to the senses of taste and smell’ (OED), те се користи, дакле, и за укус и мирис, нпр. *This dish is absolutely delicious with sour cream* (OED) и *the delicious smell of new-mown grass* (LED).

31) *Rancid* је објашњен као ‘(of foods containing a lot of fat) tasting or smelling bad because they are old’ (OED), односећи се, дакле, и на укус и мирис, нпр. *rancid oil* (OED).

4. ДИСКУСИЈА. На основу анализа појединачних придева добијамо процентуалну заступљеност синестезијског пресликавања ка осталим чулним доменима за изворни домен укуса у српском и енглеском језику:

	Додир	Укус	Мирис	Звук	Димензија	Боја
Српски	8%	↔	92%	38%	–	–
Енглески	13%	↔	88%	19%	–	13%

Синестезијско пресликавање у оба језика је у великој мери у складу са смером пресликавања који су предложили Улман (1959) и Вилијамс (1976): од хијерархијски нижих ка хијерархијски вишим доменима. Први хијерархијски виши домен мириса, односно олфакторни домен, најучесталији је циљни домен у оба језика (12 од 13 српских и 14 од 16 енглеских густативних синестезијских придева имају и олфакторна значења). Овако честа употреба истих лексема за описивање осећаја из домена укуса и мириса сведочи о

повезаности чула укуса и чула мириса, односно, о улози мириса у перцепцији укуса (DAY 1996; SACCIARI 2008: 428). Оно што такође може доприносити овако учесталој употреби густативних придева за описивање осећаја чула мириса је и чињеница да су олфакторни придеви иначе заступљени у диспропорционално малом броју у енглеском језику, те су изрази којима описујемо мирисе често позајмљени из других сензорних искустава (нпр. укуса) или се употребљава име извора мириса (нпр. *the smell of jasmín*) (DAY 1996; SACCIARI 2008: 426). Наредни очекивани циљни домен синестезијског пресликавања је домен звука, на који се пресликава знатно мање густативних синестезијских придева, што указује на значајно слабију повезаност чула укуса са чулом слуха у односу на повезаност чула укуса са чулом мириса. Процент густативних придева који имају аудитивно значење у српском (38%) и енглеском (19%) показује да постоји неочекивано неподударање између два језика по питању учесталости пресликавања на звук, о чему ће још бити речи. Када је реч о чулу вида, који хијерархијски јесте виши али не и очекивани циљни домен за укус, димензија се не јавља као циљни домен ни у српском ни у енглеском језику¹¹, док се боја јавља као циљни домен, али само у енглеском. Поред значења у хијерархијски вишим доменима, резултати анализе придева у оба језика указали су и на постојање значења у хијерархијски нижем домену додира. Етимолошки подаци приказани у анализи, међутим, сведоче о томе да нису тактилна значења свих ових придева последица синестезијског пресликавања ка домену додира (што би се могло закључити из искључиво синхроног истраживања), већ да је део ових придева некада имао примарно значење у домену додира, али је временом, кроз дијахроно проширивање значења у хијерархијски очекиваном смеру (додир → укус) настало значење у домену укуса, које је постало и примарно значење придева.

Имајући у виду опште тенденције код пресликавања густативних придева у два језика, могу се утврдити тенденције и код појединачних група укуса. Анализе указују на извесне сличности између српског и енглеског и кад је у питању дистрибуција синестезијских придева по категоријама укуса, и када је у питању смер пресликавања на друге домене за сваку категорију. Код дистрибуције придева треба истаћи групу придева сланог укуса, која је у оба језика заступљена са само по једним синестезијским придевом, који, при том, имају пресликавање само на мирис, што сведочи о томе да придеви ове групе, осим што нису бројни, нису ни склони синестезијском пресликавању. Код других категорија број синестезијских придева варира, али је већи у оба језика. По питању смера пресликавања, интересантно је да су у категоријама слатког и киселог укуса придеви *сладак / sweet* и *кисео / sour*, као носиоци основног значења целе категорије, богатији синестезијско-метафоричким пресликавањима од већине осталих придева дате категорије и имају значења и у домену звука. С друге стране, у категорији горког

¹¹ Одсуство пресликавања на димензију није изненађујуће зато што се, према схеми синестезијског пресликавања коју је предложио Вилијамс (WILLIAMS 1976), димензија и додир јављају искључиво као изворни домени јер ове две категорије чине основу просторне концептуализације апстрактних појмова (YU 1992: 30).

укуса придеви *горак* и *bitter* имају само пресликавање на мирис, као и сви остали придеви у овој категорији, опет сем придева *ојор* који има аудитивно значење. Придеви који означавају пријатан или непријатан укус такође у оба језика имају само пресликавање на домен мириса.

У групи укуса ван основних категорија, анализа придева са оштрим укусом дала је занимљиве резултате. Прво, придеви који означавају оштар укус најчешће имају и тактилно значење¹² (у српском тактилна значења имају оба придева у групи, у енглеском два од три придева). С друге стране, у категоријама основних укуса значења у домену додира су ретка, јер или не налазимо тактилна значења у читавој категорији укуса (нпр. у категорији сланог) или су у питању појединачни случајеви: придев *mellow* за слатко и *bitter* за горко у енглеском, и *ојор* за кисело и горко у српском. Међутим, ако погледамо дефиниције придева *bitter* и *ојор* видимо да ови придеви такође имају обележје оштрине у својим значењима¹³. Другим речима, осим придева *mellow*, сви придеви у оба језика који имају значење у домену додира (без обзира на то да ли је у питању синестезијско пресликавање на домен додира или остаци некадашњег примарног значења у домену додира) имају обележје оштрине. С друге стране, анализа групе придева оштрог укуса указује и на једну неподударност по питању синестезијско-метафоричког пресликавања ових придева у српском и енглеском. Сви придеви који у српском означавају оштар укус и имају тактилно значење, имају и тенденцију пресликавања на домен звука: *љуш*, *тириак*, као и *ојор*, док се у енглеском ова тенденција не уочава ни код једног придева ове групе¹⁴. Непостојање пресликавања енглеских придева са обележјем *sharp* на звук је још више изненађујуће с обзиром на то да сам придев *sharp* у енглеском има значење у овом домену: '(of a sound) sudden and penetrating' (OEDO), што значи да се оштрина у енглеском може применити на домен звука. Ова тенденција објашњава значајно учесталије пресликавање српских синестезијских придева из домена укуса на звук у односу на енглеске придеве.

Поред сличности и разлика везаних за смер пресликавања у два језика, анализа указује и на то да су у енглеском у много већој мери заступљена пренесена значења у непримарним доменима, у чему предњачи лексема *sweet*, која се у доменима мириса и звука јавља не само у бројним идиоматским изразима већ и у пословицама и колокацијама. За лексему *сладак*, међутим,

¹² Сами придеви *ошћар* и *sharp* по значењу припадају тактилном домену, али су синестезијским пресликавањем добили значења и у домену укуса.

¹³ У контексту укуса, енглески придев *sharp* дефинисам је као: 'acid flavour' (OED), 'acidic and intense' (OEDO), 'a slightly bitter taste' (LED), 'acid' (CDO). На основу ових дефиниција видимо да се *sharp* може примењивати на киселе и на горке укусе. Дефиниције придева из група основних укуса заиста указују на то да готово сви придеви који означавају кисело и/или горак укус имају и обележје 'оштар' / 'sharp', а придеви *bitter* и *ојор* припадају управо овим групама.

¹⁴ Интересантно је споменути и српски придев *резак*, који би по значењу у густативном домену припадао овој групи придева: „који има пријатно оштар, љуткаст укус или мирис, који рези у устима” (РМС). Етимолошки он потиче од глагола *резати* (Skok III: 134–135), те је дијахроно гледано првобитно сензорно значење било „оштар”, дакле у тактилном домену. Овај придев потврђује тенденцију употребе *ошћарих* придева у српском у домену звука јер је домен звука чак постао примарно речничко значење овог придева „(о гласу, звуку) који пара, реже слух, оштар, продоран” (РМС).

нису пронађени овакви примери употребе у обрађеном материјалу. Разлог који вероватно доприноси оваквој разлици у употреби у анализираном материјалу је и оскуднија постојећа литература за српски језик у односу на велики број речника и приручника за енглески језик. С друге стране, у погледу пренесеног значења, у категорији киселог укуса налазимо подударност код придева *kiselo* и *sour* јер се значења ових придева у домену звука у оба језика јављају само у фигуративном значењу, и та значења се поклапају: ‘зловолан, нерасположен, мргодан, који одражава такво расположење’ (РМС) у српском и ‘having or showing a bad temper or feelings of disappointment, hostility, dislike etc.’ (OED) у енглеском, с тим што је у енглеском ово значење и идиоматизовано у фразама *to strike a sour note* и *to hit a sour note*. Поред тога, придев *bitter* колоцира у непримарном сензорном домену. Пренесена значења, пословице и колокације се, дакле, јављају само код главних представника категорија основних укуса (*sweet, sour, bitter* у енглеском и *kiselo* у српском), док код осталих придева то није случај.

5. ЗАКЉУЧАК. На основу истраживања спроведених досад утврђено је да метафоричко пресликавање међу сензорним придевима није насумично већ да постоји тенденција пресликавања са хијерархијски нижих на хијерархијски више сензорне домене, што је у складу са теоријом појмовне метафоре (пресликавање са конкретнијих појмова на апстрактније појмове). Циљ овог рада био је да се покаже какве су тенденције синестезијског пресликавања за придеве који имају примарна сензорна значења у домену укуса у српском и енглеском језику и које су сличности и разлике између ова два језика у погледу овог метафоричког понашања придева. Поред утврђивања општих тенденција на нивоу чула, овај рад је, за разлику од већине досадашњих истраживања, имао за циљ да покаже и да ли постоји повезаност између природе синестезијског пресликавања и семантике придева унутар самог чула укуса (у смислу припадности категоријама укуса).

Резултати овог истраживања показују да су смерови пресликавања из домена укуса ка другим чулним доменима у складу са предложеним смером пресликавања. Најучесталији циљни домен је домен мириса, на који се пресликавају готово сви синестезијски придеви из домена укуса и у српском и у енглеском, а затим домен звука, односно наредни хијерархијски виши домен. Остали домени нису очекивани циљни домени за укус, но у оба језика долази до пресликавања на додир, а у енглеском и на боју.

Анализа придева по категоријама укуса указала је на то да у два језика постоје сличне тенденције дистрибуције синестезијских придева по категоријама и сличне тенденције синестезијског пресликавања на друге чулне домене. Као један од резултата истраживања показало се да су придеви који су носиоци основног значења категорије укуса (*сладак / sweet, кисело / sour*) често богатији синестезијско-метафоричким пресликавањем од осталих придева (али не и од густативних придева који имају и тактилна значења, који, поготово у српском, најчешће имају више од једног циљног домена). Остали придеви (осим *acid / acidic*) имају само пресликавања на домен мириса.

Поред резултата везаних за смер синестезијско-метафоричког пресликавања, истраживање је упутило на још неке значајне закључке. Наиме,

показало се да придеви који имају значења у тактилном домену најчешће имају и обележје из тактилног домена ‘оштар’ / ‘sharp’. У неким случајевима утврђено је да су тактилна значења заправо пресликавања на нижи сензорни домен, док су код осталих придева то остаци некадашњег примарног значења у домену додир те је њихов смер пресликавања, дијахроно гледано, у складу са предложеним смером пресликавања са нижих на виша чула. Значајно је да је ова тенденција утврђена за придеве оба језика. Оно што није заједничко за оба језика је пресликавање ових придева на домен звука, што је карактеристично само за српски језик.

Такође је показано је да су неки од придева који су носиоци основног значења категорија укуса (*sweet, bitter, sour* и *kiseo*) често богатији и пренесеним значењима, употребама у пословицама и колокацијама у непримарним доменима. Овде се уочава значајна разлика између два језика јер су, осим српског придева *kiseo* у аудитивном домену, сви остали примери из енглеског језика, при чему се по разноликости употребе у непримарним доменима посебно издваја енглески придев *sweet*.

У будућим истраживањима било би значајно истражити да ли постоји културолошка основа за већу повезаност укуса и звука у српском језику (пре свега за придеве са значењима у тактилном домену и оштрим укусом) у односу на енглески, и повезаност укуса и боје у енглеском језику. Било би, такође, интересантно упоредити тенденције синестезијског пресликавања код домена укуса као изворног домена са другим чулним изворним доменима, на пример, утврдити да ли је повезаност изворног домена са једним (пре свега хијерархијски вишим) доменом уобичајена или је синестезијско-метафоричка повезаност чула укуса и мириса посебан случај услед уске повезаности перцепција код ова два чула. Осим тога, поређење понашања придева из различитих чулних домена у непримарним доменима у смислу јављања у идиоматским изразима, пословицама и колокацијама представљало би значајан допринос синестезијским истраживањима у будућности.

ИЗВОРИ

Јовановић, Јелена. *Књиџа српских народних пословица 1 и 2*. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 2006.

МСФР: Ђорђе Оташевић. *Мали српски фразеолошки речник*. Београд: Алма, 2007.

РМС: *Речник Мајице српске*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

РС: Павле Ћосић и др. *Речник синонима*. Београд: Корнет, 2008.

РКЈ: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: САНУ, Институт за српскохрватски језик САНУ, 1959–.

СНП: *Српске народне пословице* (ред. Вук Стефановић Караџић). Београд: Просвета, 1969.

*

АНСД: *The American Heritage College Dictionary*. Third edition. Boston, New York: Houghton Mifflin Company, 1997.

СДО: *Cambridge Dictionaries Online*. <<http://dictionary.cambridge.org>> март–април 2013.

СЕД: *Collins English Dictionary Online*. <<http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>> март–април 2013.

- CID: *Cambridge Idioms Dictionary*. Second edition. (Red. Elisabet Walter). Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- CTM: Peter Richard Wilkinson. *Concise Thesaurus of Traditional English Metaphors*. New York: Routledge, 2008.
- ESFR: Živorad Kovačević. *Englesko-srpski frazeološki rečnik*. Beograd: Filip Višnjić, 2003.
- FRHSJ: Josip Matešić. *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- LED: *Longman Dictionary of Contemporary English Online*. <<http://www.ldoconline.com>> март–април 2013.
- MDAIPV: Richard A. Spears, *McGraw-Hill's Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs*. Chicago: McGraw-Hill, 2005.
- MDO: *Macmillan Dictionary Online*. <<http://www.macmillandictionary.com>> март–април 2013.
- NCAID: Richard A. Spears. *NTC's American Idioms Dictionary*. Lincolnwood, Illinois: National Textbook Company, 1992.
- OED: *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- OEDO: *Oxford Dictionaries Online*. <<http://oxforddictionaries.com>> март–април 2013.
- SEFR: Živorad Kovačević. *Srpsko-engleski frazeološki rečnik*. Beograd: Filip Višnjić, 2002.
- WDP: George Latimer Apperson. *The Wordsworth Dictionary of Proverbs*. Ware, Hertfordshire: Wordsworth Editions, 1993.
- WNDS: *Webster's New Dictionary of Synonyms*. Springfield, Massach, USA: Merriam-Webster Inc, 1984.
- WUED: *Webster's Universal Encyclopaedic Dictionary*. New York: Barnes and Nobles, 2002.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ACCARI, Christina. Crossing the Senses in Metaphorical Language. Raymond W. Gibbs (ur.). *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 425–443.
- СУТОВИЧ, Ричард Е. Synesthesia: Phenomenology and Neuropsychology. *Psyche* 2/10 (1995). <<http://www.theassc.org/files/assc/2346.pdf>> 01.03.2013.
- DAY, Sean. Synaesthesia and Synaesthetic Metaphors. *Psyche* 2/32 (1996). <<http://www.theassc.org/files/assc/2358.pdf>> 01.03.2013.
- KLEIN, Ernest. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam – London – New York: Elsevier Publishing Company, 1966.
- KÖVECSES, Zoltan. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2005.
- KÖVECSES, Zoltan. *Metaphor: A Practical Introduction*. Second edition. Oxford, New York: Oxford University Press, 2010.
- LAKOFF, George, JOHNSON, Mark. *Metaphors We Live By*. Second edition. London: The University of Chicago Press, 1980.
- SHEN, Yeshayahu. Cognitive Constraints on Poetic Figures. *Cognitive Linguistics* 8/1 (1997): 33–71.
- SHEN, Yeshayahu, Michal COHEN. How Come Silence is Sweet but Sweetness Is Not Silent: A Cognitive Account of Directionality in Poetic Synaesthesia. *Language and Literature* 7/2 (1998): 123–140.
- SHEN, Yeshayahu, Ravid EISENAMN. 'Heard Melodies are Sweet, but Those Unheard are Sweeter': Synaesthesia and Cognition. *Language and Literature* 17/2 (2008): 101–121.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- SWEETSTER, Eve. *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- ULLMANN, Stephen. *The Principles of Semantics*. Oxford: Blackwell, 1957.
- WILLIAMS, Joseph M. Synaesthetic Adjectives: A Possible Law of Semantic Change. *Language* 52/2 (1976): 461–478.
- YU, Ning. Synaesthetic Metaphor: A Cognitive Perspective. *Journal of Literary Semantics* (2003): 19–34.

Bojana Komaromi

HOW SMELLS AND SOUNDS CAN BE SWEET AND SOUR: THE SENSE OF TASTE AS
A SOURCE DOMAIN IN SYNAESTHETIC METAPHOR IN SERBIAN AND ENGLISH

S u m m a r y

Synaesthetic metaphor is a special type of metaphor in which the source and target domains belong to different sense domains. This paper analyzes the sense domain of taste as a source domain in synaesthetic metaphors in Serbian and English. The aim of the research was to determine the regularities in the directionality of metaphorical mapping from the domain of taste onto other modalities (touch, smell, sound and sight) focusing on similarities and differences between these two languages. The results show that the tendencies in linguistic synaesthesia in both languages comply with the generalisation that lower senses tend to map onto higher senses (senses being ranked from more concrete and more accessible modalities like touch, taste, smell, i.e. lower senses, to less concrete and less accessible modalities like sight or hearing, i.e. higher senses). Moreover, almost all of the studied gustatory synaesthetic adjectives in both languages map onto the olfactory domain, which was accounted for by the fact that our perceptions of taste and smell are closely related, and in further research this relation should be compared to other sense relations in synaesthetic metaphors. The second most common target domain in both languages is sound, which is in accordance with the hierarchy of senses. Metaphorical mappings onto other sense domains are less frequent. Even though the contrastive analysis points to certain differences between Serbian and English (such as mapping onto the domain of sight for some gustatory synaesthetic adjectives in English), the research has proven that the general tendencies of synaesthetic mapping are similar for these two languages even within different taste categories.

Apart from the conclusions related to the directionality of metaphorical mapping, there were some other relevant conclusions: gustatory adjectives that have meanings in the tactile domain are almost always the adjectives that have some kind of sharp taste both in Serbian and in English; also, it is interesting that English gustatory adjectives (especially *sweet*) tend to have significantly more idiomatic meanings, usages in proverbs and collocations in non-primary domains than Serbian gustatory adjectives. In order to reach further conclusions and make further generalisations, these findings should be incorporated into research in which other senses would also be analysed as source domains of synaesthetic metaphors.

Универзитет у Новом Саду
Пољопривредни факултет
Трг Доситеја Обрадовића 6, 21000 Нови Сад, Србија
bojana.komaromi@gmail.com

ПРВИ МЕЂУНАРОДНИ ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ СКУП
МЛАДИХ НАУЧНИКА ДРУШТВЕНИХ И ХУМАНИСТИЧКИХ
НАУКА „КОНТЕКСТИ“

(Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 1. децембар 2012. год.)

*Позив да се размотри открића других дисциплина сјречава сјонјани
дојмайизам сваке дисциплине која се јрејвара у инсјијуцију.*

Борис Сирилник

О томе да је интердисциплинарност „насушан хлеб“ науке XXI века готово да није потребно говорити. Али о интердисциплинарним научним скуповима, који су стедиште научника различитих научних и теоријских профила и генератори нових, неочекиваних, идеја, хипотеза и теорија, нових интердисциплинарних спрега, дакако да треба.

Један такав скуп одржан је 1. децембра 2012. године на Филозофском факултету у Новом Саду, окупивши поводом Дана Факултета по први пут домаће и иностране студенте докторских студија из области друштвено-хуманистичких наука (науке о језику, науке о књижевности, педагогије, психологије, историје, филозофије, социологије те медијских студија) ради размене сазнања међу истраживачима, подстицања и промовисања интеркултурног и интердисциплинарног дијалога, успостављања нових веза међу дисциплинама, развијања међународне мреже младих научника, те унапређивања универзитетског образовања највишег степена у домену друштвено-хуманистичких наука.¹

За главну тему Скупа одабрани су „Контексти“, будући да је, према речима организатора, у интердисциплинарним испитивањима одређених појава нужно да се оне сагледају у различитим, друштвеним, психолошким, историјским итд., контекстима.

Настојећи да истраживачима пружи довољно слободе у избору проблема којим ће се бавити, те да подстакну откривања нових могућности у сфери интердисциплинарних истраживања, организатори су утврдили еластичне тематске целине, у оквиру којих су издвојене следеће подтеме: „Семантика,

---

¹ Приказ ове конференције дајемо на основу званичне веб-презентације Скупа (<http://www.konteksti.ffuns.com/index.php/sr>), која је урађена и на српском и на енглеском језику, књиге апстраката публиковане на енглеском језику (2012), личних бележака, записника које су у току сесија водили студенти волонтери, те на основу прези-презентације Скупа, коју је колегиница ма Маја Бјелица, лектор на Одсеку за англистику Филозофског факултета у Новом Саду, имала на затварању.

култура и когниција”, „Језици и културе у контакту”, „Језик и контексти”, „Књижевност и култура”, „Идентитети и књижевност”, „Књижевни контексти”, „Теорија и пракса у савременој психологији”, „Психолошки контексти”, „Културни контексти у настави страног језика”, „Контексти у образовању”, „Домети савремене историографије”, „Историја и култура – контексти и прожимања”, „Филозофија између теорије и праксе”, „Савремено друштво и друштвена теорија”, „Култура, појединац, друштво”, „Људски род и идентитет” и „Контексти медија”.

У организацији овог догађаја, чији је иницијатор била колегиница ма Ивана Миљак, докторанд на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета у Новом Саду, учествовало је осамнаест професора, петнаест докторанада, десет чланова административног и техничког особља и преко шездесет студената основних студија. Радом је, уз супервизију проф. др Иване Живанчевић-Секеруш (од које је идеја да се у припрему и реализацију Скупа укључе докторанди са свих одсека и потекла, што је знатно олакшало окупљање научника из различитих дисциплина), готово девет месеци прегалачки и са пуно ентузијазма координирала колегиница ма Маја Бјелица.

За учешће на Скупу пријављено је 270 реферата, прихваћено је 216 а саопштена су 164 реферата. Скуп је био међународног карактера будући да су на њему учествовали докторанди из преко петнаест земаља (поред Србије, из Аустрије, Босне и Херцеговине, Бугарске, Грчке, Италије, Кине, Немачке, Мађарске, Македоније, Пољске, Румуније, Словачке, Словеније, Украјине и Хрватске). Језици конференције били су сви језици који се изучавају на Филозофском факултету у Новом Саду (енглески, италијански, мађарски, македонски, немачки, румунски, русински, руски, словачки, словеначки, српски/хрватски, француски и шпански). Ово је несумњиво утицало на број референата из иностранства, што је, мора се признати, донекле отежавало рад секција. Организатори су планирали да обезбеде симултано превођење излагања, међутим, у недостатку финансијских средстава одустали су од своје првобитне намере. Ипак, делимичан увид у све саопштене реферате омогућен је објављивањем књиге резимеа на енглеском језику. Најављено је и публиковање електронског зборника рецензираних радова представљених на Скупу.

Поред класичног, усменог излагања, поједини истраживачи су у ходницима Факултета имали тзв. постер-презентације. Наиме, они су на постери (димензија 120 x 90 цм) окаченим на паное, поред којих су се налазили у време паузе између двеју сесија, језгровито представили резултате својих истраживања кроз текст, графиконе, табеле, слике и др., те одговарали на питања заинтересованих колега, дискутујући са њима о обрађеним и другим сродним темама. Такав дијалог, показало се, успешно доприноси успостављању креативног сарадничтва међу научницима, стварањем нових веза међу дисциплинама и учвршћивањем нових сазнања.

На свечаном отварању Скупа присутнима су се обратили проф. др Ивана Живанчевић-Секеруш, декан Филозофског факултета у Новом Саду, и проф. др Мирослав Весковић, ректор Универзитета у Новом Саду. Затим је уследила кратка музичка изведба студената Академије уметности у Новом Саду, након чега је уручена награда најбољим младим истраживачима Фи-

лозофског факултета. Потом је отпочео рад по сесијама, којих је било чак 40, а које су груписане према горепоменутом тематским целинама.

С обзиром на број учесника Скупа и научни профил овог часописа, овом приликом осврнућемо се на радове посвећене интердисциплинарним истраживањима језика.

Ови радови били су подељени у четири тематска оквира: „Семантика, култура и когниција”, „Језици и културе у контакту”, „Језик и контексти” и „Културни контексти у настави страног језика”. Изложени радови били су из области дијакхронијске и синхронијске (и контрастивне) лингвистике, у првом реду индоевропеистике али и арабистике. Језичке појаве су сагледаване на лексичком, синтаксичко-семантичком и дискурсном нивоу, како унутар појединачних језика тако и у језицима који су били у контакту у различитим историјским околностима. Корпуси на којима су извршена истраживања обухватили су говорени и писани језик књижевних и публицистичких остварења, правних списа, рекламних огласа, интернетских ћаскаоница, назаренских хомилија, преводне, па чак и поп литературе и сликарства, где је анализирана могућност транспозиције принципа ликовног нон-финита у језичку материју. Такође је дат поглед на значај развијања културолошке компетенције и на различите културолошке аспекте употребе и опстајања одређеног језика.

Различитост приступа којима су се аутори користили у својим истраживањима омогућила је да се анализирани језичке појаве сагледају са више аспеката, те да се решења појединих језичких специфичности изнађу у корелацији са другим наукама, попут психологије, филозофије или социологије, што представља значајан допринос науци о језику. Дакле, међу различитим приступима и теоријама аутори су се користили и методолошким апаратом когнитивне лингвистике, теорије прототипа, теорије семантичких поља, теорије релеванције, теорије учтивости Стивена Левинсона и Пенелопе Браун и филозофско-лингвистичке теорије о туђем говору Михаила Бахтина.

Тематској секцији „Семантика, култура и когниција” припадају следећи радови: Невена Танасић (Осијек): „Stupnjevi semantičke diskrepancije između kanonskoga oblika riječi i iste riječi u svezama”, Данка Урошевић (Нови Сад): „Туђи говор у назаренској хомилији (директан говор и његове модификације)”, Ивана Чанчар (Нови Сад): „Основе *blag-* и *dobr-* у светлу једног когнитивног домена”, Вирна Карлић (Загреб): „Određenost i neodređenost kao skalarni koncepti”, Јелена Јанковић (Београд): „О придеву *blā* у српском језику”, Неда Видановић и Јелена Јосијевић (Крагујевац): „Метафоре за коалицију у публицистичком дискурсу: Инференцијални приступ Теорије релеванције”, Јанош Бренер (Нови Сад): „Kognitív metaforák tanulmányozása a Magyar Szó papílar Belföld és Külföld című rovataiban”, Маја Станојевић Гоцић (Крагујевац): „Метафоричка концептуализација у правном регистру енглеског и српског језика”, Светлана Стаменов Рашета (Београд): „Шта све можемо прогутати: Процеси физиолошке обраде хране као основа метафоричке концептуализације у српском и енглеском језику”, Ана Халас (Нови Сад): „The Lexicographical Treatment of Polysemy in the Context of Prototype Theory” и Јелена Редли (Нови Сад): „Когнитивнолингвистичка анализа адноминалног квалификативног генитива у српском језику”.

Други тематски оквир, „Језици и културе у контакту”, обухватио је следеће радове: Александар Мудри (Нови Сад): „Назви мерох у пољоділству при Руснацох у Войводини”, Тања Милосављевић (Крагујевац): „Називи за сукњу и кецељу у контексту контактне лингвистике”, Ана Тешић (Београд): „Кухињска и кулинарска терминологија романског порекла у говору Спи-ча”, Жељко Степановић (Београд): „Називи објеката за смештај и прераду намирница, житарица, крмних и других биљака у *Речнику српских љовора Војводине*”, Ана Савић Грујић (Београд): „Лексичке разлике српских и румунских пунктова призренско-тимочких говора”, Вилма Тишкеи (Нови Сад): „Типологија стручних српско-мађарских и мађарско-српских речника издатих на територији Војводине”, Ана Сивачки (Београд): „О словенским елементима у албанском језику”, Тинде Хатала (Будимпешта): „Јазичен образ на зборот *мајка* во фразеолошките изрази во македонскиот и во полскиот јазик”, Јелена Лома Кнежевић (Нови Сад): „Употреба апсолутног датива у старонорвешком делу преводне књижевности *Thomas saga erkibyskups*”, Маја Ранчигај (Љубљана): „Izražanje osebka v češčini in slovenščini”, Петар Каравлах (Загреб): „Problem rekontekstualizacije sovjetskih realija pri prevodanju s ruskog”, Тина Карџе (Љубљана): „Overlapping Cultural Territories – Translation of Postcolonial Literature into Slovenian”, Ивана Мали (Београд): „Два лица арабизације у теорији и пракси”, Владимир Сјеклоћа (Београд): „Есхатолошка лексика арапског порекла”, Стефан Ковљанин (Београд): „Културни контекст и превођење. Одабир преводачких техника приликом превођења елемената културе – пример шпанског језика и хиспанских култура”, Естер Габрић и Золтан Такач (Сегедин, Печуј): „Serbian and Hungarian Migrants’ Language Ideologies in Vojvodina”, Зузана Тирова (Нови Сад): „Словачки језик у контакту са српским (промена језичких кодова код Словака у Војводини)”, Мирна Буић (Љубљана): „Jezikovne ideologije in jeziki v stiku: Diskurzivne in komunikacijske strategije govorcev v mestih Slovenske Istre”, Младен Ђирић (Београд): „Утицај (западне) културе на концептуализацију ВРЕМЕНА – на примерима из српског, енглеског и шпанског језика” и Катарина Николић (Ријека): „Alijeteti čakavskoga narječja u govoru Šegotića”.

Тематску целину „Језик и контексти” чине следећи радови: Наташа Поповић (Нови Сад): „Quelques observations sur les prépositions françaises de et par exprimant la cause et leurs équivalents en serbe”, Снежана Кљакић (Нови Сад): „Временски односи изражени енглеским инфинитивом и партиципом презента и њихови српски еквиваленти”, Војислав Јовановић (Нови Сад): „Парцијална еквиваленција: Present Perfect и његови српски еквиваленти”, Сања Маричић (Београд): „Исказивање сумње и претпоставке у шпанском језику”, Владимир Вукомановић (Београд): „Метафизичка димензија непотпуних исказа”, Даница Јеротијевић (Крагујевац): „Flouting Conversational Maxims in a Popular American Sitcom *The Third Rock from the Sun*”, Јелена Јосијевић (Крагујевац): „Контекст и функције прекидања саговорника”, Татјана Чикара (Београд): „Прагматичка и синтаксичко-лексичка анализа реализације говорног чина захтева у српском језику у контексту теорије учтивости П. Браун и С. Левинсона”, Лидија Пасуљевић (Београд): „Карактеристике језика чета на примеру српског, француског и енглеског корпуса”, Данијела

Анишоара Гелтофан (Темишвар): „Despre paradox și paradoxism”, Бојана Раденковић Шошић (Београд): „Хиперреалност у језику оглашавања”, Весна Лазовић (Љубљана): „The Language of Online Bank Advertisements in English”, Тајјана Ловре (Нови Сад): „Употреба глагола мишљења и говорења у штампаним вестима”, Анита Ујвари Тот (Нови Сад): „Jelzöi értékű hátravetett határozós szerkezetek a mai magyar sajtóban”, Зорица Трајкова (Скопље): „Building Authority and Acknowledging the Readers in Newspaper Editorials”, Марушка Агреж (Љубљана): „Funktionen der Partikeln in der Mundart von Šentrupert”, Кристина Драговић, Каталин Озер и Дитмар Унтеркофлер (Нови Сад): „Употреба партикула и поштапалица у комуникацији на немачком језику код студената Одсека за германистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду”, Милена Зорић (Нови Сад): „Славенизми и књишке речи у *Лажу и њаралажу* Јована Стерије Поповића”, Нина Завашник (Грац): „Što Slovenčima tako smeta kada Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati i Srbi pričaju na slovenskom?”, Агнес Гронд (Грац): „Sprachen- und Kommunikationsvielfalt. Zum Sprachgebrauch kurdischer Migranten in Österreich” и Маја Бјелица (Нови Сад): „Cooking Metaphors in English and Serbian: Mental Processes and Strong Emotions”.

У тематском оквиру „Културни контексти у настави страног језика” нашли су се следећи радови: Хилдегард Вајдахер Грубер и Агнес Гронд (Грац): „The Acquisition of German as a Second Language. Examples and Experiences from Styria/Austria”, Тијана Стојановић (Београд): „Културолошки оријентисана настава страног (енглеског) језика”, Данијел Живковић (Београд): „La didactique de la langue française dans le contexte d'un système éducatif en Serbie”, Барбара Јовановић (Београд): „Учење и усвајање српског као другог језика у контексту већинске заједнице”, Гордана Мушура (Београд): „Савремена италијанска учионица у контексту плурилингвизма” и Маријана Вучковић (Београд): „Неуправни говор у говорном енглеском”.

Након презентације радова и паузе за ручак одржан је округли сто на којем су декан Факултета, гостујући професори из региона (Босне и Херцеговине, Мађарске, Словеније и Хрватске) и референти дискутовали о докторским студијама на својим матичним факултетима, почев од услова уписа на докторске студије до могућности запослења по њиховом завршетку.

На крају Скупа студенти Академије уметности приредили су једно кратко музичко освежење, после чега је колегиница Маја Бјелица дала својеврсну ретроспективу Скупа у виду прези-презентације. Скуп је затворила проф. др Ивана Живанчевић-Секеруш и позвала све присутне на коктел.

Судећи по одзиву истраживача, тематској разноврсности радова и резултатима евалуације конференције спроведене путем онлајн-анектирања учесника, можемо закључити да је Скуп био веома успешан. У евалуацији је нарочито похваљена организација Скупа, која је била безмало беспрекорна. Не можемо рећи да су сви радови били интердисциплинарног карактера, али верујемо да је окупљањем истраживача из различитих дисциплина подстакнут интердисциплинарни дијалог, односно вишедимензионално мишљење и трансдисциплинарност, чије плодове, по чему ће се квалитет ове конференције најбоље познати, очекујемо пре свега на следећим „Контекстима”, који су планирани да се одрже 1. децембра 2014. године.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Prvi međunarodni interdisciplinarni skup mladih naučnika društvenih i humanističkih nauka „Konteksti” <<http://www.konteksti.ffuns.com/index.php/sr>> 30. 8. 2013.

SIRILNIK, Boris. *O telu i duši*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2010.

The First International Interdisciplinary Conference for Young Scholars in Social Sciences and Humanities “Contexts”, Novi Sad, 1st December 2012, Programme and Book of Abstracts. Novi Sad: Faculty of Philosophy, 2012.

Јелена Редли, Данка Урошевић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
jredli73@gmail.com
danka.urosevic.ns@gmail.com

Sebrané spisy Václava Mahka, 1–2. Ilona Janyšková,
Helena Karlíková, Eva Havlová, Radoslav Večerka (ur.).
Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, 2296 s.*

Дело великог чешког лингвисте, истакнутог словенског етимолога и индоевропског филолога, Вацлава Махека (Václav Machek, 1894–1965), у нашој средини, осим појединцима, није довољно познато.¹ Разлога томе има више, а кључни вероватно лежи не толико у скромним размерама развоја српске бохемистике, колико у ограниченем занимању за главне области Махекових интересовања – етимологију, ономастику, фитонимију, експресивну лексику, балтистику, индоевропеистику, компаративну митологију – барем међу његовима савременицима из наше средине.²

* Овај приказ је настао у оквиру пројекта „Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика“ који под бројем 178007 у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

¹ Махеков опус као да није настао у само једном људском веку од свега седам деценија, већ у више њих – тако је много тога урадио као педагог (годинама у гимназији, деценијама на универзитету) и као научник. Осим пар стотина сопствених чланака и неколико књига – међу којима само етимолошки речник има вредност животног дела – писао је рецензије, приказе, састављао библиографије, уређивао часописе. Засновао је етимолошки одсек Института за чешки језик, као дописни члан Чешке академије учествовао у формирању колектива и организацији рада на прикупљању грађе за етимолошки речник словенских језика (који је прерастао у актуелни пројекат етимолошког речника старословенског језика). Животни пут је Вацлава Махека водио од малог места Ухлејове у североисточној Чешкој, преко студија бохемистике и класичне филологије у Прагу, код Хујера и Зубатог (прекинутих 1916–1919. због војне службе), доктората о латинском аблативу, стипендије француске владе захваљујући којој је 1921–1924. на Институту за славистику у Паризу радио на каталогизацији библиотеке и истовремено похађао предавања из индоевропеистике и иранистике код А. Мејеа, индологије и класичне филологије код Ј. Блоха, келтологије и германистике код Ј. Вендријеа, келтологије код Ј. Лота, да би по повратку у домовину годинама радио као гимназијски професор. Уз ту службу бавио се ботаником (што је уродило монографијом о чешкој и словачкој фитонимији из 1954. године) и написао студију о експресивној творби, којом се 1931. хабилитовао да би 1936. постао ванредни, а 1945. и редовни професор Филозофског факултета Масариковог универзитета у Брну. Ту је провео остатак живота, и, између осталог, на научни пут извео неке од највиђенијих чешких лингвиста друге половине XX века: А. Лампрехта, Ј. Бауера, Р. Вечерку, Е. Хавлову и др.

² У новије време ситуација је нешто другачија, јер се Махек цитира у радовима наших етимолога, нпр. Марта Бјелетић, *Исковрнући злазали*, Београд, 2006, 387 наводи *Studie o tvoření výrazů expresivních* из 1930. године; Маја Ђокић се позива на његову монографију *Česka a slovenska jména rostlin* из 1954: М. Ђокић, О homonimiji u fitonimiji: stgr. ἀνδράχνη i sh. jandrašika, *Јужнословенски филолоџ* LV1/1–2, 2000, 415; ead., Из srpsko-hrvatske fitonimije (1): *rmanj*, *Studia etymologica Brunensia* 3, Praha, 2006, 81; М. Калезић, Ономасиолошко-етимоло-

Својеврсну оазу Махековог присуства међу нама представља *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику*, чији су читаоци у неколико наврата могли наићи на Махеково име – управо ту је објављен једини његов рад на страницама неког нашег часописа, као и приказ његовог најзначајнијег дела, етимолошког речника чешког (и словачког) језика, а недуго затим, нажалост, и некролог Вацлаву Махеку.³

Повод да се сетимо Вацлава Махека сада, готово пола века након његове смрти, представља једно изузетно издање чија се појава поклопила са шездесетом годишњицом оснивања Етимолошког одсека у оквиру Института за чешки језик, са седиштем у Брну, којим је Махек руководио. На преко две хиљаде страница, смештених у два тома, сабрано је на једном месту, изложено хронолошким редом а истовремено класификовано и аналитички приказано, све што је (осим – како је експлиците наглашено – књига и речника) Вацлав Махек икада написао у струци.

Посебни двотомник, обима преко хиљаду страна, чини издање комплетне Махекове кореспонденције, са бројним колегама као и институцијама⁴ – али то вишеструко занимљиво штиво треба да буде предмет посебног осврта. У овом приказу описаћемо структуру збирке његових радова и указати на неколико ретких момената у којима се она и Махеково дело тичу наше средине.

Обимног и захтевног приређивачког посла латио се ауторски тим израстао у оквиру Етимолошког одсека при Институту за чешки језик: осим Еве Хавлове, једно од првих Махекових ученица и следбеница,⁵ то су још Илона Јанишкова (главни уредник), Хелена Карликова и Радослав Вечерка (једини данас ван радног састава тог колектива), а у техничким пословима учествовали су и други, најмлађи сарадници на тренутно актуелном пројекту тог одсека, етимолошком речнику старословенског језика.

Дводелност ове монографије диктирана је њеним физичким обимом – иначе има континуирану пагинацију и један, заједнички садржај. Након кратког предговора главног уредника, И. Јанишкове (стр. 11–12), следи осврт на живот и дело Вацлава Махека из пера његове – у време настанка овог дела најстарије, тада још живе – ученице и сараднице, Е. Хавлове (стр. 13–19), а затим су у великим сегментима, хронолошким редом, изложене три главне

шка анализа српско-хрватских назива за биљне врсте рода *Eryngium L.*, *ibid.* 6, P., 2009, 157; ead., S-Cr. *odoljen* ‘Valeriana Celtica’ (an etymological note), *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics*, Praha, 2012, 136; *Етимолошки речник српског језика*, Београд, 2003, 2006, 2008 повремено реферише на његов *Etymologický slovník jazyka českého* из 1968. итд.

³ Та три наслова су: V. Machek, La rection des prépositions slaves *podъ*, *perdъ, *nadъ*, *za* et de celles composées avec *is-* et *po-* (*ispod* etc., *popod* etc.), *Зборник за филологију и лингвистику* IV–V, 1961–1962, 198–206; Mirković, D.: Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, *Зборник за филологију и лингвистику* III, 1960, 247–251; Bauer, J.: Zemřel Václav Machek, *Зборник за филологију и лингвистику* IX, 1966, 153–155. Немамо прецизне податке о периоду и путањи Махековог студијског боравка у Југославији (и Бугарској) са стипендијом фонда Ј. Зубатог, 1928. године (према сведочењу Е. Хавлове, Увод ове збирке, стр. 14) – можемо само претпоставити да је том приликом обишао Дарувар и написао осврт на говор тамошњих Чеха: *Řeč jugoslávských Čechů, Naše řeč*, гоџник 15, 1931, 63–64 (стр. 1591–1593 ове збирке).

⁴ Уп. Václav Machek, *Korespondence* I–II, Editori svazku: Vít Boček, Petr Malčík, Praha, 2011, 1031 str. (= Ilona Janyšková, Helena Karlíková, eds.), *Studia etymologica Brunensia* 12/1–2).

⁵ Она за мало није доживела да ове књиге узме у руке – в. наш некролог: Ева Хавлова (5. јули 1929 – 2. април 2010), *Јужнословенски филолог* LXVII, 2011, 273–277.

групе Махекових радова: Студије и чланци (стр. 21–1560), Прикази, осврти, белешке, напомене, рецензије (стр. 1561–2038), Некролози (стр. 2039–2088). У наставку следи одељак који се тематски заправо издваја из концепције овог зборника сабраних дела као инвентара свих немонографских радова Махекових, али итекако припада сумирању његовог целокупног опуса: то су ТЕКСТОВИ ПРЕДАВАЊА која је у оквиру предмета „Проучавање индоевропског лексичког фонда” држао на Филолошком факултету Масариковог универзитета у Брну, у периоду 1961–1962. године (стр. 2089–2130). Иза тога долази СПИСАК ПРЕДАВАЊА И СЕМИНАРА које је Махек држао на Филозофском факултету у Брну (стр. 2131–2138), а на крају УЧЕШЋЕ Вацлава Махека у уређивачким одборима часописа (стр. 2139).

Следећи сегмент садржи комплетну Махекову библиографију (стр. 2140–2165), изложену хронолошким редом, од првог приказа из 1922. године до последњег репринта етимолошког речника из 2010. – укупно 428 јединица,⁶ нумерисаних и маркираних (обично само једним словом у загради) ознаком типа коме припадају: чланак, књига, превод, рецензија, библиографија, некролог, осврт (апропо неког чланка), рукопис итд. Врхунац промишљености система реферисања у овој библиографији чини пар бројева, истакнут масним слогом, смештен иза косе црте на крају библиографске јединице, који указују на пагинацију коју дотични рад има у овој монографији. Тиме је избегнута потреба за штампањем преобимног садржаја прва три сегмента – који би, да је изложен као интегрални попис стотина наслова, заправо био врло непрегледан. Истовремено се таквим техничким решењем пружа јасна и потпуна информација о свим радовима уврштеним у ову библиографију, као и о томе шта се у њој не може наћи – ознака (k) јасно говори да је у питању посебна књига.

Велику вредност ове монографије представља још једна библиографија, која следи у наставку – попис радова о Вацлаву Махеку. Она је, очито, сакупљена и састављена за ову прилику (за разлику од претходно описане, „праве”, Махекове библиографије, која се ослања на раније објављиване библиографске пресеке). Садржи 212 јединица (такође маркираних ознакама типа рада у загради, али овог пута нумерисаних – можда из идеје да списак још није коначан) у дугом распону од првог приказа Махекове студије о творби експресивних речи из 1930. (чак пет их је изашло у различитим часописима, исте године када је књига објављена!), па до прегледног чланка И. Јанишкове о прошлости, садашњости и будућности чешке етимологије из 2011. године.

Досад описани садржај ове збирке представља драгоценост за сваког слависту или бохемисту, већ самим тим што су Махекови радови, временом расути по различитим гласилима, објављивани (на осам језика, укључујући латински) у земљи и иностранству – поред европских земаља, још у Индији и Ирану – у стручним часописима и зборницима, али и разним популарним

⁶ Овај број се знатно разликује од претходно евидентираних 350 публикованих наслова (укључујући 4 књиге и скоро 200 студија и чланака – уп. некролог Ј. Бауера, ЗбФЛ IX, стр. 153, где се позива на Ерхартов попис из 1964, допуњен 1966. године) не само због неколико постумно објављених радова и репринта, већ првенствено зато што ова заиста интегрална библиографија садржи и низ ситнијих белешки, библиографских прилога и необјављених рукописа предавања, рецензија и сл.

гласилима, закључно са дневном штампом, сада доступни на једном месту. Али оно што ову монографију чини апсолутно корисном, и употребљивом у различите сврхе, јесу исцрпни пратећи индекси (који заузимају око 6–7%, тј. приближно петнаестину њеног садржаја): Индекс имена (стр. 2182–2190), Индекс појмова (стр. 2191–2201),⁷ и на самом крају Индекс речи (стр. 2202–2296). Језици из којих су речи евидентирани сортирани су, мање-више стандардно, почев од словенских, преко балтских, индоиранских итд., до угрофинских и осталих неиндоевропских, да би на крају дошао индекс реконструисаних облика индоевропског прајезика. Осим грчког, сви су они дати у латиничној транскрипцији. Међу словенским језицима прво стоји чешки, затим прасловенски и општесловенски, потом старословенски и црквенословенски, а онда се нижу остали, почев од јужнословенских, у смеру казальке на сату. Сегмент посвећен језику који се за Махековог живота звао *српско-хрватски*, насловљен је „*chorvatština a srbština*”. Под капу овог двочланог имена стало је преко 350 речи, које су у само десетак односно петнаестак случајева изричито обележене као хрватске односно српске – пошто управо тако стоји код Махека у оригиналу. Тиме је не само очувана верност изворнику него је избегнута необична и наопака пракса (нажалост, честа међу савременим славистима, чак и етимолозима), да се ијекавски облици механички сврставају у хрватски, а екавски у српски језик.⁸

Читалац са стране, из угодне позиције корисника коме је све „сервирано” као на тацни, тешко може да замисли са којим су се све препрекама, тешкоћама, дилемама, сусретали уредници овог издања не само у прикупљању стотина чланака расутих по часописима, зборницима, збиркама дискусија (да не помињемо рукописе, личне белешке, архиве и сл.). Сва техничка решења која су осмислили и применили усмерена су, с једне стране на то да тачно одразе првобитни изглед приређених текстова, а са друге на то да кориснику максимално олакшају приступ различитим подацима које ти текстови доносе, не замарајући их претераном прецизношћу: сви чланци прештампани (путем прекуцавања, а не фотокопирањем) из часописа и зборника своју оригиналну пагинацију, врло прегледно, носе на маргинама.⁹ Код низања

⁷ Студиозност са којом је направљен овај предметни индекс чини га употребљивим и у наставне сврхе: многе јединице јављају се само једном (нпр. алитерација, комитатив, неутрум), већина по неколико пута (метафора 4, редупликација 7, табу 8), а поједине су баш бројне: метатеза се помиње 14 пута, аблатив 34, под одредницом *џрефикс* има 30 јединица (свега неколико општих), док под одредницом *суфикс* стоји чак 150 јединица, свега неколико општих (нпр. експресивни, назални, вербални – на више позиција), а све остало су конкретни суфикси, често евидентирани на по неколико места.

⁸ Чак и при овако пажљивом и прецизном инвентарисању десило се – само зато што је Махек у неком тренутку испред речи ставио једну или другу ознаку, или пак цитирао некога – да су нпр. *зџрада*, *желудац*, *иџраиш*, *коџишца*, *лабуд*, *село* означене као српске (!), док су и *џљива* и *џечурка* хрватске, као и *сиројеђа* (све три поменуте у чланку из 1944. којим се разматрају старочешка имена гљива у Кларетовом глосару назива јагода и гљива, где Махек преноси: «*tu Klaret uvedl krajové slove východočeské čili „charvátske”*»). Нејасно је и зашто испред речи *мухара* и *џљива* стоји скраћеница „*chrv.*”, док пред *џечурка* и *сиројеђа* стоји само „*ch.*” – да ли је у питању Махеков (или Кларетов?) лапсус, или пак нека дистинкција између „*chrv.*” и „*ch.*” – то индекс није могао да разреши.

⁹ А не, рецимо, у самом тексту, где прелом странице може пасти између две речи, или чак усред једне речи – што делује збуњујуће – мада има зборника у којима је примењено такво решење.

фуснота доследно се, у оквиру сваког чланка, спроводи јединствена, континуирана нумерација док се на почетку текста сваке од њих, у угластим заградама, даје оригинални број фусноте, обележен – сходно узусу који је владао увелико до у другу половину двадесетог века – новим низом за сваку нову страницу, било да су то арапски бројеви (нпр. *Indogermanische Forschungen*, *Zeitschrift für Slavische Philologie*, *Slavia*, *Listy filologické*, *Lingua Posnaniensis*), било звездице којих има једна, две, три ... (нпр. *Naše reč*, некад тако и *Listy filologické*). Махек је, као један од следбеника методе „Wörter und Sachen”, у неким својим чланцима (па и у самом етимолошком речнику!) радо користио цртеже и/ли фотографије предмета чије је називе тумачио. Све је то верно пренето у ову монографију, укомпоновано у текст на исти начин као у оригиналну.¹⁰

Један од аспеката приређивања овако разнородног скупа чланака могао се тицати збирног инвентарисања СКРАЋЕНИЦА које су у свим тим радовима коришћене. Али он је овде изостао, очито услед рационалне процене да не би био ни економичан ни нужан: због великог хронолошког и географског дијапозона који Махекове публикације покривају, у њима се на литературу упућује према различитим узусима, али претежно у фуснотама, уз делимично скраћивање.¹¹

Једини попис скраћеница налази се тек на крају Махекове библиографије (на исту листу упућује се и у списку дела о Махеку), са тек петнаестак наслова часописа у којима је он најчешће објављивао (они ређе цитирани, какав је нпр. наш *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, поменут укупно три пута, наводе се пуним именом).

Неизбежно поређење са сличном, такође недавно објављеном, збирком Безлајевих радова¹² читаоца оставља немоћним да предност да једној или другој од њих. А Вацлаву Махеку и Франце Безлају он мора да се диви због дела која су створили, и истовремено да им завиди – обојици су се нашли наследници кадри да њихову заоставштину овако успешно сачувају од заборава.

Из читања ове збирке пробудила се нада да би се и код нас могли наћи људи и средства за сличне подухвате. Александар Белић и Павле Ивић,

¹⁰ Нпр. у чланку о словенску одру (*Slavia* 18, 1947–1948/1–2, 72–86) од 11 илустрација – три фотографије и један цртеж преузети су из других извора, а чак седам цртежа дрвених конструкција намењених сушењу намирница или одмарању тј. полагању људи, дело су самог Махека.

¹¹ Ни сам Махек у томе није био ригорозно доследан, па у истом чланку, у две узастопне фусноте једном скраћује „ЕТМОЛ. Wörterbuch...” а други пут „Slavisches ETYM. Wörterbuch” (*Slavia* 21, 1953, 253 = стр. 879 ове збирке); тек у последњим радовима примењује акронимске скраћенице (чак и тако што су све побројане у првој фусноти на почетку чланка, нпр. у *Lingua Posnaniensis* 8, 1960, 57 = стр. 1275 ове збирке), често комбиноване са старим системом реферисања. Слично и међу скраћеницама смештеним на крај чланка, у истом абecedном низу стоје презимена аутора, као референце на монографије, акроним PF за *Prace filologiczne*, и полу-скраћеница *Zeitschr. f. slav. Philol.* за *Zeitschrift für slavische Philologie* (уп. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 5, 1965, 75 = стр. 1477–1478 ове збирке). Ове се опаске не тичу Махека већ система цитирања у часописима, а овде нам служе као илустрација практичности уредника ове збирке при избору решења.

¹² Уп. наш приказ: France Bezlej, *Zbrani jezikoslovni spisi I–II*, Uredila Metka Furlan, Ljubljana 2003, LXII + 1–689, XII + 693–1572, *Jужнословенски филолоџ* LXIII, 2007, 267–276.

срећом, већ имају сабрана дела, али нису они једини великани српске лингвистике прошлог века чији опус завређује да буде доступан стручној јавности систематично обједињен, а не раштркан по земљи и свету. Такав труд вишеструко би се исплатио не само благотворним учинком на образовање младих лингвиста већ и увећавањем знања и самопоштовања код свих генерација посленика на пољу српске науке о језику.

Јасна Влајић-Појовић

Институт за српски језик САНУ

Етимолошки одсек

Кнез-Михаилова 36, 11000 Београд, Србија

jasna.vlajic@isj.sanu.ac.rs

UDC 811.163.1(091)

ЧОВЕК У СВЕТЛУ СТАРОСЛОВЕНСКОГ ЛЕКСИКОНА:

В. С. Ефимова. *Наименования лиц в старославянском языке: способы номинации и приоритеты выбора*. Москва: Российская академия наук – Институт славяноведения, 2011, 224 стр.*

Последњих двадесет година, тачније, од израде старословенског речника канонских текстова (*Старославянский словарь [по рукописям X–XI веков]*). Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва: Русский язык, 1994) највећи допринос даљем развоју старословенске лексикологије и лексикографије дала је руска филолошка школа. Трагом Р. М. Цейтлин, једног од наистакнутијих истраживача и сада већ класика на овом пољу, али и увођењем нових метода и техника, које истраживања све више усмеравају ка редакцијском корпусу значајан траг у овој области оставили су Е. М. Верешчагин, Т. И. Вендина, В. С. Јефимова и др. Интересовања В. С. Јефимове усмерена ка путевима и начинима формирања старословенског лексичког фонда резултирала су монографијом *Старославянская словообразовательная морфемика* (Москва, 2006), као и низом радова из деривације и творбе речи у старословенском језику.

Најновија студија која је пред нама представља у неку руку наставак њених ранијих истраживања, с тим да су овог пута за предмет анализе одабрана средства за именовање лица, свакако један од највећих и најзначајнијих сегмената старословенског лексикона. У настојању да дате феномене осветли како с лингвистичког тако и са ширег културолошког становишта ауторка је књигу поделила на следеће целине: *Глава I. Источники материала и принципы исследования: 1.1. «Старославянский язык» и выбор источников материала для его исследования (3). 1.2. Принципы исследования старославянского лексического инвентаря. Социолингвистические особенности*

* Овај приказ је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

существования старославянского языка (12); Глава II. Способы номинации лиц в старославянском языке: 2.1. Использование лексики народной славянской речи (28). 2.2. Субстантивное употребление прилагательных и причастий (41). 2.3. Деривация (54). 2.4. Калькирование (91). 2.5. Использование грецизмов (116); Глава III. Лексико-семантические группы наименований лиц и приоритеты выбора способов номинации: 3.1. Наименования лиц, отражающие социальные структуры (126). 3.1.1. Группа наименований «властвующих и управляющих» (127). 3.1.2. Группа наименований «молящихся» (138). 3.1.3. Группа наименований «сражающихся» (153). 3.1.4. Группа наименований «трудящихся» (160). 3.2. Наименования лиц, отражающие духовно-нравственную характеристику личности (183). Заключение (193). Принятые сокращения (197). Библиография (202). Словоуказатель (211).

И док се Р. М. Цејтлин у својим студијама ослањала само на класичне старословенске рукописе, В. С. Јефимова иде корак даље и поред њих у корпус укључује и редакцијски материјал. Реч је углавном о споменицима из раног периода редакцијских писмености, чије порекло од старословенских протографа се у палеославистици у начелу не доводи у питање. Поред постојећих палеославистичких речника, као извор послужиле су и картотека речника *Slovník jazyka staroslověnského* и грчко-старословенска картотека, које се чувају у Одељењу палеославистике и византологије Словенског института Академије наука Чешке Републике. У корпус су још ушли преписи апостола различитих редакција XII–XIV века, Свјатослављев изборник из 1073. г., Изборник из 1076. г., дела Јована Егзарха Бугарског и неки други текстови попут, рецимо, чешког Оломоуцког јеванђеља из XV века. У методолошком погледу овакав избор грађе није споран, будући да и сами канонски споменици у основи одражавају различите етапе у развоју старословенског језика. Због укључивања лексике која се само с већим или мањим степеном вероватноће може сматрати старословенском, он наравно повлачи за собом и дозу ризика, али у суштини представља значајан помак и отвара нову фазу у овој врсти истраживања.

Оригиналан печат књизи у извесној мери дају и истраживачке методе и различити приступи грађи који се у њој примењују, а чијим вештим комбиновањем В. С. Јефимова настоји да реши низ значајних проблема и осветли различите механизме који су пратили формирање старословенског лексичког фонда. Будући да је овај фонд настао у процесу превођења, дакле, у релацији *шексӣ*→*шѣксӣ* основно питање које се на самом почетку намеће јесте које су лексеми у њему преузете из словенске дијалекатске базе, а које су „нове”, тј. изразито старословенске. Унутар друге категорије отвара се затим проблем степена и карактера грчког утицаја те ауторка у том погледу издваја три групе лексеми: 1) речи створене по моделу грчких лексеми различитим облицима калкирања; 2) речи с чисто словенском творбеном мотивацијом; 3) речи које настају по словенском творбеном моделу и словенским афиксима, али од основе грчког порекла. Компаративни метод који је за полазиште имао грчку реч омогућио је осим тога и сагледавање међусобних утицаја унутар тезаурисних грчких и одговарајућих старословенских лексичко-семантичких група, праћење контекстуалног значења лексеми и њихових

семантичких нијанси, али и откривање приоритета у избору различитих средстава номинације.

Међу лексемама преузетим из словенског народног говора поред сродничких термина по бројности се издваја група придева који у својству супстантива изражавају физичке карактеристике лица (слѣпъ, -ѣн), њихова морална својства (зълъ, -ѣн) или социјални статус (оубоѣ, -ѣн). Са културолошког становишта занимљиво је да су старе прасловенске лексеме у новом хришћанском контексту одређеном природом текста могле добити нова значења и конотације (на пример, лѣжнн 'лажов' постаје сада и синоним за ђавола). Када је реч о начину творбе, у оквиру ове групе налазимо практично све прасловенске моделе образовања речи – од поменуте конверзије придева у именице, преко старих композита типа господѣ, дрѣводѣла, чародѣн, затим именица формираних префиксима *pra-*, *prě-*, *sq-*, *po-* (прадѣдѣ, прѣдѣдѣ, сѣдѣдѣ, подроугѣ) до оних изведених непродуктивним суфиксима попут краѣ, калнн итд.

Поред поменутих придева са старом творбеном структуром, у својству супстантива у старословенском језику налазе се и придеви с продуктивним суфиксима као и партиципи. На њихову широку распрострањеност у текстовима утицале су прилике у грчким изворима тако да нема сумње да већина ових номинација припада млађем слоју старословенског лексикона. Супстантивна употреба партиципа у својству именовања лица, међутим, није била страна ни словенском народном говору па се посебна пажња поклања примерима чија појава није директно мотивисана грчком формом (на пример, прокаженѣн 'губав' стоји на месту грчког придева *λεπρός*; ослабленѣ, -ѣн 'парализован' на месту придева *παράλυτικός*). Занимљиво је да готово у целости групу лексема са значењем 'болесник' – независно од тога да ли се именује конкретна болест или општи појам – чине управо супстантивно употребљени придеви или партиципи (недѣжнѣн, колнн, изнемагаѣн, еѣднѣн итд.).

У одељку о деривацији, која је иначе детаљну разраду добила у првој књизи ове ауторке, пажња се поклања само појединачним проблемима везаним за формирање старословенског лексичког фонда. Они се углавном односе на продуктивне суфиксе са значењем лица (*-ik(ъ)/-ьnik(ъ)*, *-tel'(ъ)/-itel'(ъ)*, *-ьc(ъ)*, *-ar'(ъ)*, *-in(ъ)*, *-ěnin(ъ)/-(j)anin(ъ)*) међу којима је била присутна следећа врста конкурентности: а) именовање према професији: *-ik(ъ)/-ьnik(ъ)*, *-tel'(ъ)/-itel'(ъ)*, *-ьc(ъ)*, *-ar'(ъ)*; б) именовање према деловању својственом неком лицу: *-ik(ъ)/-ьnik(ъ)*, *-tel'(ъ)/-itel'(ъ)*, *-ьc(ъ)*; в) именовање према особини, односно, типичном својству: *-ik(ъ)/-ьnik(ъ)*, *-ьc(ъ)*. Једино је суфикс *-ěnin(ъ)/-(j)anin(ъ)* био ограничен на номинације према месту становања или порекла, односно према припадности неком племену или народу. Са циљем да одреди место сваког творбеног модела у овом разгранатом систему номинација, поред продуктивности и фреквенције, ауторка испитује и степен њихове конкурентности како у светлу прилика у грчком изворнику тако и у односу према средствима преузетим из народног говора. Најшири спектар значења, као што се види, имао је суфикс *-ik(ъ)/-ьnik(ъ)*, а пораст продуктивности у односу на првобитне јеванђељске преводе присутан је и код осталих суфикса. Анализа је показала да су сложени захтеви оригинала одиграли кључну улогу у трајном богаћењу и усложњавању старословенског система, који је тек увођењем нових речи успевао да покрије сва значења и семантичке и стил-

ске нијансе грчког текста. Велики број лексичких дублета (уп. *клевѣтъникъ* – *облѣнитѣль* – *обаднитѣль* – *клевѣтаѣь* према грч. *κατήγορος*) постаће тако упадљиво обележје црквенословенских рукописа, а будући да њихово место у структури лексикона још увек није било чврсто утврђено, пред књижевницима, преводиоцима и редакторима стајала је могућност да приликом њиховог избора испоље и властити стил и препознатљив манир.

Њихова креативност посебно је дошла до изражаја приликом калкирања, које је примењивано у свим видовима образовања речи: просто слагање, сложено-суфиксална, префиксална и префиксално-суфиксална творба. Већина речи насталих овим поступком ипак припада групи сложеница. Код извесног броја калкираних композита присутан је модел типичан за старе прасловенске сложенице (нпр. *малокѣрь*, *приснодѣваа*, *жестосрѣдь*), што је код истраживача уносило забуну приликом класификације, коју В. С. Јефимова успешно отклања указујући уједно и на примере код којих остаје могућност двојакe интерпретације (нпр. *зѣлодѣи*). Да старословенске сложенице нису настајале само механичким копирањем грчких модела сведочи нам и овом приликом велики број дублета (уп. *самодрѣжнтѣль* – *самодрѣжьць* – *самовластьць*, поред *цѣсаѣь*, према грч. *αὐτοκράτωρ*). На стваралачку слободу преводилаца упућују и тзв. делимични калкови, где је слагање с грчким еквивалентом присутно само у једном елементу сложенице (нпр. *шарописатѣль* ~ *ζωγράφος*; *сѣвѣздожьрьць* ~ *ἀστροναυτικός*). У домену сложено-суфиксалне творбе највећу продуктивност испољио је суфикс *-ѣс(ѣ)*, ређе је у употреби *-(i)tel'(ѣ)*, док се *-(ѣл)ik(ѣ)* с релативно малим бројем потврда може сматрати нетипичним средством у овој врсти образовања. У односу на сложенице калкови из групе префиксалних и префиксално-суфиксалних деривата су у мањини. Код њих се уочава висок степен зависности од грчких модела, а у подједнакој мери долази до изражаја како код лексема с префиксима *съ-* и *не-* тако и оних малобројнијих насталих помоћу *ѣз-*, *от-*, *прѣд-*, *из-*, *оу-*, *къ-* и одговарајућих именичких или придевских суфикса.

Најзад, извештан број номинација реализује се и помоћу позајмљеница. Грецизмима се одређују лица углавном према месту порекла или становања (*галнлен/галнлѣи* ‘становник Галилеје’), односно, према припадности некој етничкој или верској групи (*ѣлннѣ/ѣлннѣ* ‘Грк’, *фарнсен* ‘фарисеј’). Посебно место унутар ове скупине заузимају термини везани за различита црквена лица (*ѣпископѣ/ѣпискоупѣ* ‘епископ’, *нѣрен/нѣрѣи* ‘свештеник’, *днѣакѣ* ‘ђакон’). Називи занимања, чиновна или дужности срећу се у већини случајева по једанпут или у ограниченом делу текста (*тѣктонѣ* ‘тесар’, *тѣтрархѣ* ‘тетрарх’, *архитрнклннѣ* ‘пехарник’).

У трећем поглављу посвећеном анализи различитих видова номинације унутар тезаурусних старословенских лексичко-семантичких група ауторка у основи следи класификацију коју је у књизи *Средневековий человек в зеркале старославянского языка* (Москва, 2002) развила Т. И. Вендина. Испитивање показује да се приликом именовања „владара и управитеља” преводиоци највећим делом ослањају на лексику из народног говора, мада није занемарљив ни удео калкова пре свега у виду двокоренских сложеница типа *мнродрѣжнтѣль*, *самовластьць*, *тѣтврѣтовластьннѣ* и сл. Најчешће речи у овој групи су *владѣика*, *воѣвода*, *господѣ*, *господннѣ*, *старѣишина*, *кънаѣь*, *цѣсаѣь*, док се превласт

грецизама остварује у ужој врсти именовања према одређеном чину, звању или дужности (епархъ (!) ‘заповедник коњице’, антипатъ ‘намесник, проконзул’, антиграфѣнсъ ‘надзорник државних прихода’).

У групи номинација везаних за „духовна лица” уочава се оштар контраст између две групе лексема. Док су именовања за свештенослужитеље углавном из групе грецизама, називи за хришћанске испоснике, подвижнике, мученике и монахе су словенског порекла и јављају се у различитим творбеним формама (постънникъ – постънница, трънць – тръница, страстотръпць, отъходьникъ – отъшьльць и сл.). Међу „старим” лексемама високу фреквенцију бележи германизам пољ (< старовисоконем. *pfaffo* ‘поп, свештеник’), који се иначе унутар старословенског лексикона убраја у моравизме.

Словенске лексеме доминирају и у случајевима именовања „војника”. Поред „старе” лексике срећу се и образовања с продуктивним суфиксима, као и калкови (нпр. врагъ ‘непријатељски војник’, сѣтьць – сѣтьца ‘целат’, оржънникъ ‘оклопник, тешко наоружан војник’, тьсащънникъ ‘заповедник одреда од хиљаду војника’), док су грецизми ретки и у суштини не представљају значајну конкуренцију словенским номинацијама (стратигъ ‘војни заповедник’, ‘чиновник – члан управе’, кѣнѣтоурнонъ ‘центурион’). Најчешће коришћена реч у овој групи је именица воннъ, која се само у списима канона јавља више од 100 пута.

Најобимнији и најразноврснији лексички материјал забележен је у класи „работника” и овде се разматра у оквиру три семантичке подгрупе: а) традиционалне активности сеоског становништва (латан ‘земљорадник’, дрѣводѣла – тектонъ ‘тесар’, жьнан – жьтелеъ – жьтелеѣнннъ ‘жетелац’, пастырѣ – пасторѣхъ ‘пастир’); б) „средњовековна интелигенција” (сѣднн ‘судија’, оучителъ ‘учитељ’, кѣнѣнѣнннъ ‘познавалац закона’); в) делатности везане за трговину и морепловство (коупць – коупоуган ‘купац’, продаѣа ‘продавац’, заимодавьць ‘зајмодавац’, корабельникъ – корабѣннн ‘поморац’). Занимљиво је да у оквиру ове лексичке групе грецизама готово да нема, док у творбеном погледу систем номинација – како показују издвојени примери – познаје практично све видове образовања с различитим типовима дублета.

Код номинација које одражавају духовно-моралне карактеристике личности присутна је како „стара” и „нова” лексика тако и „стара” лексика с новим семантичким садржајем. Лексемама преузетим из народног говора, уз ретка именовања позитивне евалуације (добръ, -ѣн и благъ, -ѣн ‘добар, духовно савршен човек’), маркира се углавном широк спектар општих негативних људских особина (зълъ, -ѣн ‘лош човек’, пнѣннца ‘пијаница’, татъ ‘лопов’, оубннца ‘убица’ итд.). „Нова” лексика с разгранатим системом варијаната преовладава код особина које директно одражавају хришћански етос (вѣзаконьнннъ – вѣзаконьнъ, -ѣн; законпрѣстѣпнннъ – законпрѣстѣпнъ, -ѣн), а та нова својства у синтагматским спојевима типа чистъ срьдцьелъ, присъннн вѣроуж и сл. могле су задобити и речи наслеђене из народног језика.

На крају желимо да истакнемо још једну особеност, а може се слободно рећи и посебну вредност ове монографије. Иако попут сваког научног дела представља једну заокружену целину с јасно постављеним задацима и оствареним циљевима, она истовремено стоји пред нама и као отворена књига која очекује нова дописивања. Ширином и дубином захвата, који је

подразумевао на једној страни увођење нових приступа у формирању и обради корпуса, а с друге, издвајање засебних тезаурусних лексичко-семантичких група и подгрупа В. С. Јефимова је, дакле, како у методолошком тако и у емпиријском погледу поставила чврсте темеље за даља испитивања на овом пољу. Знатан хронолошки распон испитиваних споменика обезбедио јој је увид и у једну важну тенденцију у развоју редакцијских писмености. Наиме, што се преводиоци више удаљавају од првобитних ћирило-методијевских превода израженија је и њихова тежња да морфемску структуру новоформираних речи што више саобразе с грчким еквивалентом, чак и онда када на располагању имају реч с потребним значењем. Ова појава важан је оријентир за будућа истраживања и с разлогом је издвајамо на самом крају приказа. У будућности истраживаче очекује, без сваке сумње, још богатији и жанровски разноврснији редакцијски материјал, чија обрада ће омогућити да се динамика развоја црквенословенског језика као једне јединствене и у основи недељиве целине сагледа у свеукупности његових редакција, али и различитих функционалних стилова.

Нађа Драгин

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
natasa_dragin@yahoo.com

UDC 81'1:2(082)

Александар К. Гадомски, Ксенија Кончаревић (ред.). *Теолингвистика: међународни темељски зборник радова*. Београд: Православни богословски факултет – Институт за теолошка, истраживања, 2012, 496 стр.

Рецензируемый сборник, несомненно, можно считать одной из наиболее репрезентативных публикаций из области современной теолингвистики и с точки зрения новизны, и с точки зрения широты охвата исследуемой проблематики, и в плане тематического разнообразия и совершенства стиля изложения. Кроме того, представленные в нём филологические исследования характеризуются высокой степенью аналитического переосмысления и междисциплинарного синтеза языкового материала. Следует отметить, что в контексте истории становления теолингвистики как относительно новой интегративной дисциплины заметную роль сыграл в своё время выдающийся славист, профессор С. М. Кульбакин, судьба которого, к тому же, неразрывно связана с Сербией. О нём можно говорить как об уникальной фигуре, объединяющей украинские, русские и сербские лингвистические традиции. Как известно, его внимание привлекло «*Мирославово евангелие*», древнейший кириллический памятник сербской письменности. Продолжая традиции академика Л. Стояновича, С. М. Кульбакин создал блестящий

образец всестороннего палеографического и лингвистического анализа этого памятника. Исследование построено не только на характеристике его старославянской основы: особое внимание уделено также подробному анализу лексики, морфологических черт, склонению существительных, местоимений, специфике употребления числительных, артикля, прилагательных и причастий, глагольных форм, синтаксису, а также языковым особенностям сербского происхождения и тем из них, которые были внесены сербами-переписчиками.

Сборник *«Теолингвистика»* характеризуется чёткостью, продуманностью и логичностью структуры: он состоит из *Введения*, трёх взаимосвязанных разделов (*«Сакральный язык, дискурс, социолект, стиль»*; *«Сакральный текст и жанр»*; *«Проблемы перевода»*) и *Послесловия*, однако в нём явно просматривается ещё несколько тематических блоков и наслоений, существенно обогащающих его содержание. Так, например, особый интерес вызывают исследования, посвящённые рассмотрению специфики развития теолингвистики в разных славянских странах. В первую очередь, это содержательная статья А. К. Гадамского *«Польская теолингвистика на рубеже XX–XXI столетий»*, посвящённая описанию основных этапов становления и главных направлений этой отрасли в Польше, где, по мнению автора, в наибольшей мере из всех стран славянского мира проявился интерес к этому разделу языкознания. Упомянутая статья даёт представление о работах польских исследователей, связанных с этой проблематикой, а также содержит подробный анализ задач созданной в 1999 г. при Президиуме Польской Академии Наук Комиссии Религиозного языка в Кракове. А. К. Гадамский своеобразно интерпретирует факты, касающиеся роли обучения Кароля Войтылы на факультете польской филологии Ягеллонского университета и значения филологии как почвы для дальнейшего увлечения будущего понтифика философией и богословием. Польскую тематику сборника продолжает статья Марии Войтак *«Религиозный стиль в современном польском языке – замечания филолога»*. Автор, представляя филологическую точку зрения, трактует язык религиозной сферы как один из стилистических вариантов современного общенационального языка. Статья Анетты Люто-Каминьской посвящена трём периодам истории и эволюции польских колядок и пасторалей (средние века и XV в.; период барокко; конец XVIII в. – до наших дней).

Статьи сербских исследователей занимают в сборнике *«Теолингвистика»* особое место. Примечательно, что, как правило, это работы выдающихся учёных-славистов широкого профиля. Ксения Кончаревич, известный сербский лингвист, специалист в области русистики, лингвокультурологии и лингводидактики, в последнее время уделяет проблемам теолингвистики особое внимание, а её статья о нормах вербального общения в православном социолекте сербского и русского языков посвящена анализу словесных средств, используемых в стандартных ситуациях «внутрицерковной» коммуникации. Значительный интерес представляет тот факт, что автор анализирует этот материал в контексте понятия функционально-семантического поля протективности как особой ментальной категории, которая и определяет выбор вербальных средств, соответствующих коммуникативным целям носителей православного социолекта. Анализ удачно дополняется

систематизацией норм этикета, используемых в различных ситуациях, с учётом общих моментов и отличий между сравниваемыми языками, то есть социалектами.

В статье профессора Станы Ристич «*Национальная этика и культура в концептах некоторых слов сербского языка*» представлена концептуальная структура сербских лексем: *часѝ* (рус. *честь*) и *срамоѝа* (рус. *стыд*). Автор указывает на определённые этнические и культурологические особенности, присущие носителям сербского языка, которые проявляются в употреблении упомянутых слов, и связаны со сферой этики. Специфика современного употребления данных слов весьма удачно проецируется на историческую эволюцию и трансформацию содержательного диапазона некоторых концептов, зачастую связанных с метонимическим переносом абстрактного значения и смысла на явления, сопровождающие данные понятия. Сербскую тематику продолжает статья Елены Йованович Симич «*О лексемах 'Бог', 'дьявол', 'ангел' и 'евангелие' в сербских народных пословицах*», посвященная ключевым религиозным понятиям. Автор полагает, что религиозный мир сербов мотивирован не только христианским евангельским учением: в определённой степени он сохраняет дохристианские религиозные представления. Данный факт, по мнению Елены Йованович Симич, свидетельствует об осязаемой архаичности этих творений народного духа. Елица Стоянович анализирует сербский язык эпохи архимандрита Арсения Гаговича (вторая половина 18-го – первая половина 19-го века), в письмах которого прослеживаются особенности языкового плюрализма: черты русскославянского и славяносербского языков, а также особенности, присущие народным говорам.

Очень содержательной, на наш взгляд, является также статья сербской исследовательницы Зорицы Никитович, в которой анализируются сложные слова, представляющие собой продуктивную словообразовательную категорию в литературных произведениях сакрального характера, написанных на славяносербском языке. Используя интердисциплинарный подход, автор отталкивается от семантической классификации композитов, обозначающих: 1) материальную и 2) духовную действительность. Лексемы второй группы, в свою очередь, делятся на: а) богословские термины и б) поэтически-богословскую лексику; в работе также анализируется сложная семантика характерных основ (*благ-*, *выс-*, *живот-*, *закон-*, *люб-*, *свет-*, *трн-/тръ-* и др.).

В статье Ружицы Байич Лёвушкиной «*Язык покаяния*» представлен совершенно новый материал, который ранее не был объектом исследования ни в лингвистике, ни в психологии. На материале литургического дискурса и текста *Молитвенника* автор описывает способы выражения покаяния, которое рассматривается, прежде всего, как эмоция, а уже потом – сквозь призму методики А. Вежбицкой. Ценность исследования повышает также и тот факт, что объектом анализа являются как вербальные, так и невербальные формы христианского покаяния. Тематически к упомянутой статье примыкает работа Анны Екич «*Лексика мотива покаяния у Джона Дона и святого Ефрема Сирийского*». Автор исследует лексику, используемую в сонетах английского поэта и священника Джона Дона с целью выражения мотива покаяния, грусти из-за вновь совершенных грехов, благодарности Богу за милость, и сравнивает её с лексикой, используемой в молитвах св. Ефрема Сирийского.

Пристального внимания заслуживает также статья Иваны Кнежевич, посвященная серии научных работ из области теологии, которые, подобно другим видам научного текста, подвержены стандартизации как в плане лексики, морфологии и синтаксиса, так и на уровне общей композиционной структуры текста. В работе выделены основные характеристики, присущие композиции теологических научных произведений, а также определены специфические черты, присущие исключительно работам, относящимся к данной научной области.

Одной из идейных доминант и научным достоянием рецензируемого сборника является, по нашему мнению, статья выдающегося сербского лингвиста, члена-корреспондента Сербской академии наук и искусств, Предрага Пипера, которая в тематическом плане выходит на более широкие славянские горизонты, и касается вопроса о том, когда же славянский стал языком богослужения. На основании анализа текста источников, а также контекста, связанного с политическими и историческими обстоятельствами миссии святых равноапостольных Кирилла и Мефодия, П. Пипер делает вывод концептуального характера о том, что: «...славянский язык впервые приобрёл статус литургического языка в Пасхальное воскресенье в 864 году, и что слова Евангелия по Иоанну ...являются первыми словами Евангелия, ... произнесёнными в Литургии на славянском языке» (с. 262).

Естественно, тематика такого солидного научного сборника не может исчерпываться исключительно анализом состояния современных славянских языков. Статьи, посвящённые церковнославянскому языку, составляют объёмный и исключительно важный тематический блок. В этом контексте следует отметить работу российского исследователя Г. А. Николаева «*Церковнославянский язык: функционирование и развитие*», представляющую собой анализ целого ряда грамматических свойств церковнославянского языка, которые оставались неизменными. Речь идёт о формах косвенных падежей местоимений, полных прилагательных, существительных женского рода бывших *-ja-основ, а также форм, отличавшихся особой консервативностью, среди которых важное место занимают глагольные формы прошедшего времени, в частности, сохранившиеся в языке церкви аорист и имперфект. Статья Б. Е. Хлебникова и В. И. Супруна затрагивает богословские аспекты церковнославянской грамматики: здесь рассматриваются глагольные и причастные формы из Евангелий, а также исследуются характерные функции аориста – для передачи однократности совершённого действия, имперфекта – для подчёркивания его длительности, повторяемости, равно как и случаи использования форм перфекта, – когда результат действия актуален в настоящем. Целью статьи польской исследовательницы Арлеты Шульц является исследование ряда морфофонетических модификаций, в частности, некоторых фонетических изменений в ранних церковнославянских толкованиях *Книги Псалмов*. Внимание автора, главным образом, сосредоточено на графическом отображении носовых гласных, а также на изменениях в грамматических формах, включая окончания и суффиксы.

Исключительно интересной и неординарной является статья профессора О. А. Прохвятиловой «*Интонационно-звуковая организация современной духовной речи*». Данная тема заслуживает особого внимания уже потому, что,

как подчёркивает автор, «современная духовная речь представляет собой сосуществование элементов двух языковых систем – древней и современной, поскольку она включает и канонические тексты... и речевые произведения на современном русском литературном языке» (с. 78). Объектом исследования послужил просодический строй православной молитвы и проповеди. Анализ сегментного и суперсегментного уровней интонационно-звукового оформления духовной речи приводит автора к выводу о том, что она является неповторимым симбиозом акустических характеристик, сочетающим черты древней музыкально-тонической и современной акцентно-мелодической систем. И. В. Бугаева исследует грамматические особенности современной речи православных верующих на русском языке, а именно: архаичные грамматические черты имён существительных, имён прилагательных, местоимений, глаголов и глагольных форм.

Следует также отметить исследования иеромонаха Филарета (С. И. Кузьмина) об истории слова «*вещь*» в богословском дискурсе, Ю. Ю. Поляковой – о церковном календаре как жанре религиозного языка, В. И. Постовой – о религиозных концептах в теолингвистическом представлении. Неординарным подходом к анализу языкового материала отличается статья Н. В. Яблоновской «*Религиозные особенности авторского стиля И. А. Бунина*», в которой подробно рассматриваются религиозные воззрения писателя и место христианских ценностей в его творчестве.

Современный междисциплинарный подход к проблемам теолингвистики отличает статьи Михала Глушковского («*Язык или язык религии? Существование двух кодов в религиозной жизни Вершины – польской деревни в Сибири*») и Л. Ф. Компанцевой («*Искренность или рекламность? (о психолингвистических техниках продвижения идеи исцеления в концепции харизматов)*»). Примечательно и то, что названия обеих упомянутых статей сформулированы в форме вопросов, которые не остаются риторическими, так как авторы дают на них однозначные ответы. М. Глушковски рассматривает вопрос о соотношении польского говора и русского языка, которые менялись за 100 лет существования польской общины на территории маленького «островка» польского языка, неподалёку от Иркутска. Примечательно, что в настоящее время русский язык употребляется там всё шире, но в религиозной сфере продолжает преобладать польский. Л. Ф. Компанцева в своей статье делает вывод относительно рекламного характера коммуникации религиозного течения харизматов, для которого характерно общее когнитивное смещение, трансформация устоявшихся стереотипов и т. д.

Наиболее содержательными из раздела «*Сакральный текст и жанр*» представляются статьи О. В. Чевелы (о риторических формах выражения теологических антиномий в христианской литургической поэзии), М. Н. Голика (о лексических особенностях современного акафиста), Т. В. Ицкович (о категории темы в православной проповеди), Л. А. Долгополовой (об инфинитиве в религиозных текстах древневерхненемецкого периода), Е. Фемич-Касапис и Д. Касаписа (об основных чертах мистических культов) и Валерия Занглигера (о фольклоризации нетрансформированных библейских изречений среди носителей русского языка на основании тестирования информантов).

Необходимо отметить, что разнообразный по содержанию третий раздел («Проблемы перевода») не только существенно дополнил и обогатил рецензируемый сборник, но и одновременно наметил новые направления в развитии теолингвистики. Одной из наиболее заметных работ этого тематического блока, несомненно, является статья Радое Д. Симича и Елены Р. Йованович Симич «*Лингвистические и стилистические особенности языка перевода Нового завета Вука Караджича*». Так же, как и для П. Пипера, С. Ристич, К. Кончаревич, А. К. Гадомского, для авторов названного исследования теолингвистика является лишь одним из аспектов их научных интересов. Радое Д. Симич – известный специалист в области современного сербского языка (фонологии, синтаксиса, стилистики), диалектологии, акцентологии, истории языка, общего языкознания. Елена Р. Йованович Симич, в свою очередь, считается признанным авторитетом в области современного сербского языка, стилистики и нарратологии. В данной статье анализируется грамматическая структура Нового завета в переводе Вука Караджича с целью определения роли грамматических форм, имеющих релевантное значение для стилистической организации библейского текста. Значительный интерес представляет также статья Милана Радовановича и Ксении Кончаревич «*Сакральная лексика как предмет лексикографической обработки в двуязычных словарях (лингвокультурологические аспекты)*», в которой рассматриваются проблемы лексикографической интерпретации сакральной лексики в русско-сербских и сербско-русских словарях. На основании анализа принципов передачи лингвокультурологических параметров в общеязыковых словарях и в терминологическом теологическом словаре, авторы доказывают, что характер лингвокультурологических комментариев и степень адаптации слов при их лексикографической интерпретации находятся в непосредственной зависимости от типологии трудностей, связанных с восприятием культурологически маркированной лексики из сакральной сферы.

К сожалению, узкие рамки рецензии не позволяют подробно проанализировать статьи всех авторов, которые, вне всякого сомнения, заслуживают высокой оценки. Заметим, однако, что тематическое богатство третьего раздела рецензируемого сборника отнюдь не исчерпывается вышеизложенными комментариями. Следуют также упомянуть ценную в теоретическом и практическом плане статью Н. Г. Николаевой, посвящённую диахронии религиозного текста на фоне истории перевода, статью Зорана Ранковича и Милосава Вешовича (о семантике лексемы *týlos* в посланиях святого апостола Павла в контексте соотношения греческого оригинала и переводов на латынь и славянские языки). Интересны также статьи Косты Симича (о лингвистических и поэтических параметрах перевода произведений византийской поэтессы Кассии на церковнославянский язык); А. С. Кулигина (о словообразовательных особенностях *nomina abstracta* и *nomina agentis* в древневерхненемецком переводе евангельской гармонии Татиана); Станислава Козяра (о языке и стиле современных переводов Святого Письма на польский язык); Романа Левицкого (о русской религиозной лексике в двуязычной лексикографии), Ивоны Раджишевской (об истории сотворения

мира согласно Татарской рукописи из Великого Княжества Литовского). Особое место в этой рубрике занимают также статьи, объединённые близкой тематикой: Чеслава Лапича (о старопольском переводе Корана); Иоанны Кульвицкой-Каминьской (о переводческих трансформациях в польских переводах Библии и Корана); Наталии Данилюк (о переводах Корана на украинский язык).

Переходя к выводам, можно с полным правом утверждать, что рецензируемый сборник *«Теолингвистика»* производит очень солидное впечатление. Он затрагивает различные аспекты формирования, особенности переходных этапов развития, характерные черты современного состояния сакрального языка, проблемы, связанные с социолектами и стилистическими особенностями языка религии, освещает особенности развития теолингвистики в разных странах и проблемы перевода сакральных текстов, даёт ответы на многие концептуальные лингвистические вопросы. Сборник также всесторонне иллюстрирует несколько исследовательских парадигм, касающихся этой отрасли филологии, – функциональнолингвистическую, коммуникативную, дискурсную и социолингвистическую. По нашему мнению, данная публикация убедительно свидетельствует о том, что теолингвистика, наконец, в полной мере приобрела надлежащий статус серьёзного раздела современного языкознания.

Наивысшей похвалы, конечно же, заслуживает труд главных редакторов сборника, А. К. Гадомского и Ксении Кончаревич, приложивших немало усилий для его издания.

Таким образом, возвращаясь к амбициозным (в положительном смысле этого слова) целям, поставленным во *Введении*, можно с уверенностью утверждать, что они полностью достигнуты: «Надеемся, что публикация сборника, предлагаемого сейчас вниманию научной общественности, будет представлять собой новый шаг в утверждении теолингвистики как научной дисциплины и являться импульсом для её дальнейшего развития, прежде всего, в славянской среде» (с. 9). Есть все основания полагать, что эта публикация станет серьёзным стимулом для последующих исследований феномена религиозной коммуникации. Главное пожелание сводится к необходимости продолжать развитие теолингвистики на таком же высоком научно-теоретическом уровне. Хотелось бы также отметить, что, наверное, такая знаковая публикация не случайно вышла именно в Республике Сербии, традиционно являющейся одним из старейших оплотов православия в мире. Книга наполнена мощным позитивным энергетическим зарядом, она является воплощением идеи славянского духовного единства, желания славян выстоять перед экспансией других языков и культур, в основе которого лежит весомая морально-этическая составляющая – сила Божественного слова.

Вероника Ярмек

Институт языкознания им. А. А. Потебни
Национальной Академии наук Украины
01001 Киев, ул. Грушевского, 4, Украина
innto2006@ukr.net

Срето Танасић. *Из синџаксе српске реченице*. Београдска књига – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012, 221 стр.

Књига Срете Танасића *Из синџаксе српске реченице* осветљава низ конкретних питања и проблема из области синтаксе савременог српског језика. Како се већ из наслова може видети, у фокусу ауторове пажње налази се реченица, тачније, различите врсте простих и сложених реченица. Четрнаест текстова окупљених у овој књизи настали су као резултат вишегодишњих истраживања и рада са студентима, а већина њих већ су раније били публиковани у различитим научним часописима или пак представљени на научним скуповима, но овом су приликом знатно проширени и допуњени. Сам аутор истиче да је томе умногоме допринело проширивање грађе што је, следствено, утицало на то да аутор поједина питања сагледава из новог угла, коригујући чак у појединим случајевима и нека своја пређашња тумачења.

Иако књига иницијално није писана као јединствена целина, све текстове повезује препознатљив стил и методологија анализе овог аутора. Има се утисак да Срето Танасић никада не губи из вида своје читаоце, те је у том смислу његово излагање веома прецизно, јасно и прегледно организовано. Након постављања одређеног проблема, аутор прати његова тумачења у нашим граматикама, уз истовремено упућивање на најрецентнију литературу. Своју анализу Танасић темељи на обимној грађи, при чему сваки наведени пример бива засебно посматран и тумачен, што недвосмислено доводи до закључака које аутор на крају сваког текста изводи.

Теме којима се Срето Танасић бави у овој књизи посматране су мање или више детаљно у нашим граматикама, па и у засебним монографијама. Танасић, међутим, уочава управо оне проблеме који у том смислу нису до краја објашњени, будући мање типични и због тога неретко занемаривани, или пак проблеме којима се до сада нико није посебно бавио. Такође се мора нагласити да важности резултата ауторове анализе доприноси и чињеница да је синтаксичко-семантичку анализу Танасић употпунио прагматичком, упућујући на важност ширег језичког и нејезичког контекста приликом тумачења језичких појава, а понекад и на његову примарну улогу у том смислу.

У књизи се издвајају два круга тема. Први сачињавају текстови који се баве специфичним структурама простих реченица, док се у другом налазе текстови везани за одређене врсте реченичних комплекса са интеграцијом и без интеграције.

Срето Танасић бавио се у свом досадашњем раду различитим питањима везаним за структурирање просте реченице. У овој се књизи нашло шест текстова који из различитих углова осветљавају неке од типова имперсоналних реченица. Аутор упућује на претходна бављења оваквим реченичним структурама на основу којих је извршена иницијална подела на реченице у којима је појава граматичког субјекта онемогућена, с једне стране, лексичком семантиком глагола и, с друге стране, синтаксичком структуром саме

реченице. Као важан задатак будућих истраживања безличне реченице Танасић истиче проширивање корпуса чиме би се детаљније описале карактеристике ове врсте простих реченица, али и утврдила њихова фреквентност у различитим стилевима савременог српског језика. Сходно постављеним задацима, Танасић је овом приликом управо посматрао само одређене типове безличних реченица, којима није било, уопште или макар довољно, посвећено пажње у нашој науци о језику.

Тако, у првом кругу ТЕМА, у тексту насловљеном као *Безличне реченице са конструицијом до + џенитив* Танасић говори о синтаксичким и семантичким карактеристикама имперсоналних реченица типа: *Мада јој није било до њесме, и мада беше уилакана, ила је и ѡвала; Није ми било до сна, ѡа сам шетиоао бедемима и џледао у ишамне обресе брда ѡри слабој светилости звезда*, поредећи их са реченицама којима се такође исказују човекова унутрашња стања и расположења, али које имају глаголски предикат: *Тога дана Милану се журило; Деци се нешто сјавало*, закључујући да се првим типом реченица исказује осмишљен став лица исказаног дативском допуном у вези са одређеном ситуацијом, док се реченицама са глаголским предикатом исказују психолошка или физиолошка стања особе обухваћене датим стањем или процесом.

Обезличене реченице са морфемом се детаљно су описане у одељку *Безличне реченице са анонимним агенсом*, при чему аутор посебно истиче семантичке класе глагола који се у овом типу реченица појављују, као и могућности исказивања агенса у њима. Тематски се на овај одељак надовезује одељак *Међуоднос рефлексивне ѡасивне и обезличене реченице*, у којем Танасић контрастивном синтаксичком анализом исказивања ближег и даљег објекта, односно, семантичком анализом два учесника у датој ситуацији, пацијенса и агенса, указује на њихове међусобне сличности и разлике.

Одељак *Безличне реченице са фазним глаголима у ѡредикацији* прати могућност употребе ове врсте глагола заједно са пунозначним глаголима неких семантичких класа. Ту се пре свега мисли на глаголе којима се именују различите појаве у природи (*Поче да свиће*), појаве које опажамо својим чулима (*Почело је да мирише на јагоде*), затим на глаголе са значењем стања човека и његових расположења (*Претијало је да ме љути шито ме ситално зайишћују за иш девојку*), као и са значењем физиолошких стања и процеса (*Почело је да ми се врши у џлави од узбуђења*). Танасић уочава да од семантике управног глагола у оквиру сложеног предиката зависи да ли се у првом делу предиката може појавити глагол којим се означава почетак, наставак или завршетак неког процеса или стања, при том наглашавајући важност опсежнијих истраживања која би показала које се класе глагола могу појавити као допуне фазним глаголима, а, са друге стране, који се глаголи никада не могу комбиновати са њима или се не могу појавити у имперсоналним реченицама, те који су то типови имперсоналних реченица који не дозвољавају било какву парцелацију ситуације помоћу фазних глагола.

Полазећи од валенцијских својстава глагола, Танасић у одељку *Један случај везе између значења глаголске лексеме и ишиа реченице* настоји да утврди параметре који би у одређеним случајевима указали на то да ли је у реченици успостављена активна медијална дијатеза или пак пасивна дија-

теза. Аутор закључује да су релативно поуздани индикатори дијатезе у реченици споредни актанти, као што су одредбе са значењем места или средства.

У шестом одељку, *Из њроблематичке безличних реченица: реченице са глаголом ИМАТИ* Танасић издваја, међу различитим типовима ових реченица, два распрострањена типа: реченице са егзистенцијалним значењем (*Има на свету леиш њримера њред којима се занесеише*) и реченице са уопштеним агенсом, којима се исказује негирана егзистенција (*Нема се времена за уиорени снимак*), детаљно указујући на њихове синтаксичко-семантичке карактеристике.

Други круг тема припада синтакси сложене реченице, и аутор га запоочиње текстом под насловом *Уиросићавање везничких скуиова у сложеној реченици* у којем се, осим на саме везничке скупове, упућује и на основне принципе структурирања реченичног комплекса. На ову се тему, надаље, надовезује одељак *О координираној вези зависних клауза у сложеној реченици*, у којем су анализиране ситуације кад је управна реченица допуњена или детерминисана помоћу више истоврсних, ређе различитих клауза. У таквим случајевима честа је појава удвојених везника између зависних реченица, при чему се на првом месту увек налази независни везник као сигнал међусобног односа датих клауза: *Чинило му се да њу њред њим сииоји слика и њрилика новоџ нараишијаја и да је њрсииом додирује; Само све њо је било давно... кад је фра-Лука био млађи и док су још живели њеџови вршињаици; ... о њему ће се џоворишии када се и ако се њојави њрви њом Енциклопедије...*

Суиرويине реченице са везницима НЕГО и ВЕЋ једине су типичне координиране реченице о којима Танасић (у управо тако насловљеном одељку) овом приликом пише. Аутор указује на семантичке разлике међу видовима супротности, те како се оне на синтаксичком плану реализују, што укључује питање негације предикација две или више радњи између којих се овај однос успоставља. Када је у питању везник *док*, који се у нашим граматицама сврстава између осталог и међу независне супротне везнике, Танасић је у одељку *Зависне конијрасиине реченице*, а позивајући се на литературу у којој је већ показано да се ове реченице не могу одредити као независносложене супротне, настојао да укаже на синтаксичке особености на основу којих се оне издвајају као засебан тип зависних реченица, и то пре свега у односу на временску реченицу са истим везником. Тако, као контрастне реченице одређује оне типа: *Док су се некадаињи симболииши и надреалииши, рецимо, окуиљали око њоеишичкоџ ињиереса, данаињи књижевне џруије имају мало друџачију сиираишеџију...*, временским сматра реченице типа: *Док би деца сииавала, сииарији би њрииремали доручак*. Значајна је у том смислу његова констатација да постоје и ретки случајеви када се искључиво на основу ширег контекста може утврдити о којој се врсти клауза ради, као у следећем примеру: *Док Србија бележи све мању зараду од ѡтуризма, српски ѡтуриишии у иносиирансииву осииављају све вице новца*.

Да је темпоралност семантичка категорија која се може сагледавати на различите начине, показују одељци *Из њроблематичке реченица с везницима КАД, ДОК, ЧИМ; Временска одредница зависне временске реченице и Везничка и ѡрилоишка уиоишеба сииојева ТЕК ШТО, САМО ШТО, ТАМАН ШТО*.

У првом од њих Танасић се бави питањем употребе глаголског начина, потенцијала, у зависним реченицама, указујући на разлике које с обзиром на то показују реченице уведене везницима *кад*, *док* и *чим*. Аутор кроз бројне примере указује на синтаксичке параметре који условљавају да потенцијал у клаузама са везником *кад* има значење временске транспозиције и тада се реченица одређује као временска (*А и кад би мајстор ојей иримеишо његову расејаноси, иадао је ирви шамар оном слободном левом руком...*), или пак има своје примарно, модално значење, и то у кондиционалним клаузама (*Кад бисмо дубље ироникли у језичку суишину иасуса, уверили бисмо се да су они ио неким бишним карактеристикама аналожни рејликама дијалога*). С друге стране, у клаузама са везницима *док* и *чим* потенцијал никада не задржава своје модално значење, што имплицира да су реченице са овим везницима и предикатом у облику потенцијала увек темпоралне (*Док би он ирелистиавао новине, Јелена би сиремала кафу; ... чим би сиигао са њима у долину, задржао би их и расиоредио да ирче*). Срето Танасић у овом одељку подсећа на комплементарност анализе синтаксичко-семантичких особина глаголских облика и сложене реченице.

У одељку *Временска одредница зависне временске реченице* Танасић указује на недовољно истакнуту чињеницу да и предикација темпоралне клаузе може бити детерминисана различитим лексичким и синтаксичким јединицама: прилозима, номиналним конструкцијама, глаголским прилозима или временском клаузом, чиме се бави и у одељку *Везничка и ирилошка уиоиреба сйојева тек што, само што, таман што*. Тако ови спојеви могу бити у функцији везника временске реченице, што је већ уочено у нашој литератури, или у функцији прилога са временским значењем. Значајан је Танасићев закључак да у оба случаја партикуле које се појављују са везником *ишо* уносе значење временске блискости као и одређени степен модалности: *Само ишо сам сиигла кући, зазвонио је ишелефон; На нишком фестивалу само ишо ми није иукао филм*.

Танасићевој пажњи нису промакле ни *Узрочне реченице с везником ако*. Иако је на не тако честу употребу овог везника у функцији увођења каузалне клаузе указивано у нашим граматикама и рецентној литератури, Танасић запажа да тек контекст пружа основу за разликовање условних и узрочних клауза са овим везником. То заправо подразумева да када је услов исказан клаузом остварен, што је чињеница позната говорнику, он постаје узрок вршења управне предикације: *Ако се Даничићев наситиу може описати као контролисана, иригушена ировокација, Динкић ће у кампању ући са више ризика*. Танасић указује на релевантност прилога *већ* и *онда*, при чему појава прилога *већ* недвосмислено упућује на узрочно значење зависне клаузе (*Послатија је јасна иорука грађансиву – ако већ морате неког да ликвидирате, учините то на Бир фестиву*), док прилог *онда*, у функцији корелатива у управној клаузи, није поуздан показатељ значења будући да се појављује и уз условне (*Ако је реч о државама, онда су то рајни или иолиитички сукоби*) и уз узрочне клаузе (*Ако се зна да је годишња иродукција у Колубари 30 милиона иона, онда ово ироширење рещава ироблем за дужи временски иериод...*).

Књига *Из синтаксе српске реченице* – осим вредним синтаксичко-семантичким анализама проблема у савременом српском језику – одликује се

и доследним упућивањем на рецентну литературу, те у свом последњем делу садржи и *Библиографске йодайке о радовима објављеним у овој књизи, Изворе и Литературу*, а напоследку и *Белешку о аутору*.

Најаша Куц

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
natasakis14@gmail.com

UDC 811.163.42'37

Branko Kuna. *Predikatna i vanjska posvojnost u hrvatskome jeziku*.
Осijek: Филозофски факултет Свеучилишта Ј. Ј. Стросмайера у Осijekу, 2012, 223 стр.

1. Систематско и свеобухватно истраживање једне семантичке категорије на материјалу штокавског наречја, засновано на конзистентној савременој теоријској подлози, обимној и релевантној како грађи тако и литератури, са оригиналним методолошким приступом, прецизним термилошким апаратом, суптилним анализама и убедљивим закључцима увек се дочекује као право откриће. Управо је то случај са књигом *Predikatna i vanjska posvojnost u hrvatskome jeziku* Бранка Куне, професора на Филозофском факултету Свеучилишта Ј. Ј. Штросмајер у Осijekу, која представља резултат ауторовог петнаестогодишњег бављења овом темом.

Књига почиње *Uvodom* (11–13), наставља се главним делом, састављеним од три целине: *O posvojnosti* (14–45), *Predikatna posvojnost* (46–124) и *Vanjska posvojnost* (125–192), а завршава поглављима: *Zaključak* (193–200), *Literatura* (201–211), *Izvori* (212), *Predmetno kazalo* (213–217), *Sažetak* (218–219), *Summary* (220–221) и *Riječ ocjenjivača* (222–223).

Своје истраживање овај хрватски лингвиста обавља на грађи која је функционално-стилски разноврсна а ексцерпирана из мрежнога корпуса *Хрватске језичне ризнице* Института за хрватски језик и језикословље у Загребу (највећи број примера) и са интернета (мањи број). Ослања се на одлично проучену домаћу односно словенску, англосаксонску и немачку литературу. Притом, у решењу овог, у основи синтаксичко-семантичког проблема, тамо где је то неопходно, смело се отискује у: фонологију, (морфо) синтаксу, палеославистику, филозофију језика, општу и когнитивну лингвистику те пореди резултате својих истраживања са стањем у другим словенским али и светским језицима чинећи тако ову монографију корисним штивом за истраживаче разних како научних дисциплина тако и језика.

Поглавља у којима то чини (*O posvojnosti*, *Predikatna posvojnost* и *Vanjska posvojnost*) конципирана су веома разуђено и рачвасто – кроз бројна потпоглавља, одељке и пасусе, што олакшава сналажење у његовом научном

лабиринту и потврђује да је размрсивање овог Аријадниног клупка посесивности обављано стрпљиво, брижљиво и пажљиво.

2. Посесивности, као универзалној категорији посматраној са разних хуманистичких становишта (филозофског, психолошког, политичког), наш лингвиста приступа ономасиолошки и семантички.

У ономасиолошком приступу он прихвата идеју Хансјакоба Зајлера из 1983. г.: посесивност је интуитиван појам који подразумева бинарни однос између двају ентитета – поседника и поседованог, при чему један без другог не постоји.

Посматрана пак као семантичка категорија, посесивност, по Кунином мишљењу, одражава човеков однос према предметима из спољашњег света, при чему се у одређењу њеног семантичког поља обично разликује „неотуђива” од „отуђиве посвојности”. Када је веза између поседованог и поседника инхерентна (природна), а њихов однос временски неограничен, говори се о „неотуђивој посвојности”, коју карактеришу чвршћа структурна повезаност двају ентитета и семантички једнозначни односи (*njegov brijač* ← бријач брије само њега), док је за „отуђиву посвојност” (различите облике привременог или трајног поседовања) карактеристична просторна блискост двају ентитета, при чему поседник контролише поседовано (*Ivanova trgovina* ← Иван није власник трговине, већ у њу одлази редовно или повремено).

Кунино истраживање представља систематски опис средстава којима се у једном типу штокавског наречја изражавају посесивни односи. Њихова најшира подела извршена је према критеријуму односа између елемената посесивног односа – поседника (посесора) и поседованог (посесума) – где истраживач разликује: „атрибутну”, „предикатну” и „вањску посвојност”.

2.1. О „атрибутној посвојности” говори се у првом поглављу (*O posvojnosti*), у коме је представљен и теоријско-методолошки апарат истраживања и размотрена категорија посесивности са теоријског аспекта.

Код ове врсте посесивног односа поседник има атрибутску улогу у односу на поседовано и посесивност је остварена контактним положајем поседованог и поседника (*Ivina kuća, grad duhova, njezin brat*). У улози поседника може се наћи: присвојни придев (*kokošje sljepilo; studentov indeks*), присвојна заменица (*kuća je moj dio*), посесивни генитив (*indeksi studenata; kuća je dio mene*) или предлошко-падежна конструкција *od + G* (*brat od tetke*). Аутор разматра особине поседника с обзиром на падежну теорију и генеративне теорије померања и везивања.

У овај тип посесивног односа Куна уврштава и квалитативни генитив и квалитативни инструментал, који се могу парафразирати конструкцијом с глаголом *имати*, што потврђује њихово посесивно значење (*starac sijede brade* ← старац има сиједу браду; *pacijentica s umjetnim kukom* ← пацијентика има умјетни кук).

2.2. „Предикатној посвојности”, о којој је у кроатистици мало писано, аутор посвећује највише простора. То је тип посесивног односа у коме је веза између поседника и поседованог лексички изражена глаголима са значењем посесивности или релације (нпр. *U Sahari ima života; Davor je širok u*

ramenima; Kuća *pripada* bratu), те у коме највише долази до изражаја веза посесивности са њој сродним категоријама као што су егзистенцијалност и просторност. Истраживач пажљиво разграничава ове три категорије показујући како је сваки начин изрицања посесивности дубоко условљен граматичким односима између јединица у датој конструкцији, тако да и најмања промена у структури може утицати да се посесивно значење изгуби или контаминира с непосесивним значењима (нпр. Kuća *ima* струју према *U kući ima* струје).

За разраду ове врсте посесивног односа аутор сматра значајним два становишта о општој типологији предикатних конструкција – Бернда Хајнеа (1997. и 2001) и Леона Штасена (2009), које приказује у уводном делу датог одељка.

Преглед средстава за изрицање „предикатне посвојности” Куна наводи с обзиром на врсту предиката, који може бити:

„пунозначни глаголски” – *Tako je za se namicao posebna stada koja nije mijesao s Labanovim stadima; Student je uzeo knjigu; A među njima sjajno oružje drži srčani Zrinski;*

„спонски (копулативни)” – *On je vlasnik kuće na obroncima Kamešnice;*

„полуспонски” – *Haјduk postaje vlasništvo Grada i Županije* или

„рашчлањени (декомпоновани)” предикат – (...) *jer zemlja je u posjedu tajkuna, a prodaja ide slabo s previsokom cijenom.*

Ауторова анализа показује да се међу пунозначним глаголима богатством значења издвајају глаголи *имаџи* и *џриџадаџи*, при чему је значењско поље глагола *имаџи* знатно шире и апстрактније од поља глагола *џриџадаџи*, коме је својствена конкретност, јасноћа и пуноћа посесивног значења. С друге стране, „спонски” глагол *биџи* у анализираним посесивним конструкцијама има искључиво релацијску улогу.

Одговарајуће конструкције дели још и на оне које су „усмерене на поседовано” и оне „усмерене на поседника”.

Прве имају формулу: поседовано + *биџи* + поседник. У њима, по правилу, поседовано означава неживо, а поседник живо, при чему је линеарани распоред конституената такав да се полази од нечега што је неодређено или даље, а завршава са одређеним односно оним што је ближе (*То џој је рета робједа у сезони; Haјdemo, kod mene je tinta i papir; Automobil je susjedov*).

Формула конструкција „усмерених на поседника” гласи: поседник + *биџи* + поседовано. Оне су знатно богатије устројством и семантичким односима, који укључују пропратне околности, специфичније од претходних. У основи, код ових конструкција поседник је тема и по правилу се налази у функцији субјекта, док је поседовано рема, и то као део именског предиката (*On je vlasnik kuće na obroncima Kamešnice; Lady Godiva bila je duboka uma i široka srca*).

2.3. Трећа тематска целина посвећена је „вањским посвојним конструкцијама” (ВПК). За разлику од „атрибутне посвојности”, код које поседник и поседовано припадају истој синтаксичкој јединици, због чега се одговарајуће конструкције називају још и „унутрашње посвојне” (УПК), код ВПК они припадају разлитим синтаксичким јединицама, а, за разлику од „предикатних посвојних конструкција”, овде предикатни глагол нема посесивно

значење. Веза између поседника и поседованог на синтаксичком нивоу остварена је глаголом, а на семантичком – односом зависности.

Овај тип посесивног односа често се поистовећује само с посесивним дативом (*U glavi mi tutnji*). Грађа, међутим, показује да вањски поседник може бити изражен и номинативом (*Peleovi golovi su oduševljavali svijet*), акузативом (*Udario ga je u glavu*), или у предлошко-падежној конструкцији (*Došao je kod mene u stan*). Истраживач разликује „прототипне” од „периферних” појава ВПК и утврђује који све чиниоци доводе до постанка конструкција овог типа. Као једно од „прототипних” својстава, које сматра и заједничким обележјем свих вањских поседника, издваја „погођеност” – поседник се појављује као вањски онда када је ментално погођен описаном ситуацијом. Аутор закључује да је највећи степен погођености у условима када је поседовано део тела, што имплицира укључивање и онога коме тај део припада (*U glavi mi tutnji*).

3. Књига *Predikatna i vanjska posvojnost u hrvatskome jeziku* Бранка Куне представља велики допринос славистици. Анализирајући богати инвентар граматичких средстава за исказивање посесивности у свом језику хрватски лингвиста Бранко Куна нам је показао како се на примеру једне семантичке категорије (посесивности) могу свеобухватно обрадити језички феномени понудивши нам образац за слична истраживања.

Драѓана Рајковић

Институт за српски језик САНУ
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
dragana.ratkovic@isj.sanu.ac.rs

UDC 811.163.41'28(497.115)

Милета Букумирић. *Речник говора северне Метихије* [Монографије 15].
Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности,
2012, 704.*

Девет година након објављивања дијалекатске монографије *Говори северне Метихије* (Букумирић 2003), професор Милета Букумирић се појављује и као аутор лексикографске монографије *Речник говора северне Метихије*. Ово је у српској науци о језику редак пример говора једног подручја који је представљен и монографским описом граматичког система и монографским описом лексичког система.¹ Ако имамо у виду да један говор чини јединство граматичког и лексичког система, онда је јасно да је говор северне Метихије

* Рад је настао у оквиру рада на пројекту *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009) који у целости финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Говор Црне Траве монографски је описао Вилотије Вукадиновић у оквиру студије *Говор Црне Траве и Власине*. В. Вукадиновић 1996. Радосав Стојановић је израдио *Црношравски речник*. В. Стојановић 2010.

истражен у целости. Ово само по себи представља велики искорак не само за српску дијалектологију и лексикографију, већ и за српску лингвистику у целини.

Снагом научних аргумената садржаних у аутентичној, верно представљеној и лексикографски добро интерпретираној лексичкој грађи, Букумирић је својим *Речником*, сада већ по други пут, пружио научној и стручној јавности још једну, нешто другачију могућност ишчитавања граматичких особености говора северне Метохије које су садржане у његовом лексичком систему. Усудили бисмо се рећи, да ова лексичка монографија нуди чак и више од граматичког, фонетског и морфолошког описа дотичног говора, будући да дијалектолог из илустративног материјала свакако зна да ишчитава не само његове фонетско-фонолошке, прозодијске и морфолошке, већ и творбене, падежне и синтаксичке особености.

Речнику, као централном делу лексикографске монографије *Речник љовора северне Метохије*, претходе: *Увод* (5–11), *Сјисак скраћеница* (12), *Скраћенице исцрпљиваних јунктџова* (12) и *Сјисак јунктџова и информатџора* (13).

Аутор *Речника*, Милета Букумирић, у делу *Увод* одређује географске границе распрострања Метохије као јединственог подручја, као и његовог дела, северне Метохије, која се „простире на југу до Швањског моста на Дриму, десетак километара јужније од Ђаковице и заузима нешто више од 55% укупне површине” (*Увод*: 5). Како сам Букумирић каже, он је у *Речнику* представио лексички систем староседелачког српског становништва које говори косовско-ресавским дијалектом, односно лексику дела северне Метохије који заузима простор од Мокре горе на северу до села Лоћана на југу, односно од Руговске клисуре на истоку до Дренице на западу. Аутор напомиње, да у великом броју пунктова на овом подручју живи већинско српско становништво, али да је истраживање обухватило и неке пунктове (Будисавци, Гребник, Лоћане, Љубенић, Љубожда) са већинским албанским становништвом (*Увод*: 5). Букумирић надаље саопштава детаље о начину прикупљања грађе за *Речник* и о информаторима. Остатак, дакле, највећи део *Увода*, односи се на начин интерпретације лексикографске грађе. Читалац се ту упознаје и са релевантном чињеницом да *Речник љовора северне Метохије*, што се најпре очекује, није диференцијални речник.

Речник љовора северне Метохије Милете Букумирића, по обухвату лексичког корпуса на основу односа диференцијално / стандарднојезичко, следио је концепцију *Речника српских љовора Војводине*, првог потпуног дијалекатског речника на српском говорном подручју.² У њему није приказана, дакле, само она лексика која је својим дијалекатским особеностима диференцијална у односу на стандардни, књижевни српски језик. *Речником* је обухваћен и лексички слој који по фонетском склопу припада књижевном језику.³ Осим акцента, који је у претежном броју оваквих лексема саображен

² Образложење концепције *Речника српских љовора Војводине* (РСГВ) редактора Драгољуба Петровића, истакли смо у приказу *Црнојравској речника* Радосава Стојановића (Жугић 2013: напомена 4).

³ Значај овако конципираног „јошјунској дијалекатској речника” који академик А. Лома сагледава у посебном раду на примерима речи из РСГВ, цитира Жугић у извору наведеном у претходној напомени.

акценатском систему косовско-ресавског дијалекта, диференцијација се јавља у облику инфинитива глаголских лексема који је овде без финалног вокала. Лексички систем сваког језика или говора представља отворени систем. Он је подложен променама, које се током историјског развоја језика дешавају, понајвише у појави ишчезавања, излажења из употребе појединих архаичних лексема као резултат престанка коришћења старих предмета, потом лексике везане за ишчезле старе обичаје, као и лексике која одражава измењени начин живота уопште. С друге стране, лексички систем бива обогаћиван новим лексемама које именују предмете, уопште појаве које је донео технолошки развој.

По процени приказивача, *Речник* садржи око петнаест хиљада (15.000) лексичких одредница. Сходно томе, може се рећи да се ради о богатом речнику, који лингвистички гледано, омогућава развијен систем комуникације међу корисницима севернометохијског говора.

Приказани лексички корпус *Речника северне Метохије* одражава право богатство именичких, придевских, глаголских и заменичких лексема, као и прилога, предлога, везника и речци, које именују предмете, бића конкретизованих особина, особине живих и неживих ентитета, радње и стања, замењују лица и именоване предмете и појаве, успостављају одређене односе међу именованим лицима, предметима и појавама, конкретизују место, време, начин и друге околности, успостављају везу међу речима у исказу или реченици и сл.

Лексикографска методологија примењена у *Речнику говора северне Метохије* Милете Букумирића, донекле одступа од лексикографске интерпретације у већини досадашњих дијалекатских речника, али и од установљене методологије у великом, дескриптивном Речнику САНУ. Аутор је, по свему судећи, применио методологију која на најбољи начин приказује постојећи лексички корпус. На примерима из *Речника*, показаћемо о каквој методологији је реч.

Лексикографска интерпретација именичких одредница, најчешће се изводи у оквиру једног, простог речничког чланка. Она подразумева следеће елементе: граматичку обраду која обухвата акценован номинативни облик именице, квалификатив за истицање рода именице, семантичку диференцијацију одреднице са дефиницијама значења, реченичну потврду и скраћеницу места у коме је дотична лексема забележена. Ово је уједно и најелементарнији вид лексикографске интерпретације за који наводимо неколико примера: *ѝниѝрес*, *ка̀лауз*, *ка̀ли̋ак* ‘горњи део седла’, *ка̀лӳђер*, *ка̀лӳџа*, *ка̀лчи̋на* ‘чарапа без наглавака’.

Лексикографска интерпретација великог броја одредница се проширује новим елементима, попут бележења акценатских квалитативних алтернација или промена (и) места акцента у генитивном падежном облику; упућивања дотичне одреднице на обично више синонимичних одредница; увођења

Речник Милете Букумирића који нам је понудио целовит лексички корпус говора северне Метохије, претпостављамо, моћи ће истраживачима да пружи неопходне потврде, можда у смислу онога што Лома показује примерима за РСГВ, или пак у смислу тумачења неког лингвистичког питања.

граматичког или стилског квалификатора. На једном, насумице одабраном примеру, илустроваћемо начин на који аутор *Речника* поступа у том случају: **кѧлкан** -ѧна; дефиниција значења; навођење скраћеница места у загради; и **калкѧн** -ѧна; навођење скраћеница места у загради; и **кѧлкан** кѧлкѧна; ознака рода све три лексеме које су истакнуте болдом; навођење скраћеница места у загради. Следи реченични пример у коме је одредница употребљена у акузативу множине који се акценатски поклапа са ген. јд. последње акценатске алтернације одредничке лексеме. – Треба прво да се озѧдају кѧлкѧни, па да се постѧл'ају рѧгови (Љу). Речнички чланак се усложњава упућивањем одреднице скраћеницом *в* (види) на још две лексеме: *в кавкан, калкана*. Једна од њих је, дакле, фонетска алтернација, док је друга резултат промене рода. Пре него што се обавестимо о лексикографском поступку довођења у семантичку везу одреднице **кѧлкан** са синонимима на које нас лексикограф упућује у последњем сегменту лексикографске интерпретације поменуте одреднице, покушаћемо да прокоментаришемо појединачне њене елементе. Прво: Уместо навођења и технички равноправног истицања болдом још два алтернативна акценатска лика, можда је било подесније навести ове лексеме у загради, дакле без истицања: **кѧлкан** (калкѧн, -ѧна и кѧлкан, кѧлкѧна). Ово тим пре што аутор не потврђује примерима сва три наведена акценатска лика, већ само последњи, кѧлкан. Друго: Сва три наведена акценатска лика имају исто примарно значење, обележено редним бројем **1.** *ѧроуѧла-сѧи зид ѧод кровом на две воде*. Треће: Уместо очекиваног увођења значења **2.** са пратећом дефиницијом и примером, аутор нас упућује на делимичне синониме: *в кавкан, калкана*. Четврто: Када погледамо одредницу **кѧвкан**, аутор нас упућивачком дефиницијом још једном враћа на одредницу **кѧлкан** (*в калкан*). Из наведених примера, корисник *Речника* сам закључује да је овде реч о значењу **1.** одреднице кѧлкан. Требало је, дакле, одредницу **кѧвкан** дефинисати упућивачком дефиницијом на конкретно значење одреднице кѧлкан: *в. калкан (1)*, а код одреднице **кѧлкан**, након потпуно обрађеног **1.** значења, ознаком исп. (испореди) повезати ове делимичне синониме: исп. кавкан. Лексикографска интерпретација другог делимичног синонима, **калкѧна**, на који нас аутор упућује код одреднице кѧлкан, постаје још сложенија. Прво: Значење прво одреднице **калкѧна**, без ознаке редног броја **1.**, дефинисано је упућивачком дефиницијом: *в калкан*. Корисник *Речника* тек из наведеног примера сазнаје да је реч о првом значењу одреднице кѧлкан. Следи истицање бројем **2.** другог значења одреднице калкѧна за које нас аутор упућује на нову одредницу балнѧк: *в балнѧк*. Код одреднице **балнѧк** читамо '*дашѧице са ѧредње и задње сѧѧране ѧодова, канаѧа на заѧрежним колима*'. Враћамо се на одредницу **калкѧна** и њено значење **2.** и из два наведена примера видимо да је реч о одредници **кѧлкан**, а не о одредници **калкѧна**. Овако, како их је аутор обрадио, приоритет има одредница **калкѧна** са своје две семантичке реализације. Стога би се очекивало да значења описним дефиницијама буду изнета у оквиру одреднице **калкѧна**, док би значење одреднице **кѧлкан** било дефинисано упућивачком дефиницијом на одговарајуће значење одреднице **калкѧна**.

Из овог случајно узетог примера видимо да је примењен врло сложен лексикографски поступак који корисника *Речника* стално пребацује с једне одреднице на другу или трећу, а да притом и даље нема јасно успостављене семантичке корелације међу њима, те самим тим ни увида у основну одредницу коју повезује са делимично синонимичним одредницама чија се значења упућују на значења основне одреднице. Семантичко повезивање одредница путем упућивања на синонимичне одреднице је корисно и пожељно, под условом да лексикограф направи добру процену о њиховој семантичкој хијерархији. Пракса је да се обрађује она одредница чије је семантичко поље најразуђеније. У оквиру ње се, на крају, корисник речника обавештава о потпуним или делимичним синонимима. Синонимичне одреднице, на месту које им по азбучном редоследу припада, интерпретирају се упућивањем на конкретно значење основне одреднице, упућивачком дефиницијом, нпр.: *в. калкана (2)* и слично.

Букумирић, у оквиру именичке одреднице, дакле у истом речничком чланку, обрађује придев који се изводи од дате именице наставцима *-ов, -ев, -ин*: **бъл'ко** м назив за коња чији је део чела њокривен белом длаком. Следе две потврде, а иза сваке од њих се наводи скраћеница извора у загради. У оквиру именичке одреднице, након црног квадратића, уводи се нова придевска одредница **бъл'ков** -а -о⁴ са дефиницијом и потврдом. На истој страни имамо речнички чланак **бъл'ка** у оквиру кога је обрађен придев **бъл'кин** -а -о. Мало даље, имамо речнички чланак **бѐг** у коме се након три наведена значења са дефиницијама и потврдама, обрађује придев **бѐгов** -а -о. Није јасно зашто је на пример придев **бѐговски** -а -о уведен као посебни речнички чланак. Семантички разлога за овакав поступак нема. Придеви **бъл'ков, бъл'кин, бѐгов** и **бѐговски** су присвојни придеви што за придеве **бъл'ков** и **бѐгов** потврђују и дефиниције и илустративни примери, док су код придева **бъл'кин** и **бѐговски** дефиниције и потврде у нескладу: **бъл'кин** који се односи на баљу. – Одвойло се бъл'кино ждрѐбе; **бѐговски** који се односи на беџа. – Кад би срѐдйл'и бѐговски колѐмбоћ, рѐдил'и би нѐш. Наведени примери уз придеве **бъл'кин** и **бѐговски** имају такође присвојно значење, те би у складу с тим могли бити дефинисани попут придева **бал'ков** и **бѐгов**. Присвојни придев **бѐговски**, због двоструке суфиксације присвојним суфиксима *-ов* и *-ски* има само јаче истакнуто посесивно значење. Сходно томе, аутор је могао и придев **бѐговски** обрадити у оквиру речничког чланка **бѐг**, како је поступио са придевом **бѐгов**.⁵

Описни придеви су често обрађивани у оквиру посебног чланка, али се може наићи и на такав придев који је наведен у оквиру именице као мотивне лексеме. Тако су на пример, у *Речнику северне Мейџохије*, као самостални речнички чланци обрађене придевске лексеме **брдевит**, **ветрѐвит**, **дугачак**, **кишѐвит**, али је на пример лексема **брдѐвит** обрађена у оквиру именице **брдо**.

⁴ У речницима се обично практикује, ради прегледности, одвајање зарезом женског и средњег рода придева, нпр. **бандоглѐв**, -ѐва, -о; одвајање облика генитива код именица уколико се мења акценат: **бамбѐн**, -ѐна; одвајање зарезом 1. л. јд. пр. код глагола: **бал'ѐгат**, -ѐтам и сл.

⁵ За ово видети још нпр. речничке чланке: бѐр, борђѐка, братанѐца, дрѐн и др.

Утисак је приказивача да је ипак, при обради оваквих придева, најчешће примењиван модел сложеног речничког чланка од придева и њему одговарајућег прилога. Наводимо само неке примере сложеног речничког чланка од придева и прилога који су технички одвојени црним квадратићем: **берићетан** -тна -о⁶ ... ■ **берићетно**; **вѣдар** -ра, -о ... ■ **вѣдро**; **висок** -ока -о ... ■ **висок**; **јѣвтин** -а -о ... ■ **јѣвтино**; **крив** крива -о ... ■ **криво**; **крѹпан** крѹпна -о ... ■ **крѹпно**; **лѣк** -а -о ... ■ **лѣко**; **мѹчан** -чна -о ... ■ **мѹчно**; **нѣжан** нѣжна -но ... ■ **нѣжно**; **пѣметан** -тна -но ... ■ **пѣметно**.

Глаголске одреднице се наводе у облику инфинитива који је у говору северне Метохије без последњег вокала. Након инфинитива успоставља се облик за 1. л. једнине презента. Следи информација о глаголском виду који се обележава скраћеницама свр (свршени гл. вид) или несвр (несвршени гл. вид). Потом се дефинише значење глагола које се потврђује примером из говора, а информација о месту у коме је пример забележен даје се навођењем његове скраћенице у загради. На крају, након стрелице (→), аутор наводи префиксе који иду уз обрађену глаголску лексему. Префиксирани глаголске лексеме обрађују се на одговарајућем месту које им по азбучном редоследу припада. Ови подаци су веома важни, јер нам пружају увид у префиксални модел творбе глагола из кога не произилази само промена глаголског вида, већ и делимична промена значења која се огледа у интензивирању основне глаголске радње. За илустрацију овог лексикографског поступка, наводимо један пример: **басамáрит** -áрим несвр *ѣрдийти, ружийти*. – Штò да трпим да ме нѣко басамáри без ни тѣ ни овѣ (Г); → из-, на-. Провером смо утврдили да су префиксални глаголи **избасамáрит** и **набасамáрит** обрађени са свим неопходним елементима лексикографске обраде. Они доносе још једну информацију. Код глаголске одреднице **избасамáрит**, двосмерном стрелицом је указано да је он синонимичан са глаголом **набасамáрит**. Мада дефиниције и наведене потврде јасно указују на експресивну употребу ових лексема, сигурно не би било на одмет да је експресивност егзактно истакнута квалификатором експр (експресивно).

Дешава се, међутим, да се у овако богатој и семантички разуђеној лексичкој грађи начини и превид у смислу истицања потпуне семантичке еквиваленције одредничке лексеме и њеног синонима наведеног на крају речничког чланка. Такав је пример одредничке лексеме **йзгрис** *исийнийти зубима* и **изгрйцкат** који је у посебном речничком чланку дефинисан упућивачком дефиницијом на глагол **йзгрис** (**изгрйцкат** в *изѣрис*). Међутим, чињеница да није реч о потпуној синонимији међу глаголима **йзгрис** и **изгрйцкат**, у прилог иде њихова различита творбена структура. Глаголска лексема **изгрйцкат** има значење деминутивности, истакнуто инфиксалном групом *-цк-*, те је сходно томе овај глагол требало дефинисати као деминутив од **йзгрис**, што потврђују и наведени примери код одредничке лексеме **изгрйцкат**.

За лексикографску обраду великог броја глаголских лексема које се јављају у оба глаголска вида, примењен је модел сложеног речничког чланка. То значи да се у једном речничком чланку заједно обрађују глагол свршеног

⁶ Придеви средњег, попут придева женског рода, морају бити наведени у фонетском лику који указује на непостојано а: берићетан -тна -тно и сл.

вида, а након тога и одговарајући глагол несвршеног вида, и обрнуто, чији приоритет навођења у оквиру речничког чланка зависи од азбучног редоследа. Глаголе различитог вида у оквиру јединственог чланка, аутор технички одваја црним квадратићем. Показаћемо то на примеру лексеме **кл'ѣпат**. У заглављу речничког чланка, аутор наводи акцентовани облик инфинитива насловљене лексеме са припадајућим граматичким елементима: облик 1. л. јд. презента и квалификатор за глаголски вид. Потом следи дефиниција, две реченичне потврде са скраћеницама села у којима су забележене. Речнички чланак се наставља навођењем глаголске лексеме свршеног вида иза црног квадратића. Дефиниција се не наводи, већ одмах следи реченична потврда са скраћеницом села у загради. У истом чланку, након црног квадратића, аутор наводи глаголску именицу од глагола несвршеног вида коју дефинише граматичком дефиницијом, а након дефиниције наводе се две реченичне потврде. Како то изгледа у *Речнику*, показаћемо на примеру описаног речничког чланка: **кл'ѣпат** -л'ем несвр *чекићем на наковњу шањиши ошћрицу алаша*. – Да йма неко дрво да се склѣнимо у ла[д] да кл'ѣпл'емо кѣсе (ЈБ). – Кл'ѣпл'емо по пе-шѣс пѣт на дѣн (ЈБ). ■ **кл'ѣпнут** -ем свр. – Да сѣднемо мало да и кл'ѣпнемо кѣсе (Н). ■ **кл'ѣпање** с *ѣл им.* – Мѣне више умѣри кл'ѣпање но кат кѣсим (ДД). – От кл'ѣпања зѣвиси кѣко ће кѣса да сѣчѣ (Гр).

Укратко ћемо прокоментарисати неке елементе лексикографске интерпретације датог речничког чланка. Како се из примера види, глагол свршеног вида није праћен дефиницијом. Аутор је доследан у томе, те је ова метода спроведена у целом тексту *Речника*. Можда би боље било да су дефиниције и овде успостављане, али је аутор највероватније имао у виду близину наведених глагола која кориснику *Речника* олакшава увид у значење, дато код глагола несвршеног вида. Да су глаголи различитог вида обрађивани у оквиру засебних чланака, вероватно би се морало приступити њиховом дефинисању. Други коментар се тиче места навођења глаголске именице. Аргументата за наведени поступак има, али је ипак можда глаголску именицу требало дати након глагола несвршеног вида, како је то урађено код глаголске одреднице **квѣкат / квѣчат**. Аутор се очито, дакле, и у оквиру сложеног речничког чланка, држао азбучног редоследа лексема које тумачи, поштујући доследно тај критеријум.

Сваке пажње је вредно Букумирићево настојање и успех у томе да у *Речнику љовора северне Метохије* ослика говор овог подручја у целини, показујући на лексичким примерима и илустративном материјалу не само његове граматичке, већ и стилске особености. Богатством приказаних израза и фраза, обрађених у оквиру именичких или глаголских одредница, осведочена је мудрост народа северне Метохије, а бројним експресивима, именичким, придевским и глаголским, позитивне или негативне конотације, показан је и лични став појединца и колектива, садржан у пејоративима, хипокористцима, деминутивима и аугментативима. Све лексеме експресивне вредности аутор уредно квалификује одговарајућим квалификаторима, а илустративним примерима из живог народног говора потврђује умење и спретност представника ове говорне заједнице да сами номинују лексеме експресивног набоја и примењују их у непосредној комуникацији на ентитете, појаве, радње

и стања из свог непосредног окружења. Експресиви као особени лексички слој обједињују социолошку и лингвистичку компоненту, те су у том контексту веома значајни за разна етнолошка и социолошка истраживања, а у домену лингвистичких истраживања имају посебан значај за теоријско сагледавање творбених лексичких модела и проучавање лексичких односа у говору северне Метохије.

Речник љовора северне Метохије Милете Букумирића, свеукупношћу приказане лексике, одражава промене у лексичком систему српског становништва северне Метохије. Осавремењени начин живота, током времена, донео је и олакшану комуникацију, те је српско становништво на овим просторима наставило традицију предака староседелаца не само у смислу напуштања коришћења позајмљеница из албанског језика, већ и прихватања нове, савремене лексике са ширег подручја српског језика. Посматрано из овог аспекта, *Речник* Милете Букумирића има вишеструки значај, а онај, чини се, највреднији, огледа се у очувању српског националног идентитета, управо очигледног у лексици која је у живој употреби у већини пунктова северне Метохије. Језик је и овде, као и свуда, одраз идентитета живља који се њиме користи и на коме се одвија комуникација. До каквих год друштвено-политичких промена икада буде дошло, српски језик ће бити најрелевантније сведочанство српског идентитета. Једно такво сведочанство представља и управо приказани *Речник љовора северне Метохије* Милете Букумирића. Овим својим делом, професор Милета Букумирић је трајно задужио не само српску науку о језику, већ и српски народ. Стога је сасвим оправдано уздарје којим је Букумирић дариван за изузетан допринос српској дијалекатској науци – наградом „Павле Ивић” за 2012. годину којом је у истој години овенчано и дело Снежане Петровић, научног саветника у Институту за српски језик САНУ, за монографију од изузетног значаја „*Турцизми у српском љризренском љовору*”, у издању Института за српски језик САНУ, у едицији Монографије 16, 2012. године.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Букумирић, Милета. Говори северне Метохије. *Српски дијалектолошки зборник* L (2003): 1–356.
- Вукадиновић, Вилотије. Говор Црне Траве и Власине. *Српски дијалектолошки зборник* XLII (1996): 1–317.
- Жугић, Радмила. Радосав Стојановић, Црнотравски речник. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LV1 / 2 (2013): 234 – 240.
- Стојановић, Радосав. Црнотравски речник. *Српски дијалектолошки зборник* LVII (2010): 9–1060.

Радмила В. Жугић

Институт за српски језик САНУ
Буре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
radezz55@gmail.com

Мирјана Петровић-Савић. *Лексика свадбених обичаја у Рађевини*.
Београд: Институт за српски језик САНУ, 2009, 178 стр.*

Године 2009. у оквиру своје едиције Монографије, Институт за српски језик САНУ објавио је седму по реду етнолингвистичку студију *Лексика свадбених обичаја у Рађевини*, донекле сличну онима које су изашле из Новосадске лингвистичке школе. Њоме М. Петровић-Савић наставља традицију етнолингвистичког правца започетог књигама *Српскохрватска лексика рибарства Војводине* (Миналовић – Вуковић 1977) и *Терминологија куће и њокућства Војводине* (Вуковић 1988), али прва, према речима њеног рецензента (проф. др Мато Пижурица), напушта досад обрађиване етнолингвистичке теме, које су се по правилу тичале *традиционалне мајеријалне културе*, и својим истраживањима залази у област *обредног и обичајног*. Књига која се налази пред нама обухвата врло информативан *Увод* (7–17), уз који је приложена географска карта, *Лексичко-семантичку анализу* (19–88), у којој је испоштован хронолошки след свадбених обичаја, концизан *Закључак* (89–93), *Појмовни речник* (95–157), који садржи око 700 одредница, *Дијалекатске њексјове* (159–162), и, на крају, уобичајене прилоге: богату *Литературу* (163–173), *Скраћенице*, *Резиме* (на руском језику) и белешку *О аутору*.

У *Уводу* се одређује предмет ове студије – лексика традиционалних свадбених обичаја у Рађевини, и наглашава да традиционална свадба оквирно обухвата период између два светска рата, пошто су се после другог светског рата десиле корените друштвено-историјске промене, које су довеле и до промена у обичајној пракси. Због тога је главни циљ овога рада био да се поменута лексика „са лингвистичке тачке систематски сакупи и анализира како би се сачувала од заборава”. Уз кратак осврт на прихваћене термине за ову врсту језичког истраживања (од којих су најчешћи антрополошка лингвистика и етнолингвистика) и преглед досадашњих истраживања код нас, констатује се да у домаћој научној средини нема јединственог приступа поменутих темама и да постоји већи број радова у којима се примењују методе руске етнолингвистичке школе. Консултована је сва расположива етнолошка и етнолингвистичка литература, али, нажалост, етнолингвистичких монографија посвећених духовној култури – нема.

Приликом лексичко-семантичке анализе, узбучене лексеме подељене су најпре на седам ширих тематских целина (1. *Живот младих пре брака*, 2. *Начин склањања брака*, 3. *Брачне смејње*, 4. *Предсвадбени период*, 5. *Свадба*, 6. *Породични односи настали склањањем брака* и 7. *Обичаји који следе након свадбе*), а у оквиру њих на ужа семантичка поља, при чему је праћен хронолошки редослед (онако како поступају и етнологи). Сваки обичајни сегмент разрађен је до детаља, тако да је целина очигледно добро покривена. Пажљи-

* Овај прилог резултат је рада на пројекту *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (178020), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

вим читањем овога поглавља стиче се потпуна слика тока једне рађевске свадбе, са свим њеним пратећим појединостима, и неизоставно се откривају и схватања људи из овога дела Србије, а не само језичке особености њиховог говора (четвороакценатски систем са чувањем послеакценатских дужина, присутност старог гласа *jaij* и др.). Лако се, на пример, уочава неједнакост у вредновању мушких и женских потомака: док су дечаци именовани са: *дѣчѣк*, *дѣчѣчић*, *мушкарчић*, за девојчице, поред назива *дѣвдјчица* и *цѣрца*, постоји и назив *жѣнскара* – пејоратив, који се употребљава „првенствено у ситуацијама када родитељи имају више кћерки, а немају мушких потомака”. Занимљива је и несразмера у броју лексема које су у вези са припремама за брак: постоји низ придева којима се прецизно исказују пожељне особине за девојку-удавачу (*виђена*, *врѣдна*, *наочиѣна*, *пошѣѣна*, *радна*, *умеѣна*, *цеђена*), затим, већа група глагола којима се казује шта све девојка мора знати и умети да би се могла удати (*вѣсѣти*, *ѣдѣовѣти*, *ѣклаѣти*, *изѣѣкаѣти*, *изѣѣѣти*, *одѣѣѣти*, *илѣсѣти*, *ѣкаѣти*, *чѣѣти*), па и неколико именица којима се означава какав се материјални статус девојке високо цени (*мирајѣнка*, *миразуѣа*, *јѣдѣница*). Ове лексеме, међутим, не односе се и на младића. Забележено је само неколико именица којима се одређује његов материјални статус (*ѣѣзда*, *домѣћин*, *јѣдѣнаѣ*). Из оваквог неуједначеног односа лексема може се много закључити о систему вредновања у истраживаној средини – морална страна момака потиснута је у други план, док је код девојака она на првом месту.

Појмовни речник употпуњује лексичко-семантичку анализу. У њему се, поред речи везаних искључиво за свадбу, налази, логично, и општа лексика. Она је дата увек из перспективе свадбених обичаја, дакле, именица *кѣѣѣа* је дефинисана као: „атмосферска падавина у облику водених капи за коју се веровало да ће падати на дан венчања ако је једно од младенаца, као дете, лизало посуду у којој је било млеко”, или придев *лѣд* „који је умно поремећен, такав ће бити брачни друг ономе ко пева за време оброка”. Вишечланих лексема (сачињених од две речи, синтагме) има доста, вероватно због саме тематике овога рада (није сваки обичај назван једном речи). У складу са мишљењем Ладислава Згусте (1991: 271), термилошке лексичке јединице од више речи су обрађене (пошто имају стабилан статус) као и друге лексичке јединице – у посебним одредницама (*ѣовуђи зѣ нѣс*), и, ради лакшег сналажења у самом речнику, уведене су и празне – упућивачке одреднице (*нѣс*). Укратко, лако је снаћи се у овако организованом „појмовнику”.

Испитивање лексике традиционалне културе, у овом случају, једног од њених битних сегмената везаног за породични циклус – свадбе, представља врло комплексан посао. Аутор је морао најпре бити добар и савестан етнолог, који ће пажљиво проучити све етапе свадбених обичаја, а затим и добар дијалектолог, који ће правилно разумети однос између стварности и језичких израза за ту стварност, али и умети да забележи веродостојан дијалекатски материјал и да га на прави начин обради и презентује. То је М. Петровић-Савић урадила изузетно савесно и стручно. Она је овом студијом успела да реконструише све сегменте једне рађевске свадбе из, не тако давне, прошлости и да сачува од заборава комплетну терминологију свадбених обичаја у свом родном крају. Њен рад је значајан и у области проучавања гласовних система српских дијалеката, с обзиром на то да је у њему прецизно

обележено присуство старог гласа *jai̯* (e) у одређеним речима. Наиме, говор Рађевине (шумадијско-војвођанског дијалекта) припада групи говора са незамењеним јатом (РЕМЕТИЋ 1981: 16), а у нашој домаћој дијалектологији тренутно се ради на томе да границе простирања јата буду прецизно утврђене (пре него што се остане без „добрих информатора“). Остаје још да се нагласи да *Лексика свадбених обичаја у Рађевини*, као рад са поузданим интердисциплинарним приступом, представља значајан допринос и за друге науке „антрополошког усмерења“.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ВУКОВИЋ, Гордана. *Терминологија куће и њокућсџива у Војводини*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1988.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије. *Српски дијалектолошки зборник XXVII* (1981): 7–105.
- *
- МИНАЈЛОВИЋ, Velimir, Gordana VUKOVIĆ. *Srpskohrvatska leksika ribarstva*. Novi Sad: Institut za lingvistik u Novom Sadu, 1977.
- ZGUSTA, Ladislav. *Priručnik leksikografije* [Prevod i predgovor Danko Šipka]. Sarajevo: Svjetlost, 1991.

Марина Јурицић

Институт за српски језик САНУ
Кнеза Михаила 36, 11000 Београд, Србија
marina.jurisc@isj.sanu.ac.rs

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* објављује оригиналне радове, научну критику, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени при дну прве странице чланка.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. За радове на српском језику примењује се *Правовис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижуре (Нови Сад: Матица српска, 2010).

1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Рад послати одштампан на адресу: Уредништво *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија. Електронску верзију рукописа у Word формату послати на адресу: jdjukic@maticasrpska.org.rs. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у PDF формату. Рукописи се не враћају ауторима.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

Радове рецензирају два квалификована рецензента. У року од два месеца од пријема рукописа аутори ће бити обавештени о томе да ли је рад прихваћен за објављивање. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. (Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.)

3. ЕЛЕМЕНТИ РАДА (обавезан редослед):

а) име и презиме аутора: у студијама и чланцима изнад наслова уз леву маргину, у приказима испод текста уз десну маргину, курзивом; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездицом за наслов рада;

- б) наслов рада: верзалом, центриран;
- в) сажетак (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;
- г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;
- д) основни текст;
- ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;
- е) резиме садржи: име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Резиме (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод.
- ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

4. ФОРМАТ

- а) стандардни: А4; маргине 2,5 cm;
- б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт МОНАХ (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs);
- в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;
- г) размак између редова: 1,5;
- д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;
- ђ) за наглашавање се користи *иџалик* (не **болд**);
- е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (1., 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи 1., 2. итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;
- ж) препоручљиво је да се глосе, вишестубачни делови текста и слична одступања од стандардне текстуалне форме вежу „невидљивим” табелама, како би задржали позицију коју је аутор предвидео.

5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

- а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;
- б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”; у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени

рад, у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издвајају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода ('...').

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

а) упућивање на студију у целини: (ГрицКАТ 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (ВЕЋЕРКА 1961: 59–60);

в) упућивање на одређено издање исте студије: (РАДОВАНОВИЋ 1986²: 66);

г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (БУГАРСКИ 1986а: 55), (БУГАРСКИ 1986б: 110);

д) упућивање на студију два аутора: (ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 320–364);

ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (НАЛЛЕ 1959; 1962);

е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;

ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графици;

з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968);

ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абecedном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитерovati латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

ГрицКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

НАНН, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Ко̀знийивнолинџвисџичка љроучавања срџскоџ језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989–.

ђ) фототипско издање:

ИВИЉ, Милка. *Значења срџскохрвајскоџ инсџруменџала и њихов развој (синџаксичко-семанџичка стџудија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

НИКОЛИЉ, Јован. *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

РЕЦЕНЗЕНТИ ЗА КЊИГУ LVI ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

- доц. др Миљивој Алановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Едита Андрић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Нада Арсенијевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Вера Васић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Јасна Влajiћ-Поповић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ
доц. др Душанка Вуловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Јасмина Грковић-Мелџор, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет (дописни члан САНУ)
проф. др Снежана Гудурић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
доц. др Ифигенија Драганић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Наташа Драгин, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Рајна Драгићевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Душанка Звекић-Душановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Душка Кликовац, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
академик Александар Лома, Универзитет у Београду, Филозофски факултет
доц. др Александар Милановић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Софија Милорадовић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет / Институт за српски језик САНУ
проф. др Предраг Новаков, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Слободан Павловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Татјана Пауновић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
проф. др Драгољуб Петровић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
академик Предраг Пипер, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Мато Пижурица, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Твртко Прћић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
академик Милорад Радовановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Катарина Расулић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Владислава Ружић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Свенка Савић, проф. емеритус, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
доц. др Дејан Средолевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Вања Станишић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
доц. др Соња Филиповић-Ковачевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Ђорн Хансен, Институт за славистику, Универзитет у Регенсбургу, Немачка
проф. др Гордана Штасни, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

CONTENTS

JELENA PETKOVIĆ, VLADIMIR POLOMAC. Negative Concord in Old Serbian. ZORICA NIKITOVIĆ. Syntactic Aspects of Compounds in Serbian Church Slavonic. MILIVOJ ALANOVIĆ. Typical Structural-Semantic Models of Periphrasis with Verbs of Spatial Mobility Relations. ILIJANA ČUTURA. Adverbial Expressions Denoting a Feature Inherent to the Action in Contemporary Serbian Language. ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ. Private Letters as a Dialect Corpus. A Dialect Sketch of the Čenej Vernacular in Romania. VLADIMIR OSTOJIĆ. The Development of Groups *Labial Consonant + ju* in the Jezera – Šaranci Vernacular. MAJA MARKOVIĆ, BOJANA JAKOVLJEVIĆ. The Acquisition of English Diphthongs by Advanced Serbian ESL Learners: A Production Study. EDITA ANDRIĆ. Contrastive Semantic Analysis of the Word *fej* in Hungarian and the Word *glava* in Serbian. LJUBICA VLAHOVIĆ. Correlative Markers of Equality and Inequality in French and Serbian Comparative Sentences. ALEKSANDRA ERIC-BUKARICA. Conceptual Metaphors in the Charter of the United Nations – A Comparative Analysis of the English and Serbian Texts. BOJANA KOMAROMI. How Smells and Sounds Can Be Sweet and Sour: The Sense of Taste as a Source Domain in Synaesthetic Metaphor in Serbian and English. CHRONICLE. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику
Издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6622-726
e-mail: zmsf1@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Редакција LVI/1 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 18. октобра 2013.

За издавача: доц. др Ђорђе Ђурић, генерални секретар Матице српске

Стручни сарадник Одељења: Јулкица Ђукић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено децембра 2013.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Нови Сад

Штампа: САЈНОС, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику
– Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни
уредник др Јасмина Грковић-Мејџор. – 1984/1985, књ. 27/28– . –
Нови Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик,
1985– . – 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978